

PAEDAGOGIAI
DOLGOZATOK

*

ÍRTA

SCHNELLER ISTVÁN

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST.

HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA

1900

KEDVES HALLGATÓINAK

SZERETETTEL

A SZERZŐ

ELŐSZÓ.

GYERMEKKOROM álmai, ifjúságom vágyai a tanári pálya felé vontattak. E pályán isten kegyelméből 25 év óta működve s felismert hivatásomat teljesítve, – leltem és lelem boldogságomat s részesülhettem még ezen felül azon nagy szerencsében, hogy számos hallgatóm lelke szívesen és bizalmasan részt vesz a hivatásteljesítéssel járó felemelő érzelmekben.

Személyiséggemmel összeforrott ezen szűk körből vajmi ritkán léptem ki; s ha mégis megtörtént, hogy tollammal tágabb körhöz is fordultam: akkor külső indításoknak engedtem s megnyugodtam ama meggyőződésemben, hogy evvel is szolgálom tanári hivatásomat.

Tanári munkásságunk szűk és bizalmas körében ugyanis nem vagyunk mi tanárok és hallgatók a kizárólagosan kölcsönhatók. A társadalmi tényezők a családtól kezdve az államig, a társaság és a lapokban megnyilatkozó közvélemény a hatás erejét nem egyszer megbénítják, irányát megtörik. Ezért is tanári munkásságunk érdekében számolnunk kell a szociális tényezőkkel. Midőn pedig azt tapasztaljuk, hogy eszményeinkkel ellenkező irányzatok érvényesülnek, hogy nemcsak itt-ott, hanem egyes társadalmi osztályokban, sőt tanügyi politikánkban is meggyökeresednek oly nézetek, a melyek a főiskolai tanulmányozás természetével nézetünk szerint nem egyeznek: ekkor

épen *professzori* kötelességünk kívánja meg tőlünk, hogy vallo-mást tegyünk meggyőződésünkről azok előtt is, kik a tanügyi eszmény megalakulására, sőt ez eszmény érvényesülésére be-folyással bírnak.

A kötelesség ezen benső szükségességgel megnyilatkozó és ható szavának engedek, midőn egyetemi tanárságom rövid ideje alatt a főiskolai tanulmányozásra vonatkozó, részben már egyes folyóiratokban megjelent értekezéseimet össze-gyűjtve s álláspontomat közelebb megjelölő sorokkal be-vezetve kiadom, mint paedagogiai dolgozataim I-ső kötetét.

Megfelelő támogatás esetében szeretném a következő kötet-ben, esetleg kötetekben németországi tanulmányutam tapaszta-latait történeti alapvetéssel kibővítve közzétenni s így nevezetesen megvilágosítani azon háttért, a melyről a nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi minister úrhoz felterjesztett s csak a tanulságok egybefoglalására szorítókozó jelentésem leemelkedik.

A kötelességérzet különben nem nézi munkássága sikerét s az eszméi igazságáról áthatott meggyőződés teljesen meg-bízik amaz eszmék erejében, melyeket gyöngye orgánumként örömmel szolgál ez eszmék híve.

Kelt Kolozsvárt, 1900. február hó 28-án.

Bevezetés.

A főiskolai tanulmányozás céljára és minőségére és ezzel összefüggésben a tanári hivatás felfogására vonatkoznak már e kötetbe egybefoglalt dolgozataim. Az *alanyi* tényező az e tárgy természeténél fogva is előtérbe lép és pedig annál is inkább, mivel én a professzori hivatást a leghatározottabban a „*professio*” szempontja alá helyezem, a mely *professio* az e pályán működöt vallomástételre kötelezi s ezzel arra, hogy ne másét, hanem a magáét s nem valami közönyösét, hanem azt terjeszse elő minden tartózkodás nélkül, a mi komoly erkölcsi és tudományos munkája közben mint értékes érlelődött meg lelkében s így egybeforrott személyiségével.

A dolgozatok ezen egyéni jelleme engedte meg, hogy a pozsonyi theologiai akadémián tartott intim természetű búcsúbeszédemet is felvegyem e gyűjteménybe és pedig annál is inkább, mivel e beszédet már mint egyetemi tanár tartottam s mivel a helytadás által is tanúbizonyságot kívántam tenni arról, hogy mai működésem szelleme és iránya mitsem különbözik a felekezeti főiskolai működésem szellemétől és irányától, a mennyiben ott sem kötötte meg sem ígéret, sem fogadalom, sem eskü tanulmányozásom és előadásom szabadságát. Dolgozataim ezen egyéni jelleme daczára mégis szükségét érzem annak, hogy e bevezetésben paedagogiai álláspontomat

s nevezetesen viszonyomat korunk paedagogiai gondolkozását leginkább meghatározó Herbarttal szemben alapvonásaiban kifejtsem. Jeleztem ugyan ezen álláspontomat, nevezetesen két első beszédemben, de ez álláspont közelebbi kifejtésére, ha tán meg is lett volna egyetemi székfoglalóban az alkalom, de nem volt rá – tekintettel a székfoglalónak egy órai keretére – a megfelelő idő. De különben is izlésnek a dolga, hogy valaki a székfoglalót, tehát egy új viszony megkötésének helyét és idejét, controvers kérdés tárgyalására használja fel. Nem tettem ezt; nevezetesen azért sem, mivel ily kérdésnek nem volt még akkor – hogy úgy fejezzem ki magamat – akut jellege. *Ma* Németországban, nevezetesen Hildebrand Rudolf által befolyásolt Linde munkája egy oly létező paedagogiai irányzatnak adott tudatos kifejezést, mely a hódító formalismus egyoldalúsága ellen állást foglalt. Ily viszonyok közt kötelezve éreztem magamat paedagogiai dolgozataim ez első kötetében az állásfoglalásra s így paedagogiai álláspontomnak alapjaiban és alapvonásaiban való kifejtésére.

Híve voltam s vagyok is azon csendes és fokozatos munkásságnak, mely az építésre s nem a rontásra, a positivumnak nyújtására s nem a polémiára fekteti a súlyt és pedig azért, mivel azon meggyőződés vezérel, hogy a létező jót bármely alakjában el kell ismerni, s a létező bajt nem chirurgikus, hanem lehetőleg organikus módon kell meggyógyítani, nevezetesen úgy, hogy magára az összszervezetre igyekszünk hatni, hogy támogatjuk, erősítjük a létező jót, esetleg a jó létesítését kezdeményezzük is a végett, hogy az így megerősödött Organismus maga szüntesse meg a bajt, maga alakítsa át a kevésbbé czélszerűt a szervezetnek új szervévé, a mely a maga módja szerint szintén szolgálja az egészséget.

Midőn munkásságom ezen irányzatát egyéniséggel adott korlátokra (psychol.), illetőleg felismert sajátos hivatásérzetemre (ethikai), vagy ha úgy tetszik, Isten kegyelméből nyert charisámra (vallási szempont) viszem vissza, – tudom azt is,

hogy ezen irányzattal teljes joggal helyezkedem a renaissance által ismét érvényre emelt, a szerves egészen belül egységesen, de éppen azért nem egyformán érvényesülő *egyéniiség* elvére, mely az egészet szerveiben kölcsönösen építő *keresztény szeretet* elvével azonos, azon elvvel, a melynek hatásos életére s erejére visszavihetők kulturális haladásunk összes értékei.

Ezen elv alapján alakult át a *család*. Ezen elv hatása alatt vesztik el ugyanis az önkényes hatalmon és szokáson alapuló tekintélynek, alárendelésnek s engedelmességnek rugói kizárólagos és rideg jelentőségüket. A családi szellem, melyet theoretikailag a családi hagyomány, praktikailag a családi szokás és aesthetikailag a családi érzet képvisel, egységesen szervező hatalomként hatja immár át a család egészét. A szülők tekintélyszerűleg képviselik ugyan e hatalmat, de az egyéniiség ez álláspontján nem élnek immár vissza e hatalommal. Tudják ugyanis, hogy az egység nem egyenlőség; tudják, hogy épp a szerves egység megkívánja, hogy a család minden egyes tagja a neki jutott arravalósága és hivatása alapján ezen egységen belül sajátos feladattal bírjon; miért is a szülők arról gondoskodnak, hogy a család minden egyes tagja szent kötelességének tekintse, hogy az egyes tagokban érvényesülő ezen egyénit ki-ki kölcsönösen elismerje s azt önzetlenül és örömmel fokozni s a köz érdekében fejleszteni igyekezzék. A család a keresztény szeretet elve erejében a családi szellem közössége és az egyes tagoknak elismert egyéniisége alapján egy valóban élő, kölcsönható, szerveiben sajátosan fejlődő szervezetté alakul át.

S ugyanilyenné alakul át ez elv erejében is az *állam*, mint kultúrállam. A kultúrállam ugyanis a nemzeti szellem alapján, mely nemzeti szellem a nemzet nyelvében jegeczesedett meg s vallásában nyert közvetlen alakot, mely él a nép hagyományaiiban és tudományában (theoretikai), a nép szokásaiban és törvényeiben (praktikai) s végre a nép előterjesztő (aesthetikai) cselekvéseiben (játék, művészet, cultus) szervezi az egyénileg

kialakult társadalmat. A kultúrállam távol van attól, hogy a társadalmat, mint Leviathan elnyelje, ellenkezőleg saját létének biztosítékát éppen társadalmi egyéni tagoltságában bírja, mivel tudja, hogy minél fejlődöttebb valamely szervezet, annál gazdagabb annak tagoltsága is. Az igazi kultúrállam ezért is nem kívánja a társadalom munkáját végezni, sem pedig nem ambitionálja, hogy az ő gyámkodó megbízásából végezze a társadalom e feladatát. Az igazi kultúrállam ellenkezőleg éppen az intenzív kultúra érdekében leggondosabban örködik a társadalmi tényezők önállósága, önfelelőssége és így önérzete fölött; szükség esetében e társadalmi munkának irányt ad s a társadalmi tényezőknek a nemzeti eszme korlátján belül kifejtett szabad egyéni munkásságát nem holmi egyenlőségi theoremák szerint, hanem a kifejtett munka és a létező szükség arányában erkölcsileg és anyagilag is támogatja. Az egyéniség eszméje által vezérelt kultúrállam azonban az ez irányú tevékenységében még itt sem áll meg. Nemcsak az erkölcsi személyek, ezen társadalmi ének egyéniségének érvényesülhetéséről gondoskodik, hanem kiterjeszti e gondoskodását még az egyes személyekre, midőn nem engedi meg azt, hogy bármely történeti hatalom, bármely társadalmi én viszont az ő sajátos egyéniségét minden egyes tagjára ráerőszakolja. Törvény által védi ezért is minden egyes polgárának nevezetesen a vallás és gondolkozás szabadságában érvényesülő egyéni, személyi jogait s külön intézkedések s intézmények által, nevezetesen a kötelező iskolázás ingyentése, valamint az University Extension meghonosítása által kívánja az egyéni erők felszabadulásának eszközt s érvényesülhetésének feltételeit nyújtani. A társadalmi körök ne legyenek immár korlátok az egyéni erők érvényesülhetésére.

Midőn a kultúrállam az egyéniség jogát esetleg még a társadalmi tényezőkkel szemben is az egyesek érdekében érvényesíti: arról sem feledkezik meg, hogy az az egyes nem áll magában, nem független a társadalomtól. Minden egyes a

társadalomnak, az államnak szerve s így az állammal, a társadalom testével s ez által az egyes tagokkal is benső kölcsönhatásban áll. Az egyes egyéniségét visszaviszzük ugyan az egésznek önmagát fentartó teremő ténykedésére, de az egyéniség alakulására és érvényesülhetésére, nemkülönben érvényesülési módjára mélyen befolyanak az elődök nem kevésbbé, mint a környező viszonyok, nevezetesen azon társadalmi szellem, melynek behatása alatt fejlődik az első években az egyesnek egyénisége. Ezért is minden egyes ember egyéniségére visszavihető cselekvésében van része magának a társadalomnak, magának a közösségnek. A gyermek erényei, a gyermek bűnei egyszersmind a társadalomnak, a közösségnek erényei és bűnei. Ezen szolidaritásnak ténye magyarázza meg azt, hogy társaink jelességére mindannyian büszkék vagyunk, de egyszersmind azt is, hogy azok hibái, vétkei reánk mindnyájunkra is nehezednek, hogy az egyesek bűneit a társadalom, az állam is hordozza. E szolidaritás érzetének ezért is csak következménye, hogy az egyesnek büntetése nemcsak retorsio, hanem javítás szempontja alá is esik; a társadalom, az állam eddigi mulasztását, illetőleg rontó hatását szemben a bűnössel, javító ténykedése által jóvá kívánja tenni. A keresztény vallás szeretetelvének hatalmas érvényesülését látjuk a kultúrállamnak ezen egyéniséget nemcsak elismerő, hanem biztosító, ápoló s az egyént javító ténykedésében.

Ezen elv alapján alakult át nevezetesen az újabb időben a *tudomány* is. Az érzéki én álláspontján a *tárgyak hasznavehetősége* irányítja a gondolkozást a tárgyak felé; a történeti éniség álláspontján a *dogmatikai szempont*, a *köztudat* értéképzeteinek való megfelelıség szempontja határozott a vizsgálódás tárgya, illetőleg annak értéke fölött: ellenben a keresztény elvnek, avagy a tiszta éniségnek, az egyéniségnek álláspontján nem magunk érdekében, sem pedig valamely iskola avagy társaság dogmáinak bebizonyítása kedvéért foglalkozunk a tárgyakkal, hanem maguk a tárgyak, mint ilyenek, indi-

viduális jellegükben s ez alapon az egészre ható jelentőségükben érdekelnek. Az egyest a maga sajátosságában csakis *fejlődésében* s mással *összehasonlítva ismerjük* fel. Ezért is a *genetikai* és *összehasonlító* módszer az, a melyet e tanulmányozásnál alkalmazunk.

Ezen önmagáról megfeledkező, az iskola, a társaság tételei vagy ítéletei hatalma alatt nem álló, hanem csakis a tárgygyal, annak sajátosságával, egyéniségével önzetlenül, teljes odaadással foglalkozó, e tárgy sajátosságát fejlődésében összehasonlítólág megismerni s így ezen egyest az egészre nézve való jelentőségében elismerni s feltüntetni kívánó törekvés, ezen alapjában csakis a tudományos kutatásra alkalmazott keresztény érzületű törekvés szülte újjá ez utolsó században a tudományt. Ezen elvet követi a tudományos haladást vezető *természettudós*, midőn osztatlan érdeklődéssel és odaadással fordul maga a kutatás *tárgya* felé, s midőn ezt nem véletlen, most mutatkozó tüneményi alakja szerint, hanem egész fejlődése szerint kívánja minden mástól megkülönböztethető sajátosságában megismerni, s midőn az egyes sajátost ismét mintegy nagyobb egésznek szerveként tünteti fel s midőn végre megalakítja lelkében a természetnek, mint fokozatosan fejlődő, szerveiben egymást kölcsönösen feltételező s az egység alapján egymással kölcsönható, egymást támogató s kiegészítő szerves egésznek világos képét.

A *nyelvtudomány* sem foglalkozik immár a nyelvekkel azért, mivel azok tudása hasznos, sem pedig azért, hogy a nyelveknek létező formáit, a szavaknak tényleges jelentőségét, a nyelveknek syntaxisát ismerje. Mindennek ismerete szükséges ugyan, de ez ismeret nem cél. A *nyelvtudomány* feladata, hogy a nyelvben, mint a szellem legközvetlenebb megjelenítőjében, általában felismerje az ember szellemét; a nyelv keletkezésében és fejlődésében felderítse a szellemi fejlődésnek még történelem előtti korszakát is s megvilágítsa a fejlődésnek törvényeit. Minden egyes szóban egyéniséget lát, a melynek

etymológiája e szónak sajátos történetét mutatja, mely történetben a kulturális élet fejlődése is híven visszatükröződik. Még a holtnak látszó ragok is életet, individuális életet nyerne a lelkes tudós szeretetének melege által. A conjunction az igék különböző alakjai mély bepillantást engednek a szellem logikai structurájába, a lét és levés értékesítésének finomságába. A nyelvek összehasonlítása mindennél megbízhatóbb módon jelenti ki a nemzetek sajátos szellemét. Mily tanulságos, hogy az elvont fogalmak, nevezetesen az értékfogalmak minő érzéki képekre támaszkodnak; mily jellemző a nemzeti szellemre nézve, hogy a nyelv a kölcsönhatást jelző neveket változtatlanul és önállóan meghagyja-e (gyöknyelvek), avagy csak a gyökszóhoz hozzáilleszti a nélkül, hogy ezt is megváltoztatná, avagy végre organicus módon olvasztja-e az ez \ által megváltoztatott gyökszóba. A nemzetek patriarchális, hódító és áthonosító szelleme lényegileg nyelvük e természetén alapul.

Az irodalomtörténetíró is még csak akkor emelkedik fel a renaissance szellemében folytatott tanulmányozásra, ha kimutatja, hogy az egyes korszakokat mozgóató szellemirányok, sőt szellemtermékek (mesék, mondák, mythol. képzetek stb.) miképen módosulnak a különböző nemzetek szerint s az egy nemzet körén belül is az egyes írók egyéniségével mily összefüggésben állanak szellemi termékeik.

Az egyéniség eszméje által meghatározott nyelv és irodalom tudománya oly sokféle színben megtörött világosságával alapjában deríti fel s útjai s módszere helyességében erősíti meg a szellem történetét és bölcseletét.

Az *ethika* is az egyéniség elve erejében alakul át. Az érték-képzetek minőségétől függ ethikai életünk. Ezek határozzák meg az akaratot, ezek mozgóatóják az embert érzületében és cselekvésében. Ezen érték-képzetektől függ ethikai gondolkozásunk, az ethika alakulása. Élesen küzdenek egymás ellen az egoisticus és altruisticus elméletek, a mennyiben az egyik

elmélet inkább az egyest, a másik a közösséget hangsúlyozza. Mindegyik magának vindikálja az igazságot.

A mint az egyéniség álláspontjára helyezkedünk, nem nézük az embert véletlen jellegében, sem pedig egy történeti hatalom által meghatározott alakjában; elejtjük a történeti hatalmak válaszfalait s leemeljük az embert a személyes subjectivismus lejtőjéről; az embert fejlődésében vizsgáljuk s ép oly szeretettel ereszkedünk le, hogy a szellem megnyilatkozását az emberiség gyermekkorában vizsgáljuk, a mint felemelkedve, megérteni kívánjuk a férfikor eszményi törekvéseit.

S íme, látjuk, hogy az ember értéképzeteit illetőleg is fokozatosan fejlődik s hogy az egymással szemben álló álláspontok nem egyebek, mint a fejlődésnek egyes szükségszerű fokozatai, a melyeknek lényegével, de csak mint mozzanatokkal, a felső fokozaton találkozunk. Az érzéki ember véletlen, önkényes jellegű, a társadalmat vagy nem ismeri vagy el nem ismeri. Ezért is egyedül értékes az egyes önmagában s minden más, minden kívülre létező vagy semmis, vagy csak eszköz. Jó előtte az, mi érzéki természetének megfelel, tehát a kellemes, a hasznos; rossz, a mi¹ ezzel ellenkezik, tehát a kellemetlen, a káros. Midőn az akaratot ily külső véletlen és önkényes természetű értékek határozzák meg, az akarat *physikaiilag* determinált, s a mennyiben a physis magának az illetőnek érzéki physise: *akaratosság* (autonomismus) alakjában lép fel. Az *egoisnms* ethikaja materialisticus alapjával és hedonisticus eudaemonisticus céljával ezen álláspont ethikaja.

A természeti vadságban élő halász- és vadásznépek, az emberiség e gyermekei, fetischisticus és schamanisticus gondolkozásukkal képviselik a történet ezen álláspontját.

Már ez állásponton is érvényesülő szokás s még inkább a kalandos kor vezérének feltétlen tekintélye (a mennyiben nevezetesen a fetisch ereje és schaman félelmi tőkége egészen rászállott a vezérre, a ki követőit minden veszélytől megőrizte

s győzelemre vezette) képezi az átmenetet a patriarchalizmus korára, a mikor ugyanis a vezér tekintélye rászállott a nomadialók fejére, a hőstől az ősré, ki tekintélyével s még halála után is az ősök kultusa által határozott és állandó alakot adott a család szervezetének s így az egyesét érzéki természetével egy történeti hatalom hatalmi körébe helyezte.

Az egyes ezzel magában véve elveszti értékét; értékes csak annyiban, a mennyiben a család tradíciójának, szokásainak, érzeteinek részese, a mennyiben magát ezen családi szellem örökének, a családfőnek feltétlenül aláveti. A *történeti hatalom szelleme*, a mint az a család, a társadalom ezen ősejti alapján a község, a nemzetiség, a nemzet, az állam, az egyház, társadalmi osztályok stb. szervezeteiben nagyra nőtt: a történeti hatalom szelleme ezen történeti éniségnek álláspontján az egyes-egyedüli értékes. Az egyes ember ezen állásponton csak is a történeti hatalom által való elismertetés alapján lesz értékessé.

Az engedelmisség ez állásponton a főerény, mely az orthodoxiában (nemcsak vallásiban), a szokásban és törvényszerűségben, a közért feltétlenül mindenre kész érzületben és cselekvésben (fanatismus) érvényesül. Ezen alaperények közelebbi megnyilatkozása *formai* szempontból az engedelmisség negatív (önmegtagadás) vagy pozitív (önérvényesítés) irányától függ s másrészt azon szellem minőségétől, a mely valamely közösségben létezik (ez a felosztás *materialis* szempontja). Az akaratot ezen állásponton az ambitio rugója mozgatja, mely is heteronomisticus módon kívánja az egyesben létező, sajátos arravalóságán alapuló rugóval szemben a közösség szellemét érvényre juttatni. Ez állásponton e kettős rugók közé van az egyesnek akarata helyezve s így itt van helye a deliberationak, a liberum arbitriumnak s ez alapon a vétség teljes mértékben való betudásának (a büntetésnél csak a megtorlás szempontja alkalmaztatik summum jus summa injuriával). Az *altruismus* etikája, heteronomisticus alapjával és a társadalom által való

elismeretés (legalitás, gloria) céljával jellemzi ezen álláspont etikáját.

Az egyesnek, valamint a társadalmi éneknek sajátossága azonban el nem nyomható; az egyéniség természetes jogát követeli és pedig annál biztosabban, minél nagyobb kört ölel fel az egyenlősítő történeti hatalom.

Nevezetes, hogy a római, majd később a pápai világalom s a múlt században a francia forradalom korában, midőn az embert nemzeti jellegéből, individualitásából mintegy kivetkőztetni kívánták, hogy éppen ekkor ébredt fel, támadt fel s érvényesült a szerves egészet feltételező egyéniségnek eszméje. A francia forradalomban és annak „*egyenlőség, testvériség és szabadság*” jelszavaiban látják oly sokan a legújabb kornak megnyitóját. Nem ez nyitotta meg az újkort, hanem ez fejezte be a középkorban is az egyessel szemben érvényesülő történeti éniség korszakát, nevezetesen azért, hogy a történeti éniség álláspontját az általánosítás által tarthatatlanságában tüntette fel és azután tényei által maga is bebizonyító saját eszméinek abszurditását.

Az állampolgársággal és az egyháztagsággal szemben még egy magasabb történeti énre, az *emberiség énjére* hivatkozott, a mennyiben azt kívánta, hogy ki-ki ne legyen sem az állam polgára, sem az egyháznak, sem a társadalom egy osztályának, hanem csak is az emberiségnek tagja s így az emberek mind egyenlők, mind testvérek, mind szabadok legyenek.¹

A húsból és testből, az individuális jellegből kivetkőztetett, elvont, ezen szép hangzású eszmék csak is kísérteties rémek, melyek önmagukat semmisítik meg. A fraternité nevében fáradozott a tekintélyt nem ismerő, vagyont, becsületet kíméletlenül fosztogató nagyhatnáság, az égalité nevében dolgozott a kimagaslót sújtó guillotine; s a szabadság nevében trónra ült a véres zsarnokság.

¹ A legkényelmesebb moral a kosmopolita morálja, mely e szép hangzású címmel húzza ki magát minden concret kötelezettség alól.

Az apostrophált emberiség nevében felforgatták ez eszmék épp azt, a mi az igaz emberi fejlődésnek alapja és célja. A természetben fokozatosan mindinkább érvényesülő egyéniesülés (differentiálás) elve éppen az emberben, az ember *egyéni* fejlődésében, egyéni jellegében s ennek megfelelő egyéni jogaiban és kötelezettségeiben jutott legtisztább érvényesülésre: s íme, éppen ezt tagadja az egyenlőség elve. A testvériség elve, mely Rousseau-t arra bírta, hogy saját gyermekeit a lelenczházba adja, nehogy ezek azt az önző, csak is egyesekre szorítókozó testvéri érzelmet megismerjék, a család szentélye ellen irányul, holott az általános testvériség érzelmei, valamint minden igazán ethikai érzelmek a család szent érzelmeiben bírják életgyökerüket. S a szabadság elve, melyet ki-ki jogai érvényesítése végett oly hangosan hirdetett, megfélekedett arról, hogy a jogok a kötelességteljesítés szilárd talaján nyugosznak s hogy a szabadság, a mennyire fontos feltétel az egyéniségnek egy erkölcsi közösségen belül való érvényesülhetésére, épp annyira az egyesnek szempontjából még csak erkölcsi fejlődésének nem kezdetén, hanem végén nyer valóságot, s hogy ennek előlegezése s a történeti hatalommal szemben való érvényesítése nem egyéb, mint az egyesnek visszavetése az érzéki én álláspontjára, a rendezett közösség felbontása és az önző bellum contra omnes állapotának, ezen primitív állapotnak vissza-idézése.

Az emberiség nevében kürtölt liberális eszmék csak pajzsul szolgáltak a körülmények és emberek, sőt még az erkölcsi és vallási testületek eszközül való kihasználására, úgy hogy ezen visszaesés által mondott csődöt az ethika terén a történeti éniség álláspontja.

Krisztus központi jelentősége az ethikára nézve abban áll, hogy az ő személyiségével és életével lépett be az ethikai fejlődésbe a szerves egészen belül érvényesülő egyéniség elve, mint feltétlen értékű. Ezen elvet szolgálta a renaissance idejében nevezetesen Luther és a francia forradalom idejében

Pestalozzi, Fichte, Schleiermacher. Negatív viszonyba helyezkedik mindenekelőtt ezen elv az előző álláspontok elveihez, a mennyiben az érzéki éniség *egoisticus* elvével szemben hangsúlyozza, hogy senkit le ne alacsonyítson bárki is eszközi jelentőségre, sőt mindenki b hivatásszerűleg feltétlen értékű személyiséget l ásson; s a mennyiben a *történeti én altruisticus* elvével szemben hangsúlyozza, hogy senki önmagát ne tekintse másnak, akár történeti hatalomnak sem egyszerű eszközeként s így se ruházza fel a történeti hatalmat, mint ilyent, feltétlen tekintélyvel. De másrészt pozitív viszonyba is helyezkedik az eddigi etikai álláspontokhoz, a mennyiben kívánja, hogy minden egyes ember kétessé fel *saját lelkében* azon *sajátos cél gondolatot*, a mely az egésznek önmagát fentartó és fejlesztő teremtő ténykedése következtében az egyes létének és egyéniségének végső alapját képezi, s mely cél gondolat, tudatra emelve, jobb é nünket alkotja s a közösséget, az egészet építő sajátos hivatásérzetben feltétlen isteni erőként érvényesül. Etikai fejlődésünk éppen abban áll, hogy a származás, a külső viszonyok, a történeti hatalmak hatása közben éppen ezen isteni cél gondolat tudatába elmélkedjünk, mely előtt feltétlenül hódolunk, melytől feltétlenül *függünk* (determinismus) s melynek alapján – mivel az képezi a mi *sajátos jobb é nünket*, s így ennek érvényesítése a mi sajátos természetünk érvényesítése – igazán *szabadok* vagyunk (Indeterminismus). Az akarat determinismusának és indeterminismusának ellentéte ez állásponton tehát ki van egyenlítve, a mennyiben az, a ki isteni cél gondolatának tudata alapján akar és cselekszik, annál szabadabb, függetlenebb minden külső indítástól, másnak hatásától, minél inkább függ sajátos cél gondolatától, jobb é njétől, igazi természetétől.¹ A vallás és erkölcsi deter-

¹ A paradoxonnak, avagy az ellenmondásos színének kikerülése végett, de a fogalomnak is megfelelőleg, ez állásponton az uralkodó állapotot az «önálló» szavával jelezem. Önálló az, a ki a kívülről jövő hatásra sajátos természete alapján visszahat. Sajátosságunk és így önállóságunk is annál

minismus, ez az igaz szabadságnak formája. Minél tökéletesebb valamely lény erkölcsi szempontból, annál inkább kiszámítható akarása. A megbízhatóság, a jellem, az akarat ezen kiszámíthatóságán alapul. Krisztus életének forduló pontjain sajátos hivatásérzete, isteni cél gondolata alapján belső szükségszerűséggel s ezért is szabadon cselekszik. Ezen akarást és cselekvést *lelkiismeretszerűnek* is nevezhetjük, mivel az ily egyén tényleg *lelkének* isteni cél gondolatjában rejlő sajátos értékének *ismerete* alapján gondolkozik, akar, cselekszik[^]

S valamint az akarás függésének és függetlenségének ellenmondását oldja meg az egyéniség álláspontja: úgy ezen állásponton az *egoisticus* és *altruisticus* ethika ellentéte is ki van egyenlítve. Az *egyén* nem magában él, hanem él a közösségben. A közösségnek, az egésznek a szelleme az ő szelleme is, csak hogy egészen sajátos alakban, az ő egyéniségének alak-

inkább érvényesül, sokoldalúságában annál inkább tűnik fel, minél több oldalról vagyunk hatásoknak kitéve. Ha azt az állapotot, a melyben hatásoknak vagyunk kitéve – függésnek nevezzük: úgy ismét paradoxonként mondhatjuk azt, hogy minél inkább függünk: annál inkább lehetünk önállóak. Nemzetét nem szereti, ki azt elszigetelni akarja. A tespedés ily állapot következménye. Minél inkább hatnak nemzetünkre a különböző nemzetek termékeikkel, irodalmukkal, szellemükkel és diplomatáikkal, – s így minél inkább függünk azoktól: annál önállóbbak lehetünk, ha e hatást befogadva, sajátosságunk bélyegével látjuk el s e sajátosság erejében felelünk e hatásokra. Ha kölcsönhatás az élet s a kölcsönhatás kölcsönös függés: úgy a függetlenség – tespedés, halál. Csak a hideg önzés hangsúlyozza folyton a függetlenséget; az életben ténykedő, kölcsönható, küzdő férfiú ellenben az önállóságot. Ezen függés és szabadság ellenmondásának megoldásával szoros összefüggésben van azon vitatott kérdésnek megoldása is, hogy a vallás mily viszonyban van az erkölcsi élethez; vajjon van-e független moral s viszont a moráltól független vallás; vajjon a vallás alapja-e a morálnak, avagy épp megfordítva, a moral a vallásnak?«! Az egyéniség álláspontján a kettő correlat fogalom, egyik a másikat feltételezi. Minél vallásosabb valaki, vagyis minél inkább függ isteni cél gondolatja alapján Istentől: annál inkább áll egész élete az igaz szabadság, az önállóság elvének vezérlete alatt s így annál erkölcsösebb is.

jában (charisma). Ezen egyes az egésznek szerve; az egészért van! (altruizmus). De ezen hivatását annál biztosabban s teljesebben végzi, minél inkább érvényesíti *sajátosságát*, egyéniségét s így teljesíti azt a feladatot, melyet csak ő és senki más így nem teljesíthet, úgy hogy ezen egyes akkor él igazán az egészért, midőn saját célgondolatának, önmagáért él (egoizmus).

Végre megszűnik a kategorikus imperativussal járó erkölcsi *rigorismus* és másrészt a *hedonismus*, eudaimonizmus, vagyis a rideg kellőség és a boldogság közti ellenkezés. Az a szent szócska „dei”, mely Krisztus életében és nevezetesen életének fordulópontjain oly nagy szerepet visz, nem a külső kényszerűség, hanem a benső szükségyszerűségnek szava, úgy hogy ezt követve, jobb énünket, a mi sajátos isteni célgondolatunkat, magasabb természetünket követjük. Ha pedig ezt követjük, minden akadályok, félreismerések, üldözések daczára mégis boldogok vagyunk. Eletünk, így értelmezve, Istentisztelet; szívünk, mert Istenben nyugszik – boldog. (Augustinus szép gondolata.)

Az erkölcsi élet ezen álláspontját az *egyéniség* álláspontjának nevezem és pedig nemcsak azért, mivel a szerves egészen belül érvényesülő egyéniség elve – az életnek és tudománynak az újkorban igazán szervező elve, – hanem azért is, mivel az erkölcsi élet terén is szorosán megkülönböztetem az *egyénit* az *alanyitól*, az *individualist* a *subjectivtól*. A kettőnek ez összetévesztése igen gyakori, pedig elkülönítése könnyen meg-ejthető. Alanyi (subjectiv) az, a minnek a köztudathoz semmi köze sincs, a mi egy elszigetelt egyesnek a köztudat által közelebb tekintetbe nem vehető, de elismertetésre igényt sem tartó nézete. Az alanyinak csak az érzéki éniség álláspontján van értelme. Itt dönt az ötletszerű, a szeszélyes, a zsarnoki (stat pro ratione voluntas). Az ember ezen állásponton csak mint egyes, tehát mint egyed jó tekintetbe.

A történeti éniség álláspontján az egyes ember csakis

mint a történeti hatalomnak egyik példánya jó tekintetbe. Individualitása nincsen elismerve; ő csak exemplar.

Végre a véletlen, valamint a történeti én döntő hatalmától meg nem zavart *tiszta* éniség álláspontján az egyes ember, mint a szerves egésznek egyéniesült s mint ilyen, feltétlen értékű szerve jó tekintetbe, tehát mint egyén.

Míg az *egyedi* állásponton az egész világnézet *alanyi*, önkényes, szeszélyes, addig az *egyéni* állásponton a világnézet egy *objectív*, közös háttérről emelkedik le s ezen objectív alapon az Organismus fenntartása, tökélye érdekében sajátos benső szükségszerűséggel alakuló és megnyilatkozó. A két világnézet között – épen az alanyiség szempontjából nézve azt – a lehető legnagyobb ellenkezés van.

Mindennek daczára nem ragaszkodom az ethika terén ezen álláspont megjelölésénél az egyéniség szavához. Az egyéniség fogalma ugyanis túlságosan tág, alkalmazható a physikai életre is, s másrészt túlságosan szűk, a mennyiben a szellemi életben az ethikai fejlődést megelőző természeti arravalóságot jelezi első sorban. így tehát – nem tekintve, hogy a köztudat gyakran összetéveszti az alanyit az egyénivel – magam is más szó használatát tartom ezen *ethikai* álláspont jelzésére kívánatosnak.

Az „ethikai személyiség” felel meg teljesen a fogalomnak, a mennyiben a személyiség feltételezi egyrészt az ethikai fejlődést, s másrészt a tudatosságot, holott az egyéniség a kettő nélkül is ellehet; továbbá pedig magába foglalja az egyéniséget, mint az ethikai fejlődésnek alapját; úgy hogy azt mondhatjuk, hogy a *személyiség nem egyéb, mint ethisált és tudatra emelt egyéjiség.*

Az ethisálás abban áll, hogy az emberben az arravalóságként létező egyéni azaz isteni célz gondolat az érzéki és történeti éniség áthaladásával tudatra emeltessék.

A) Ezen, az *ethikai személyiség létesülését célzó emelőtevékenység a nevelés feladata.*

Midőn a nevelés céljául az *ethikai személyiség létesülését* tűzzik ki: belsőleg érintkezünk Pál apostol eszményével,¹ különben Pestalozzi-Schleiermacherrel.² Trendelenburg, Oettingen, G. Baur, Zetzschwitz is lényegileg ezen állásponton állanak. Herbarttal az érintkezés alapján inkább külső. A nevelés feladata nála is az *ethisálás*; csak hogy ő az *ethisálást* nem az *individualitáson* véghezmenő, hanem az *individualitás mellett* haladó folyamatnak veszi,³ a mely folyamatnak eredményét is nem az *ethisált egyéniségben*, tehát az *ethikai személyiségben*, hanem annak *birtokában*, az *erényben*, vagy az *erkölcsi jellem-szilárdságban* (*Characterstärke der Sittlichkeit*) látja. Míg mi a jó fát sürgetjük, a mely belső *szükségyszerűséggel* megtermi a jó gyümölcsöt: addig Herbart magát azt a *készletet* hangsúlyozza, mely által az a fa majd jó gyümölcsöt terem. Nálunk a *személyi tényező* a fő, Herbartnál egy az *egyénben* a *nevelő* által felépült *objectiv elem*.

Ezzel áll szoros összefüggésben az *erényes cselekvés actualitásának sajátossága*. Herbartnál ez egy folytonosan reflexionalis a különböző *erkölcsi ideákra* való *reflexióból* folyó *actus*. Ha

¹ Nála van meg a fejlődésnek hármasság, a miénkkel lényegileg egyező fokozata is: 1. χοϊκός v. σάρκινος άνθρωπος; 2. a νοῦμος alatt álló; 3. a πνευματικός άνθρωπος v. a szabadságban élő ember.

² Ezeknél is megvoltak ugyan ezen fokozatok, Schleiermachernél más elnevezéssel (1. reinigende, 2. verbreitende, 3. darstellende Handeln).

³ Vannak ugyan Herbartnál egyes tételek, a melyek igen finom megjegyzések kíséretében az *ethisálást* magához az *egyéniséghez* közelebb viszonyba hozzák: mégis elmélete egészével, nevezetesen *psychológiájával* (1. erre vonatkozólag „Herbart *psychológiájára* vonatkozó alkalmi megjegyzéseim” cikket) és a *jellemnek*, valamint a *sokoldalúságnak* az *egyéniséghez* való viszonyával legjobban egyezik azon tanácsa, hogy a *nevelő* a *növendék individualitását* – a *melylyel szemben* úgyis *tehetetlen* – ne érintse, hanem, e mellett *foglalkozzék* saját *épitményével*, a mely számára ő a *gyermeklélekben* mindig *tág és üres tért talál*” (1. X, 38.).

meg is engedjük azt, hogy a reflexió ezen folytonosságából egy habitus keletkezik, mely tapintatszerű, gyorsan, mintegy önmagától visszaható cselekvésre viszen – e habitus mégis mintegy hat lakosztályban, vagyis képzettömbben nyer alakot, a melyek mindegyikéből elkülönítve történik meg a reactio. Az erény küzdelmét elkülönült csapatok végzik vezér nélkül; mert az erkölcsi ideák, Herbart szerint, nem vezethetők vissza egy egységre (a belső szabadsággal megpróbálja ugyan, de feladja e próbát és megmarad az elmélet egészével egyező elkülönültség mellett), valamint nem a reagáló erők egy egységes lélekre. Mi ellenben magában az ethizált egyéniségben, vagyis a személyiségben vagy az egyesnek éniségével teljesen egybeforrott, mivel létének és értékének alapját képező isteni cél-gondolatában vagy bibliai kifejezéssel: az Isten-fűségben látjuk szükségszerű cselekvésének egyedüli elvét.¹

¹ Ez elv azután természetesen tételezi azon életet, a melyet mi egyes erényekkel ékesítünk fel. A ki a szerves egésznek a szerve, a ki benső tapasztalata alapján tudja, hogy ő az egésznek, a szerves egészet minden egyesben sajátosan fenntartó és fejlesztő teremtő ténykedésnek feltétlen értékű orgánuma: az: 1. belső szükségszerűséggel rendeli alá sajátos isteni cél-gondolatjának mind azt, a mi énjében véletlen és önkényszerű jellegű, tehát az ő érzéki énjét és pedig oly célból, hogy ez mint ép és erős eszköz szolgálja kifelé cél-gondolatját (σωφορο30v-η); 2. tudja azt, hogy létét és cél-gondolatját, mint az ő arravalóságát nem önmagának, hanem a szerves egész szellemének, Istennek köszöni s hogy erényes élete nem egyéb, mint ezen cél-gondolat érvényesülése: ezért is mély *vallásosság*, életének Istentisztelet szempontja alá való helyezése jellemzi (*vallásosság*); 3. de tudja azt is, hogy eme cél-gondolatnak érvényesülhetésében mily nagy része van a szerves egész összfejlődésének, az elődöknek, a kortársaknak és az erkölcsi személyeknek, a történeti hatalmaknak, valamint azt is, hogy lelkes és odaadó törekvés daczára is mégis távol marad az eszménytől: ezért is *szerénység* és *folytonos törekvés* a cél felé jellemzője (tökély eszméje); 4. tudja és érzi, hogy ezen benső szükségszerűséggel ezért is igazán szabad, akarással végzett munka az ő ítélete szerint is a jó, úgyhogy az illető a /elismert jót nemcsak akarja, hanem abban örömet, boldogságát is leli (*belső szabadság*). A lelkében tudatra emelt isteni cél-gondolat elve által vezérelt-

B) *A nevelői oktatás eszköze.*

Ezzel áll szoros összefüggésben, hogy Herbart paedagogiai gondolkozása első sorban az objectiv elemet felépítő *didaktikai* kérdésekre irányul, a miben különben is szoros követői Herbart főérdemét látják. Értjük ezért is, hogy Herbart, bár betekint Pestalozzi nemes szívébe s megemlíti ennek népboldogító social paedagogiai törekvéseit (1. XI, 47), mégsem ez az, a mi őt Pestalozziban vonzza, s közelebbi meggondolásra s ez alapon önálló, kifejtő irodalmi ténykedésre indítja, hanem a tanítás módszerének kérdései (1. Ueber Pestalozzis Schrift: „Wie Gertrud ihre Kinder lehrte”, Pestalozzis Idee eines ABC der Anschauung, s brémai előadása: Ueber den Standpunct der Beurtheilung der pestalozzischen Unterrichtsmethode) s

nek élete embertársaival szemben is szükségszerűképen – épen ezen elv alapján alakul meg. Tudva azt, hogy ő is az egésznek sajátosságában feltétlen értékű *szerve*, általános szerénysége daczára mások, még a történeti hatalmak előtt sem hódol feltétlenül, hanem isteni célgondolatja erejében *önérzetesen* esetleg ezekkel is szembe száll, tudva azt, hogy az egészet épen ezen sajátosságának érvényesítése által szolgálja (*αυδορεια*). Ezen önérzet azonban távol áll mások kicsinylésétől. A kít ugyanis ezen elv vezérel, abban, annak sajátosságában is él az egészet meghatározó, az egész fenntartása és fejlesztése érdekében minden egyes szervet tételező, elismerő és ápoló szellem. E szellem a *szeretetnek* szelleme, a mennyiben a szeretet az emberi léleknek azon irányzata, a melynél fogva önmagáról eltekintve, mást egyéni értékében felismer s ezt értékének foka szerint ápolni és fejleszteni is igyekszik. Ha ezen szellem él bennünk: úgy mi keresni fogjuk másban is, nevezetesen pedig embertársainkban is a sajátost, a mely által ők is, mint szervek szolgálják az egészet, s ezt ápolni és fejleszteni is igyekszünk (*jó-akarat*). Tudjuk azt, hogy a lehetőség szerint mindenki ily szerv: de tudjuk azt is, hogy az egyesnek fejlődésére már születése előtt is, de ezután is különböző, célgondolatja fejlesztésére nem kedvező hatások befolyhatnak s így nem engedik meg azt, hogy mindenki, illetőleg mindenki egyenlő értékesen szolgálja sajátosságával az egészet. A szeretet, mely minden dolog lényegét nyitja meg, viszen az egyesek ezen sajátos értékének igaz ismeretére is, s ez alapon arra, hogy az egyesekkel szemben szeretetünket ezen értékük foka szerint érvényesítsük. Az igaz ethikus szeretet az *igazságosság* ezen jellem-

értjük azt is, hogy Herbart ennek megfelelőleg a Pestalozzi-féle módszer főérdemét is abban látta, hogy e módszer bátrabban és buzgóbban, mint bármelyik megelőzője, azt a kötelességet ragadta meg, mely szerint feladatunk, hogy a gyermek szellemét építsük, abban egy határozott és tisztán látott tapasztalatot konstruáljunk; hogy ne viselkedjünk úgy, mintha a gyermek már is bírna tapasztalattal, hanem hogy gondoskodjunk arról, hogy „ilyent kapjon” (1. XI, 353.). Ezen tapasztalatokból „építi fel a gyermek szellemét”. Azon fordul meg minden, hogy a gyermeknek *mit* adunk, úgy hogy a nevelésnek tulaj donképi feladata az *adás* és *megvonás* (1. XI, 351.). A nevelői munkásság nem a kertészkedésben leli analógiáját, a melynél a létező csirának a körülményekkel fejlesztő ténykedés a fő. „A növénynyel szemben az ember, ki nincs egy bizonyos

vonása által különbözik a minden egyéni értéket elmosó, meddő érzélgéstől (sentimentalismus) és az önző rokonszenvtől (sympathia), s a külső véletlen eseményektől, valamint a pillanatnyi hangulattól függő részvételtől. (A szeretet az érzületek s nem a hangulatnak dolga.) Az értékesítés fokozatosságának is van azonban határa. Az egyéniség elve által vezérelt tudja azt, hogy mindenki, lehetőség szerint, egyénisége alapján, az egésznek feltétlen értékű szerve, vagyis mindenki – a lehetőség szerint – személyiség, s másrészt tudja azt is, hogy a személyiség érvényesítése a nyilvánosság terén szükségszerűleg collisiora vezet és pedig nem csak az érvényesítés eszközeinek közössége miatt, hanem még inkább azért, mivel a fejlődés törvénye szerint nagy azok száma, kik másokban csak eszközt látnak (érzéki én) s mindig nagy a veszély, hogy a történeti éniségek hatalmukkal visszaélve, az egyesek egyéni jogával nem törődnek. Az egyéniség álláspontjának ezért is szükségszerű követelménye, hogy a társadalom, az állam akár szokásával, akár törvényvel biztosítsa a személyiség érvényesülhetésének jogát s a szokás avagy törvényen alapuló intézményei útján gondoskodjék arról, hogy az egyes vagy erkölcsi személyiségek kölcsönhatása nemcsak a rend fenntartása, hanem a közfejlődés érdekében hatályosan szabályoztassék (jog), úgy azonban, hogy a törvénynek egyesekkel való érvényesülésénél sohasem feledkezék meg a hatóság azon solidaritásról sem, a melyben minden egyes egyén áll a társadalommal. (*Méltányosság*, Billigkei, természetesen nem Herbarti értelemben, ki, a köztudattól eltérőleg, azt a *megtorlással* azonosítja.) Az értő észrevette különben, hogy Herbart ideáit egészséges alapon Aristoteles erényeivel mikép egészítettem ki.

climához kötve, hanem bárhol is megél – ki kényünk-kedvünk szerint vadállattá vagy személyesített észszé válhat, kit a körülmények folyton alakítanak: rászorul oly művészetre, mely őt építi, őt construálja a végett, hogy a megfelelő alakot (rechte Form) nyerje” (1. XI, 352.). S hogy miből áll ezen építés és construálás, erre is megfelel Herbart azon brémai előadásában, a melyben Pestalozzi módszerű érdemeit méltatja, midőn az embert szembesíti az állattal s kijelenti, hogy míg amazt az ösztön, ezt az ész, azaz „kizárólag egy oly *mechanismus* mozgatja, melyet azon képzetek létesítenek, a melyeket az ember nyert, melyeket észlelt. Maguk ezek a képzetek *erők*, melyek egymást megakasztják, majd pedig egymást támogatják, *hatalmak*, melyek emelkednek, süllyednek, szorongnak és felszabadulnak s melyek épen ezen küzködés útján azon különböző állapotokba jutnak, melyeket mi egy túlságosan általános és határozatlan névvel akarunk nevezünk” (1. XI, 350.). Herbart lemond arról, hogy az akarat neve alatt egybefoglalt különböző *állapotokat* (?) felsorolja, sőt kijelenti, hogy e tünetmények vegyülése, elkülönülése, változása, alakulása megszegyeníti még a philosophusok megkülönböztető osztályzásait is az értelem és az akarat, az ész és az önkény, az ösztön (Trieb) és a szabadság közötti különbségekre nézve. Mindezen szavak csak megközelítőleg jelölik meg azon gép ingadozó állásait, a mely gép folyvást másképp épül, és ennek következtében más- és másképen hat és törekszik. „Egyről azonban sohasem szabad megfeledkezni, hogy ezen gép *egészen* és *kizárólag* csak is képzetekből épült fel.” A külső tárgyi világ által látásában meg nem zavart ember, az, ki nézi nem a látás tárgyát, hanem magát a látást, az belátja „hogy az ember csak is képzeteit akarja és csak is képzeteit tudja, vagyis, még határozottabban szólva, hogy az ember tudása befejezett – és az ő akarása csakis megakasztott, önmagát ismét feldolgozó képzetalakítás (Vorstellen) (1. XI, 350.)

A nevelés objectiv didaktikai elemének ily egyedül döntő

jelentőségével – tudtommal – Herbart többi műveiben nem találkozunk. Téves volna azonban, ha ezért ezen brémai előadásának értékét, tán tekintettel rögtönzött jellegére, kicsinyítenők. Az előadás ép rögtönzött volta miatt is a közvetlenség jellegével bír s így annál inkább megengedi Herbart kiemelkedő értéképzeteinek érvényesülését. De máskülönben paedagogiai rendszeres művei és pedig pszichológiai kutatásainak hatása alatt épen ezen objectív didaktikai elemnek tulajdanítanak fokozatosan mind nagyobb jelentőséget. Első valóban nagyszabásújkig a nevelés feladatával foglalkozó munkájában „Ueber die ästhetische Darstellung der Welt, als das Hauptgeschäft der Erziehung, 1804” a nevelés *egyedüli* és *teljes* feladatául a moralitást tűzi ki (1. XI, 213.). E feladattal szemben távol áll a nevelő mindenhatóságának ábrándjától. A transcendentális szabadság lehetőségét itt is teljesen kizárja ugyan („Kein leisester Wind von transcendentaler Freiheit darf in das Gebiet des Erziehers durch irgend ein Ritzchen hineinblasen” 1. XI, 216.), de azért megengedi, hogy az a moralitás, a nevelő szeme láttára, mint természeti esemény létesül (I, XI, 215, 217.) s hogy nevezetesen magában a növendékben a nevelő működésétől függetlenül létezik és pedig „természetéhez szükségszerűen kötött (hű) erő, úgy hogy a nevelőnek feladata csakis az, hogy ő ezen erőt oly helyzetbe juttassa, a melyben az csalhatatlanul és teljes megbízhatósággal végzi felemelkedését” (1. XI, 217.). „Magában a növendék kedélyében és ennek öntevékenysége által létesüljön az öntudatos személyiséggé való felemelkedés; miért is csak a nevelő balgaságára vallana, ha ő emez erő sajátos lényegét teremteni és másnak lelkébe átönteneni kívánná” (1. XI, 217.). Ne azt akarja a nevelő, hogy a növendék lelkében egy a növendék lényegével idegenszerű, és tán a nevelő szellemét visszatükröző ethikai világ emelkedjék fel, hanem azt, hogy a növendék önönmagát találja meg, midőn választja a jót és elveti a rosszat (1. XI, 217.). A nevelői munkásság ezen célra való tekintettel még

nélkülözi az egyoldalú theoretikai és formalistikus iránynyal járó képzetieskedés jellemét: a nevelő a világot egészében és egész egymásutánjában aesthetikai szempontból terjeszti a növendék elé (1. XI, 225.) s ez által indítja őt aesthetikai – majd később az önmagára való reflexió útján morális ítéletek feltétlen hozatalára. Ezen ítéletek feltétlen és közvetlen jelleme kiemeli az erre irányuló tevékenységet a theoretikai föltétes és közvetett jellegűnek köréből. Valamint Kant a gyakorlati észzt a theoretikai észttől függetleníteni kívánja: úgy vonja ki Herbart is az aesthetikai ítélest a metaphysika, s így a psychologia függéséből (1. I, 47. stb.). Az aesthetikai ítéletek még egymástól is teljesen függetlenek (1. I, 49.). Ezeknek rendeli magát alá az akarat. Midőn ezt teszi, létesül az erény, a moralitás. A theoretikai közvetítés gépezetének kizárásával függ össze, hogy Herbart e művében az akarás helyes irányú képzésénél annyira méltányolja az ethikai személyiségeket (1. XI, 227.).

Sokkal inkább érvényesül a nevelés feladatának meghatározásánál az objectiv didaktikai – képzetieskedő elem Herbart: Allgemeine Paedagogik aus dem Zweck der Erziehung abgeleitet, című művében, mely két évre rá 1806-ban jelent meg. Vonatkozással főntebbi művére, kiemeli, hogy az erkölcsi műveltség nem a műveltség egésze, hogy van mellette még egy más műveltség is, mely amazt feltételezi (1. X, 33.) úgy, hogy már most „azon elmékedési mód, mely az erkölcsit az élére állítja, a nevelésnek ugyan fő, de *nem* az *egyedüli* és *nem* a *teljes* (mindentfelölelő) szempontja” (1. cf. XI, 213.). *A dolog természete kizárja a paedagogiai cél egységét;* a paedagogus a gyermekkel szemben képviseli a gyermekből kifejlődő, leendő férfit; úgy, hogy azon célokat tűzi ki a nevelő maga elé, melyeket a növendék mint felnőtt férfiú a jövőben maga elé fog tüzni. Eme célok *annyifélék*, a hányfélék az egyesek, illetőleg azok hivatása. A célok nem szükségszerűek, hanem lehetőek (1. IV, 33.). Minthogy ezen lehető célok az egyes önkényeknek képezik tárgyait: ezek maguk *tárgyi* szempontból nem

lehetnek a nevelés céljai, hanem csak is *subjectiv* szempontból, azaz oly formán, hogy a növendék *akarata* úgy minősíthessék, hogy könnyen választhat, s haladhat majdan hivatása terén. Történik ez az által, hogy a növendékben, tekintettel a lehető célokra, *sokoldalú, egyensúlyban levő* (gleichschwebend) *érdeklődés* fejlődjek ki (1. X, 35.). „Mindannyian szívesen érdeklődjenek minden iránt; mindenki az ő szakmájában legyen mester. A mesterség az önkény dolga; ellenben a különféle iránti fogékonyság, a mely a sajátos törekvés különféle kezdőpontjaiból származik – a nevelésnek dolga” (1. X, 35.). Az erkölcsi szükségszerű és közös cél mellett van theoretikai, a nevelésnek meg egy a sajátos hivatásra előkészítő célja, a sokoldalú *érdeklődés*. Ezzel bevonult a Herbarti paedagogikába a gondolatkört oktatás útján megalapító azon theoretikai irány, mely már az Allgemeine Paedagogikban mint főrészt helyezkedik a szoros értelemben vett nevelés (Zucht) elé.

Képzetek, képzetsorok; amazok ereje, emezek complicatiója; „mindennek egybekapcsolása, a nyújtottnak egymással való vonatkozásba hozása, az egybefűzés módja egymásutánja: ez érdekli első sorban a nevelőt.

Mert „a képzetkör (gondolatkör) mikénti alakulása: ez a nevelő egyedüli gondja” és pedig azért, „mert képzetekből keletkeznek érzelmek s ebből elvek és cselekvési módok, (1. X, 11.). „Az *érdeklődés* sem más, mint önkénytelen figyelem (1. X, 216.), ez pedig *egy* képzetnek erején alapul a vele szemben hátráló többi képzetekkel, így tehát egyszerű amannak absolut erején, másrészt emezek hátrálásának könnyűségén alapul” (1. X, 67.). *Ignoti nulla cupido*. Ismeret alapján nyert belső meghatottság, belső élénkség, mely új ismeretre irányul, tehát egy belső meghatottságnak megszakítása vagyis meg nem engedése annak, hogy az tettben nyilvánuljon: ez az *érdeklődés* (1. X, 51.). Az ismeret az *érdeklődés* által theoretikai jellemét veszti s lesz gyakorlativá. A főfeladat a nevelésnél tehát mégis csak az, hogy a képzetkör helyesen

alakuljon meg. Az oktatáson fekszik ezért is a fősúly, a mint ezt Herbart oly világosan bevallja, midőn így szól: „Már itt vallom be, hogy nincs fogalmam a nevelésről oktatás nélkül; valamint viszont legalább ezen iratomban más oktatást nem ismerek el, mint azt, mely nevel (1. X, 11.). Maga az emberiség is folyton nevel azon gondolatkör által, melyet előhoz. Attól függ a hatásos gondolkodás, akarás és cselekvés, hogy a gondolatkör képzeleti miképp vannak egymáshoz illesztve. „Ha a különböző elemek összekötése laza: úgy az gyöngén hat, s az az egyes, mely kiemelkedik, csak nyugtalanságot és erőszakosságot kelt. Ha a különböző egymással ellenkezik: úgy hasztalan feleselés támad, mely észrevétlenül is átengedi erejét a nyers vágynak.” Csak is a képzetek egysége ad erőt és győzelmet (1. X, 19.).

Az „Allgemeine Paedagogik” utal ugyan arra, hogy a nevelésnek kettős célja, mint alapvető és mint amaszt megerősítő, egymást kiegészítik: azért azonban a két cél mégis egymás mellett áll, a mennyiben az oktatásnak célja a sokoldalú érdeklődés, mely alapja a hivatásválaszthatásnak; míg a szoros értelemben vett nevelésnek (Zucht) feladata a szilárd erkölcsi jellem létesítése (Characterstärke der Sittlichkeit).

A célok ezen kettősségét legyőzi Herbart legrendszeresebb paedagogiai műve „Umriss paedagogischer Vorlesungen” 1831, 1841 (II. kiadás, a melyet Hartenstein nyomtatott ki). A cél csak egy, és pedig az *erény*. „A paedagogiai cél egészében jelzi az *erény* neve” (1. X, 189.). Érdekes, hogy Herbart ezt az erényt közelebb miképp jelzi. Erkölcsi ideái közül kiragadja azt az egyet, mely formális jellegénél fogva a theoretikai és gyakorlati szellemi irányt egyesíti: a *belső szabadság* eszméjét s ennek állandó megvalósítását egy személyben azonosítja az erénnyel (1. X, 189.).

A belső szabadság eszméje él az emberben, ha az ember azt *akarja*, a mit aesthetikai s majd *morális ítéletében* feltétlenül *helyesel* (1. Alig. practische Philosophie-ban VIII, 33. stb.

cf. VIII, 101.) Tudom, hogy Herbart a tökélynek eszméjét nevezi formálisnak. Én főtebb a belső szabadság eszméjét neveztem formálisnak és pedig azért, mivel ezen alakba foglalja az eszmék által létesült összes belátást és általuk befolyásolt összes akarást. „A teljes belátás (az összes gyakorlati ideák eredménye) és az ennek megfelelő összes akarás közti viszony, mint egy észlény reális tulajdonsága alkotja annak erényét.” „Belső szabadságról ott nem lehet szó, a hol az akarás nincs viszonyban a belátáshoz” (1. VIII, 109. Különb. lásd ezen egész szakaszt Alig. practische Philosophie II. könyv, I. caput.). A törekvést az erény felé, avagy a belső szabadság viszonyának állandó megvalósítása felé, illetőleg az akarat engedelmességét szemben a belátottal, Herbart *moralitásnak* nevezi (X, 189. 1. és 190. cf. 256., a hol Sittlichkeitnek nevezi).

A viszony tagjait Herbart most feloldja s így a belátás létesítését az oktatásra, a megfelelő akarás megszilárdítását, hatva nevezetesen a hangulatra (X 199. 1.), a szoros értelemben vett nevelésre (Zucht) bízva. – A rendszer szempontjából a nagy haladás abban áll, hogy fenntartja ugyan az oktatásra nézve is közvetlen célul a sokoldalú érdeklődést; ezt azonban nem tekinti előkészítőül az egyesnek lehető céljához, hanem abban a végső és szükségszerű célnak, az erénynek alapját látja. Az egyoldalú érdeklődés önző; ezért szükségszerű az érdeklődés *sokoldalúságának* következménye; a közvetett érdeklődés az érdeklődés tárgyát eszközként tekinti egyéb célra nézve, így tehát szintén önző; ezért is a sokoldalú közvetlen érdeklődést kívánja, mely oly szellemi tevékenység, mely „nem áll meg a tudás mellett”, hanem „azt megtartva, azt tágítani is kívánja” (1. X., 211.).

A közvetlen érdeklődés ezen sokoldalúsága, bár tényezőit illetőleg analógiákat mutat az erény tényezőivel (1. § 64. jegyzetét), még sem azonos az erénnyel (1. § 64.). Az erény egy személynek tulajdona, a sokoldalúság az erénynek legyen

alapja (§ 65.) Az oktatás, az egyesnek oktatása kerül a nevelés központjába, a melyet a sz. é. vett nevelés csak kiegészít. (§ -.) Hisz az egyesnek „neveltethetése (képezhetősége) a már szerzett képzettömegek viszonyától függ” (§ 33), s „az akarat is (a melytől pedig az ember értéke függ) a gondolatkörben gyökerezik; nem ugyan az ember ismeretének részleteiben, hanem a szerzett képzetek egybekapcsolásában és összhatásában” (§ 58.) Ezen, a képzetek viszonyulásában érvényesülő szellemi tevékenység fokozandó és nemesítendő (§ 59.), a mi lényegileg az által történik, hogy az erkölcsi ideákkal összefüggő képzetek minél inkább szabadon emelkedőkké válnak (71. §) s így megerősödnek, megszilárdulnak elvekké. Ezen, a lélekben lefolyó, a képzetek erejétől és erősítésétől, viszonyításától és viszonyulásától minőségében és intenzitásában függő tevékenység feltételein, tárgyain, egymásutániságán és csoportosításán (tanterv): a nevelés ezen objectiv didaktikai elemén fekszik a rendszer egészében a súly. A szoros értelemben vett nevelés a már létező erkölcsi irányzatot csak is erősíti, úgy hogy *ennek* feladata az erkölcsi jellem szilárdítása, illetőleg szilárdsága (Characterstärke), míg ellenben a nevelés egészének a feladata az erény. (Az Allgemeine Paedagogik az utóbbinak feladatául az erkölcsi jellem szilárdságát tűzi ki).

Így látjuk, hogy Herbart rendszeres paedagogiai műveiben a szerencsétlen pszichológiai alap következtében a nevelés objectiv didaktikai eleme, a belső tartalomnak képzetek útján való csinálása mindinkább érvényesült s nincs mit csudálkozni a fölött, hogy egyrészt ezen fejlődés következetességében rejlő tehetetlenségi erőnél fogva és még inkább az epigonoknak azon természeténél fogva, hogy a részletekbe szeretnek elmerülni és inkább külsőségeket (formalismus és mechanismus) megragadni – értjük, hogy a Herbarti elmélet ezen irányzata ellen napjainkban mind élesebben érvényesül az ellenkezés. Már a Herbartiak régibb irányának élén haladó a családi traditio szerint Váczból származó genialis Waitz (1. Rein Encyclo-

paedisches Handbuch der Paedagogik III. 482. 1. az irányok felosztását) az ő Alig. Paedagogikájában állást foglal, mint a nevelési célt közvetítő, ezen tudatos képzetieskedés ellen, midőn így szól:

„Bármit is mondjunk a nevelői oktatásról: az oktatásnak ethikai hatása mégis javarészt sem a tananyagtól, sem pedig a módszertől, hanem a tanító személyiségétől függ” (1. 327. 1.). Waitz szava elhangzott a Zilléri-iskola élénk működése közben s Stoy munkássága háttérbe szorult a Zilléri intézmények sikere mellett.

A paedagogusok országútjától távol azonban élt és ma már életét mindinkább érvényesíti a személyiségnek őszinte kultusa. A nevelés célja az ethizált individualitás, a személyiség. I. E célt pedig első és végső sorban csakis *személyiség* útján érhetjük el.

A személyiséget kell keresni a növendékben, ezt kell tisztelni már a legkisebb gyermekben, mert mindenki hivatás szerint személyiség. Vissza kell ezért is menni a személyiség alapjára, az individualitásra; ennek megértése érdekében meg kell ismerni a családnak szellemét, a szülők, az elődök jellemét, a testvérek, a környezet hatását; el kell mélyedni e lépcsők segítségével a növendék lelkébe, hogy megtaláljuk abban az egészen nézve is a feltétlen értékű tényezőt, a mely az egésznek fenntartása és fejlesztése érdekében ható végtelen erő teremtő ténykedésének gyümölcse, a növendék jobb énjének magva, későbbi hivatásában érvényesülő személyiségének csirája. Semmiféle utasításnak, semmiféle szabálynak követése, avagy a didaktika bármely rendszerének bármily tökéletes birtoka nem képesít ezen keresésre, ezen megtalálásra; sőt ily objectív birtok egymagában az igaz keresésnek és megtalálásnak akadálya. Csak *egy* hatalom viszen e mélységbe, a felülről (az egészből) származó, a személyiségben megnyilatkozó *szereetet* hatalma. Az erkölcsi személyiség azon összefüggésnél fogva, a melyben lényege alapján az egészszel van, azon tudatnál fogva, a mely szerint

csak annyiban értékes, a mennyiben sajátosan szolgálja az egészet és az egészben az Organismus minden egyes szervét: létének és jelentőségének ezen alapjában gyökerező szeretet erejében képes minden önösről, minden képzelt vagy valóságos előnyökről lemondani, az elfoglalt társadalmi és szellemi magaslatról leszállani, subjectivismusában gyökerező előítéleteken túladni s így, önmagából mintegy kilépve, egészen leszállani, illetőleg behelyezkedni másnak állapotába. Ezen szeretet nyitja meg a szíveket, ezen szeretet alapján bizalommal tárulnak fel a lelkek s az e közben létesült kölcsönhatás, élet és átélés alapján megtaláljuk a növendéknek máskülönben előttünk mindig elzárt lényegét is. Csak is az életnek más életébe való áthasonulása alapján, avagy más élettapasztalatainak általunk való igaz átélése által értjük meg még csak a mást.

Hiába szereljük fel magunkat a prosodia és a poétika és az irodalomtörténet összes tudományával és szabályaival egy valóban eredeti költemény olvasásakor; nem fogjuk azt sem tartalmilag, sem alakilag megérteni, ha teljes közvetlenséggel, igazi odaadással nem fogadjuk azt magukba, ha nem *éljük* át a költő lelki küzdelmeit, nem *érezzük* át a mű hangulatát, nem veszünk részt érzelmeiben, nem lelkesülünk eszméiért s nem teremtyük meg congenialitással a költeménynek tartalom követelte alakját. Magában az életben van meg az alakításnak elve; az életből vonjuk le a műszabályokat s az eredeti jellegű élet e műszabályok kényszerzubbonyát nem veszi magára.

Hiába állunk bármely ciceronéval Rafael képe előtt. Ha nem tudunk megfélekedezni minden olvasotról, e tárgyat összefüggő minden képzet-szálakról és képzet-sorokról, ha nem vagyunk képesek csak e képet látni, csak e képből sugárzó életet lelkünkbe felvenni s e kép hatása alatt azt rekonstruálni, azaz felemelkedni ama bámulatos, szép és összhangzó világba, Rafael lelki világába s ha itt nem sejtjük s érezzük át még azt a közvetlen alkalmi okot, a mely e világ megnyilatkozására vezetett, ha egy szóval nem érintkezünk Rafaelnek éppen ezen

képét festő személyiségével, bizony sohasem értjük meg e képet, soha sem mondhatunk ítéletet e képről.

S mit szóljak a leginkább illanó, legszellemibb művészetről, a zene termékeiről. Hiába való minden commentár, ez csakis fokozza az igényeket, s reflectálásra indítja a hallgatót: úgy, hogy a hallgató a symfonia végén csupa igények, csupa reflexió miatt nem is hallotta a zeneművet s nem érezte Beethoven hatalmas szellemének suttogását, szárnycsattogásait, nem ragadtatott el tőle le a kétségbeesés mélyébe és fel a mennyekig, a mindenséget átölelő hymnus magaslatára (IX. symfonia). Az érzelmek, a gondolatok mily végtelen skáláján száll le és fel az ámuló hallgató; egy más világba ragadtatva némán engedi át magát e fenséges személyiség hatalmának. Mily semmis a legszebb szó, mily felháborító még a legszerényebb kritika, mily gyötrő minden reminiscentia felkeltése. Semmi más – csak e műremek lelke: ez érintkezzék a mi lelkünkkel; senki más, mint a szerző személyisége, szóljon művében hozzánk. E zavartalan, szent megfogalmazás, ez intenzív személyi érintkezés alapja az igaz megismerésnek, valamely dolog lényegszerű s így éltető birtokának.

Csak az ily concepciós birtok *titán* lehet szó reflexióról, csak is az újnak egyéni megalakulása után hasonlíthatjuk azt egybe a már bírt anyaggal, ismeretünk készletével, s helyezhetjük el azt világnézetünk egészében. Csak az, a mi lelkünkben megalakult és él, csakis az léphet fel mint élő töke tudatunk körébe, csak is e fölött mondhatunk mi is ítéletet – nem majmolva másokat, nem ismételve azt, mit mások mondtak. – A tudatos szellemi művelet *követi* a concepciós lelki teremtést. Ez utóbbi az élet, amaz az elvontság; ez létesíti sajátos tartalmával egyéni életének formáit, szabályait is; amaz elvonja a szabályokat, a formákat, a törvényeket s az ezekben bírt ismereti ok alapján kívánja megérteni magát az individuális életet összehasonlítás alapján. Minél önzetlenebb, osztatlanabb, minél bizalmasabb, őszintén hitszerű a személyi odaadás, s más-

részt minél pártatlanabb, minél többre kiterjedő, minél kritikusabb, minél kíméletlenebb a személyi odaadás útján megalkult fölötti reflexió és ítélet: annál emelkedettebb szellemi életünk. A szeretetben gyökerező, hitszerű odaadás s az így nyert új fölötti reflexio-tudás folyamatának folytonos kölcsönhatásában éljük szellemi életünket. Nincs életre ható és életre való tudás szeretet és hitszerű odaadás nélkül; s nincs egységes világnézet, személyi magasabb élet minden egyest sajátosságában összehasonlítva elismerő s elhelyező tudás nélkül. A személyi odaadás (szeretetben gyökerező hit) alapja a személyi gyarapodásnak.¹

II. De nemcsak a növendék és a szellemvilág megismerése, hanem annak *fejlesztése* szempontjából is a legfontosabb tényező, a *személyi*. Hízeleg a mi nevelői és tanítói öntudatunknak, ha azt tesszük fel, hogy a mi jól elkészített és csatarendbe felállított képzeinknek és képzetsorainknak oly nagy a hatása, hogy előle az azon kívül innen-onnan összetoborzott és szállongó képzetcsapatok a növendék lelkében meghátrálnak, előtte capitulálnak s így megengedik azt, hogy azután mi a növendék lelkében eme képzetekből egy oly gépezetet építsünk, a melynek általunk nevelt mozgató-erejét – a kellőleg egybekötött képzetekből származó akaratot – az erkölcsi ideák mozgatják. Csak eme feltevésünk téves.

Herbart is ismeri az objectiv jellemet, a mely mintegy a tudat küszöbe alatt alakul; – s ugyan csak ő utal arra, hogy

¹ Nem állhatom meg, hogy ne utaljak a szent írás mélységes gondolataira, a melyek háttéréről akaratlanul is leemelkednek e mondottak is. Akármely élettjeljes theor. folyamat létesítéséhez szükséges:

1. az egységben gyökerező szeretetnek ereje;
 2. e szeretet erejében való exinanitio – mint egy az égből való leszállás
 3. a létezőnek hitszerű bizalmas átkarolása,
 4. lelkünkbe való felvétele (a világot magára veszi súlyával),
 5. s így a más életének átélése (másért élés),
 6. s ez alapon a közvetlen tapasztalat tudatra emelése, szellemi gyarapodás
- Úgy, hogy az, ki életét odaadja, nyer életet.

éppen ezen objectív jellem – az aesthetikai ítéleteken alapuló subjectív jellemmel nem egyszer ellenkezésben van s így a nevelés tudatos munkásságának kedvező eredményét veszélyezteti. Téves dolog, a tudatos és tervszerű nevelésnél is, ha arra, a mi a tudatnak küszöbe alatt folyik le, figyelmünket nevelői ténykedésünkönél nem irányítjuk. *Nevelés* szempontjából azok az *imponderabiliak*, a melyek a gyermek fogamzást actusánál, az anya viselőségének ideje alatt, a szülőket életérzékükben, hangulatukban, gondolkozásuk irányában befolyásolják; amaz *imponderabiliak*, a melyek a gyermeket levegőként otthon, kinn az utcán, a játéktéren körülveszik s öntudatlanul is lelkében táplálják és irányítják, jóval fontosabbak, mint a tanító részéről, vett képzetek problematicus erejükkel. Ezek az *imponderabiliak* a személyi életnek kisugárzásai, és pedig nem csak az egyes, hanem az erkölcsi személyek életéé. Első sorban a család, a társadalmi osztály, de nemkülömben a nemzetiség, nevezetesen nyelvével, a melynek hangjaiban, dialectusában, közmondásai-
ban a nemzet és vidék *geniusa* oly tisztán megnyilatkozik, a társulatok és különösen az egyház: mindezen erkölcsi személyek sajátos szelleme öntudatlanul és észrevétlenül a legnagyobb, minden tervszerű képzet suggerálásánál sokkal nagyobb befolyást gyakorolja a növendékre. Ezen nagy hatalmú tényezők nem véletlenek, hanem történeti fejlődéssel bíró individuumok, a melyek a fejlődés alapján nyert tapasztalatokat, erkölcsi és vallási elveket, értékfogalmakat, eszméket és a szerzett ügyeséget, egy szóval: a múltnak kulturkincsét megőrzik s generációról-generációra átörökítik.¹ Mily döntő fontossággal bír a

¹ Herbart, individualistikus paedagogikai iránya daczára, a történeti hatalmakat fentebbi jelentőségükben néha-néha egészen meglepően elismeri s így indítást ad rendszerének ily socialpaedagogiai irányban való kiegészítésére. Legjellemzőbbek az «Allgemeine Paedagogik» (1806) szép szavai, a melyeket azon gondolathoz fűz, hogy a nevelő a tapasztalatot és gyakorlatot kapcsolja egybe a tudománnyal; «csak az ily egyén» vállalkozhatik arra, hogy egy fiút a valóság (ezen tapasztalt világ) közepette jobb létre felemeljen, ha van annyi

nevelésre ezen erkölcsi személyiségek szelleme! Mennyire fontos a nevelésre nézve, hogy emez erkölcsi személyek szelleme a nevelés eszményének, egy valóban ethisalt individuum eszményének megfelelően hasson a növendékre. S ezért is mennyire szükséges, hogy a nevelés tudománya elhagyja az individuális, paedagogika álláspontját s táguljon *socialis paedagogikává*.

Az egyest a társadalom, a nép számára kell nevelni s viszont a társadalmat, a népet az egyesnek ethikai fejlődése érdekében kell nevelni! A paedagogikát a politikától nem lehet tisztán elkülöníteni; az egyik a másikat feltételezi, követeli. Lorenz Steint követte a paedagogika terén, Willmann, Natorp, Karl Fischer. A szellemélet magaslatán haladni hivatott egyetemről

gondolkozási ereje és tudománya, hogy ezen valóságot, mint a nagy egésznek egy szelvényét (?) tekintse és előterjeszse. Ő ez esetben önkényt bevallja, hogy az igazi és a valódi nevelő nem ő, hanem mindannak, a mit az emberek valaha éreztek, tapasztaltak és gondoltak, mindennek összes hatalma, ehhez van növendékének jussa, s hogy ő maga csak is ennek értelmese magyarázása végett illedelmes kísérőként szerepel. A legfőbb, a mit az emberiség létének minden mozzanatában tehet, az, hogy eddigi kísérleteinek összes nyereségét concentráltan átadja az új nemzedéknek tanulságul avagy intő példaként». Ugyancsak ezen gondolattal találkozunk még Herbartnak egy másik, igen érdekes iratában, a melyben szellemesen hasonlítja egybe az egyesnek lelki életét az állam életével, a gondolatok a képzetkörből való kiemelkedését egyes történeti személyeknek a nép köréből való kiemelkedésével s eközben méltatja amaz, általunk imponderabiliaknak nevezett, természetesen az egyesre ható tényezőt, midőn így szól: «Mindenki közülünk, sőt már előttünk is a legtöbben egy ható ténykedés gondoskodásának voltak alávetve, a melynek erejében az előbbi nemzedékek a későbbiek munkáját előkészítették, a menyiben amazoknak átadták oly tanok és intések, oly szabályok és elvek, oly elfogadott törvények és intézmények tőkéjét, a melyek a lehető leghathatósabb pszichológiai erők közé tartoznak, s melyek belső igazságuk és érvényük arányában növekednek uralkodó erejükben». (L. «Ueber einige Beziehungen zwischen Psychologie und Staatswissenschaft.» IX. 210. 1.) Ezen megkapó helyek olvasásánál nem szabad megfélekedni arról, hogy e helyek magukban állanak s Herbart irányának egészével épp oly kevésbé egyeznek, mint, nevezetesen, individuális pszichológiájával ezen általa visszautasított népszichológiai vonatkozások. (L. V. 187.)

első sorban várható, hogy az egyetem éppen a jelen korban – a socialis bajok gyógyításának jelszávalal meginduló korban – a socialpaedagogiai munkásság nagy jelentőségét ismerje fel s most, midőn a történelmi hatalmak, vagyis az erkölcsi személyek iránti bizalmatlanság oly nagy, az önérdék nélküli szeretettel a néphez leszálló munkát az „University Extension”-ban végezze. A társadalmat regeneráló munkára van szükség, a mely az individualistikus eszmék által megzavart családok, társadalmat eredeti erkölcsi alapjaira visszaállítja s e szellemi alapon nyugvó tekintélyével előkészítse, táplálja és támogassa a céltudatos paedagogiai eljárást.

2. Ezen erkölcsi személyiségek mellett a *nevelőnek*, a *tanárnak* személyisége a nevelésnek legfontosabb tényezője. Az intellectualistikus irány az oktatás útján nyújtott képzetekben és képzetvilágban s e világ alkotásának mikéntjében látja a helyes nevelésnek biztos alapját. Az oktatás az iskolának dolga az iskolai órák alatt e fontos munkát be kell fejezni s nem szabad az otthonra, a véletlenre bízni, hogy e képzetvilág megalkuljon. Ezen sajátságos és, sajnos, még irányadó körökben is elterjedő felfogás nem csak a bemutatott individualistikus és intellectualistikus irányra vezethető vissza; e felfogás szoros összefüggésben áll a tanári hivatásnak – hivataloskodás szempontja alá való helyezésével s az iskolaügynek államosításával. A kultúrállam nem nyeli el a társadalmat, sőt, ellenkezőleg, a mint azt föntebb kifejtettem, a tagolt társadalmat feltételezi s azt kívánja, hogy e társadalom minél élénkebb, lelkesebb életet fejtsen ki s önfentartása érdekében érzületének s szellemi kincseinek a jövő generationra való átplántálását iskolák útján is eszközölje. Mivel már most a kultúrállam az érzület felkeltését és táplálását lényegileg a társadalomra bizza, s a maga részéről főleg csakis arról gondoskodik, hogy az egyes, valamint erkölcsi személyiségek sajátos hivatásukat a közjó érdekében és pedig e szolgálat arányában az államtól erkölcsileg, esetleg anyagilag is támogatva végezhessék, nevezetesen úgy, hogy az egyik a

másiknak érvényesülhetési jogát meg ne sértse; s mivel e szolgálat aránya, valamint a ténykedéssel járó összeütközés csakis a *tények*, csakis a *cselekvés* és nem az érzület alapján ítélhető meg: épp ezért még a kultúrállam kormányánál is a jogi szempont dominál.

Nem a ténykedéssel járó érzület, hanem a szó és tettben külsőített, tér és időben megnyilatkozó szolgálat képezi ezért is a megítélés rendes alapját. Érthető ezért is, hogy az állam szolgálatában álló hivatalnok a megszabott hivatalos óráknak lelkiismeretes megtartásával és ez órákban kifejtett komoly munkájával szolgálatát elvégzettnek tekinti s szabad idejében még azt sem szereti, ha valami hivatalára emlékezteti. ¹ Igen természetes tehát, hogy a tanügy államosításával a tanár is mindinkább ily hivatalnoknak érzi magát, a hivatalos órákban kívánja teendőjét elvégezni, hogy azután többi idejét privat tanulmányaival, privatóráival, társadalmi szereplésével töltsé. A hivatásnak ily felfogása, nemkülönben azon intellectualis, képzetieskedő irányzat, mely a növendékben képzetek közlésével maga akarja felépíteni ama gondolatkör egészét, mely az erkölcsi jellemet is meghatározza: okozza azon sajtáságos nézet keletkezését és elterjedését, hogy az iskolai tanórákra kell a nevelői .oktatás munkáját szorítani. A tanári feladatnak ezen felfogása teljesen ellenkezik a *személyiség* elvével. Az oly egyén, kiben hivatása individualitásán alapul s azzal egybeforrott, s ki éppen ezért érzi s tudja, hogy hivatása az ő személyiségének is alapja s személyi érvényesülésének is központi elve:

¹ Midőn a hivataloskodásnak ily értelmet adok, támaszkodom a kölcsönös könnyű felmondási viszonyban álló magánhivatalnokokra is vonatkozó tapasztalatra s ezen nyugvó köztudatra. Távolság vagyok azonban attól, hogy tagadjam azt, hogy van számos oly hivatalnok is, ki hivatalát a hivatás szempontja alá helyezi s magánstudiumait, szabad óráit is hivatalos teendőihez vonatkozásba hozza, – ki nemcsak idejével, hanem egész személyével s így szabad idejével is szolgálja hivatalos állását. A «hivatal»-ra, «hivatalnok»-ra vonatkozó általános felfogás azonban nem ez, hanem a szövegben értett.

az ily egyén nem órákra tanár, hanem tanári hivatása egész gondolkozásával, teljes munkakörével eleven vonatkozásba jut, úgy hogy általános emberi és polgári kötelességeitől eltekintve, más teendőkről mit sem akar tudni. Az ily tanár növendékeivel nemcsak a kötelező tanórákban és a kényszerű munkajavítás közben törődik, hanem személyileg érdeklődik irántuk: igyekszik kiismerni egyéniségüket, megismerni családi viszonyait, minden egyessel atyailag kivan bánni, ha tévelyeg: őt jobb útra vezeti, ha a tanulásban elmarad: elmaradásának okát kitudni, tanácsosai, jó szóval és, ha kell, tettel és közbenjárással őt előbbre vinni és őt egyéniségének megfelelő szabad fejlődésében biztatni. Az ily tanár örömmel fogadja növendéke bizalmának megnyilatkozását, ebben nem alkalmatlankodást, terhet, hanem atyai ténykedésének kedves gyümölcsét látja.

Hivatását a személyiség teljes erejében és erejével megragadó tanár nem juthat arra a gondolatra, hogy annak az ifjúnak tanulói feladatát és hivatását is egyes órákra szabja. Mintha bizony a tanulási penzumokat csak órákra kellene beosztani s úgy, mint valami mechanikus munkát, azt el is végezni. Mintha nem hatna közre az elsajátításra az évszak, az időjárás, minden önfegyelmezés daczára a tanárnak hangulata s még inkább a fiúk hangulata; mintha bizony az az 50-00 gyermek, bármennyire előzze meg a synthesist az analysis, s bármennyire is számítsunk arra, hogy az elvégzettet mindegyik készletben tartja – egyenlőképpen apperceptiálna!! A gyermekek individualitása határt szab ily mechanikus, tervszerű munkásságnak.

De feltéve, hogy az órákhoz kötött idő alatt felépíti a tanító a célzott gondolatvilágot egyformán és egységesen: mit ért el ezzel?! Azt, hogy a fiúk a közölt anyagot jól tudják, arról könnyen számot is adnak, s így abból jó vizsgát is tesznek. Mindenesetre ez is eredmény, de határozottan nem az, a melyet a *nevelői* oktatás céloz! *Érdeklődést* kivan ez, érdeklődés keltését kívánjuk mi is. Érdeklődés csak ott van, a hol

az ismereti anyag leszáll az individualitás mélyére, a hol maga az appercipiáló tőke az individualitással egybeforrott, a hol személyi életünkbe felvettük az új anyagot, úgy hogy az új anyag, mint appercipiált, sajátosságunk bélyegét magára veszi, de egyszersmind személyiségünkkel, mint fejlődővel, mint folyton kölcsönhatóval, a kölcsönhatásban szintén részt vesz. A mennyiben ismeretünk ily személyi jelleggel bír, annyiban jár magával az ismerettel érdeklődés is. Kész, befejezett, lelkünkbe rakott ismerettel soha sem jár érdeklődés; de igenis önelégültség, arrogancia; ellenben sok irányban kiegészítésre váró, mindig tovafejlődő, mert a fejlődő énnel egybeforrott ismeret érdeklődés nélkül el sem képzelhető.

Ily ismeret azonban nem keletkezik folyton analysáló s maeeutikai, kérdező, zaklató, heczcelő tanítási módszerrel: a tananyagnak egy része, mint egész, személyi accentussal terjesztendő elő; ez, mint egész, hadd fogamozzék meg sajátosan a növendék lelkében s maga a növendék keresse otthon, nyugodtan gondolkozva, a kézikönyvben, az olvasókönyvben, avagy később egyéb könyvekben a megvilágosító és emlékeztető s a további tanulásra indító eszközt; a tanító pedig, akár a növendék kérdései alapján, akár pedig az ismétlés alkalmával, mélyítse és egészítse ki egy későbbi órában az előterjesztett anyagot.¹

Az ily ifjú nemcsak az iskolában tanul, hanem vágyvagyódik azon szabad órák után, a melyekben egészen szabadon foglalkozhatik ama tantárggyal, mely személyiségét megragadta. Örül, ha maga lábán járhat, s nincs szüksége arra, hogy tanárját kérdezze s nincs kitéve annak, hogy tanára folytonos kérdéseivel az elsajátítás és sajátos gondolkozás folyamatát megakaszsa sőt mankón járásra szoktassa.

¹ Igen természetes, hogy vannak tantárgyak, nevezetesen a nyelveknek bizonyos elemei (szavak és formák), a melyeket csak is begyakorlás által lehet elsajátítani. Ezeknél a kérdezéssel és pedig a folytonos kérdezéssel boldogulunk.

Igaz ugyan, hogy az ily sajátos úton haladó egyén ismereteivel nem számol be könnyen; hisz a kérdezetés nem készítette el a kifejezés kaptáját s mások is nehezebben értik meg a sajátos gondolatokkal járó sajátos alakot: de a nevelésnél nem a mutatósság, az ismeret árulgatása a főkövetelmény, hanem az, hogy az ifjú igazán önálló, erkölcsi egyénné váljék, ki azzal, a mihez hivatásérzete vonja, igaz passióval, lelkesedéssel foglalkozik s ki előtt teljesen megfoghatatlan, hogy miképp lehet bizonyos órákra szorítani a hivatásszerű munkát, s a hivatást a közönséges értelemben vett hivatal szempontja alá helyezni s így a nevelést is az uniformizálás és a burokratizmus szolgálatára akaratlanul is felhasználni. Személyi odaadás és lelkesülés szül odaadó, lelkesült munkát; csak ily érzülettel végzett tanári munka kelthet a növendékben oly érzületet, a melyből a személyiség, az ethikai individualitás táplálkozik s nő nagyra.

Az úgynevezett „modern” tanárok jó tónusához tartozik, hogy kicsinylőleg tekintsenek le azon, állami vizsgát nem tett, confessionalis tanárookra, kik a philosophiai cursuson nyugvó theológiát hazai intézetben végezve, külföldi egyetemen egy-két évet töltöttek, szabadon hallgatva, a mihez vonzódtak, látogatva iskolákat s látva világot, s kik hazajöve, gyakran olyasmit is adtak elő, a mire közelebb nem is készültek. A didaktika, a tantárgyak kezelése szempontjából utalhatunk nagy hiányokra, mosolyoghatunk esetleg egyes ily tanár félzségségén: de benső meghatottság nélkül nem gondolhatunk azokra, a kik oly szerény anyagi viszonyok között élve, nem panaszkodtak, kik nem tekintettek a feljebbvalókra, sem nem törődtek azzal, hogy mit beszélnek róluk az emberek; kik nem voltak sem kortesek, sem a társadalom vezető, ismereteiket csillogtató egyénei, hanem igenis tekintettek felfelé, oda, a honnan minden áldás jó, kik szentül tudták, hogy sem a kormány, sem a társadalom sorsa nincs reájuk bízva, hanem igenis tudták, hogy a kegyelmes Isten az, ki reájuk

bízta e gyermekeket, kiknek lelkéért ők felelősek, kik ezért is hivatásukat és kötelességeik teljesítését Istentiszteletnek tartották s ezért is minden idejüket, erejüket e reájuk bízott gyermekeknek s azok java előmozdítására szentelték. Imában erősödtek a munkára s a szeretet imájával kísérték még későbbi életútjukon is. A növendék pedig, ha kevesebb ismerettel terhelődött is meg: vitt magával egy élő, minden ismeretanyagnál többet érő tőkét. Látott egy személyiséget, ki szent érülettel fogva fel hivatását, személyiségét, idejét, erejét örömmel rendelte alá e hivatás minden nehézségeinek s bajainak. E látás, e személyiséggel való érintkezés szülte a hivatás s így a kötelesség szentségének, a hivatásszerű munkában rejülő boldogságnak tudatát s eredményezte azt a mély hálaérzetet, melylyel éppen ezen tanárookra – porjaikat is áldva – visszatekintünk. Nem a szakképzettség, hanem a személyiség, a hivatásszerű hűség: emez érzelmek szülője.¹

¹ Nem Utópia országából, hanem személyes tapasztalatom köréből veszem e vonásokat. Örömmel írhatom, hogy e vonások hordozója még ma is él. Egymaga tanított négy latin osztályt. Reggeli 7-11 s délután 1-5 tanított a közös osztályban, úgy hogy míg az egyik osztálynak magyarázott: addig a többi osztályok a tanultnak begyakorlásával, írással voltak elfoglalva. Maga írta évről-évre kis czédulákra a stúdiumot, a melyet leírás végett kiadott, így készült ő maga is minden órára. Szabad óráiban még privatorákat is adott előkelő családokban leányoknak (soha iskolája tanítványainak), nevezetesen a francia és angol nyelvből, zsidó fiúknak a héberből. Ritkán feküdt le 12 előtt, ő volt a nagy parochia és iskola épületében az első, ki felkelt; mert az ima és bibliaolvasás mellett nevezetesen a görög, latin és főleg a német irodalom classikusaiban, s nemkülönben a theologianak stúdiumában keresett és talált mindig megújuló erőt munkájához. Nagy könyvtárát nekünk, de művelt családoknak is örömmel megnyitotta, irányította olvasásunkat, de szigorúan megkívánta első sorban a kötelesség hű teljesítését. Mily élvezetesek voltak nevezetesen történeti előadásai s mily épületesek a vallási órák. Vasárnaponként délelőtt, délután hallgattuk a templomban – télen nem egyszer dideregve – a predikációt. Köztünk ült a szűk padokban. Ő volt, ki legbuzgóbban énekelt, ki a szentbeszédet legfigyelmesebben, néha könynyekig meghatva, hallgatta. Csak később tudtuk a sze-

III. Midőn a tanár személyiségében látom nevelése sikerének kulcsát, igen természetesen, távol vagyok attól, hogy a didaktikai elemet egészen mellékesnek tartsam. Igaza van Herbartnek akkor, midőn üres phrasisnak nevezi a „teljes lélekkel” való nevelést akkor, ha a nevelő nem gondoskodik arról, hogy *mit* adjon a növendéknek. (L. X. 62. 1.) Az oktatás tárgyi elemének nagy fontosságát nagyon is méltánylom; de az oktatás anyagánál is hangsúlyozom a személyiség elvét és pedig azért, mivel tényleg annak nevelési hatást kívánnék biztosítani. Igenis azt kívánom, hogy az oktatás anyagát is a *személyiség* elve határozza meg.

Az oktatás anyaga az emberiség kultúrkincse, mely hosszú fejlődése közben és alapján rakódott le s melyben a fejlődés gyűrűit az értő szem észreveheti.

mélyiségéből kiinduló hatást kellőleg méltányolni. A tőle nyert tudásunkat méltányolta különben a soproni lyceum is, midőn minket, e magániskola tanulóit, – mert Beyer János tanártól hoztunk bizonyítványt – minden vizsga nélkül vett fel az V. osztályba, a hol csak játszottunk a latinnal s könnyen haladtunk a többi tantárgyakból is. Néki, Sopronban pedig Thiering Károly személyi indításának köszöntük, hogy éppen az otthoni szabad munkát kedveltük meg. Csoportokban olvastunk classikusokat. Thiering indítására Platónnak több dialógusát olvastam otthon s számoltam be a tanár lakásán az olvasás közben felmerült gondolataimról, kételyeimről. Thiering vasárnaponként éveken át olvasta velünk a görög lyrikusokat s Aeschylot, Euripidest is. Utóbbira különben, valamint Sophoklesre a rendes órákban is került a sor. Múlt évben, midőn mi, kik 33 évvel ezelőtt érettségit tettünk, Sopronban találkoztunk, mindannyian hálásan és élvezettel emlékeztünk vissza azon felemelő órákra, a melyekben e legkedvesebb tanárunk aestheticailag boncolta és jellemezte a remekműveket, bemélyedt azok vallás-erkölcsi világnézetébe s meghatottságtól rezgő hangon, személyisége teljes odaadásával terjeszté elénk a görög genius termékeit. Nem egyszer jött el Ő több tanártársával a mi önképző-körünkbe. Tanáraink ezen személyes érdeklődése, utánjárása, a hivatalos iskolai órákon kívüli szellemi törekvéseink önzetlen támogatása, a tanári feladatnak a személyiséggel egybeforrott igazán hivatászerű megjelenítése: ez hatott az odaadó kötelességérzet és az önálló, szabad és örömteljes tanulmányozás megkedvelése irányában s így ethikailag is a legmélyebben.

Műveltségünk foka attól függ, hogy minél inkább vagyunk képesek a jelen műveltség anyagát történetileg megérteni. A dolog lényegét ugyanis csakis fejlődése nyitja meg. Csak az, ki valaminek egészen sajátos fejlődését ismeri, csakis az mondhatja, hogy annak sajátos lényegét is ismeri. A tárgyi világ (személy és dolog) csakis az individualitás szempontja alá helyezve tünteti fel a kultúrkincs organismusában a tényezők sajátosságát.

Innen érthető, hogy a műveltségi igények fokozásával, vagyis az iskolák fokozatai szerint a tantárgyak is mindinkább a történet szempontja alá kerülnek. Míg a mi népiskoláinkban megelégszünk azzal, hogy a gyermek a műveltség elsajátításának eszközeit s a műveltség elemeit közvetlenül eltulajdonítsa s állampolgári tudatát történeti képek által táplálja s így a növendéket a népnek nem reflectált köztudatára emelje: addig a középiskolától, nevezetesen a gymnasiumtól megkívánjuk, hogy a műveltségi kincset, és pedig az általános műveltség kincsét tudatossá tegye.¹ Az egyetemes történet ezért is a gymnasiális oktatás központi tárgya. Az emberiség, mint egy individuum lépjen a növendék lelki szeme elé (humánium), nevezetesen azon népek kiemelésével, a kikben a humánium jellemszerűen s az összfejlődésre kihatóan nyilvánult. A többi tantárgy összefüggésbe hozandó a gymnasium e törzsével, a menyinyben ezek is a történeti módszer szerint kezelendők, úgy hogy eme tantárgyak lényegileg a történet illusztrációjául szolgálnak. Minden egyes tudomány fejlődése világosan mutatja, hogy a tudomány kezdetben (az érzéki éniség álláspontján) a tapasztalatokat a kedvenc képzetek és a mechanikai schema

¹ A «felsőbb tudományos képzésre való előkészítést» nem a gymnasium, hanem a főiskolára átvezető furcationalis lyceum földatául tűzöm ki. Hogy ezen intézménynek hiánya okozza az egyetemnek a gymnasiumra való panasztá egyrészt, másrészt azon törekvést, mely az egyetemet iskolának színvonalára kívánja akaratlanul is leszállítani: L. «Az egyetemi tanulmányozásról» és «Az egyetemi tanulmányozás tárgyi feltételeiről» szóló értekezéseimet.

szerint kapcsolta egybe (az érzéki éniség álláspontján a haszon és a babona alakjában, inductiv módszer); később a történeti éniség álláspontján az anyagot az értelem segélyével a logikai schema szerint helyezte el (lényegileg classificáló-deductiv módszer), míg végre a tiszta éniség álláspontján a tapasztalat anyagát az ész vezetésével egy organismuson belül összehasonlítva, fejlődésében jelentkező sajátosságában kívánja feltüntetni (genetikai összehasonlító módszer). Midőn az egyes disciplinák ezen fokozatok szerinti fejlődésüknek megfelelően tárgy altatnak, igen természetes vonatkozásba jutnak magával a történettel is. De ezen általános körvonalokban való megfelelésen kívül, egyes disciplinák még közelebb, bensőbb viszonyba léphetnek a történettel; így nevezetesen a főgymnasiumban¹ a vallás és a nyelvek. A vallási órákban a történetben tárgyalt népek vallásával, nevezetesen azok szent könyveivel, hymnusaival és imáival kell közelebb foglalkozni, úgy hogy a vallásóra így tényleg a történetnek szentélyét, a nemzetek legmélyebb és legtitokzatosabb gondolatait és érzelmeit, a melyek a nemzetet leghívebben jellemzik, tárná fel s így megszűnne a vallásoktatás temperamentum nélküli, kényszerű lógósnak lenni, szervi kapcsolatba jutna a gymnasium főtárgyával, s maga is, mivel a főtárgynak mintegy szívét tárja fel, lehetőleg nagy fontosságúvá válnék. A „Kingek”, a „Vedak”,

¹ Az „Organisations-Entwurf”-nak al- és főgymnasiumra való tagozását e classikus műben kifejtett okok alapján igen helyesnek tartom. Nyerjenek elemi alapon nyugvó egészet az algymnasiumot végzettek is. A történet itt inkább biographiai, concretisáló; míg a főgymnasiumban a pragmatikai szempont lép előtérbe. Az algymnasiumban a hazai, a nemzeti történet és ehhez való vonatkozás irányító az egyetemes történet anyagának kiválasztásánál; míg ellenben a főgymnasiumon a humánus szempontja az uralkodó. Míg az algymnasiumban a tantárgyak közti összefüggés már csak az elemiekkal járó *ügyességek* elsajátítása miatt és a gyermek képzetkörének természetesen lazább összefüggése miatt nem szoros: addig már a főgymnasiumban még a többi tantárgyak is egyenesen szolgálják a pragmatikus történetet.

az „Avesta”, az aegyptusi mély himnuszok, Izrael zsoltárai és prophetai könyvei, a keresztény vallás ősokiratai, a későbbi vallási költészet és asketikai irodalom vallási és részben theologiai mozgalmával: mily érdekes bepillantást engednének a ker. vallás szellemében a jóságos mennyei atyának üdvoekonomiájába, mikép fokozhatnák a vallásos bensőséget, de a tolerantiát is. A *nyelvek* pedig a főgymnasiumban a történetnek megfelelő kor okiratait – eredetiben vagy fordításban – mutatnák be. Ezek képeznék az elmélyedés és még csak azután a megítélés tárgyait. Magasabb értelemben válnának ez órák irodalomtörténeti órákká. A kor szellemével közvetlenül érintkezne a növendék ez irodalmi termékekben, átélhetné éppen ezen művekben a történeti órákban magyarázott korszakokat s így egész személyével belenőne az emberiséggel a mai korba. Ma egy irodalmi férfiú kutatásának eredményeit tanulja az ifjú s azt hiszi, hogy immár ő is ítélhet a betanult ítéletek alapján az irodalmi termékek fölött! A forrásoktól elvezető irodalomtörténetek és ezeknek dívó megtanulása akaratlanul is az Idealismus szárnyát szegik s szülik azt az öreges blazirtságot, a melylyel ifjúságunknál még a költőkkel szemben is nem ritkán találkozunk.

Ezért is nem lehet eléggé sürgetni a főgymnasium összes nyelvi óráin: vissza a forrásokhoz! *irodalommal* s ne az ezekről okoskodó *irodalomtörténetekkel* foglalkozzanak a főgymnasiumi tanulók. így életet, közvetlen meleg *egyéni* életet nyer az oktatás anyaga. Egyéniesül a nemzeti szellem, a nemzetek egyes korszaka s ezen belül ismét egyes egyénekben, sőt ezen egyének egyes költeményeiben és műveiben még inkább egyéniesül a történet s mindezen egyéni megjelenéseket átöleli az emberiség egységes organismusa, a mely fejlődésében tünteti fel amaz óriás egyént, a „homo”-t, melynek egyik egyénileg kialakult szervét nemzetünk képezi, a melynek viszont mi is egyenként hivatásszerű szervei vagyunk. Avval, hogy a történet a tantárgyak tényleg uralkodó központját képezi, a

tantárgyak koncentrációjának kérdése is természetes megoldást nyer.²

>

¹ Az „Organisations-Entwurf”-nak bevallott módon nincs koncentráló tárgya. A régi gymnasium és az új igények közti űrt e mű nem hidalta át. A mi tantervünk a nemzeti vonatkozás és a magyar nyelv és irodalom útján kíván koncentrálni. A célzatot, t. i. a nemzeti jellegnek és a nemzeti öntudatnak felkeltését és érlelését mi is helyeseljük, de nem látjuk be, hogy mikép lehessen nevezetesen a főgymnasiumban a nemzeti szempont, a magyar nyelv és irodalom a koncentráló tényező. A főgymnasiumban a «humánium» a határozó eszme; a határozó szempont pedig az individualitás. A vezető nemzeteket a maguk sajátosságában, szellemüket közvetlenül kifejező termékeikben kell bemutatni. E bemutatás hatását összehasonlítgatással nem szabad zavarni. Előbb teljességében *bírn*i kell azt, a mit egybehasonlítani akarunk. A történeti érzék kifejlődését csakis megakadályozzuk, ha a más történeti feltételek által létesült szó szerint azonosat mi az összehasonlításban azonosítjuk. Nem mondom, hogy alkalmilag nem lehet analógiákra utalni; de ez csak alkalmilag történjék s ne legyen az tárgyalási szempont. Tárgyalási szempontul használva a nemzetihez való vonatkoztatást: bizonyosra vehetjük, hogy a növendék sem az ind, sem a perzsa, sem az aegyptusi, sem a zsidó, sem a görög stb. nemzetek egyéniségéről nem nyer kellő képet; a sajátos vonások ezen reflexió miatt nemhogy elkülönülnének, hanem egybefolyanak.

Égészen másképp áll a dolog, ha a történeti oktatás végeztével, vagy egyes nemzetek története végeztével a végzett anyagot, mint individuálisan megalkultat egybehasonlítjuk. Ezen egybehasonlítás, mert a nemzet s annak intézményei egészére vonatkozik, a nemzetek individualitását valóban tudatra emeli, s így a hangsúlyozott appercipialas által létesült zavaros egybefolyását az egyéninek megakadályozza. (Mi is appercipialást kívánunk; de az appercipialó az újra nézve ne legyen idegenszerű, hanem az újnak percipialásán s így egy nyert tőkén alapuljon.) Ezzel a követelménnyel s így a nemzeti öntudat keltésével és fejlesztésével számolunk, midőn a gymnasium fölé emelkedő lyceumon (mely a kötelező tárgyakban a gymnasiumi ismereteket egy világnézet megalakulása érdekében egybefoglalja és a furcationalis ágakban, a szabadon választható tárgyakban a szakképzésre, a főiskolai tanulmányozásra előkészít) éppen hazánk történetét a kötelező tárgyak közé soroljuk és pedig azon különös feladattal, hogy hazánk sajátos feladatát az emberiség fejlődésének s nevezetesen a kultúrnemzeteknek egészében történeti alapon emelje tudatra, a végett, hogy hazafíúi érzelmeink ne csak melegek, hanem tiszták is, törekvéseink ne csak őszinték, hanem igazságosak és hazánk, de az emberiség java érdekében is megvalósíthatók legyenek.

A concentrációnak azonban mi még egy mélyebb értelmet tulajdonítunk. Mi is a „*nevelői*” oktatást hangsúlyozzuk. Ezen követelmény pedig a tantárgyak kezelésénél még nem érvényesül, ha azokat csak az individualitás szempontja alá helyezzük. Az individualitás fejlődési alap, mely a nevelés szempontjából még csak az által válik értékessé, hogy ethisalódik, vagyis *személyiséggé* lesz.

A gymnasium tantárgyainak egyéniesítő kezelésénél tehát nem állapodhatunk meg; a *nevelési* cél érdekében még tovább kell haladni és pedig úgy, hogy e tantárgyak ethikai jelentőségét, a velük való foglalkozásnak a személyiségre vonatkozó jelentőségét kiérezzük, illetőleg tudatra emeljük. E követelés nemcsak az úgynevezett szellemtudományokra, hanem a természettudományokra nézve is áll. Imponálólág hirdeti a mathesis a kényünk-kedvünktől s tetszésünktől teljesen független kategorikus imperativust, erkölcsi életünk e hátgerinczét; s mindennek kiszámíthatósága feltűnteti előttünk a jellemnek eszményét. A physika törvényszerűsége tiltakozik az önkény és véletlen, az érthetlen elemi erő és csuda alantas világnézete ellen; a tünemények odaadó megfigyelése pedig jelképezi a szeretet mindenható, a dolgok legbensőbb természetét megnyitó erejét. A természeti lények fokozatos fejlődése protestál a reactio törekvései ellen s győzelmesen hirdeti a folytonos haladás elvét, de megkívánja azt, hogy a haladás az egyes vagy erkölcsi személy múltján alapuljon s ne szívja ki, más-honnan átplántálva, mint élősdű növény, az egyéniség életnedvét. Ugyancsak a természeti lények fokozatos fejlődése az egyenlősítő, uniformisáló törekvéseket a fejlődés legalantibb fokozatára utasítja s az egyénileg lehetőleg gazdagon tagolt s az egyéni szerveknek egymást sajátosságukban támogató organismusában tünteti fel a fejlődés legmagasabb fokozatát.

Ezen legtökéletesebb természeti organismusnak képviselője az ember, ki azonban a létező természeti világgal nem elégszik meg; abban csak alapot és eszközt lát egy magasabb,

egy szellem-erkölcsi világra nézve, a melyet az ember az ő *történetében* épít ki. Amaz erkölcsi vonatkozások, a melyeket mi a természetben láttunk, csakis előrevetett árnyékok, symbolumok voltak amaz erkölcsi világra, a melyet az ember, mint személyiség létesít és képvisel.

Ezért is a történet tanításánál – feltéve, hogy az oktatás *nevelői* – nem állapodhatunk meg amaz evolutionisticus felfogás mellett, a mely szerint az egyes csakis korának egy szükségszerű kifejezője, sem pedig az oly tárgyalás mellett, mely a céloktól eltekint s megalégszik vagy csakis a tények közlésével, vagy e tények okszerű összefüggésben való előterjesztésével.

A történeti oktatás csak úgy lesz igazán nevelői, ha a *személyiség* tényezőjét emeljük ki. A történeti fejlődés arisztokratikus. Személyiségek nevéhez és művéhez van kötve minden haladás, minden történeti korszak megkezdése. Ha a kor teremtené meg a maga emberét, úgy e férfiú korszakalkotó, egy a régítől eltérő új kornak megalapítója nem lehetne. A múlt, a kor csak a történeti alap, a melyre a férfiú művét építi, az a háttér, a melyről alakja leemelkedik, s így az a közös érték és közös képzetvilág, a mely a kölcsönhatást e férfiú és kora között velünk megérteti: de mindez éppen a magyarázandót, a személyiség és eszméinek eredetiségét nem magyarázza meg. Csak is az egésznek önfentartó és önfejlesztő teremtő ereje, ezen isteni teremtő erő, vagyis az igének, az eszmének testté válása magyarázza meg az *új* világosságunk feltűnését, magyarázza meg azt, hogy éppen a kortársak sötétsége e világosságot magába fel nem vehetné, hogy éppen a kortársak oly gyakran nemcsak hogy meg nem értik a nagy erkölcsi egyéniséget, hanem azt még üldözik is. Kong-fu-tse, Buddha, a kegyes és bölcs propheták Izraelben és Görögországban, Krisztus és a martyrok hosszú sora le egész a jelenig, személyiségükkel amaz isteni teremtő erő mellett tanúskodnak, mely mint jobb énjük, benső szükségszerűséggel s

ezért is szabadon vitte eszméik lelkesült hirdetésére és isteni czélgondolatjuk élésére, valamint – ha kellett – életüknek nyugodt és derült, mert Istenben megnyugvó és bölcs, feláldozására.

Ily személyiségek életének és halálának szemléletével új életerők szállnak le a növendék lelkébe, új életforrások nyílnak meg a növendék szívében.

De maga az egész történet is, mint az *ember* individualitásának ethisálása, személyiséggé való válása tüntetendő fel.

Az emberiség fejlődése tényleg nem egyéb, mint egyrészt a természet erői fölötti uralkodásnak intenzív és extenzív fokozása, tehát a σωφοσύνη erényének érvényesítése s másrészt a szellemi organismusnak minél egyénibb és a mindenséget minél inkább felölelő kifejtése s így a szeretet végetlen országának megvalósítása. Ezen ország szervező elve Krisztus személyiségében lépett a világtörténetbe. A Krisztus előtti történet ezen elvnek egyes mozzanatait (λόγος περιματικός) tünteti fel, a történet e napjának egyes sugarait veti előre.

A chinai a *családi* elvet történeti nagy jelentőségében elismeri, de midőn a családi elv alapján kívánja értelmessége daczára értelmetlenül az oly nagy államot kultúrájával együtt szervezni, megfeledeznek arról, hogy a családi elv tágítása annak sajátos benső jellegét veszélyezteti s hogy másrészt a családi tradíciónak és szokásnak, valamint a családi érzetnek codificálása megakadályozza az önérzetnek, az egyéniségnek s így az egyesnek szabad önérvényesülését. A reflexió kiszárítja az individuális életnek nedvét és erejét s a múlt kíséretében betolakodó fetichisticus és schamanisticus elemek megzavarják még a reflectáló értelmet is s hatástalanná teszik a Taoismusban családi alapon kifejtett mély vallás-erkölcsi elveit.¹

Az indus, ki a nomád és hősi vándorlás korában oly meg-

¹ L. kül. Tao-te-king és Tchong-Yong, a melynek elveit a nagyenyedi Szemlének (1879-iki évf.) három számában kifejtettem.

hatóan sejtí a természetben hozzá szóló egy hatalmat (1. egyes zszoltárszerű Veda-éneket), a letelepedés és nyugodt uralkodás és contemplatio idejében elmerül az Egyben, de nemcsak, hogy nem merít erőt és missiót a küzdelemre, hanem eltemeti abban a természetet s majd önmagát (Brahma, Nirvana).

A buddhista részvéte a szeretetnek sugara ugyan, melyet azonban a tehetetlen s még ítéletében is megbénult pessimusz rétege megtörött, úgy hogy e dicsőített részvéteben nem ismerünk rá az Istenben boldog, s ez érzületben sajátos egyéniségét a köz javára, mások építésére érvényesítő szeretetre.

A perzsa a törzsi éniség álláspontján „a tiszta érzület, az igaz szó és a nemes tett” jelszavával *Ahuramazda szolgálataiban* indult ugyan hódító útra, s volt is ez ígékben erő a hódításra, de nem a megtartásra; nem, mert a meghódított nemzetek egyéniségét ez álláspont el nem ismerte, az egyénileg tagolt kultúrmunkát meg nem becsülte. Hiába volt az isteni missiónak fenséges tudata. Mivel mást meg nem becsült, maga is, jelszava daczára, becselenné vált (persica fides – nulla fides).

A nemzetek egyéniségét külsőleg, jogilag megbecsülte a hódító Róma; még a nemzetek kultúráját is be tudta vonni hatalmi körébe; világállammá vált; megalkotta az *evangeliom országának keretét*: de nem Isten dicsősége, hanem öndicsőítése, nem másnak, hanem önmagának szeretete vezérelte; kultúrája imponált, de mint szíve, üres, illetőleg önmagától eltelt volt. A hatalom szeretet nélkül – bármily nagy – mégis csak mulandó.

A kultúrmunkát *társadalmi* tagoltságával elismerte, megbecsülte és ápolta *Aegyptom*: de az egyes csakis tipikus, kasztszerű és törvényszerű voltában jutott elismerésre e földön s túlhanban is csak érzéki testéhez kötöten. A conservatív materialismus valóban sphynxszerűleg egyesült a kulturális haladással s ez érteti meg velünk azt is, hogy a fetischismus érzéki kultusa hivatalosan együtt lehetett Amun-Ra szellemi imádásával.

Néma talány Aegyptom élete. Harmonikusan s mindenki részéről érthetően szólal meg az ember Göröghonban.

Önmagára szorítkozva és mégis a világ bámulatára, lemondva a világhódító gondolatokról és mégis szellemileg a világ fölött uralkodva, térj észté elő az *emberbe letett értékest a politika,, a tudomány és művészet terén megfelelő, tipihis alakban a görög genius*. A szép azonban az ember lelkének sötét hátterét elfödi s nem engedi meg, hogy e mélységen át felemelkedjék e genius a testvériség érzelmére, a nyomorulttal, az elnyomott rabszolgával, sőt még az idegen barbárral szemben sem; sem pedig azt, hogy az egyes a maga egyéniségében ne csak érezhesse, hanem bűnhődés nélkül vallhassa is az ő benne is ténykedő δαιμόνιο-t. Izrael elmélyedt az ember bűnös voltának gondolatába s felemelkedett Isten szentségének eszméjére: de ez ellentét oly rettentőn nehezedett lelkére, hogy csakis azon tudat, hogy ő Istennek kiválasztottja, hogy Isten ígéréttel fogadta őt kegyelmébe, s hogy Isten fogja őt, a megvetettet (odium generis humani), minden nép urává tenni, vigasztalta s e remény alapján boldogította. Csakis a leviták és a nép által üldözött egyes próféták lelke emelkedett túl ezen önzőkorlátan azon magasztos gondolatig, hogy Isten minden nép. ura, ki ígéreteit s törvényeit nem kő táblára, hanem minden ember szívébe véste, s hogy ezért is az egyes és Isten közti viszony nem szorul semmiféle közvetítésre.

Bámulatos az, hogy a közvetlen vallásosság ezen hangját miképp érezhetjük ki az ember fejlődésének még legalsóbb fokozatából is, midőn az ember fetischét – mintha más nem is létezne – osztatlan bizalommal ragadja meg. Ha igaz is,, hogy az a közeg, a melyen át eme *henotlieistikus érzetein* nyilvánul, a kulturális fejlődéssel és e kultúrának ethisálásával is mindinkább finomul, úgy hogy egy Aeschylus, Pindar, egy Deutero-Jezajas és Jeremiás igéiben tisztán és építő hatással lép elibénk: mégis ezen érzélem alapja és emez érzélem elvi, szervező, az egész világnézetet meghatározó ereje mégis csak

ama megváltó szóval, hogy „Isten a szeretet”, derült ki és szabadult fel.

Ez ige az ember, az emberiség történetének, fejlődésének, ethisalt egyéniségének, vagyis személyiségének középpontja, az emberiségnek jobb énje. Az eddigi fejlődés, az érzékiség fölött győzedelmeskedő történeti hatalom törvényével csakis nevelő emez ígére (πικιδαγογός sic τον Χοιστον); s a további fejlődés nem egyéb, mint emez új elvnek érvényesülése. Igen természetes, hogy egy új elv történetbe lépése még nem azonos annak érvényesülésével. Elv addig elv, míg egy fejlődésnek mozgató ereje. A fejlődésében már is teljesen érvényre jutott elv megszűnt elvnek lenni. Mily korlátolt történeti felfogásra s a kereszténységnek mily alanti felfogására vall, hogy ha a történet bármely alakjával azonosítanók magát a kereszténységet. Krisztus személyében, az emberiség ezen jobb énjében, jelent meg ez elv. Ha ez elv isteni: úgy csak végetlen úton, végetlen haladásban, áthatva a mindenséget, assimilálva a világot, valósulhat meg.

Hogy az ember mily lassan halad e megvalósulás útján, mily távol van tőle még mindig az eszmény: erről az ember meggyőződhetik akkor, ha jobb énjéről meg nem feledkezik, ha szem előtt tartja, hogy Krisztus, az akkori kultúrával és környezettel számítva, mikép élte ez ideált, életével új erőt oltva az egész emberiségbe.

A világ ismerte ugyan a szeretetet emberi, nemes oldaláról; de nem ismerte az *istenit*, nem, mint egy istenes életnek *elvé*. Ezen szeretet, mint elv, képezte Krisztus személyiségének, világnézetének központi mozgatóját.

Nem fordul el az asketák módjára hidegen a természettől; a természet is az isteni szeretetnek kisugárzása. A természet ölébe menekül s itt, a teljes magányban, szent imában nyer új erőt élete válságos fordulópontjain a küzdelem folytatására. Szeretettel figyel meg a természet életét és egyes tünetényeinek sajátosságát s az így nyert vonásokat találóan és oly

szépen használja fel Isten országa természetének megvilágosítására. Ez országot pedig nem helyezi e világ országa fölé, mint attól idegent. Maga e világ országa is Isten szellemének és szeretetének megnyilatkozása. Ez ország társadalmának összejtje: a család isteni, végtelen értékű alkotmány s ez ország-társadalmának eddigi koronája; az állam hatóságával is isteni szerzemény. A történeti individualitások ezen elismerésénél, isteni értékesítésénél még nem állapodik meg. Az ó-kor által is elismert ezen ethnikus kör tágítandó. Minden egyes állam, minden egyes nemzet az emberiségnek, Isten országának egy sajátos szerve, s isteni végtelen értékét csak addig és annyiban tartja meg, míg és a mennyiben az emberiség ily sajátos orgánusaként ténykedik. *Egy a* cél: a szeretet országának megvalósítása, s egy az eszköz: a szeretetnek érvényesítése. Ismerje el minden egyes nemzet a más nemzet sajátosságában annak feltétlen értékét s szolgálja minden egyes nemzet e sajátosságával a közös ethikai, socialis, intellectualis és művészeti kulturkincs gyarapítását s ezzel kölcsönösen egymást is. Az emberiség, az elvont ember iránti szeretet, s ezzel szemben teljesítendő kötelesség csak akkor nem hazugság, csak akkor nem a concret kötelesség elmulasztásának nagyhangzúsú névvel való elfödése, ha az az egyes, ha az minden egyes ember szeretetén alapul. Ezen egyes embert szerette Krisztus, minden egyes emberben Isten gyermekét s ezzel feltétlen értékűt látott; mert mindenki arra van hivatva, hogy a személyisége alapjául szolgáló isteni célgondolatát sajátos hivatásban valósítsa meg. Sajátos e hivatás, de isteni csak akkor lesz, ha az egyes az egésznek szerves tagja; ha beletaglalódik engedelmesen a családi énebe, ha családi élete nem szigeteli őt el a törzsétől, nemzetétől, s ha hazafiúi érzete nem ellenkezik az általános, emberies érzelmekkel, s ha végre mindezekben át boldogan megnyugodhatik Istenben.

Krisztus hivatásérzete áthaladt e fokozatokon; mindegyiken érezve a tragikum mély keserűségét, de isteni célgondolatja,

istenfiúsága tudatában és erejében a szeretetnek mindenható hatalmát is.

E hatalom daczára mily távol állunk a czéltől; mily lassú ezen isteni szeretetnek érvényesülése a *történetben*. Nincs okunk e fölött csudálkozni. Hullámozók a haladás útjai. Az új eszme az egész régi világgal áll szemben. Kezdetben, idegenkedve attól, szűk, meleg körbe húzódik vissza; majd később, a szellem erejében, bátran felveszi e világgal a küzdelmet s ennek sikere érdekében használja ennek fegyverét. E fegyverek révén s nemkülönben a régi világnézetben rejlő tehetetlenségi erőnél fogva bevonult e körbe is a régi világ. Azonosítva ez alapon önmagát Isten országával, megalkotta ugyan providentialis módon a történeti éniségnek legbámulatosabb és leginkább imponáló alkotását: de természete szerint nem ismerhette el sem a többi történeti hatalmak s még kevésbé az egyes egyének sajátosságának értékét, s e sajátosság érvényesülhetésének jogosultságát az általa megszabott értékfogalmakon s korlátokon túl. A törvény, úgy, mint mindig, a szabadságnak nevelője. A történeti hatalmak, a nemzeti éniségek és ezeken belül az egyes ének is, kezdetben támaszkodva az ó-kori classicus népek önmagában álló értékére, később a Szentírás tekintélyére, saját egyéniségük s ez egyéniségük érvényesülhetésének joga érdekében szállottak síkra. Az egyéni erők általános felszabadulásának tavasza csak rövid ideig tartott. Csak a nemzeti alapon nyugvó államok egyénisége szabadult fel tényleg, de nem az egyes egyén; mivel az államabsolutismus, melyet az új és a megújult egyház a törvényszerűség álláspontjára egyformán helyezkedve, most sokkal szűkebb látókörrel, mint a régi, támogatott, elnyomta az egyéni-ség érvényesülését még a nemzeti téren is.

Az önmagára álló ész, a lelkiismeretes munkán érlelt polgári önérzet, a nép souverainitásának még a trónról is proclamált elve (Nagy Frigyes) a társadalomnak és az egyesnek felszabadulását követelte. Az eddigi korlátok az „egyenlőség, testvéri-

ség és szabadság” jelszavára leomlottak, de nem az egyéni hanem az érzéki én, ezen valóban egyenlően önző én szabadult fel, hogy az egyéni és történeti alapon kiemelkedő jelességet a bitófán kikaczagja s világhódító hadjáratban tönkre tegye a nemzetek egyéniségét, önállóságát s szabadságát.

A nemzeti önérzet azonban felébredt s vallási alapjába elmélyedve, a veszélyeztetett nemzeti érzület és kultúrkinccs megvédését és érvényesítését nemcsak egyes kiváltságosak, hanem mindenki szent kötelességévé tette. A nemzetek ezen küzdelmében megbizonyult erkölcsi nagyság győzedelmeskedett az imperátori, hódító hadsereg fölött s a lelkiismeretes, férfias, polgári munka s a városi képviseleti rendszerben megbecsült egyéni jelesség megdicsőült az *állam-”polgár”* szavában és az államok képviseleti rendszeren nyugvó alkotmányában. Az egyéni erők felszabadulásával és lelkiismeretes, odaadó munkájában az emberiség nagy korszaka nyílt meg. Az emberi elme, ezen egyéni felszabadulásnak megfelelően, első sorban a történetben, majd később a természetben is az egyeseknek egyéni, sajátos értékét kutatta a genetikai és az összehasonlító módszer alkalmazásával. A kutatás sikere bámulatos! A történetnek képe megváltozott. Míg azelőtt a tünetmények felsorolásával, majd később az okozati összefüggés feltüntetésével megelégedtek, most e tünetményekben valami lényegének kifejezését keressük s a tünetmények közül kiválasztjuk azt, a mi eme lényegét, természetének leginkább megfelelően jellemzi. E módszer alkalmazásával és az egyes ember analógiájának felhasználásával, a nyelvészet és az ethnologia, valamint a praehistorikai leletek segítségével még a történet előtti kor is feltárja életének képét. S a mint a történet, úgy a természet is elárulja a szeretettel figyelő elme előtt erőinek titkát, úgy hogy még amaz erők is, a melyeknek romboló hatásától az ember eddig félt, még ezek is a kölcsönös építő érintkezés s így a szeretet országának szolgálatába jutnak. Az odaadó tanulmányozás eredményét pedig az ipar és kereskedelem

gyárakban és a közlekedési utak és eszközök építésében és felszerelésében gazdagon értékesíti.

Maga e nagy munka és a munkának nagy sikere azonban az embert annyira elkábítja, hogy az ember a munka mellett a munkásról, a sikeres eredmény mellett az érületi forrásról megfeledkezik. Lényegtelen, hogy ki végzi a munkát s közönyös, hogy mily érülettel végzi bárki is azt. A munkásságnál a gépi szempont uralkodik s a sikerrel szemben minden csak eszközzé süllyed le. így az ember is a sikerétől eltelt kapitalistának eszközévé s a hatalmasak sugaraiban sütkérező ambitiosus strébernek letiport emelkedési támpontjává válik. Az érületi éniségre lesüllyedt, győzedelmeskedő ember sivár, önző és kegyetlen bensejét a „létért való küzdelem” imponáló fráziséval földi el; s a letiport fél és kihasznált embertárs az „egyenlőség” jelszavával emelkedik fel, követelve emberi jogait. Ismét az „egyenlőség” ama harczi riadó, a mely mellett megindult a létező rend és állapot elleni küzdelem. S e küzdelem, bár a régi jelszóval, mégis egészen más alakban és más célzattal folyik. Nem a vak és ujjongva kitörő és pusztító szenvedély, hanem a világosan számító és halk morajban munkás és elfojtott irigység és gyűlölet tervezi a katastrophát. Akkor is kiragadták a szenvedély hullámai a nőt az utcára, de csak azt, ki a felszínen úszott: most ellenben behatolt az egyéni hivatást semmibe sem vevő egyenlőség jelszava még a család szentélyébe is, úgy hogy a nő, és pedig a még tisztelt nő is, nem a szenvedélyben, hanem férfi-munkában kíván versenyre kelni a férfival. Akkor a szenvedély fegyvere lényegileg a kiváltságolt rendek ellen irányult; ma lényegileg az egyesnek munkája és annak eredménye a kapitális ellen. Akkor a rendek, ma a kultúra, és pedig összes kincseivel, van veszélyeztetve; akkor a veszély helyhez, vagy legalább egy nemzethez volt kötve, ma a veszélyt az internationale tervszerűen szövö s a veszélyes terv kivitelét a technika vívmányai – megszüntetve a távolságot – minden egyes államra teszik lehetővé.

De nemcsak az irigység és gyűlölet hangját halljuk ki a fenyegető katastropha morajából.

Halljuk az emberi méltóság hatalmas *protestatioját* a munka és munka sikerének istenítése ellen, a mely bálványokat egyetlen egy nap megsemmisíthet; s halljuk amaz *intő szózatot*, hogy a munka és sikere mellett ne feledkezzünk meg a munkásról és annak egyéniségéről, ne feledkezzünk meg arról, hogy ő is, valamint mindenki, ezen egyéniségében bírja ethisálásának jegeczesedő pontját, s hogy mindenki egyéniségének ezen erkölcsi kifejtésében egy egészen sajátos, isteni célgondolatot valósít meg s ezen köz érdekében kifejtett sajátos munkájában feltétlen értékű, Istennek gyermeke, a mi gondoskodó szeretetünknek tárgya! S társadalmunk mindinkább hallja és meg is szívleli e szózatot! Gondoskodik arról, hogy midőn az a munkás gépi munkát folytat, ne merüljön el eme munkába, hanem legyen ideje, de alkalma is szellemi foglalkozásra, nevezetesen arra, hogy az emberiség közös szent érdekeivel: a társadalom, a vallás, a politika kérdéseivel, de a tudomány és művészet sikereivel, gyümölcseivel is megismerkedjék. Minderre azonban ideje és kedve csak akkor lesz, ha békés, boldog otthonja is van. Belátja a társadalom, hogy a társadalmi bajok gyógyítása, a társadalmi élet nemesbülése csak a családból indulhat ki. Ez a társadalom létesülésének, de megújulásának is életforrása. Ez az önzés fölött győzedelmeskedő altruizmusnak nevelő iskolája; ebben nyer az egyes pihenőt, nyugalmat az élet és hivatás munkája közben, de erőt és indítást is az új munka folytatására. Oly mély igazsággal állítja éppen ezt Madách „Az ember tragoediája” szemünk elé. A munka és a munka sikere istenítésének fagyasztó phalansterét az anyai szív melege törli meg és a küzdő férfit végzetes lépésétől az apaság, a jövőért való élet tudata menti meg; a küzdelemben ellankadot a bensejében élő égi szó mellett a gyöngé nő tisztább lelkülete ihleti új és szent küzdelemre. A nőt kell visszaadni eredeti hivatásának, legyen Ő ismét a háznak, a családnak jó geniusa,

észrevétlenül vezető, kormányzó szelleme, a jövő nemzedéknek az önfeláldozó szeretetben, a nemes és szentért való lelkesedésben nevelője. Ezért is nincs helye a nőnek és gyermeknek a gyárakban; nyájas, osztatlan otthon, külön lakással és kerttel, kell neki adni, hogy találja fel ő ott boldog hivatását s készítse el férjének is boldogító otthonát. A megélhetés feltételeit kell megkönnyíteni, a munkaképtelenséggel vagy az elhalálozással járó gondokat eloszlatni; de másrészt kell a munkás-telepen gondoskodni iskoláról, templomról, valamint könyvtárról, olvasó-teremről és rendszeresen tartott előadásokról is. Nem az anyagiakban, hanem a szellemiekben való rideg ellentétnek áthidalása, a munkás személyiségének és értékeinek s érdekeinek szeretettel való felkarolása képezi a socialis kérdésnek főpontját, a demokrátiának, a szeretet, isten országa biztosításának alapját.

Bámulatos fordulat! A socialismus fenyegető katastrophája az egész társadalom újjászületésének, az egyes, valamint az erkölcsi, társadalmi személyiség elismerésének, szeretettel való gondozásának életforrásává válhat. Lucifer szégyenkezve visszavonulhat:

„Szünetlen látva, hogy mit rontni vágyik,

Szép és nemesnek új csirája lesz.

(Madách.)

Mily folytonosan hullámzó küzdelem a Krisztus óta lefolyó történet! Majd az egyéniség elve, majd a történeti hatalmak énje győzedelmeskedik. Nem egyszer már-már kétségbe akarunk esni mi is, el akarva hinni, hogy annyi lelkesedés, annyi áldozat teljesen hiábavaló. De nem! Az a „homo”, az az emberiség, ezen nagy individuum folytonosan fejlődik, s ezen fejlődés nem vak, nem véletlen erők érvényesülése! Az ember ethisálódik, Isten vezeti azt, s folytonosan s fokozatosan terjed Istennek, a szeretetnek országa. A keresztény elv, a személyiség elve, az azt nem ismerő vagy vele ellenkező világot fokozatosan assimilálja. Kénytelen ezért is kezdetben családiasán szervezkedni, majd később, küzdve a világgal, világi fegyverekkel

élve s traditionalis tudomány és dogma anyagát nagyszabásúlag feldolgozva, az uralkodó egyházban, mint történeti hatalomban, mindinkább elvilágiasodni. Az egyéniség elve küzd ezen elvilágiasítás, ezen érzékítés ellen s kívánja az egyénileg szervezett szellemi organismust. Az eredmény azonban egyelőre csak az állami hatalomnak, a nemzeti egyéniségnek elismerése. De az állam is megfélekedzik felszabadulásának elvéről. Nem az individuális nemzeti erők szervezete és kormánya, nem a nép souverainitásának képviselője kivan lenni, hanem elfogadva a szűk látókörű és dogmaiban megcsontosodott egyházak szövetségét, az egyéni erők elnyomására és eszközi kihasználására törekszik. Az egyéni erők az egyenlőség jelszavának hirdetése mellett újra fel akarnak szabadulni. Felszabadul a harmadik rend és a polgári lelkiismeretes, odaadó munka közben felépül az egyéni jelességet méltányoló, alkotmányos államnak és a minden téren kifejtett tudományos munkásságnak nagyszabású épülete. Az ipar és kereskedelem az egyéni erők felszabadultságának alapjára helyezkedik s a tudományos és közélet fájáról szakítja le válogatás és scrupulus nélkül a gyümölcsöt. A munkának, sőt nem ritkán az erőszakoskodó munkának és sikerének istenítése a polgári munkásság ethikai erőiről megfélekedve, önző célokra kívánja eszközül használni épp úgy a társadalmat, az államot, mint az egyest. A *socialis* kérdésben ismét az erkölcsi egyéniség, a személyiség elve érvényesül. Az egyenlőség jelszava ugyancsak a negyedik rend felszabadítását célozza s egyúttal veszélyezteti e jelszó által a kultúrkincsent; de e lármás követelés és fenyegető veszély mögött ott találtuk már az emberiség ezen utolsó rétegében is a személyiség elvének elismerését és elismertetését s ezzel azon tág, mindent magába ölelő alapot, a melyre a kultúrállamok szerves egysége felépülhet s a melybe a gyarmatpolitika és a missio útján mindinkább benevekednek az emberiségnek a kultúrától legtávolabb eső népei is. Minden egyes kultúrállam ekkor majd a keresztény elv által meghatározott általános

emberit, a nemzeti szellemnek megfelelően, sajátosan fejezi ki; de szervezetébe felveszi az egyénileg tagolt társadalmat s nem engedi meg, hogy bármely történeti hatalom bármelyik tagjával, csakis mint eszközzel bánjon, sőt ellenkezőleg alkalmat kíván nyújtani minden állampolgárnak egyéni, sajátos tehetségének a köz érdekében való érvényesíthetésére. Az egymást kölcsönösen elismerő, sajátosságában támogató szeretetnek országa – a történeti fejlődésnek célját ekkor . . . ekkor elértük, azt a célt, melynek hatásos elve Krisztussal lépett a történetbe. Az embernek, mint individuumnak ethisálása, az emberi egyéniségnek személyiséggé való válása, vagyis a Krisztusi elvnek előkészítése és érvényesülése: ez a történet feladata, s ezen folyamatnak feltüntetése a középiskolai oktatás fokozatán a történeti oktatásnak feladata. Csakis így lesz a történet oktatása valóban nevelő.¹

¹ Szükségét érzem annak, – félreértések elkerülése végett – hogy a történeti tanulmányozás és a történeti oktatás közti különbségre utaljak. A történeti tanulmányozásnál minden apriorismust kizárunk; ott az anyag és a hiteles anyagból hozzánk szóló szellem alakítja meg az események, a korszak képét. Csak a részlet-tanulmányozás befejezte után kereshetjük a levés, a fejlődés értelmét, találhatjuk meg a fejlődés célját. Ezen cél világnézetünkben gyökerezik, melyet nemcsak e történeti tanulmányok, hanem összes élettapasztalataink befolyásolnak, s mely világnézet viszont egyéniségünkben, illetőleg az abban rejlő feltétlen isteni célgondolatunkban, jobb énlünkben gyökerezik.

Csak így mondhatjuk világnézetünket valóban a miénknek. Akárhány, alárendeltebb rangú történetíró nagyra van az ő objectív történetével, a mi gyakran csak annyit jelent, hogy a történet, mint egész fölött nem okoskodott s így sajátos értéképpzeteivel ezen okoskodását nem hozta összhangzatba.

Másképp áll ez a történet oktatásánál, ha az nemcsak formailag, hanem anyagilag is képző és nevelő akar lenni. Ekkor az első követelmény egy vallás-erkölcsi világnézet, a melynek keretében feldolgozandó a történetnek anyaga. A mi ezen világnézetet történeti explicatiojában nem adja: az elő sem adandó. Amott világosságra törnek a tények, itt meg világításba helyeztetnek a tények; amott a súly az okokon, itt a célokon fekszik; amott a

Személyiség a nevelői oktatás célja! De nemcsak célja! E célú ugyanis ismét csakis a személyi (erkölcsi és egyes) tényezők érvényesülése útján érhetjük el. Még a didaktikai anyag is a fejlődő egyéniség, a személyiség elvének erejében dolgozandó fel, úgy hogy paedagogikám számára ezen, 20 év óta hirdetett irányánál fogva én is a személyiség paedagogikájának nevét vehetem igénybe.

E háttérről emelkednek le közölt dolgozataim is.

tárgyilagosságon, itt a tárgy subjectivizálásán; amott életet adunk, itt ethikai életet akarunk kelteni.

Közös a történet tanulmányozásánál, valamint a történet tanításánál, hogy az igazságnak megfelelően kívánjuk a történetet felföldni és adni is. Természetes, hogy hazug vagy elferdített tények igazán nevelői hatásúak soha sem lehetnek!!

II.

Búcsúbeszéd.¹

*Kedves ifjú pályatársaim!
Szeretve tisztelt kartársaim!
Akadémiánk mélyen tisztelt barátai!*

ÜDVÖZLŐ és búcsúbeszédre nyíltak meg eddig évente – a tanév kezdetén és végén ajkaim. Üdvözöltem minden új tanévet és abban Titeket, kedves ifjú pályatársaim s szeretve tisztelt kartársaim, utalva rendszerint arra, hogy mily munkásságra kötelezi akadémiánk feladata az új tanévben polgárait s búcsúván minden tanévtől, kifejezést szoktam adni azon reményemnek, hogy a lefolyt tanév nem volt meddő, hogy a hivatáskedvben gyökerező, a szeretetben kölcsönható, közös munkásság közben kikelt csírák tovább is fejlődnek s szeretett egyházunk és hazánk számára gazdagon megtermik az édesen tápláló, a közös testet építő gyümölcsöt.

Most a tanév *közepén* gyűltünk egybe! Az üdvözlő és búcsúhangok ezúttal egybefolynak! Nem tanévtől búcsúzunk; de egy tanerő válik meg, ki – mint búcsúzó és búcsúztató – magam vagyok; s nem *egy* tanév, hanem akadémiánk jövője tűnik fel

¹ Melylyel, mint a magyarh. ág. h. ev. egyetemes egyház theologiai akadémiájának igazgatója Pozsonyban, 1895-ki febr. 1-én megváltam 18 évi működésem körétől.

e búcsú perczében a múltak alapján megnyíló szemeim előtt; ezt a szebb jövőt üdvözlöm s ennek képét viszem el, hálás érzülettel, mint a közös munkásság emlékéét s a meg nem szűnő viszony zálogát, új hivatási körömbé.

A búcsú perczében feltáruul előttünk a múlt. Mi kívántam lenni én akadémiánknak, mi felé törekedtem én, s mitől válok meg, ezen kérdések foglalják le gondolataimat, teszik elfogulttá érzelmeimet. Az egyéni mozzanat, a mely kell, hogy minden törekvésünket kísérje, – ilyenkor, természetyszerűen, önálló érvényesülésre tör s ezen természetyszerűség tán igazolja, ha multamra visszatekintek s a mit eddig nem tettem – most a búcsú perczében feltárom azt azok előtt, kik nékem oly kedvesek valának s maradnak, s kiknek szíves emlékezetében, lényegemmel, törekvésemmel szeretnék megmaradni.

Korán, még alig 16 éves koromban – egy tanárom által megkérdezettve, hogy mi leszek – azzal feleltem: theologiai tanár. Válasza nem volt biztató: kezdi majd tanárságát az első osztálylyal s ha megéli – végre theologiai tanár is lehet. Mélyen lehangolt e válasz; de nem tántorított meg feltevésemben. A tanügyi miseriát jellemző helyzetből kiemelt édes atyám alakja, ki szerény papi állása daczára egy magasabb rendű eszményi papságnak volt képviselője, s ki korával haladva – Hegel és Schleiermacher iskolájában megtanulta az önálló philosophiai gondolkozás kiegyenlítését a bibliaszzerű, egyszerű, kegyes hittel. S atyám mellett ott állott az édes anya, minden szépért, nemesért és jóért lelkesülő érzelmeivel. A vallási érzéssel adott alázat és Istentől való függés érzelmeibe, s a tudományos és nevelői munkásság odaadó szellemébe elmélyített ifjúságom Mentora, kőszegi Beyerem, s a görög világ eszme körét, Platon magasan szárnyaló ideáljait, Sophokles, Aeschylus vallásétkölcsei világát meg mély lelkesedéssel nyitotta meg számomra soproni Thieringem. Az önművelő körök újabb classicusaink alkotásainak alakjaival foglalkoztattak; főleg Shakespearenek belső psychologiai szükségszerűséggel fejlődő egyéni alakjai és az

eseményekben érvényesülő objectiv erkölcsi világrend érdekelte s hatotta meg fogékony lelkemet, – s a már 16 éves ifjút a nem keresztény vallásokban feltűnő rokonvonások gyakori összehasonlításra indíták a keresztény vallással, – a rideg dogmákban való feltétlen hitet már korán megingatván.

Tisztán kívántam látni, a vallási tüneményeket tudományosan kívántam megérteni s már két év után, melyet a soproni theologiai intézetben töltöttem, siettem a külföldi egyetemekre, hogy itt találjam fel azt, a mi után vágyódtam. Philologiai és philosophiai alapon kívántam előkészülni a theologiai, nevezetesen újszövetségi exegetikai tanszékre. Kezdetben atyám volt tanára – a hegeli Erdmann vonzott ellentállhatatlanul varázskörébe; majd azonban a schematizálás procrustesi ágya, mely a történeti igazságot a rendszer érdekében megcsonkítja, elidegenített, ellenben Tholuck mély vallásossága és sokoldalú szelleme mindinkább vonzott. Tholuck mellett nevezetesen a Herrenhutiaknak gyakran meglátogatott coloniáiban átéltem a pietismus édességeit s a pietismus – a pietás szálaival – mind mélyebbre a XVII. század dogmatikus eszmekörébe vont. Beyschlag vallási aesthetikai közvetítő iránya inkább a személyiségében érvényesülő harmónia, mint a személyiségéből kiinduló tudományos törekvés útján hatott reám; ellenben Steinhart lelkesedése Platónért s annak világnézetéért s e világnézetnek a keresztényivel való összehasonlítása újra feleleveníté lelkemben a gymnasista álmait s kihatott férfikorom eszményének megalakítására.

Nem állapodtam meg. Keresve indultam tovább – Berlinbe. A vallást közvetlen nyilvánulataiban kívántam megismerni. Már Halléban is a különböző felekezetek istentiszteleteit látogattam; most Berlinben a Herrenhutiak, az irvingek, anabaptisták, ó-lutheranusok nyilvános- és magánköreit kerestem fel; a kort mozgó socialis eszmék hatása alatt alakult Schulze-Delitsch, valamint Lassalle-irányú egyleteket, a fegyházakat, a javító-intézeteket, a gyermekkerteket nevezetesen György Aladár

barátom vezetése mellett tanultam megismerni; a hamburgi „Rauhe Haus” alapítójának Wichernnek fiával való ismeretségem Wichern családi körébe vitt s a „Johannis-Stift, később az anyaintézet, a „Rauhe Haus” meglátogatására indított. A *Dorner* lakásán tartott privatissimum először nyitotta meg szemeimet Schleiermacher korszakalkotó művei előtt. A vallásnak, mint pszichológiai jelenségnek önállósítása s azon tudat is, hogy a vallás képzetei a korrall kölcsönhatásban fejlődve nyernek új meg új alakot, volt e tanulmányomnak az életre is kiható, nagy jelentősége. Egy philosophiai és theologiai társaság esti ülései, s ezeken főleg Biedermann dogmatikájának átvétele, fejlesztőleg hatottak ez irányban lelkemre. *Harms* seminariumában Kanttal foglalkoztam először behatóbban. Az ismeretelmélet fundamentumai ezen óvatos vezető segélyével tisztultak s a kategorikus imperativuson alapuló autonom ethika ekkor tűnt fel előttem először imponáló erejében. De még egy irányban tágult látóköröm. Curtiusnál hospitáltam, György Aladár pedig a museumokban kalauzolt. Fogékonyságomat az alakító-művészetek iránt már Bécs és különösen Drezda keltette fel. Itt Berlinben azonban mindinkább érlelődött bennem azon tudat, hogy a különböző korszakok valláserkölcsei világnézetét a vallási, de nem theologiai irodalom mellett legtisztábban, mert közvetlenül, a genialitás erejével alkotott műrecek jegecsezítik meg. S ez óta az élet, nevezetesen a valláserkölcsei élet a maga közvetlenségében s az elmélet nem mint pusztá elmélet, de mint ezen életnek abstractiója – érdekelt. S ez érdeklődés, Székács biztató sorai mellett, vitt el azon körbe, a melyre mindig örömmel és büszkeséggel, s az el nem évülő, mert az óta is folyton táplált hála érzelmeivel emlékezem vissza. Nevelő lettem báró Prónay Gábor ő excellentiájának házában. Új világba léptem, hol alkalmam nyílt hazai társadalmi s nevezetesen egyházi életünk mozgató tényezőinek működését közelből megfigyelhetni s a mit még ezen tapasztalataimnál is többre becsülök, meggyőződhetni arról, hogy az ősi, a tradition nyugvó szülői

tekintély mennyire megegyeztethető a szeretet azon követelményével, mely az egyéniséget nem csak elismeri, hanem azt sajátosan fejleszti is. A testvéri szeretet eszményi alakjában itt lépett elibém. Itt győződtem meg arról, hogy a nevelői sikeres ténykedés kulcsa a szeretettel van adva, mely leszáll, hogy felemeljen; mely szeret, hogy teljes bizalmat nyerjen; mely az oktatás anyagát is a közös érdeklődés, a közös személyi odaadás tárgyává teszi, hogy ezen kölcsönhatás alapján önálló tanulási kedvet, a tárgy iránti személyes érdeklődést keltsen.

Ezen életkincsekkel gazdagodva kerestem fel ismét a külföldet. Münchenben hetekig mélyedtem el a művészet országába. Halléban a theologiai stúdiumok mellett, Ulrici vezetése alatt, a művészet történetével foglalkoztam, s itt először behatóbban Schleiermacherrel és általános vallástörténetével. Kramer neveléstudományi előadásait 3 semesteren át hallgattam, Lipszében Ziller előadásai és gyakorló-iskolája, Thüringiában pedig a nevelő-intézetek meglátogatása fokozták a nevelés munkája iránti érdeklődésemet. Látókörom a czéhes theologia fölé emelt, s komolyan foglalkoztatott elvkor azon kérdés, vajjon hű maradhatok-e theologiai tanári eszményemhez. A hittételekben az egyes történeti korszakok természetes gyümölcseit láttam s nem tudtam belátni, hogy azon jog, a melynek alapján ők, a múlt férfiai vallási életüknek theologiai rendezéséhez fogtak, miért ne illetné meg a reformatio gyermekeit is?! Miért szigetelje el magát a theologia a tudományok egészétől s miért vonuljon vissza a múlt nehéz fegyverzetű, a középkorinál gyöngébb szerkezetű scholasticájába burkolva, egy, a modern tudat által meg nem közelíthető fellegvárba. Oda én nem vonulhatok. Lelkiismeretem tiltakozott az ellen, hogy az ily theológiának professora legyek. Komolyan foglalkoztam azért tanítóképző vagy középiskolai tanári oklevél megszerzésének gondolatával.

Kételyeimmel s lelkiismereti aggodalmaimmal megnyilat-

koztam Jenában *Pfleiderer* tanár előtt. Ő vezetett ekkor a *hittételek* és *hitelvek* lényeges különbségének tudatára. A hitelvek – kötelezik a protestáns férfiút és theologust, de nem a hittételek. Míg amazok azon *teremtő erők*, melyek korszakot, egyházalakulásokat létesítenek; addig emezek csakis *produktumok*, melyek e korszakokon belül a történeti viszonyokkal való megalkuvás alapján, tekintettel a gyakorlati szükségletre, keletkeznek. Míg amazok érvénye csak ama korszakkal, egyházalakulásokkal szűnik meg: addig emezeké a korszakokon, az egyházakon belül a történeti viszonyokkal, a gondolkodás alakjainak változtával szintén változik. Míg így amazok az egyház minden hívőjére nézve kötelező erejük, addig emezek tekintélyes történeti emlékek, a melyeket minden hívő kegyelettel igyekszik megismerni s, koruk alapján megérteni, de melyek nem magukban véve, hanem csakis a bennük működő elv alapján bírnak relatív irányító erővel.

A reformatio hitelve pedig nem egyéb, mint a renaissance egyéniségelvének érvényesülése a vallás terén, azon elvé, mely a nemzeti alapon felépülő culturállamot lelkiismereti szabadságával, a tudományos kutatás feltétlen szabadságával, az egyéni erőnek egy szerves egészen belől való szabad érvényesülésével szülte s mely e culturállamokat is egyéniesült és ezért feltétlen értékű szervezetnek tekinti a culturát lehetőleg minden irányban érvényesíteni törekvő egy emberiség testében.

Ez elvet vallásilag kifejezve: Isten országa eszméjét nyerjük, mely mind egyházanként, mind egyénenként sajátosan alakul s mely sajátos alakulásnak egyedüli meghatározója az Istenfiúság és az ez alapon érvényesülő, egymást fejlesztő és építő szeretetnek elve.

Midőn Luther az egyest vallási téren a történet, a törvény fékező hatalma alól felszabadítá, s az egyesek üdvét a Krisztus személyében feltűnő *Isten fiúság* szellemének birtokához kötötte vagyis, más szóval, azon életközösséghez, melyben az egyes Krisztus ezen szelleme alapján Istenével él és melyet csakis

a szeretetben munkás életben lehet érvényesíteni; midőn továbbá Luther a hangsúlyt az Isten országára fektető s a létező egyházakban sajátos nevelő intézményeket látott az Isten országára nézve s midőn végre Luther ezen nevelői intézményekben is a nemzeti öntudat kifejezését követelte — vallási téren tényleg a renaissance eszméjét emelte érvényre. Az ily elven nyugvó theologia nem különítheti el magát a culturállamban szabadon fejlődő tudomány szervezetétől s az ily elven nyugvó egyház a culturállam igaz érdekeivel ellenkezésbe nem juthat. Bizonyosságul szolgál erre nézve hazai magyar protestáns egyházunk története, a mely a martyrok vérével pecsételte meg a vallási és politikai szabadságért küzdők szövetségét. Ily egyházat, ily theológiát szolgálhatok én is. Kételyeim és aggodalmaim eltűntek.

Kettőzött szorgalom és buzgósággal fogtam nevezetesen Bunsen és Müller Miksa művei indítása alapján ismét újra elfoglalt régi nevelői állásomban az általános vallástörténet tanulmányozásához. Nem a szokásos theologia segélyével, hanem csakis a vallás tüneményeinek összehasonlító tárgyalása alapján nyerhetünk a tudomány előtt is megálló kritériumokat, épp úgy a bibliai kánon, mint az abban foglalt beszédek és események vallási jelentőségére nézve: csakis az általános vallástörténet összehasonlító kezelése alapján emelkedünk a keresztény vallás lényegének tudatos ismeretére s csakis ezen tanulmányozás közben mindinkább élesedő vallási érzék kerestetheti fel általunk a későbben kifejlődő dogmatikai rendszerekben is ama vallási csirát, a mely az egyes korszakok és egyének közreműködő képzetköre következtében, valamint a nép materializáló iránya miatt annyira módosul, gyakran el is torzul.

A *vallástörténet* ezen nagy jelentőségétől áthatva — ezen disciplina előadhatását kötöttem ki feltételül akkor, midőn a tiszai egyházkerület s majd 3 évvel később a pozsonyi egyház theologiai intézetére tanáruul meghívott. De állásom elfoglalását itt és ott még egy feltételhez is kötöttem. Arról győződtem

meg ugyanis, hogy theologiai képzésünk egyik legfőbb hiánya a hallgatók egyoldalú befogadásában, a *jurare in verba magistri* gyakorlásában áll. Tudományosan dolgozni, specialis kérdésekbe öntevékenyen elmélyedni, az anyagot nem csak eltulajdonítani, hanem el is sajátítani oly kevesek képesek s erre alig is nyernek indítást. *Tudományos seminariumoknak* és pedig minden egyes fődisciplinával kapcsolatban való szervezése nélkül e hiányon segíteni nem lehet. Ezért is második feltételem az volt, mindkét hívány vételekor, hogy ily seminarium vezetésére is feljogosítsam. Eperjes és Pozsony is elfogadta mind a két feltételt s én az ifjú tanár lelkesedésével s hivatásom szent érzetétől áthatva kezdtem meg s folytathattam ott és itt is működésemet. Tanárságom eperjesi évei hatóságom kételyeinek megnyugtatósa után – életem legszebb időszakát képezték. A szeretet és hála érzelmeivel ragaszkodom még ma is nevezetesen Vandrák, Herfurth, de a többi volt kartársaimhoz és jóakaróimhoz is s azon szíves társaskörhöz, melyben szabad óráimat tölthetem. Csak egy gondolat bántott: az t. i., hogy a vallástörténet és bölcsészet alapján nyugvó rendszeres theologia átalakításához – még mindaddig erőt és képességet nem éreztem s a rendszeres theológiának szokott mederben való tárgyalására nem vállalkozhattam. Tanszékem súlya pedig épen e tárgyon feküdt. Ezért és nem más ok miatt fogadtam el az anyagilag kedvezőtlenebb pozsonyi híványt, mely a vallástörténeten és a philosophiai tárgyakon kívül csakis az exegesis előadására kötelezett,, Tárgyaim alapján a kezdő theologusokkal foglalkozhattam s a lelkemen fekvő alapvetés, előkészítés munkáját végezhettem. S az ez irányú működésemnek még inkább kedvezett akadémiánk felállítása. Egyházegyetemünk egy százados óhaja és törekvése teljesült ekkor. Egyházunk vezérférfiai a lelkész-képzést a külfölddel szemben önállósítani s teljesen a nemzeti szellem befolyása alá kívánták helyezni; de másrészt a meghatározottabban megkövetelték ezen felállítandó akadémiától hogy a theológiát a tudománytól el ne szigetelje, hanem

hogy mint tudományt, mint a tudományok szerves egészének egy részét a mai tudományos kutatás színvonalán művelje. S ezen kitűzött cél akadémiánk szervezetében is kifejezést nyert, a mennyiben a szorosabb értelemben vett theologiai stúdiumokat egy, az alapvizsgálattal lezárt, két éves, philosophiai, történeti és nyelvészeti tanfolyam előzte meg, azon közelebbi feladattal, hogy a hallgatókat a theológiának, mint a *vallás tudományának* tisztán a tudomány szempontja alatti tanulmányozására előkészítse.

Ezen csakis előkészítő, valóban paedagogiai jelentőségű feladat teljesítésére volt hivatva első sorban újjászervezett tanszékem. Az exegesis előadásától felmentve – kizárólag a vallástörténet, a philosophiai és neveléstudományi tantárgyak művelésére és előadására szorítkozva – eszményem megvalósításának élhettem. S ezen eszményem objectiv megvalósulását abban is láthattam, hogy az akadémia felállításával s annak kimondásával, hogy a többi theologiai tanintézetek is az akadémia szervezetéhez alkalmazkodjanak – úgy az általános vallástörténet előadása, valamint a fődisciplinák mellé berendezendő szakseminariumok evang. theologiai tanintézeteinkben kötelezőkké váltak.

S theológiánk ily irányú fejlődését a zsinati törvények biztossítják és a tanügyi bizottság elnökéhez betérjesztett és theologiai főiskoláink egész szervezetére vonatkozó munkálatom, a zsinati törvények alapján, eme fejlődés útját, számolva e tényleges viszonyokkal, közelebb körülírja.

Visszatekintve immár tanári működésem kiinduló-pontjára – ma hálatelt szívvel elmondhatom, hogy nevezetesen szeretve tisztelt kartársaim értő és szíves közreműködésével külsőleg elértem, a mi után törekedtem.

Hogy vajjon azon szellem, a melyben a szellem s nevezetesen a vallás történetének tanulmányozása alapján – magára a theológiára is hatni kívántam – nem csupán theologiai akadémiánkon érvényesül-e, erre – ítéletet mondván részben mun-

kásságom fölött – megfelel majdan a jövő. Jelen perczben, tekintettel e jövőre s összegezve a theologia átalakítására irányult s alkalmilag elhintett gondolataimat, azokat lelkiismereti kötelezettségem sugallatára *testamentomomkent* a következőkben foglalom össze:

„A keresztény egy Isten és pedig a szeretet Istenének eszméjén alapuló monistikus világnézet a világ fejlődését vallási szempontból másnak, mint az isteni erő folytonos érvényesülésének, tehát Istent folytonosan mindenkor és mindenütt kijelentőnek nem tekintheti. A kijentésnek egy bizonyos vallásra, vagy vallásokra, csak bizonyos intézményekre és egyénekre való szorítása – ellenkezik épen úgy a keresztény monotheismussal, valamint az ezzel egybe-
forrott szeretet lényegével.

Ez isteni erő, a mely a történeti korszakokat létesíti, - a vallás központi jelentőségénél fogva – a vallásalapítók és reformátorok személyiségében és működésében különösen érvényesül; s mi sem természetesebb, minthogy a hálás tanítvány, emez isteni, szellemi nagyságok előtt hódolva meghajló utókor – e korszakalkotó s nevezetesen vallásalapító férfiak életfáját a mythosok és csudák folyton zöldelő röpkényével fonja be, – s mi sem természetesebb, minthogy eme mythosok és csudák gazdagabban teremnek az illető férfiak történetileg homályba tűnt életszakaiban, milyennek a születés, a gyermekkor, a halál és halál utáni élet. A vallástudomány egyik legérdekesebb problémáját eme mythosok és csudák keletkezésének kérdése képezi. A pietásnak vallásilag fokozott érzelme mellett ott találjuk alkotó elemként a kor, s gyakran egy már régebben letűnt kor képzeteinek határozó befolyását s majdnem mindig a szellem materialisáló irányát is, mely a szellemieket a maguk eredeti szellemi jelentőségében nem képes immár felfogni, a meg-nem értett szavakat érzékíti, s a szellemi folyamatot külsőíti. Ezen hálás utókornak termékét képezik – a hosszas

küzdelem folytán végre kánoni jelentőségre emelkedett szent iratok. Ez iratoknak vallási nagy jelentősége a tudományt kétszeresen is kötelezi arra, hogy velők a történeti és philológiai kritika teljes élével foglalkozzék s ne csak a kor és szerző egyéniségének ismerete alapján értse meg, hogy ez iratok mit akartak mondani, hanem tudja is, hogy objective mi történt, s mi bír benne tényleg vallási jelentőséggel.

Valódi vallási jelentőséggel csak azon személyek és események bírnak, a melyeknek elvi jelentőségük van, tehát csak azok, a melyek az elv ereje alapján még ma és mindenkor áthatják a vallásosnak szellemét, azt Istenhez felemelik s szeretetben érvényesülő életre indítják. Egyszer megtörtént dolog magában véve vallási jelentőséggel nem bír. Ez csak az úgynevezett fides historicának, az igazán vallásos emberre nézve mitsem mondó tárgyát képezi. A Krisztus személyiségében és művében ható elv, valláserkölcsei öntudat, és ennek a történetben az egyesben folyton érvényesülő ereje: ez képezi ma a keresztény vallás lényegét; azon lényegét, melyet a protestantismus – az élő hitnek követelésével emelt tudatra.

S ezen ható elvnek érvényesülését a történetben felkeresi az egyház és a dogma története. Nem az események magukban vagy egymásutánosságukban véve, hanem annak kutatása, hogy az eseményekben mennyiben jelentkezik az elv; s hogy a történeti fejlődés törvényei – a létező világnézet, valamint az egyéni meghatározottság alapján szükségszerűen, mily alakban tűnik fel ugyanezen elv, mikép s miért torzul el s terem ez alapon a vallással semmi összefüggésben sem álló s mégis dogmatikai jelentőségre emelt korcsajtásokat: ez az egyház- és dogmatörténetnek sajátos feladata. E disciplinák tehát az általános történet keretébe helyezendők, anyaguk az általános történettudomány módszere szerint kezelendő; különbségük csakis a vallás szempontja érvé-

nyesülésében rejlik. S éppen ezen vallási szempont szigorú alkalmazása alapján vajmi sok, a mi eddig az úgynevezett egyháztörténetben tág helyet foglalt – eme keresztény vallás és dogma történetéből kiesik és ismét sok, a mi mellett a theologus phariseusi önteltséggel, kicsinylőleg elhalad – szíves otthont nyer.

Az ily theológiának rendszeresítője nem kérdezi, hogy mi hol van megírva, nem szolgálja a múlt vagy jelen tényeinek; hanem az általános és különös keresztény vallástörténet által finomított vallási érzéke alapján felkeresi a jelenben, saját és kortársai lelkében és életében a vallás tüneményeit s ezen lelki tüneményeket kívánja a szellem egysége alapján kölcsönhatásban és összhangzásban a szellemnek más, nevezetesen a tudomány és művészet terén érvényesülő irányzataival rendszeresíteni. Vajmi sok esik ki az ily dogmatikából és etikából, a mi még jelenleg meg nem értett, mert más világnézet és idegen képzetkörből származó lomként terheli a tanuló emlékezetét s idegeníti el a jelenkor gondolkozó elméjét, s viszont mennyi új foglalhatna helyet a szeretet elve alapján rendszeresített művekben, a mi nevezetesen sociális, nemzeti, egyházi és állami s általában emberi kulturális életünkre mélyen kihathatna.

S végre a gyakorlati theologus sem fektetné a súlyt a mysteriumokra. Tisztázná ugyan ezek vallási alapját is; de főfigyelemmel arra volna, hogy a vallási érzés és vallási tudat a maga közvetlenségében, a személyiség teljes áthatóságában nyilvánulna szóban, ének- és zenében, építőleg és emelőleg a vallási közösségben.

S az ily theologian átment lelkész valódi lelkész is lesz, a ki a reá bízott hívek lelki gondozásával paedagogiai érzéssel fog foglalkozni. A nép vallási tudatában természetesen a fetichismus és schamanismus számos nyomaival találkozunk; újabb időben a Brahmanismus s nevezetesen Buddhismus világnézete hódít a műveltek közt s a szellemek itt

is, ott is nagy szerepet visznek. A történeti hatalmak, nevezetesen a hierarchia hatalmának szolgálai féke alatt bármely vallási felekezet körén belül – hányan nem ismerik a szabad és igazán vallásos életet!! Csak az képes az egyesek ezen különböző álláspontjára tudatosan leszállni, ki eme jelenségek tipikus alakjait a történet alapján megértette; s viszont csak az képes másokat az álláspontokról céltudatosan fel-emelni, ki a mindeneket megértő szeretet elve által vezéreltetve – paedagogiailag követi azon pragmatismust, a melyet a vallások fejlődésében megsemmisítő és fokozatosan átvezető hatása szerint szemlélnünk”.

Ily theologia lebegett tanári működésem közben szemeim előtt. Nem tagadom, hogy ezen theologia nem a felekezet, hanem a tudomány szempontja alá esik. Nem tagadom azt sem, hogy ily theologia igazi otthonául a felekezet nélküli, valódi culturállam *tudomány-egyetemét* tekintetem és tekintem ma is. Leyden és Paris ily vallástudományi, felekezet nélküli facultással bír. Hazai egyházi viszonyaink, társadalmi és állami életünk még ma nem engedik meg, hogy az állam tudomány-egyetemein ily, az állam interconfessionalis természetén nyugvó, s az egyetem tudományos érdekének egyedül megfelelő theologiai facultas szerveztessék.

Pedig, pedig mily áldásos lehetne felekezeteink és hazánkra nézve, ha hazánk leendő lelkészei legalább két évet tölthetnének ily, csak is a tudomány irányítása alatt álló vallástudományi facultáson. A most féltékenyen egymástól felekezetenként elzárkózó theologusok megismerhetnék egymást, együtt, közösen fáradozhatnának a vallástudomány problémái megoldásában; mindnyájan érezhetnék a tudománynak a tárgyilagos kutatás és megvitatásban érvényesülő fenséges hatalmát; s mindnyájan – egybegyűlve a nemzeti cultura ezen székhelyein – egyaránt tapasztalhatnák, hogy hazánknak nincsen mostoha gyermeke, hogy hazánk minden felekezet leendő lelkészét egyenlő szeretettel öleli alma materében is lángoló vizontszeretetet keltő keblére.

A kölcsönös megismerés, a közös, nemes munka emlékei, a tudomány közös tisztelete s a hazaszeretetnek itt is élesztett szelleme: ezen közös és drága kincsek elkísérnék a vallásfelekezetek lelkészeit gondozásukra bízott híveik körébe is: s a vallási ellentét élet vesztene, s az úgynevezett kulturharc lehetetlenné válnék.

De tudom azt, hogy ezen gondolataimmal hazánkban még ma Utopia országát építem. Ezért is hallgattam, s erre vonatkozó gondolataimat, mint még eddig meddőket, önmagamba – s íróasztalom fiókjába elzártam. De tudtam és tudom másrészt azt is, hogy a mi ily alakban gyakorlatilag lehetetlen – lehető a tudományos kutatás szabadságával egybeforrott protestáns egyházon belül. S ezen tudat, nevezetesen akadémiánknak ily szellemben való felállítása óta – hivatásérzetemet még inkább összeforrasztotta akadémiánk hivatásával, igenis, ily irányú theologia előkészítése és létesítésére láttam hivatva akadémiánkat. S akadémiánk haladt is ily irányban! s mi volt természetesebb, mint azon törekvésünk, hogy ezen akadémia számára érjük el, a mi már majdnem 100 évvel ezelőtt őseinknek egyetemes gyűléseinken hangsúlyozott kívánata volt, a *facultasi* jogot. Ily irányú és a tudomány követelményei szerint tanszékeiben szervezett theologiai intézetet tényleg megilleti a facultási jog. S ezen jog a zsinati törvények alapján elvileg biztosítva van; beterjesztett, a theologiai főiskolákra vonatkozó szervezeti munkálatomban pedig 'az ezen elvben bírt jog alkalmazását theologiai akadémiánkra határozottan jeleztem.

De még egy irányban óhajtottam theologiai akadémiánk fejlesztését. Az állami tanügy, nevezetesen annak a középiskolai tanügy terén érvényesülő irányzatát tévesnek tartottam. Tévesnek azért, mivel sem a tanárképzésnél, sem a tanításnál nem láttam eléggé érvényesítve az egyéni, a személyi mozzanatot. Előterbe lépett az oktatás Herbart-Ziller módszerességével, de nem azok intenciójával s az oly fontos *nevelés*

hátterbe szorult. Minden súly az *oktató* tanárra lett helyezve, ki azután, igen természetesen, a tudáson kívül nem igen törődött az iskolában és még kevésbé azon kívül növendékével. Ezen egyoldalú, intellectualis és az *oktatásnál* bemutatott *eredményre* néző iránynak kedvezett az államnak, mint jogi államnak felfogása, a mely állam ezen természeténél fogva nem nézi az érzületet, hanem csak a cselekedet, a tett terére szorítkozva – ezt magában véve minősíti. A tanterv is, mely csak névleg nem, de tényleg minden ízében uniformálta összes középiskoláinkat – ezen baj mellett a befogadandó tananyag túlságos tömege miatt, az egyéniség fejlesztését feltételező öntevékenységet is majdnem lehetetlenné tévé. Végül pedig az állami tanárképzőből kikerült legtöbb tanárnál az volt tapasztalható, hogy az illetők az egyházra és annak intézményeire kicsinyléssel tekintettek le. Tekintettel e tényállásra és a törvény által adott helyzetre, a létező bajnak részben való orvoslását abban láttam, ha egyházunk, mely hitelvei alapján is mindig és mindenütt az érzületet, az egyéniséget, az erkölcsi személyiséget hangsúlyozza, mely a tudományt is éppen ezért, mint önértékűt, önmagáért, tehát személyi odaadással kívánja művelni, élve a törvény által feltételelesen biztosított jogával, maga venné kezébe a tanárképzést. Ezen alapon készült javaslatom egy tanárképző felállítására és pedig theologiai akadémiánk ez irányú fejlesztése útján. Évfolyamok, valamint a szakcsoportok tekintetében *csónka*, inkább előkészítő intézet kívánt volna ez lenni, számolva egyházunk anyagilag mostoha viszonyaival.

De egyházunk anyagi viszonyai nemcsak, hogy az ily áldozat meghozatalát ellenezték; egyházegyetemünk még egyetlen intézete tanárai megfelelő díjazására sem volt képes az éveken át keresett fődözetet megtalálni. E külső viszonyok kedvezőbb alakulása küszöbén pedig gyakorlati, kormányzati szükségletek léptek előtérbe; s ugyanakkor gyakran kellett hallani egyes kiválóbb és vezérszerepre hivatott lelkészek sorából azon vádat, hogy éppen az, a miben akadémiánk büszkeségét láttam és

látom, – egyoldalú tudományos irányzata – annak legfőbb baja. A nemzeti érdekért küzdött akadémiánk és épen azok, kiknek érdekeit nehéz küzdelemben védtük: azok támadták meg akadémiánkat s ennek tanárait. Ily küzdelmek illetéktelenül zavarják meg a tudománynak és az evangéliomi szeretetnek szentelt csarnokát, bénítólag hatnak a tanár és hallgató munkakedvére; s az igazgatásnak amúgyis a tudománytól elvonó, mechanikus munkáját gyötrő gondokkal tetézik. Ezen nyomasztó, lehangoló és zavaró viszonyok, amelyek egyenként és még inkább összességükben életem felismert főhivatásának – a nyugodt, tudományos kutatásnak útját állották – érlelték meg bennem az állás változtatásának gondolatát.

S életem épen ezen időszakába esett magyar nemzetünk és államunk azon dicső harcza, a melyet felekezetnélküliségének és kulturállami önálló létének kiküzdése érdekében vívott. S ugyanakkor ürrült meg Kolozsvárit, a szellemi szabadságért oly híven és kitartóan küzdő Erdélyben azon paedagogus széke, kinek ethikus irányzatával szívem mélyében már régóta egyet éreztem. Biztató ómenként tűnt fel mindez előttem. Pályáztam s Ő Felségének kegyelme rám bízta e tanszéket! Az, mi eddig voltam: paedagogus, ki előtt a jövőnek képe lebeg – lehetek ott is s az isteni kegyelemadta éveimet tudományos munkában, értékesítve ezt még tágabb körben – tölthetem.

Feltártam őszintén és nyíltan múltamat, keletkező és érvényesülő hivatásérzetemet; határozottan kifejtettem azon eszményt, melyet, mint akadémiánk jövőjének képét, magammal viszek új otthonomba, s melyért mindig lelkesülni fogok.

S tettem ezt azért, mivel benső szükségszerűséggel indítva éreztem magamat, hogy egész valómban, szent törekvésben még egyszer átadjam magamat nyílt szeretettel azoknak, kiket annyira szerettem s kiktől most búcsúzom; s tettem ezt azért is, hogy akadémiánk jövőjének feltüntetett *képében* vigaszképen egy, soha meg nem szűnő viszony zálogát itt hagyva, ugyanazt vihessem lelkemben élő emlékként magammal.

Ezért is búcsúképen csak néhány szót.

Búcsúzom mindenek előtt akadémiánk hatóságától a mélyen érzett hála őszinte szavával s azon esdő kérelemmel, hogy mélyen tisztelt hatóságom a személyem iránt tanúsított kegyes jó indulatát és bizalmát vigye át fokozott mértékben akadémiánkra, egyetemes egyházunk eme drága szemefényére. Hazai protestáns egyházunk jövője nem a törvényeken, nem a kormányzat könnyen forgó gépezetén, nem az egyenlősítő törekvés sikerültén alapul; hanem a szabad versenyben érvényesülő egyéni erőn, a mindeneket mindenképen kereső és építő evangéliumi szeretetben, s eme pastorális mellett a szabadság felé törő nemzeti szellemmel szövetkező, önálló, tudományos törekvésben. Akadémiánk eme tudományosság hivatott fellelgvára. Az ennek fenntartása és fejlesztése érdekében hozott áldozat egyházunk létének, jövőjének is biztosítása.

Búcsúzom tőled, szeretett pozsonyi gyülekezet. Egyházi családbba szívesen fogadtál s megengedted azt, hogy én is befolyjak választás s majd hivatalos állásomnál fogva ügyeid vezetésébe. Akadémiánk létrejöttét a te áldozatod tette lehetővé. S most, midőn a múlt gyűjtő fáradozásának s a jelen körülményeknek s nem apadó áldozatkészségednek gyümölcset humánus intézmények felállításában s fejlesztésében, középiskolád újjáalakításában élvezed: ne feledkezzél meg fejed koronájáról, akadémiánkról; s tarsd meg szíves emlékezetemben kebeledből kiváló hívedet.

Búcsúzom tőletek, szeretve tisztelt kartársaim, kedves barátaim! Egy családot képeztünk. Hisz csak egy gondolat éltett, egy gondolatért lelkesedtünk: akadémiánk felvirágzásáért; közösek voltak gondjaink s emez egységben méltányolva a nekünk egyenként adott kegyadományokat, egymást szeretettel támogatva, összeforrottunk egy élő testté. Fáj nekem az elválás ti tőletek! fáj annyival inkább, mert nem látom köztetek azt, ki tanári pályám kezdetétől fogva kísért, mint tanítvány, majd később, mint szeretett kartárs. Hozza vissza őt, a súlyos

betegségéből épülöt, a jó Isten mindnyájunk hálaadásával s mindnyájunk örömeire kartársi körötökbe. Tőle, valamint tőletek csak külsőleg válhatok el. Hisz munkánk közös volt, szeretetünk kölcsönös. Hálát adok Istennek azért, hogy szerető támogatástok alapján érhettem el azt, a mit elértem. Köszönet e támogatásért, meg nem szűnő szeretet a szeretetért. Adjon a jó Isten erőt Nektek, az ifjabb s több erélylyel küzdő erőnek, hogy láthassátok, művelhessétek, anyagi gondoktól menten, amaz országot, melyet inkább csak mint jövődőt láthatott elváló, hű kartársatok.

S végre búcsúzom tőled szeretett ifjúság, mely eddig tanári és igazgatói gondozásomra voltál bízva. Örömmel teljesítettem e kötelességemet, mert mindig azt tapasztaltam, hogy bennem nem a hivatal emberét, hanem a tudományért lelkesülő, atyai barátokat láttatok. Fogadjátok ezen bizalmatokért, itteni életem ezen drága emlékéért köszönetemet. Ne feledkezzetek meg soha arról, hogy az akadémia ifjúsága képviseli az egyház, a haza jövőjét. Ti vagytok akadémiánk gyümölcsei, ám ne feledjétek soha, hogy rólatok ítéli meg a világ akadémiánk életfáját.

E nagy felelősséggel és kötelezettséggel járó, de felemelő tudat ne hagyjon titeket el sohasem.

E tudat erejében merüljete a Krisztus személyéből kiinduló valláserkölcsi elv tisztító, nemesítő és felemelő folyamába. Csak az isteni szeretetben megújult erkölcsi élet képes odaadó, feláldozó, kereső és építő munkásságra. S ezen, Istenben felszabadult szellem mélyítsen el a vallás tudományának önálló kutatásába. Isten országának eszméje irányítsa egyházi életeket! s a tudományos munkásságban való jelességetek dicsőítse protestáns egyházunkat! Az ily élet, az ily munka édes hazánkra nézve is áldásos lesz.

Legyen ez így! Adja e búcsúzós, jó kívánataimhoz mindenható áldását a kegyelem és minden áldás forrása: a mi jószágos Istenünk. Isten veletek! Isten velünk!

III

Székfoglaló.¹

Tisztelt Uraim!

Személyi odaadással végzett tanári, és a főiskolai tanügy egy terén kifejtett szervező tevékenységem és az ezen alapuló bizalom személyem iránt állított e helyre, hogy elfoglaltam azon férfiú tanszékét, kit életében, tanári és írói működésében a *személyiség* határozó elve vezérelt.

Első szavam azért is, a melyre e helyen ajkaim megnyílnak, a mélyen érzett hála szava az egyetem azon kara iránt, a mely bizalmával megtisztelt, a magas kormány iránt, mely e tanszékre való kinevezésre ajánlott, s mindenek fölött Ő cs. és apóst. kir. Felsége, legkegyelmesebb Urunk iránt, ki kegyelme alapján e tanszékre kinevezett.

Személyem iránt nyilvánuló bizalom oly váltó, melyet csak a személyiség teljes odaadásával folytatott életmunka képes beváltani.

Ezen munkára vállalkozom Isten segedelmével!

S most, ezen új munkanap hajnalhasadásakor – kedvező és biztató jelnek veszem, hogy azon elv, melynek boldogult elődöm életét szentelte – saját életemnek, tudományos mun-

¹ Melylyel Kolozsvárt 1895-ki február hó közepén nyitottam meg egyetemi előadásaimat.

kasságomnak s nevelői hivatásomnak szintén vezérelve, s hogy reám ennek következtében nem egy más irányt kezdeményező feladat vár, hanem lényegileg a réginek, a megkezdettnek csak az egyéniség s az egyéni kutatás által módosult folytatása.

Tisztelettel hajlok meg boldogult elődöm erkölcsi személyisége előtt s meghatottan, de felemelt lélekkel veszem át a kérelhetlen halállal az ő kezéből kihullott, a személyiség elvét lelkesen lobogtató zászlóját. Hisz ezen zászló alatt küzdöttem én eddig is, e zászlót követem én ezután is. Csak helyet, de nem elvet cseréltem. Otthonom egy és ugyanaz: a helyhez nem kötött tudomány szentélye; geniusom egy és ugyanaz: e szentélyt átható szervező személyiség elve.

S e geniusom vezetésének itt – a tudomány egyetemén is teljes bizalommal és fokozott lelkesedéssel adom át magamat; mert a személyiség elve a tudományos kutatás szabadságának, a szabad és önálló, a kedvvel járó és odaadó tudományos kutatásnak felkeltője és biztosítója.

A személyiség elve ugyanis ethikai kifejezője azon elvnek, a melynek tudatára a fejlődő emberiség a renaissance korában emelkedett, t. i. az *egyéniesség* elvének. Ezen egyéniség elve pedig azon uralkodó és szervező hatalom, a melynek ereje által létesült mindaz, a mit mi a kultúrállam fogalmában egybefoglalunk. *Nemzeti*, tehát egyéni alappal emelkedik le a kultúrállam a kultúráért küzdő emberiség szerves egészéből, a mely kultúrállam ezen közös kultúrtestnek annál értékesebb, annál befolyásosabb szerve lesz, minél egyénibb módon, minél sajátosabban, minél inkább hűen a történetben érvényesülő nemzeti szellemhez fejt ki s értékesíti a kultúra közös kincsét. Az egyéniség elve azonban a nemzeti alapon nyugvó egyes államban nemcsak a kultúra közös szervezetével szemben érvényesül, hanem érvényesül az egyes állam szervezetén belül is. Minél tökéletesebb valamely szervezet, annál gazdagabb önálló, de nem független szervekben. Egy közös szellem hatja át az

egész szervezetet, de minden egyes szerv ismét sajátos, egyéni, önálló feladattal bír. S minél hívebben és sajátosabban végzi az egyes szerv a más által nem teljesíthető, vagy legalább nem így teljesíthető feladatát: annál értékesebb munkát végez az egész számára.

Ily sajátos, önálló, egyéni feladata van a kultúrállam egészében a *tudományegyetemnek* is. Az egyéniség elve erejével bontakozott ki az egyetem lassanként az egyház szolgaságából, majd később az állam változó politikai irányának gyámkodása alól. A kultúrállamban az egyetem a professorok és hallgatók azon szervezete, melyet csak is az igazság szelleme lélekít s melyet működésében csak is a tudományos kutatás módszere irányít. A két tényezőnek, t. i. az inkább előterjesztő, indító s másrészt az inkább befogadó, az indítást szabadon követő tényezőnek kölcsönhatása fokozza e szellem erejét, javítja és mélyíti a kutatás módszerét. S bár az itt nyert indítások alapján csak egyesek szentelik teljes életüket a tudomány művelésére: mégis kell, hogy az egyetem minden egyes polgárában eme kölcsönhatás alapján egy új szelleméletnek folyamatja induljon meg, mely az élet küzdőterére kilépőt arra képesíti, hogy ne a tekintély vagy szokás, hanem csak is az igazság szempontjából ítéljen meg mindent, értékesítsen mindent s érvényesítse mindenben a tudományos módszerben rejlő erőt. Minél önállóbban, minél kizárólagosabban él az egyetem ezen egyéni hivatásának, annál hatályosabban s általánosabban éltetőleg sugároznak szét a szellemi és erkölcsi haladás erei emez alma mater szívéből a kultúrállam eszménye felé törekvő haza testében.

Az egyéniség elve emelte az egyetemet önállósága, sajátos hivatása tudatára s érvényesítésére; s ugyanezen elv volt az egyetem szervezetén belül is a szervező erő. Egyénileg különültek el – kezdetben az élet szüksége, majd később a tudomány eszméjében rejlő egyéni csírák alapján az egyes facultások, differenciálódtak e facultásokon belül a tudományok.

A fejlődés természetével járt, hogy ezen *új elv* az úgynevezett felsőbb facultásokban csak nagynehezen tört magának utat, mivel e facultások az életpályára készíteneek elő, az életet pedig a múlt alapján felhalmozott hagyományos anyag szabad mozgásában megköti; ellenben az élettől eredetileg leginkább független s az egyetemnek legifjabb facultásában, a természettudományok körében leghatározottabban s legtisztábban érvényesült e szervező erejében. Értjük azért is, hogy éppen a természettudomány tűnik fel a jelenben a többi tudományok vezérének; s értjük azt is, hogy ép a jelenben a természettudományi szempontok, terminológiák uralkodnak nemcsak a műveltek köz-tudatában, hanem egyszersmind lényeges befolyást gyakorolnak a többi tudományok anyagára s nevezetesen az anyag feldolgozásában érvényesülő módszerre is.¹

S vajjon mit kivan ezen egyéniség elve a tudományosan kutatótól?! Azt kívánja, hogy ne tekintsen semmit és senkit véletlen és esetleges jelentőségűnek, olyannak, hogy azt csak a haszon, az önző értékesítés szempontjából kellene figyelembe vennie (az egyedi absolutizmus vagy érzéki éniség álláspontja); kívánja azt, hogy az egyes értékének meghatározásánál ne induljunk ki a priori adott fogalmakból, kész képzetkörökből, a melyek egyes történeti hatalmak, a traditio, az egyház vagy az iskola, vagy a változó köztudat útján maradtak, illetőleg nehezdednek reánk (történeti éniség); hanem vegyük az egyest, mint önmagában is értékest, mint egyéni valamit. Ennek sajátos természetét, egyéni értékét – legyen az a legparányibb is – kell kifürkészni! Kutatjuk pedig azt, ha, összehasonlítva a körébe vágó többi jelenségekkel, igyekezzük nem mint készet, hanem mint szükségszerűen törvények szerint fejlődöt s fejlődésében, kölcsönható érvényesülésében mint sajátos értékűt meghatározni.

¹ L. A. Exner: Ueber politische Bildung, rectori beszédét 1892, 20. 1. stb. és Brentanonak feleletét.

Világos, hogy ez alapon a kutatásnak köre csak a *tüneményt* világra szorítkozik, azon tüneményi világra, melyet mint külsőt és belsőt szoktunk osztályozni; de világos az is, hogy ezen körön belül a kutatásnak határa nincs: minden tünemény, a legelrejtettebb és legparányibb is, és gyakran különösen épen ez, mint a fejlődés kiindulási pontja – egyenlően a kutatás tárgya. De másrészt világos az is, hogy a tüneményi világban az egyes nem a maga elszigeteltségében, hanem épen egyéni természeténél fogva, mint egy szervezetnek sajátos szerve jó tekintetbe, a melynek egyéni értékét egyrészt saját szükség-szerű s véletlen fejlődésének megfigyelése s a fejlődő szervezet egészében elfoglalt helyének meghatározása útján ismerhetjük meg. A kölcsönható levésében, fejlődésében megfigyelt és megértett tünemény – múltó semmis jellegét elveszti s lényeg-szerűségében tűnik fel; s behelyeztetve a tünemények szerves egészébe, egy organikus világnézet tényezőjévé válik.

Az ily körben, ily célzattal mozgó kutatásnál a kutatás *módszere* is lényegesen változik. Az inductio véletlen és önző jellegét elveszti, mert a dolgok *egyéniségének* meghatározása irányítja az inductiót; a deductio az egyest önmagában ignoráló dogmatismus békői alól felszabadul, mert a csak egyéni szervekből alakult szerves egész irányítja azt. Mind a két módszer beleolvad a *genetikaiba*, a *fejlesztőbe*, a mely az egyest épen úgy, mint az egészet levésében, kölcsönható fejlődésében kívánja felismerni.

A beköszöntőnek szűk kerete nem engedi meg, hogy emez állításomat az egyes tudomány-csoportok körén belül is igazoljam.

Csakis magára a tudósra kívánok tekinteni, a ki ezen egyéniség elvétől vezéreltetve foglalkozik tárgyával.

Ily tudós jellemző vonása mindenek előtt az *önzetlenség*.

Nem a magát keresi, hanem szelleme teljes odaadásával, megfeledkezve önmagáról, hajlamairól, túladvá előítéletein, rokonvagy ellenszenvén – csak is a másét. *Tárgyának* egyéniség-

gébé kivan elmélyedni, meglesi azt, a mi fejlődésének kedvez, a mi azzal ellenkezik, a legnagyobb érdeklődéssel kíséri minden nyilvánulataiban; semmi sem oly csekély, hogy tárgyával azt összeköttetésbe ne hozná. Tárgyának él. Ily önzetlen munkára csak az igazság *szeretete* képesít. Csak a szeretet nyitja meg a dolgok lényegét. Csak a szeretettel felkarolt munka jár valódi kedvvel is. S csak ezen szereteten alapuló munkakedv győzedelmeskedik minden nehézségek fölött.

S ezen nehézségek nemcsak a kutatás tárgyában rejlenek, hanem a külső körülményekben. Az egyes tudós is korának gyermeke. A *család*, melynek körén belül született, a maga szokásaival és értékfogalmaival; a vallás, a melynek emlőin növekedett a maga dogmaival; az *iskola*, melynek növendéke, képzetkörével, a *társaskör*, az *állam*, melynek tagja, a maga kész ethikai elveivel s a közvélemény hatalmával s mind e tényezők a pietás és szeretet szálaival lekötik az egyest s akaratlanul is e történeti hatalmak szolgaságába helyezik.

Az igaz tudós kénytelen e történeti hatalmak uralma alól felszabadulni. Csak egy urat szolgál s ez az igazság. S az igazság nem alkuszik meg semmivel, senkivel. Lefoglalja teljesen hívét; személyiségének központi hatalmává válik; de éppen ez által minden történeti hatalmak alóli felszabadítójává is. Sajátos egyéni célgondolatával összeforr s így benső szükségyszerűséggel és éppen ezért valódi szabadsággal érvényesül a tudós egész életében. A *szabadság* tudata a valódi tudós lényeges jellemzője!

De bármennyire is felemelő ezen, az igazság feltétlen hódolatán alapuló *szabadságnak* érzete s bármennyire is kiemeli az igaz tudóst embertársai köréből azon tudat, hogy ő az igazságországának egy sajátos és ezért feltétlen értékű szerve: sem e felemelő érzet, sem e kiemelő tudat az igaz tudóst nem kaptja el. Ellenkezőleg főjellemonása marad a *szerénység*. – Jobb énjének megtagadása nélkül soha nem feledkezhetik meg arról, hogy csak is az ő benne tény-

kedő igazság szelleme által az, a mi; s lépten-nyomon, minél mélyebben hatol be tudománya világába, annál inkább meggyőződik arról, hogy e világ végetlen, ellenben az ő ereje véges; hogy számosan voltak munkások már ugyanezen téren, kik előkészíték a talajt számára, s hogy ez alapon mily kevéssel s mily gyarló módon szolgálhatja ő sajátos erejével a tudomány végetlen gazdag világát.

S a tudomány országának ezen önzetlen szolgálata, valamint azon tudat, hogy csakis szeretettel, kölcsönhatva az igazság felé törekvőkkel, közelíthető meg maga a cél: az igaz tudóst arra indítja, hogy ne zárkózzék el, hogy legyen igazi professor, a ki akár írásban, akár szóval őszinte, a megítéltetéssel mit sem törődő vallomást tesz mások előtt tanulmányozása eredményéről, feltárja leplezetlenül kutatása módszerét s örömeit leli abban, hogy ha másokat is a tudomány iránt hasonló lelkesedésre s az igazságnak hasonló odaadó kutatására indíthat.

A tudós ezen eszményi képe vezérelt eddig engemet; s ezen eszményért való lelkesedésem hozott el ide, Önök körébe – tisztelt hallgatóim.

A tudományokban érvényesülő egyéniség elvén alapul a tudósnak ezen eszményképe, melynek vonásait egybefoglalva és *általánosítva* nyerjük az ethikai személyiséget.

Önzetlenül – kedvvel, örömmel, egyszóval: szeretettel a másét keresni; az igazság szelleme erejében a történeti hatalmak határozó befolyása alól felszabadulni; de e szabadság fel-emelő tudatában soha arról meg nem feledkezni – hogy mit köszönünk másoknak; szerényen elismerni mások érdemeit s a jó, a közös ügy érdekében mások jóra törvő irányzatát lehetőleg támogatni és ápolni: íme ezen vonások egységükben alkotják az erkölcsi *személyiséget*.

S minthogy – meggyőződésem szerint – minden igazi kulturális haladásnak mozgató és éltető ereje – bármely téren is – nem az intézményekből, nem a törvényekből, hanem csakis az ezekben működő s ezek által egybetartott erkölcsi

személyiségekből indul ki; s minthogy – közelebbi hivatásom szerint – feladatom nemcsak a tudósnak, hanem általában minden egyesnek nevelésére nézve kutatni azt, hogy miképpen lehetne e nevelésre irányítólag hatni: természetes az, hogy egész általánosságban tűztem ki az erkölcsi személyiség elvét vezérelvemként.

Boldogult elődöm ezen elv zászlaját itt e helyen lelkesen lobogtatta, lelkesítő példát hagyva reám, hogy én se csüggedjek, ha látom azt, hogy van tanügyi rendszerünkben oly irány, mely épen ezen elv érvényesülésének nem kedvez. Minket, mint az egyetem polgárait, a közép- és főiskolai tanulmányi rendszer érdekel első sorban.

Nem új dolgot mondok, hanem állítom, a mi mellett számos tanfőúr, a belátó szülők aggodalma s bizonyára Önök közvetlen tapasztalata is bizonyoságot tesz, hogy t. i. középiskoláink a tanulót a befogadandó tananyaggal túlterhelik. A törvények, a rendeletek megállapítják a bő tananyagot; a már az első osztálytól kezdve keresztülvitt szakrendszer pedig az egyes, többnyire egyoldalúan képzett szaktanár ambícióját felkelti úgy, hogy ez, nem igen törődve tanártársainak a tanuló irányában tett követelményeivel – csak az ő saját szaktudománya igényei szerint kezeli tantárgyát – s tanári ambícióját kielégítve látja, ha az ő szaktárgyában képes minél nagyobb eredményeket bemutatni.

Igy tehát igen természetes az, hogy még a lelkiismeretesebb és tehetségesebb tanuló is csak nagynehezen képes ezen különböző oldalról vele szemben támasztott igényeknek megfelelni. A gyöngébb tehetségű és könnyebb lelkületű tanuló pedig kedvetlenül lemondva a megfelelés reményéről, örül, hogy ha úgy, a hogy – a vizsgákon mégis keresztül mehet.

A *befogadásnak* a tanügyi rendszeren alapuló ezen egyoldalúsága magyarázza meg, hogy a legkevesebb tanuló érhet rá arra, hogy egy tantárgy iránt mutatkozó előszeretét azzal is tanúsíthassa, hogy ezen tantárggyal behatóbban s

így kedvvel és örömmel szabad óráiban is foglalkozik; a mi által épen az, a mi a tanulásnak paedagogiai jelentőséget kölcsönöz, veszélyeztetve van. A tanulásnak paedagogiai jelentősége ugyanis nem abban áll, hogy a tanuló a befogadáson alapuló ismeretéről képes legyen beszámolni, hanem abban, hogy tárgyával öntevékenyen foglalkozva – ezen tárgya iránt való szeretetre, tárgyáért való lelkesedésre buzduljon. Csak az ily tanuló választhat minden habozás nélkül életpályát, csak az ily tanuló lépheti át nyugodt lélekkel, mint maturus az egyetem küszöbét. Nem a külső körülmények, nem a véletlen, hanem a hivatásérzet hozta az ily egyént az alma mater körébe, nem a vizsgákra való tekintet, hanem tárgya iránt felkeltett lelkesedés érvényesítése indítja őt odaadó tanulmányozásra. Hogy a középiskolának egyoldalú intellectualis és a befogadást egyoldalúan igénybe vevő jelen irányzata az oly fontos paedagogiai mozzanat érvényesítésének s így az egyetemre való természetszerű átvezetésnek nem kedvez: ezen tényben látom a középiskolai tanrendszer reformja szükségességének főokát. Az egységes középiskola hiva vagyok én is. Szükségesnek tartom, hogy legyen egy oly közös tanintézetünk, mely a nemzeti szellemtől áthatva, tanulóit a műveltek köztudatára emelje fel. De szükségesnek tartom azt is, hogy a képzetkör koncentrációja és a személyi nevelői mozzanat érvényesülhetése érdekében az alsóbb osztályokban számoljunk a régi osztályrendszer előnyeivel; a felső osztályokban ellenben számoljunk a középiskolai tanulók egyéniségén alapuló azon hajlamával, mely őket egyes tantárgyakkal való *öntevékeny* foglalkozásra indítja. Ezen utóbbi cél – nézetem szerint – úgy érthető el, ha a felsőbb osztályokban a közösen tanulandó mértékét anyag- és óraszámban lehetőleg leszállítjuk s időt és alkalmat adunk az egyes szaktanároknak arra, hogy szaktárgyukkal a növendékek egyéni hajlamán alapuló szakcsoportokban behatóbban foglalkozzanak, illetőleg indítást adjanak arra, hogy növendékeik eme szakcsoportokon

belül tárgyukkal öntevékenyen foglalkozzanak. Nagy Eötvösünk bi-, illetőleg trifurcationalis eszménye vezérel e téren engem is.

S az egyetemi tanulmányozásnál is emez öntevékenységen alapuló, kedvvel és örömmel, személyi odaadással végzett szellemi munkán nyugszik a fősúly. Az előadások csakis alapot és indítást kívannak adni ily irányú tevékenységre, – a nem csak a kísérleti tudományoknál, hanem minden főtudományoknál is szervezendő szakseminariumi munkásság alkalmat adhatja a tanár és hallgató kölcsönhatása által fokozódott Öntevékeny tanulmányozásra.

De ne feledkezzünk meg sohasem arról, hogy a helyes intézményeknél és a jó törvényeknél is sokkal fontosabb társadalmi és állami életünkre nézve az erkölcsi személyiség s ennek elve szerint meghatározott közszellem. A legjobb iskola, a legjobb tanintézet mindig az marad, a melyben a legjobb tanárok működnek, azon tanintézet, a melyben a tanárok valódi erkölcsi személyiségek s kiknek személyiségéből kiinduló szellem a tanintézet szellemi tápláló légköre. Az ily tanár nem csak oktató, hanem nevelő is. Mint ily nevelő, érdeklődik minden egyes növendékének egyénisége iránt. Egyénileg kivan reá hatni, személyi, az egész életre kiható befolyást kivan reá gyakorolni. Természetesen nézi azt, hogy mit tud növendéke, de még inkább áll érdekében az, hogy növendékének öröme is legyen tudásában, hogy tudása élő tőke legyen, mely növendékét nemesíti, személyiségét erkölcsileg emeli s az igazság szabad kutatására előkészíti.

Tisztelt Uraim! Mi egybegyűltünk, hogy a tudomány egy szűkebb terén – a neveléstudomány terén – tárgyunkkal szabadon tanulmányozva foglalkozzunk. Ethikai elvek irányítják a nevelés művét; pszichológiai tények és a tények fejlődésében érvényesülő törvények vezetik a tudatos nevelőt. Ezen ethikai elvek, melyek az emberi nem s így az egyes ember fejlődésében is különböző központi értékképzetek köré csoportosulnak – az egyéniség elve alapján értékképzeteikkel az erkölcsi

személyiség elvében egyesülnek. S a pszichológiai tények, valamint az azokban érvényesülő törvények mind világosabban utalnak arra, hogy a tünemények mögött létezik egy, az örökösödés és a külső körülmények által ugyan meghatározott, de mégis önálló és sajátos egyéni lélek; – mely fejlődésében ugyan a lélektan általános törvényeihez kötött, de közelebb mégis csak sajátos természete szerint, tehát szabadon ténykedik. Ezen sajátos természetet felismerni s erre alkalmasan hatni csak az lesz képes, a ki önzetlenül, valódi szeretettől indítatva leszáll mindezen egyesekhez, hogy felemelje azokat az erkölcsi személyiség magaslatára.

Így látjuk azt, hogy – ha a tudomány bármely terén fontos a kutatóra nézve az, hogy az erkölcsi személyiség elve által legyen meghatározotatva: úgy kétszeresen fontos az arra nézve, ki a nevelés tudományával és ez alapon a neveléssel kivan foglalkozni.

Az egyéniség elve minden tudomány tárgyában és módszerében érvényesül, de egy tárgyában sem oly gazdag az egyéni alakulás, mint épen az emberben, s egy tárgyában sem oly fontos az egyéniség normális alakulása, mint az embernél, mert ennek erkölcsi személyiséggé való alakulása dönt társadalmi és állami életünk normális fejlődése fölött.

Ily gazdag és fontos tudományi körnek kutató tanulmányozása – tisztelt Uraim – a mi feladatunk.

E feladatért való lelkesedés hozott engem a szép Erdély szívébe, Kolozsvárra, és e város szellemi központjába, a tudomány egyetemre – Önök körébe.

Jól tudom, hogy mily fontos missiót teljesített a múltban Erdély. A vallási, de ezzel együtt a politikai szabadság harczosai nem egyszer innen indultak ki, s e szabadság akkor, midőn a szorosabb értelemben vett Magyarország az önkény hatalmának hódolt – itt Erdélyben, e hegyei, de szabadalmi és törvényei által is védett Erdélyben lelt biztos menedéket. Ma ily menedékre nincs szükségünk. Magas kormányunk s

nevezetesen legkegyelmesebb Urunk, királyunk Ő Felsége örökös a fölött, hogy e szabadság széles e hazában igaz ott-hont találjon. De van szükségünk: ezen önálló és szabad hazában *versenyre!* egy oly versenyre, a melyre a társadalom minden rétege, a honpolgárok mindegyike fel van hív a, az egyéni sajátos erők érvényesítésére az egységes nemzeti szellemtől áthatott kultúrállam kiépítése céljából.

E versenyben a legszebb osztályrész az egyetemnek s az egyetem által nekünk is jutott; mert az e téren versenyző nem tekint kifelé, nem merít kívülről erőt munkássága folytatására, hanem elmerül kutatása tárgyába s minél inkább merül el, annyival inkább győződik meg arról, hogy a tudomány országában néki is jutott sajátos feladat; ez ország szervének érzi magát és ezen tudat lelkesíti őt, – e tudatban nyeri munkája legedesebb jutalmát. S ezt élvezve, boldogítja őt azon tudat is, hogy minél osztatlanabb módon él eme hivatásának, annál inkább műveli ő is alma materének felvirágoztatását, annál igazabban róhatja le köteles háláját alma matere alapítója iránt, Ferencz József Felséges királyunk iránt; s végre annál értékeőbb módon szolgálja nemzeti kultúrállamunk érdekeit.

Ily szempontból és elvtől megvilágosított tudományos munkára vállalkozom. Hivatalom, de hivatásom szerint is vezérük kívánok lenni e közös munka végzésénél. Csak a kölcsönös bizalom biztosítja a közös munka eredményét. Egy oltáron áldozunk: a tudomány szent oltárán. Ez áldozat egyesíti lelkünket. Ezért is első és utolsó Önökhöz intézett kérésem: „Tisztelt Uraim, pályatársaim! Ismerjék fel tanárunkban – őszinte barátjukat is!”

IV.

A magyarhoni ágostai hitvallású evang. keresztény egyház theologiai oktatásügye.¹

Bárminek sajátos természetét csakis fejlődésében ismerjük fel. Az evangélikusok theol. oktatásügyének jelen állapotát is csak története világosíthatja meg. A történet pedig az eszméknek körülményekkel való küzdelmes átmeneti megalkuvása, míg végre az eszme tiszta érvényesülésével a béke helyreáll.

Luther a renaissance egyéniség eszméjét a vallási és a nemzeti élet terén kívánta érvényre juttatni. Az egyház gyámságának és közbenjárásának járma alól az egyest ép úgy, mint a nemzetet fel akarta szabadítani. Ezért is az egyest az evangélium alapján önmagára állítja. Mindenki hivatásszerűleg pap (egyetemes papság). Az evangéliumból közvetlenül merített erő alapján, hitében közvetlenül viszonyul az egyes Istenhez. Az evangéliumot tehát ismernie kell. Eme követelmény az általános iskolázást szükségszerűleg feltételezi. (Von der Freiheit eines Christenmenschen. Sendschreiben an die Bürgermeister u. Ratsherrn.) A nemzet és szervező egysége, az állami hatóság, mint isteni intézmény van hivatva az egyéniségekben rejlő erők szabad érvényesítésére. A római s az ezen alapuló császári, valamint egyházi, canoni jog gyámkodása alól a nemzet felszabadítandó. Az egész társadalom – kezdve

¹ Megjelent az 1896-iki ezredévi országos kiállítás alkalmára a vallás- és közoktatásügyi magyar kir. minister megbízásából írt: «A felső oktatásügy Magyarországon» című könyv 703. stb. lapjain.

a családtól, fel az államig – az evangélium szellemével egyező nemzeti (tartományi) szokás és írott jog alapján szervezendő. A szülőknek ugyan közvetlen joga és kötelessége, hogy gyermekeik neveléséről gondoskodjanak; de a mennyiben ezek vagy nem képesek erre, vagy nem érnek reá: az állami hatóságok erre hivatottak. A gyermekek az államnak legnagyobb, legértékesebb kincsei. Ezek nevelése, iskolázása inkább biztosítja a nemzet jövőjét, mint a várak és a katonaság. Ép ezért a meglevő felsőbb iskolák evangéliumi és nemzeti szellemben reformálandók, nevezetesen az egyetem s ennek különösen philosophiai, theologiai és jogi facultása. Az artisták facultásából a scholasticával szövetségbe vont Aristoteles száműzendő (innen Luther elfogultsága a philosophiával szemben); ellenben a nyelvek, a szellemek ezen közvetlen megjelenítői és a szent iratok hüvelyei, valamint a történet és matematika behatóan kutatandók. A theologiai facultas is gyökeresen reformálandó: a dogmatika (sententiák) és az egyházi jog uralma alól felszabadítandó. Központja az evangélium tanulmányozása. Az egyháztörténetírók művei, mint az evangélium tanulmányozásába bevezetők, értékesítendők. Nem sok könyv teszi az embert tudóssá, sok olvasás sem; hanem jó könyv és ennek sokszoros olvasása. A theologiai doctoratust nem a világi pompával végbemenő szertartás, hanem az alázatos ima alapján Istentől leszálló szent szellem adja meg. A jogi facultas főtárgyát – tekintettel arra, hogy „minden nemzet sajátos valami és sajátos adományokkal rendelkezik” – a tartományi, a nemzeti jog képezi s csak mellékesen, a mennyiben erre szükség lenne, a császári jog. (An den christlichen Adel deutscher Nation.)

A vallási reformátor és a nemzeti hős egy személy. Ez magyarázza meg a reformatio hódító erejét, bámulatos gyors elterjedését.

De az eszme feltűnése még nem jelenti annak megvalósulását. A reformatio extensiv terjedésével az eszmék materializ-

sálódnak; az elterjedéssel járó küzdelem közben pedig a létező eszközökhöz való kötöttség miatt is a régiebb életelvnek assimiláló hatása van az újra. Csigavonalú a történetnek útja.

A hazai evang. theol. tanügyre vonatkozólag is áll ez általános megjegyzés. A nemzeti szellem által is meghatározott önálló theol. tanügy csak századok fejlődésének eredménye.

Bámulatos gyorsasággal terjedt el hazánkban is a reformatio. A városi hatóságok, a földes urakkal versenyezve, emeltek ugyan nemcsak elemi, hanem latin iskolákat is, de önálló s tulajdonképeni *theol. főiskolájuk* az evangélikusoknak a XVI. és XVII. században nincs. A mivel ily cím alatt e századokban találkozunk, az csak a latin iskola függeléke volt, s lényegileg a héber nyelvnek rendkívüli órákban való előadására szorított. Tény azonban, hogy ezen latin iskolák tantárgyainál; valamint szervezett életüknek az a jellege volt, hogy a theológiára előkészítették. A biblia olvasása (a bártfai iskola tanrendje naponta, a tanulás megkezdése előtt, egy-egy fejezet olvasását követelte), a felsőbb osztályokban az evangéliumnak magyarázata a tanító által és görög szöveg alapján (Selmecezen a XVI. században), a naponta kétszer is egy órán át tartott praeceselek, nemkülönben a mindennapi oktatás egyházi ének- és zenében, végre Melanchton loci communeseinek előadása a primában, nemcsak a theológiára készítették elő az ifjúságot, hanem szükség esetén, a városi lelkésznel 1–2 évi segédkezés után, (Lócse) még vidéki lelkészi hivatal és alsóbb osztályú tanári állás elvállalására is képesíték. (Egyes esetekkel igazolható ez Sopronban 1(330., Selmecezen 1629. óta.) De a latin iskola is – tekintve szervezetét – teljesen a külföldi latin iskolák másolata volt. A köztük mutatkozó különbség lényegileg attól függött, hogy az iskolát szervező rector vajjon Melanchtonnak, vagy Trotzendorfnak, vagy végre Sturmnek volt-e tanítványa.

A theologiai képzés tehát a XVI. és XVII. században tel-

jesen a németországi iskoláktól függ s híven tükrözi vissza az azokban uralkodó szellemi áramlatot. Hazai iskoláink is a theol. képzést illetőleg a XVI. században a szentírás megismerésére és a kegyes élet ápolására fektetik a fősúlyt (innen a görög és héber nyelvnek intenzívebb művelése); a XVII. században ellenben nálunk is a felekezeti symbolikus könyvek s az ezek alapján készült dogmatikák és polemikák uralkodnak a biblia felett. Midőn pedig az egyház jogi létéért küzd, a vallás és így a theologia terén is újra érvényesül a törvényszerűség, a jogszerűség és kitüntetésben részesül az egyháznak ügyes és eloquens megvédője. Egy új, a középkorival szemben eltörpült és szűk látkörű scholastika meddő disputációival, eloquens declamációival és mutatós, néha polemikus célzatú színi előadásai-
val (pl. Ladivér Illés: „Papinianus tetragonos” színjátéka Eperjesen) honosul meg a latin iskolákon. Érthető a görög nyelv elhanyagolása (Selmeecz 1652., Sopronban a Schwanshofier-féle és Löcsén 1670. a Röser-féle tanrendben); a hébernek teljes mellőzése (Selmecezen); Melanchtonnak helyettesítése Hutterus (Löcsén), Theodoricus (Selmeecz), a theologia systematica és polemica (Pozsony 1696.) és Eperjesen a három classison át tárgyalt polemica (1665.) által. Az etikát sem adták elő Melanchton szellemében, a mennyiben az nem lelkesítő történeti, hanem hideg, casuisticus excursiókra szolgált alkalmul. (Sopron, Pozsony. Nagyon jellemző e tekintetben a késmárki városi tanácsnak 1596-ban Mylius számára kiállított meghívó levele. L. Franki i. m. 343. 1. és még inkább az 1589. löcsei iskolai rendszernek „de theologia” szóló részét.) A hazai theologiai képzés ezen átalakulását nagyon is megértjük, ha tudjuk, hogy míg a XVI. században a wittenbergi egyetemen minden theologiai tanár az írásmagyarázattal is foglalkozott s Strassburgban a négy theol. tanszék exegetikai volt: addig a XVII. században Calov, Gerhard a dogmatikát és polemikát öt éven keresztül folytatólag adta elő; a bibliai exegetist pedig pl. Jénában 1658., 1688., 1689., 1690. és

1695-ben elő sem adták; s a szászországi egyetemeken még a táncz- és vívómester is a concordia formulára tette le az esküt ez időben. Sturm formalismusának is nagy része volt a theologia ily alakulásában. (Eloquentia, ornamenta dicendi; „linguae magis, quam mentis magistri atque doctores esse volumus”. L. Vornbaum: Evang. Schulordnungen. I. 739. 1.)

Hogy pedig hazai evangélikusaink eme századokban önállóan szervezett theol. főiskolát nem állítottak fel: ennek egyik oka az, hogy ily főiskola szükséges voltát nem is érezték. Hiszen hazánkban, mióta a mohácsi vész a budai egyetemet is az ország romjaiba temeté, egyetemünk egyáltalán nem is volt (a pécsi, mely 1543-ban szűnt meg, csak csonka szervezetű; csak jogi s tán orvosi facultása volt). De még a budai egyetem fennállása idejében is általános volt a külföldi egyetemek látogatása. Az evangélikusokat ezen általános gyakorlaton, szokáson kívül, vallásuk anyaországa iránti kegyelet, a reformátorok, nevezetesen a magyarokkal rokonszenvező Melanchton személyisége iránti tisztelet és szeretet is vonzotta. E mellett a városok első lelkészei, a jelesebb iskolák vezetői igen gyakran külföldiek voltak. Ezek, valamint a visszatérő magyarok is e vonzó érzelmeket folytonosan táplálták. Ezért is a városok és főurak részint alapítványok, részint évi segélyezés útján gondoskodtak arról, hogy ifjaink közül minél többen látogathassák a külföldi egyetemeket. (A wittenbergi egyetemen a XVI. században 1112 magyarországi iratkozott be; Lőcse városa a három első században 236 szepesi ifjút, köztük 86 lőcseit küldött ki, nagyobb részüket Wittenbergbe. L. Andreas Dianiska: Geschichte der evang. Gemeinde Leutschau.)

Egy másik ok, mely ily főiskola felállításától az evangélikusokat visszatartá, városaik szűk anyagi viszonyaiban s az evang. egyház szervezetlen voltában rejlik. Főiskolát – a történet tanúbizonysága szerint – vagy virágzó, hatalmas, szellemi téren is egymással versenyző városok (Olaszország-

ban), vagy egységesen szervezett nagyobb erkölcsi testületek, vagy emelkedett szellemű fejedelmek teremtettek.

Városaink, az iskola iránti nagy érdeklődésük daczára, a mohácsi vész után bekövetkező folytonos zavargós viszonyok között nagyobb jólétre nem emelkedtek; sőt a latin iskola fentartásával járó áldozatokat is, a mint azt a collaboratorok (segédek) alkalmazása s tanáraik fizetése mutatja, csak nagynehezen hozták meg. Az evang. egyház a később kifejlődő egyetemes autonom szervezetének még csak alapjait veté meg az egymástól kezdetben teljesen független, gyülekezeti autonómiában. A contuberniumokban és a helyi értékű zsinatokban való egyesülés inkább dogmatikai célzatú és a superintendens jogkörét megszabó volt, ellenben az iskolák ügyét, a melyet a városok tanácsa vezetett, alig érinté. Fejedelmeink közül az erdélyiek komolyan érdeklődtek ugyan egy protestáns szellemű főiskola létesítése iránt. Csakis a halál akadályozta meg János Zsigmondot a nagy gonddal tervezett és előkészített főiskola megteremtésében. Rákóczyt is halála akadályozd meg abban, hogy Comenius szellemében és közreműködésével nemzeti alapra fektetett főiskoláját (1650.) Sárospatakon kiépítse, s Bartsai Ákos fejedelmet pedig az újra kitörő török háború akadályozá meg a külföldi egyetemek látogatása felett encyklopaediájában kesergő Apáczai Csery János kész tervének (az akadémia felállításának módja és formája) keresztülvitelében. Habsburgházi királyaink e századokban, Miksa kivételével, határozottan ellenséges állást foglaltak el a reformatio elveivel szemben. A XVI. század országgyűléseinek nevelésügyre vonatkozó 1548. és 1550-iki intézkedései a róm. kath. papság magasabb fokú képzésére irányultak; királyaink am^ragilag és erkölcsileg Pázmány törekvéseit támogatták. II-ik Ferdinánd 1635. aranybullájában megerősíté a Pázmány által alapított *nagyszombati* és I. Lipót a szintén Pázmánytól tervezett s Kisdi Benedek által alapított *kassai* egyetemet. A jezsuita-rend vezetése alatt álló ezen

egyetemek éppen a főiskolai képzés útján küzdöttek az evangélikusok ellen.

E veszély ellenében Eperjes indítására közös tanácskozmányokban egyesültek a felső-magyarországi vármegyék, kir. városok, egyes főnemesek és nemesek, mint evang. rendek s 1(365. nov. 18-án Kassán tartott tanácskozmányukban elhatározták, hogy „Eperjesen, mint céljaikra legalkalmasabb helyen, az evang. vallás üdvös terjesztésére és a világi rend szellemi növekedésére egy oly collegiumot állítanak, melyben a középiskolai akadémiákra előkészítő ismereteken kívül, kiváltképpen felsőbb facultásokban is, úgy elméleti, mint gyakorlati tudományok tárgyalassanak s az intézet tudományosan jól képzett és gyakorlott férfiak által igazgattassék! (Molnár A.: Közoktatás története.) Ezen akadémia minden akadályok, tiltakozások és tilalmak daczára, az evang. rendek áldozatkészsége, tágabb körben eszközölt gyűjtése, valamint elszántsága alapján létre is jött. E főiskola X-ik osztálya, a „classis theologiae”, a primától először elkülönítve, szakszerűen (ex professo) kívánta a theol. tudományokat tárgyalni. A Sturm-féle akadémiának, a jezsuiták iskoláinak befolyása *mellett*, Comenius szelleme is lebegett e tanintézet felett. A használt tankönyvek mellett az anyanyelvnek, a nemzeti iránynak hangsúlyozása is bizonyosságot tesz erről. Az eperjesi collegium tanrendje már a második classis (az utolsó előtti alsó osztály) tanítójától megköveteli azt, hogy „tisztá magyar legyen, hogy a magyar nyelvet már az első évektől igazán és jól megtanulják”.

A nemzeti alapon nyugvó nevelésnek s a theol. szakképzés önálló művelésének követelménye ezen bármily rövid életű akadémiának a magyar theol. oktatásügy terén prophetikus jelentőséget ad. 1671-ben ezen akadémia is osztozott az összes prot. iskolák közös sorsában.

Az 1682-iki soproni országgyűlés zavaros értelmű 26. t.-cikke alapján immár nem a városi hatóságok, hanem az *evang. egyházközségek* emeltek a régiek helyébe, a theol. tanulmányt is

felölélő, új tanintézeteket. Az egyházi érdek az alapítók természetere szerint jobban kiemelkedvén, a theol. intézetek fejlesztésére is nagyobb gondot fordítottak. Az újra alkalmazott rektorok ez időtől fogva nem külföldiek, hanem magyarok. Ez által a nemzeti érdek is hivatott képviselőkre talált. Már a XVIII. század első évtizedeivel kezd érvényre emelkedni azon felfogás, hogy az ifjú nemzedék nevelése a haza kötelessége; és pedig azon hazáé, mely idegen befolyástól függetlenül, saját országos törvényei értelmében igazgatja az ország ügyeit. Az országon belül bárki által alapított tanintézetek és alapítványok felett gyakorlandó felügyeleti jogot, az országos törvény értelmében, Ő Felsége apostoli tisztül és legfőbb hatalmául magának tartja fenn. Felsőbb iskolák alapítására Ő Felsége adja meg a szabadalmat és engedélyt. A hétéves háború még inkább kiélesíti a hazai és idegen közti ellentétet. Már a harminczas években megnehezítik a külföldi egyetemek látogatását, majd egyenesen betiltják. Mindezen intézkedések, melyek részben a prot. iskolák, nevezetesen azok felsőbb iskolái ellen irányultak, a nemzeti öntudat fejlesztésére, a nevelésügy *nemzeti* felfogására és a theol. tanügynek a külföldi gyámkodás alól való felszabadítására nagy hatással voltak

E hatás befogadása és a theol. tanügynek ez alapon való fejlesztése azon kiváló tanférfiak érdeme, kiket a városi egyházak tanintézeteik élére állítottak. A pozsonyi egyházközség, *Bél Mátyás* meghívása által, magához ragadja s híven megőrzi a jelenkorig a vezérlő zászlót. *Bél Mátyás* Franke gyermekeinek nevelője volt Halléban. Itt ismerkedett meg nem a dogmaszerű, hanem az evangyéliomszerű vallással, azon vallással, mely nem egy scholastikus tanrendszerben, hanem az életben érvényesíti üdvözítő erejét, mely, a mint közvetlenül hatja át az ember szellemét, úgy közvetlenül sem idegen, hanem az anyanyelven nyilatkozik. Itt hallgatta Thomasiust, ki a mint tárgyilag küzdött a prot. scholastika tanépülete

ellen, úgy előadásában is, az egyetemen először szólalt meg a természet hangján, anyanyelvén. A reális élet vonul be a tudományba s a theologia szemei is megnyílnak az élet kérdései előtt. A talajt, melyen élünk, anyaföldünket (földrajz) ismernünk kell; a jelent a múlt alapján értjük meg (történet). Ily módon a földrajz, történet és pedig a keresztyén egyháznak, az európai államoknak, a politikának és irodalomnak története bevonul a tanrendbe. Az élet problémáit az *eclectica philosophia* és az *institutiones philosophiae* ismertetik meg és minderről értelmes és hatásos beszédben kell beszámolni.

A „prima”-ból kiválnak a „theologiae studiosi” és a „civilis vitae studiosi”. A theologusok az átörökölt „theologia dogmatica et polemica” mellett a jelzett ismeretkörbe bevezettetnek s külön órákban foglalkoznak ó- és új-szövetségi exegesisssel s anyanyelvükön (magyar, tót és német) szerkesztenek egyházi beszédeket.

A theologia immár nem a primának függeléke, hanem önállóvá lesz a Bél-Beer-féle, 1729-ből fenmaradt tanterv szerint.

Miután pedig a theologusokat a külföldi egyetemek látogatásától eltiltották, a theologia e körének tágítása is szükség-szerűvé vált. Pozsonyban, az ottani tanintézet vezető tanárai mellett, Ribini és lelkészársai vállalkoztak díjtalanul a még szükséges tantárgyak előadására. A ker. etikát és a gyakorlati theológiának egész körét (homiletika, katechetika és pastoralis) és végre az egyházjogtant, tekintettel az országos törvényekre s a kir. resolútiókra, 1784-ben vették fel a tantervbe. A királyi auctoritással 1775-ben kiadott „systema generale studiorum” (ratio educationis) a theol. tanügyet csak közvetve érinté, a mennyiben ennek indítására a latin iskola gyökeresen átalakult; a mennyiben ezen idő óta az evang. tanügy vezetése és ellenőrzése a királyné beleegyezésével 1774-ben megalakult és szervezkedett s éppen a systemára ellenható egyetemes gyűlésnek hatáskörébe került.

A protestánsok attól tartva, hogy ezen systemának tulajdon-

képeni célzata főiskoláiknak gymnasiumi színvonalra való le szállítása: közös tanácskozmányokból (concurus) folyamodtak Ő Felségéhez, hogy ezen systemát ne erőszakolja az evang. iskolákra; de az egyetemes gyűlés már 1781-ben megbizsa a superintendenseket, hogy érintkezésbe lépve a latin iskolákat fentartó sz. kir. városok gyülekezeteivel, szólítsa fel őket véleményadásra az iránt, hogy a systemát az autonómia megsértése nélkül mi módon lehetne életbe léptetni.

Az ezóta megindult s az iskolák szervezetét, tantervét változatosan átalakító és módosító mozgalmat jellemzi az evangélikusok azon törekvése, hogy iskoláik számára az előadott tantárgy s ismeretek főiskolai jellegét kimutassák. A philosophia, jogi és történeti disciplináknak a tudományt elaprózó egész serege vonul be a magasabb stúdiumba (Lőcse) vagy theologiai és rhetorikai (Rozsnyó), philosophiai, jogi és theologiai (Pozsony 1820) vagy egyszerűen lyceumi sive philosophiai, majd három (Lőcsén), majd négy, majd meg öt évi tanfolyamba.

Ezen encyklopaedikus, polymathiaszerű oktatás különben ép úgy megfelelt az iskolaügyeket lényegileg vezető főurak kívánalmainak, mint a közszellemnek. Embert, általánosan képzett, mindenhez értő s nem szakembert, ismereteket, a melyeket az életben, a társaságban könnyen értékesíthetünk, kívánt e cosmopolitismus és Opportunismus elve által meghatározott kor. A lelkész – a vulgaris rationalismus elterjedésének ez idejében – értsen mindenhez, hogy mindenütt, mindenben környezetének hasznára válhasson. Az élet nemcsak valódi életproblémáira, hanem kisszerű, tudákossági kérdéseire is feleletet kért a lyceistától. Ezen többnyire két éves philosophiai és legalább egy évi jogi cursuson ment át a theologus is, hogy azután két év alatt végezzen szaktárgyaival. Ezen oktatási eszmény a Schedius Levich-féle tantervben nyert tipikus kifejezést. Az egyetemes gyűlés ezen tantervnek szigorú megtartására – öt éven keresztül folytatott (1805-1810)

kerületi tárgyalások után – valamennyi iskolát, majd az egyes tanárokat is, hivatalvesztés terhe alatt, kötelezte. E tanterv V. fejezete (de studiis theologicis) szól a theol. tanulmányokról. A ki az előirt tananyagot elvégzi, lelkészszé felszentelhető a nélkül, hogy külföldi egyetemen folytatná tanulmányait. A tananyag csak a perikopák gyakorlati, a symbolikus könyvek történeti és dogmatikai magyarázatával, a dogmák történetével és a neveléstannal bővíti ki az eddigi disciplinák körét.

Az egyes tanintézetek erejükhöz mérten alkalmazkodtak e tantervhez. Bár egymásután nyerték meg (Sopron, Pozsony, Selmecz, Késmárk, Lőcse, nem szólva az 1750-ben már a felsőbb tanulmányok tanítására engedélyt nyert eperjesi collegiumról) a lyceumi címet: mégis a tanterv alkalmazásában nagy volt az eltérés. A tiszai kerületnek 1836-ban az egyetemes gyűlésen e tantervre tett észrevételei újra mozgásba hozták az evangélikusok tanácskozmányának nehézkes gépezetét; végre is 1840-ben elfogadta az egyetemes gyűlés a Schediustól ismét átdolgozott s bizottságilag is megállapított tantervet; kijelentvén egyúttal, hogy csak azon tanintézetet ismeri el nyilvános intézetnek, a mely e tantervet a jövő év szeptember elejéig életbe lépteti.

E tanterv ennek daczára tényleg nem lépett életbe és pedig azért nem, mivel gr. Zay Károly, az ez évben megválasztott egyetemes felügyelő, Zay-Ugróczra hívta meg az iskolaügyi tanácskozmányt, egy új tanterv kidolgozása végett. Részt vettek e tanácskozmányban hat lyceum és a modori gymnasium képviselői. E tanterv, számolva a szűk gazdasági körülményekkel, az előrehaladott korszellemmel s az egyház szükségéivel – mellőzött számos tantárgyat; a szakszerűsége nagyobb súlyt fektetett; a philosophiai tanfolyamot (logika és physika) két évre szállítá le; a theologusokat e tanfolyam, valamint az első évi jog végzésére kötelezte; a két évi theologiai tanfolyamot a szakszerű követelményeknek és a protestáns szempontnak megfelelőbben szervezte, a mennyiben az

exegesisre nagyobb súlyt fektetett, azt történeti bevezetéssel s nagyobb órászámmal kezelve, külön a symbolikus könyveket nem ismertette; de a hit- és erkölctant nemcsak ismétlődő módon, hanem tudományosan kifejtőleg tárgyalta és végre az eddig egészen elhanyagolt liturgikát is felvette az előadandó tudományok körébe. A pozsonyi theologiai tanfolyamban már 1820-ban így tárgyalták az egyes tudományokat s már ekkor előadták a hermeneutikát is; lyceumi tanfolyamán pedig ez időben (1845) hét professor volt s ezek közül három szak-szerűen a theologian működött.

Az 1850-ben hazánkban is – minden iskolára nézve, mely nyilvánossági jogát meg akarta tartani – kötelezőleg behozott „Entwurf” a theológiát a gymnasiummal szemben önállósítá. Csak a pozsonyi, soproni és eperjesi lyceum menti meg az „Entwurf”-szerű szervezkedés után theologiai intézetét. A theologia magába fogadja a gymnasiumból száműzött filosofiát és ez által a theologiai tanfolyam háromévéssé válik. (Eperjes, 1854 55., Pozsony, 1856/57., Sopron, 1861/62.)

1867-ben a pozsonyi theologiai tanintézetten kizárólag a theologian működött három tanerő (I. új-szövetségi, exegesis és dogmatikai, II. egyháztörténeti és ethikai, egyházjogi és észjogi, III. gyakorlati theologiai tanszéken); ezenkívül a lyceumi tanárok közül egyik a héber nyelvet és exegesis, a másik a filosofiát és nevelést, a harmadik a görög nyelvet és a negyedik a bibliai tót nyelvet adta elő. így tehát összesen hét tanár működött. Sopronban csak egy tanár működött kizárólag a theologian, a többi négy a gymnasiumban, illetőleg a tanítóképző intézetben volt még elfoglalva. Eperjesen három theologiai tanár volt.

A tantárgyakat illetőleg Pozsonyban heti tíz óra jutott a filosofiára (a tudományismét is ide számítva). A theologiai tanfolyamba vonták a négy féléven át heti négy órában tárgyalt egyháztörténetet. A zay-ugróczy tantervben elősorolt theologiai tantárgyakon kívül még előadták a bibliai tót nyelv-

vet s mint már 1820-ban, a hermeneutikát. A két utóbbi tantárgy kivételével, Sopron és Eperjes hasonló módon szervezkedett. Az egyetemes gyűlés, midőn az egyetemes tanárértekezlettől Ácsán, 1869. július havában, készített tantervet elfogadta, a pozsonyi gyakorlatot kötelező voltában minden theologiai tanintézetre kiterjeszté. Az 1869-iki egyetemes gyűlés határozatra emeli az értekezlet azon indítványát is, hogy minden theologus köteles három évet a hazai theologiai intézetben tölteni s ennek befejezte után még egy évig külföldi egyetemen folytatni tanulmányait; máskülönbén vizsga elé nem bocsátatik; kimondja végül, hogy a hol a helyi viszonyok engedik, választassék el igazgatás tekintetében is a theologiai intézet a gymnasiumtól s hol ez nem lehet, a közös igazgató a theologiai tanári karból választassék.

A vizsgálatokat illetőleg az ősi idők óta dívó félévi vizsgálatokat ezen tanterv is megtartja; de megszünteti a múlt század óta a theologiai intézeti tanulmány befejeztével leteendő candidaticumot, a mely Pozsonyban és Eperjesen a külföldi ösztöndíjak felvételére nézve feltételező volt – s megalégszik a teljes négy évi cursus betöltése után a superintendentens elnöklete, két világi, két egyházi egyén és a theologiai tanárokból álló bizottság előtt teendő s már a XVI. században dívó „pro ministerio” vizsgálattal.

Az egyetemes gyűlésnek a theologiai tanügyre vonatkozó ezen positiv, inkább symptomatikus és palliativ természetű intézkedéseinél sokkal fontosabbak azonban azon törekvések, melyek, felemelkedve az eszményi alapról, a theologiai tanügy organikus átalakítását célozták.

Ezen eszmény bölcsője az 1790/91-iki országgyűlés, a mely is királyi auctoritással és germanisáló intentióval kiadott „systema generale studiorum”-mal szemben azt kívánja, hogy Ő Felseége esküvel fogadja (1. a koronázási eskü tervezetének 22-ik pontját), hogy sem ő, sem utódai soha sem fogják az ifjúság nyilvános nevelésének rendezését saját telj-

hatalmukból meghatározni, sem bármely udvari comissionak vagy bármely udvari vagy külföldi hatóságnak alárendelni, hanem abban mindig az *országgyűléstől* megállapított *nemzeti nevelés* általános elvei szerint jár el; esküvel fogadja, hogy az országban és a mellékországokban semmiféle idegen nyelvet (tehát a németet sem) nem fog bevezetni s a nemzetet nem fogja annak tanulására kötelezni. Ezen, az eskübe bár fel nem vett, de az 1790/91: XV. és XVII., nevezetesen pedig a XXVI. t.-cz. 4. és 5. §-ában kifejezett kívánatban nemzeti önálló szellemben s ezért is e nemzet geniusát közvetlenül kifejező *magyar nyelven* való vezetésének követelménye rejlik. Egyházunk jelesei is közreműködtek ily irányban; s most, midőn a XXVM. t.-cz. értelmében és az egyetemes gyűlés központi jelentősége alapján éppen ők voltak hivatva az evangélikus tanügy autonóm vezetésére; ők voltak az elsők, kik az eddig uralkodó helyi és szűk látáskörű confessionális érdekek fölé emelkedve, a theologia tanügyi terén is a magyar nyelvet érvényre juttatni és a külföldi gyámkodás alól felszabadult, a nemzeti szellemtől áthatott, önálló theologiai intézetet pedig életre kívánták kelteni.

Törekvésük a köztudatnak is megfelelt. Ugyancsak 1790-ben alakult meg Sopronban, nevezetesen a theologusok vezetése mellett a magyar társaság; majd ugyanez időben Pozsonyban is. Pozsonyi indításra 1826-ban Selmecczen, 1827-ben pedig Eperjesen. Az egyetemes gyűlés 1790-iki határozatában meghagyja, hogy a magyar nyelv a lehető legnagyobb mérvben taníttassék. Ismétli e határozatát 1809-ben. A Schedius-féle tanterv a paedagogika és katechetika tanárától megköveteli, hogy előadásait magyar nyelven tartsa s a felsőbb osztályokban rendkívüli órákban elrendeli a magyar nyelv tanítását. Az egyetemes gyűlés 1821-iki határozatában mindennemű jótéteményt megvon attól, ki öt év múlva a magyar nyelvben való jártasságát nem igazolja. 1820-ban egyenesen az igazgatókhoz fordul, hogy a magyar nyelv művelése tekintetében

minél nagyobb buzgóságot fejtsenek ki; 1840-ben elrendeli, hogy szövevényesebb terminológia nélküli tantárgyak magyarul adassanak elő, hogy minden bizonyítvány s hivatalos kimutatás magyar nyelven szerkesztendő s a magyar nyelvet és irodalmat kötelező tantárggyá teszi. A zay-ugróczi tanterv 4. és 5. pontja szerint magyar a közép- és főiskolák nyelve s ezóta, az ötvenes évek rohamra daczára is, a magyar nyelv megmaradt a theologiai intézetek tannyelvének. (Sopron ez irányban a kezdeményező intézet. Már 1658-1674-ben a latin iskola mellett, éppen a lelkészképzésre való tekintettel, magyar tanoda állt fenn. 1682-ben a magyar nyelvet már külön tanár adta elő. 1828 óta némely tantárgyakat magyar nyelven adtak elő. 1831 óta általános tannyelv a magyar. – Eperjesen még 1873/74-ben a dogmatikát német nyelven adták elő.)

A theologiai tanügy szempontjából azonban még fontosabb s nemzeti szempontból éppen olyan fontos jeleseink azon törekvése, mely a theologiai képzést a külföldi gyámkodás alól fel akarta szabadítani. Önállóvá a theologia csakis a tudomány ereje s nemzetivé csak a rideg confessionalismus fölé való emelkedése által válik. A tudomány szerves, folyton fejlődő s a fejlődésben megifjodó egészébe be kell vonni „a tisztas, koros, rococo öltözetű dámát, melynek e század fiai csak messziről bókolnak, de iránta felmelegedni nem bírnak”. (Fáy András Óramutatója, 123.). A theológiát facultási színvonalra kell felemelni! S az egy vallási alapon állóknak, a hazafiság szellemétől áthatottaknak e célra is egyesülniök kell.

Már a múlt század végével (1781., 1791., 1797.), de azután is (1804., 1805.) tartottak az ágostai hitvallású és helvét hitvallású evangélikus superintendentiák közös congressusokat. 1806-ban ezen congressus szervezett alakot nyert s ez már 1808-ban lépett fel egy protestáns theologiai facultas felállításának indítványával. Az ágostai hitvallású evangélikus egyetemes gyűlés ez indítványt a kerületekhez szállítja le s a közös congressus 1809-ben (február 13-án) véglegesen elhatá-

rozza a protestáns theologiai facultas felállítását s emelkedett szellemű folyamodványban kikéri Ő Felségének engedélyét. 1810-ben, a kerületek meghallgatása alapján, a közös congressus abban állapodik meg, hogy a theologiai facultas a két felekezet számára külön-külön, az egyik Pozsonyban, a másik Debreczenben állíttassék fel. Tekintettel pedig az engedély megnyerésének nehézségeire, egyeseket azzal bíztak meg, hogy a nádor útján kísértsék meg az engedély kieszközlését. Az engedély nem érkezett meg; a közös congressust 1812-ben a helytartó-tanács betiltja; O Felsége pedig a külföldi egyetemek útjának elzárása mellett, a magyar theologusokat az 1820-ban, Bécsben felállított protestáns theologiai facultas látogatására utasítja. (Már 1804-ben tiltották el a theologusokat a külföldi egyetemek látogatásától, Lipcse, Jena és Göttinga kivételével, 1818-ban Lipcse kivételével s 1819-ben minden kivétel nélkül ob politicum quendam et simul religionis fanaticum, qui se inter professores quoque evolvit. E tilalom 1846-ig fennállott.)

Az eszme az atyáskodó kormány alatt azonban csakis szunnyadt s 1841-ben ismét felébredt a két protestáns egyház egyesült erejével, a Pesten felállítandó *protestáns főiskola* tervében; mely azonban minden lelkes felszólalás és hozott áldozatok daczára is, a mozgalmas idők miatt, csakis 1854-ben és ekkor is elhamarkodottan, az egyesült protestáns theologiai intézetben nyert rövid életű és eltörpült alakot. Csakis két rendes, három rendkívüli és hat segédtanár által vezetett theologiai intézet (1858) már magában véve az eszménynek feladása volt. Az anyagi alap hiányához hozzájárultak tantervi egyoldalúságok; Székács József, a rendkívüli tanárok egyike, 1864-ben visszavonult s az 1865-iki egyetemes gyűlés a maga részéről az intézetet egyelőre beszüntette; az evangélikus alapokat pedig addig is, míg egy külön evangélikus theologiai intézet felállítható, kamatoztatja.

Egy ily teljesen szervezett evangélikus theologiai főiskola

létesítésére irányuló mozgalmat már 1860-ban indította meg ugyancsak Székács. 1861-ben részletesen kidolgozott kérdőpontokat küldött a pozsonyi, soproni és eperjesi theologiai tanintézetekhez.

Az evangélikus egyház azonban ez időben nem ért rá az oly messze jövőre kiható tervezetésre. Autonómiája birtokában, középiskoláit az „Entwurf”-fal szemben s egyházát a patentális gyülekezetekkel szemben szervezte. A patens ellen folytatott küzdelmeiben szembeszállt az absolutizmussal, küzdött a haza s nemzet autonómiájáért s most epedve várta a haza alkotmányának helyreállítását.

1867. végre meghozta küzdelmei győzelmét, reményei teljesülését: a haza felszabadult, alkotmánya helyreállított, ki-neveztetett a magyar felelős ministerium! Új erő hatotta át az evangélikus egyház lelkét is. Szilárd alapon foghatott jövője kiépítéséhez. 1867-ben az összes evangélikus tanárok Budapesten gyűléseztek; 1867-ben felelnek a pozsonyi theologiai tanárok Székács kérdéseire; 1868-ban az eperjesiek s az 1868-iki egyetemes gyűlés (30. p.) határozata alapján 1869-ben Ácsán, báró Prónay Gábor, egyetemes felügyelő, kastélyában találjuk, Székács elnöklété alatt, a superintendenseket és theologiai intézetek képviselőit, hogy a kérdőpontokra közösen adják meg a választ.

A pozsonyi theologiai tanárok munkálata alapján folyt a tanácskozmány s az abban kifejtett elvek egyhangúlag hozott határozat erejére emelkedtek. „Égető szükség van egy önálló, tökéletesen felszerelt theologiai akadémia felállítására. Nem független az egyház, melynek lelkészei idegen tanintézeteken képeztettek”. „Beszélhetünk-e akkor egyházunk és iskoláink autonómiájáról, mikor teljesen felszerelt theol. tanintézeteink nincsenek?” „Egyházunk méltósága kívánja, hogy a külföldi egyházaktól függetlenné tegye magát s leendő lelkészeink kiképzéséről ő maga gondoskodjék.” „Az akadémián előadandó tantárgyak terjedjenek ki a theologia egész mezejére s azon philosophiai stu-

diumokra, melyek a tudományok alapos ismeretére szükségesek. „Tekintettel azon nagy ismeretkörre, a mivé a theol. tudat kitágult; tekintettel az akadémiai előadás természetére, mely a tudományok mélyébe tartozván hatolni, vázlatos és encyklopaedikus nem lehet; tekintettel a theologiai és philosophiai tudományok nehéz voltára, melyek lassúbb haladást kívannak az elsajátítás érdekében; tekintettel a gyakorlati képzésre, a szükséges homiletikai, philologiai stb. seminariumok felállítására: három évi tanfolyam alig-alig elégséges. Hat rendes és a körülmények szerint alkalmazandó rendkívüli és magántanárok szükségesek. Gondoskodni kell kellőképpen a könyvtár gyarapodásáról, a hallgatók élelmezéséről, ösztöndíjairól. A rendelkezésre álló épületektől eltekintve: ily akadémia fentartására pontosan kidolgozott költségvetés alapján félmillióra van szükség.

Ily theol. akadémia létesítése érdekében a létező theologiai intézetek felszólítandók szellemi és anyagi állásuk részletes kimutatására; a fentartó hatóságok pedig nyilatkozattételre, hogy készek-e, ha intézetük akadémiává emeltetnék, az intézet alapítványait, helyiségeit, taneszközzeit és jótékony intézeteit az egyetemes gyűlés rendelkezése alá bocsátani? Csakis ez alapon dőlhet el a hely kérdése.

Az 1869-iki egyetemes gyűlés örömmel üdvözli az önálló, teljesen fölszerelt akadémia felállításának eszméjét, a pesti prot. theol. intézet után fenmaradt alaptökét e célra rendeli, a tantervezetet az egyházakkal közli s egy bizottságot nevez ki, mely is ezen akadémia létrehozását érlelje.

1870. márczius havában nyújtja!be báró Eötvös József minister, a budapesti m. kir. egyetem újból való szervezése tárgyában, törvényjavaslatát, a mely szerint a prot. theologia, mint önálló tudománykar, az egyetem szervezetében hefyet foglal. Az állam maga kívánja létesíteni a protestáns theologiai facultást.

Nem volt ez az első kísérlet, Mária Terézia már 1761-ben kísérletet tett egy Erdélyben felállítandó oly egyetem létesí-

tése tekintetében, a melyen a helvét és ágostai hitvallásúak anyagi alapjainak felhasználása mellett (1764. aug. 24-iki leirat) prot. theologiai facultas is szervezendő. Főleg a pénziány miatt ejtette el a királyné e tervet. De mily nagy volt a különbség a két kísérlet között. Míg itt a királyi kegyelem, addig Eötvös törekvéseinél egy országos törvény, az 1848: XIX. és XX. t.-cz. és ennek jogi követelményei képezik a törekvés alapját. Míg amott a külföldi egyetemek elzárása, addig itt a kath. theol. facultas fennállása képezi az alkalmi okot. Míg amott a külföldi egyetemekről beszivárgó gonosz elvek ellensúlyozása s a tanároknak az udvartól való függése alapján a veszélyes tanok elterjedésének meggátlása képezi a célzt (Mária Teréziának 1761. szeptemberben az erdélyi udvari cancelláriához intézett kézírata), addig itt a cél az egyetemnek, mint országos főtanodának oly reorganisatiója, mely a *tanszabadság* elvét az 1848: XIX. törvénycikkénél is szélesebb alapokra fekteti. (L. Eötvös indokolását.)

A budapesti egyetem philosophiai kara emlékiratában, a tudomány önállósága érdekében, e törvényjavaslat ellen foglal állást. A törvényjavaslat indokolása is kiérteti, hogy maga a minister is, ha nem riadt volna vissza a kath. theol. facultas eltörlésével járó egyetemi vagyon elkülönítésének „borzasztó” nehézségeitől s nem tartotta volna vissza az egyetem történeti múltjára való tekintet: sokkal inkább választotta volna feltett alternatívájának azon részét, mely szerint az 1848-iki törvény által érvényre emelt jogegyenlőség értelmében a római kath. theologia is törlendő. A culturállam a felekezeteket a nemzeti cultura érdekében tett szolgálatuk arányában támogathatja, segíyezheti; de mint interconfessionalis állam confessionalis intézeteket s így theol. facultást sem fel nem állíthat, sem fenn nem tarthat. A törvényjavaslat mellett a theol. tudomány és másrészt a társadalom érdekében, emelkedett szellemben és másrészt erélyes hangon kifejtett követelményeknek (1. „Prot. Egyh. és Iskolai Lap” 1870. márczius 26. és április 24-iki

czikkeket) az állam megfelelhetne egy interconfessionalis, tisztán a tudomány szolgálatában álló vallástudományi facultas felállításával s olyformán, ha ezen facultas látogatására minden egyes felekezet theologusait, mint a nép nevelésére és vezetésére hivataluk útján hivatott egyéneket, bizonyos évre, illetőleg bizonyos akadémiai fokozat megszerzésére kötelezné.

Az 1870-iki egyetemes gyűlés méltányolván .Székháznak, mint az akadémiát megérlelő bizottság elnökének ama jelentését, hogy a miniszternek e közbenjött törvényjavaslata következtében megbízatásában el nem járt; az ügy fontosságára való tekintettel a törvényjavaslatot beható tanulmányozás és még a gyűlés folyamán véleményes jelentéstétel végett kiadja egy bizottságnak.

A bizottság, bár *elvileg* legüdvösebbnek, a vallás-egyház érdekeinek legmegfelelőbbnek tartja egy tökéletesen önálló, minden, a magyar prot. élet határain túl eső hatalomtól egészen független, az egyház saját erejéből felállítandó és tisztán ez által igazgatandó theol. akadémia eszméjét: mégis, tekintettel arra, hogy az ily tanintézet csakis számos év múlva létesülhet, valamint tekintettel a haladó korral járó, mindinkább nagyobodó igényekre, szótöbbséggel a törvényjavaslat mellett foglalt állást; feltéve, hogy az autonómia és egyház érdekei elismeretnek, nevezetesen oly módon, hogy a facultas tanárai az egyházegyetem részéről ajánlottak közül neveztetnek ki; hogy a kormány a hallgatók számára tápintézetet és ösztöndíjakat alapít; s végre feltéve, hogy a facultas ép úgy a theol. tudományok színvonalán áll, mint a hogy számol a magyar Protestantismus viszonyaival s nyelvi érdekeivel. Bízunk a facultas üdvös hatásában; a más felekezetű facultásokkal kifejlődő nemes verseny a theol. fogalmakat tisztázza; a különböző felekezetek közös vonásainak kiemelése a felekezeti merevséget szelídíti; az osztatlanul hivatásuknak élő theol. tanárok végre a magyar theol. irodalmat megteremtik. Nem fél a kormány változásával esetleg beálló reactio szellemétől sem; mert az

igazság épen a küzdelemben dicsőül meg s a rosszakarat felett a szabadság és haladás mellett küzdők győzelme biztos.

Az egyetemes gyűlés heves és jellemző vita után határozatképpen kimondja, hogy ily nagyfontosságú tárgyban az egyház-hívek meghallgatása nélkül nem határozhat, a beadott véleményt az egyházkerületekhez és esperességekhez észrevételeik megtétele s az egyetemes felügyelőhöz való mielőbbi betérjesztés céljából leküldi, kijelentvén egyébiránt, hogy az egyetem, egy önálló theol. akadémia felállítása iránt, eddigi törekvéseit ezután is, tekintet nélkül a ministeri javaslat kedvező vagy kedvezőtlen sorsára, folytatni fogja.

A törvényjavaslat a nagy miniszterrel sírba szállt.

A theol. akadémia érlelésére kinevezett bizottság az elejtett fonalat ismét felveszi, s tekintettel arra, hogy a Budapesten felállítandó theol. akadémiaira szükséges félmilliónyi tőke megteremtését a mostani viszonyok nem teszik lehetővé: javasolja, hogy e tanintézet Pozsonyban, mint a mely leggazdagabb és legtöbb előnyöket nyújt, állítandó fel, s egy bizottság az akadémia fentartására és felügyeletére nézve megkötendő szerződés céljából Pozsonyba küldendő, a mely szerződésben biztosítsa az egyetem kellő befolyását és intézkedési jogát az akadémiaira nézve s egyszersmind kikösse azt, hogy, ha a tervezett önálló theologia más helyen jönne létre, az egyetem részéről az intézet gyámolítására adott összegek erre fordíthatók.

Az egyetemes gyűlés e javaslatot a kerületekhez küldi le, melyek az egyetemes gyűlésen, habár fentartással még és szótöbbséggel, Pozsony mellett foglalnak állást. A szerződési pontok megállapodása ügyében kiküldött tekintélyes bizottságtárgy alásait megkezdi. Az évi járulék, valamint a kormányzásra való befolyás kérdései megnehezítik a szerződés megkötését, jóllehet Zsedényi 5000 frtnyi, egy római katolikus főnemes, gr. Pálffy János 16,000 frtnyi és az egyszerű nagyszombati polgár, Reuschel Ede 30,000 frtnyi alapítványt tesznek a Pozsonyban felállítandó theol. akadémia javára. 1880-ban

Eperjes lép fel memorandumában tett ajánlataival hatalmas concurrensként, s a dunántúli egyházkerület a folytonos megalkuvás által veszélyeztetve látván az eszményt, kijelenti, hogy: ne legyen inkább semmi, mint a létező intézetek utánzata; új alkotmányra, a tudomány mai színvonalának megfelelő theol. intézetre van szükségünk; az egyetemes gyűlés pedig még egyszer kiküldi a bizottságot Pozsonyba azon utasítással, hogy ha a szerződés nem sikerülend, kísértse meg a szerződés megkötését Eperjessel. A memorandumban Pozsony ellen emelt vádaknak megfelelt Trsztýénszky Ferencz esperes, a pozsonyi gyülekezet nevében írt emlékiratában. Pozsony újabb áldozatok hozatalára késznek nyilatkozott, s így végre 1881-ben bejelenthető a bizottság a szerződés megkötésének létrejöttét, melyet az egyetemes gyűlés megerősít s mely alapon kimondja az akadémiának 1882/83. évre való életbeléptetését.

Eközben elkészülvén az akadémia szervezete és ügyrendje, az oly soká tervezett akadémia 1882. szeptemberben megnyitő-ünnepélyét megtartotta. Szervezete értelmében hat rendes tanszék állíttatott fel: egy a philosophiai, paedagogikai és vallástörténeti szakra; egy az egyháztörténetre és egyházjogra; kettő az új-szövetségi exegesisre és rendszeres theológiára; egy a gyakorlati theológiára. Rendes tanárnak csakis szakmájából theol. tanári vizsgát tett, illetőleg oly egyén alkalmazható, ki hosszabb gyakorlati működés és korábbi irodalmi ténykedés alapján erre érdemessé tette magát. Két fizetett magántanári állás azon közelebbi feladattal szerveztetett, hogy az egyháztörténet és exegesis tudománykörében segédkezzenek. Az ének tanításáról – tekintettel az egyházi énekekre és liturgikai gyakorlatokra – külön rendes énektanító alkalmazásával gondoskodott a fentartó hatóság; így szintén a közegészségtannak szakférfiú által való előadásáról.

Tanerők száma tekintetében a theol. Akadémia tehát nemcsak a bécsi, hanem több külföldi theol. facultas fölött áll.

Tanczélját s ezzel adott tantervét és vizsgálati rendszerét

illetőleg az akadémia, a mint megóvjva a hazai viszonyokra tekintő sajátosságát és önállóságát, úgy másrészt a vallástudomány legújabb, az iskolászerű theológiától függetlenül fejlődő vívmányait is, a németországi egyetemeknél sokkal szabadabban és határozottabban fölveszi szervezetébe.

A theol. főiskola *czélja* a theológiának, mint tudománynak, *önálló* művelése alapján a magyarországi ág. hitv. evang. egyház számára alkalmas lelkészek, középiskolai vallástanárok és theol. tanerők képzése; *alapelve* pedig az egyház hitelveinek (melyek a vallási egyéni elmélyedést és a folytonos haladást követik) megtartása mellett a *tanszabadság*.

A tudomány követelményeit s e tanszabadság elvét szem előtt tartva, egyrészt Schleiermacher, másrészt a történet-kritikai iskola által megállapított s Kuenen, Tiele, Müller Miksa stb. által kitágult irányt, a theológiát a rideg confessionalismus köréből kiragadta s behelyezte az általános szellemfejlődés körébe, s ezen belől kívánta a vallás lényegét ép úgy, mint annak az össz-szellemélettel összefüggő fejlődését megérteni. Csak ezen philosophiai és történeti alapon építé fel a theol. tudományt rendszeresen kifejtő s hazai viszonyokra alkalmazott történeti, jogi és gyakorlati theologia előadásait, illetőleg gyakorlatait. A négyévi tanfolyam ez alapon két részre oszlik: egy kétévi előkészítő, alapvető, és egy kétévi szaktanfolyamra. Az elsőt befejezi az *alapvizsga*, a másikat a *szakvizsga*. Az exegesis a reformatio szellemében mind a négy évfolyamra nagy óraszámmal s az iratok történeti keletkezésére tekintő egymásutániségben, egyenlőképen terjed ki. Az alapvizsga tantárgyai: a philosophia története, a paedagogika története és elmélete, az általános vallástörténet, az egyháztörténet, a bevezetőleg kezelt theologiai encyklopaedia, a héber és új-szövetségi görög, valamint az egyházban a magyaron kívül dívó élő nyelvek. A szakvizsga tantárgyai: az ó- és új-szövetségi exegesis, a hittan és erkölctan, a magyar protestáns egyház története, egyházjogtan és a gyakorlati theológiának négy köre

(liturgika, homiletika, katechetika és pastorális). Az élelőszóbeli szakvizsgát megelőzi az írásbeli vizsga, melyre az exegesis és rendszeres theológiából külön-külön készítendő egy-egy, a tudományos eruditiót bemutató dolgozat és egy egyházi beszéd. A vizsgák tantárgyainak hallgatása kötelező. Ezeken kívül az egyes tanárok szabad tárgyak felett is szép számmal látogatott előadásokat tartanak. Csak az alapvizsgát sikerrel megálló léphet át a harmadik tanfolyamba. A kötelező tantárgyakból minden félév végén minden hallgató colloquál; félév közben az előadások egyetemi jellegűek.

Kiemelendő, hogy az általános vallástörténetnek nemcsak kötelező előadása, hanem kötelező vizsgatárggyá való tétele által a theologiai akadémia, a theológiának tudományos felfogását illetőleg, az összes németországi theologiai facultásokat megelőzte.

A mint, nevezetesen, ezáltal tágult a theologiai tudomány köre, úgy a minden főtárgy mellé szervezett szakseminarium által mélyítettett a tanulmányozás. E semináriumokban sikeres munkásságot ki nem fejtő egyén a vizsgákhoz nem bocsáttatik.

A tanügyileg így szervezett theologiai akadémia, az egyetemes gyűlés 1882-ben hozott határozata alapján, a mely szerint az eperjesi és soproni theologiai tanintézetek is tanügyi tekintetben a lehetőleg alkalmazkodásra köteleztettek, eme theologiai intézetek tudományos színvonalát is lényegesen emelte. Eperjes, három theologiai tanára daczára, e tanfolyamok együttes hallgatása és tanáraik órák által való megterhelhetése útján, 1884-ben a tanfolyamok számát négyre emelte. Sopron megmaradt mind ez ideig a háromévi tanfolyam mellett; theologiai hallgatói csak kivételesen keresik fel a negyedik évre a pozsonyi akadémiát; többnyire, külföldi, nagy ösztöndíjakkal ellátva, a németországi egyetemeken töltik a negyedik évet. A pozsonyi és eperjesi jelesebb theologusok nagyobb része csak a szakvizsga letétele után szokta a külföldi egyetemeket is meglátogatni.

A tanügyi szervezkedéssel s ez alapon a theologiai tanárok tanulmányai koncentrálásával adva volt a lehetőség irodalmi tevékenység kifejtésére is. Theologiai akadémiai tanár szerkesztette a legutolsó évig az egyedüli, magyar nyelven megjelenő „Egyh. és iskolai Lap”-ot. „A mi otthonunk”-at, a művelt közönség számára megindított, csak néhány évig fennálló, protestáns szellemű lapot theologiai akadémiai tanárok szerkesztették. A „Luther-társaság” eszméje e körben fogamzott meg; a protestáns irodalmi társaság megalakulásánál e tanárok is közreműködtek. 1884/85-től fogva két éven át megjelent tudományos értékű értekezéseivel a theologiai akadémiai évkönyv s ugyancsak e tanárok vállalkoztak 1888-ban egy theologiai szakkönyvtár kiadására, mely kiadványok közül kiemelendők: Csecsetka Sámuel Egyházjogtana, Masznyik Endre Dogmatikája, Pukánszky Béla Héber olvasókönyve és Héber nyelvtana. Irodalmi munkásság indult meg s külön kiadványokban, vala^ mint szaklapokban, főleg az egyháztörténet teréről, értékes monographiák jelentek meg. A három theologiai tanintézet ifjúsága pedig a pozsonyiak indítására Pozsonyban kiadott „Gondolat” philosophiai és theologiai lap szerkesztésére egyesült, mely szabad tanulmányozásuk gyümölcseit mutatja be az érdeklődő közönségnek.

A mi a theologiai főiskolák kormányzását illeti, úgy ezek, mint egyetemes jellegű tanintézetek, közvetlenül vagy közvetve az egyház-egyetem hatósága alatt állanak (zsinati törv. 215. §.). Az egyetemes gyűlés határozza meg, a fentartó-testületek meghallgatásával, a theologiai főiskolák szervezetét, tan- és vizsgálati rendszerét s a főiskolai hatóságok jogkörét (zsinati törvény 221. §.).

A theologiai akadémia, melyet az egyetemes egyház a pozsonyi egyházközség közreműködésével állított fel, mint ilyen, az egyetemes egyház tanintézete s az egyház-egyetem közvetlen hatósága alatt áll. Az akadémia igazgatója hivatalosan az egyetemes felügyelő útján érintkezik a nem egyházi

hatóságokkal. Az egyetemes gyűlés az akadémia összes ügyeire nézve véglegesen határozó, felelősségi hatóság. Hatósági jogait gyakorolja a theologiai akadémiai nagybizottság útján, melynek elnökét, valamint kerületenként 3–3, tehát 12 tagját az egyetemes gyűlés, nyolcz tagját pedig a pozsonyi egyház választja; a tanári kar is saját kebeléből választ egy tagot. Hivatalból tagjai a nagybizottságnak a négy püspök és az akadémia igazgatója. A nagybizottság a maga kebeléből, lehetőleg Pozsonyban vagy ennek vidékén lakó tagjaiból, 11 tagú kisbizottságot alakít, mely inkább végrehajtó, ellenőrködő s csak halasztást nem szenvedő ügyben intézkedő közeg.

Az *eperjesi* theologiai intézet fentartó s így kormányzó hatósága a 24 tagból álló igazgató-választmány, melynek tagjait felerészben a tiszai egyházkerület és másrészt a collegium] ősi pártfogósági közgyűlés választja. A paritás a kettős elnökségben is kifejezést nyer. A kisbizottságnak megfelel a végrehajtó bizottság.

A *soproni theologiai intézet* a soproni gyülekezettel kötött szerződés alapján a kerület intézetévé vált, a mely is hatósági jogait a kerületi iskolai bizottság útján gyakorolja. E bizottság tagjainak negyedrészt (7) a soproni egyházközségi gyűlés, a többi (22) az egyházkerületi gyűlés választja. A bizottság-elnöke a püspök és az egyházkerületi felügyelő.

A három tanintézet tanárainak, hallgatóinak számát és az egyház által a theologiai képzés céljaira hozott áldozatok nagyságát feltüntetik a következő statisztikai adatok:

I. A theologiai tanerők száma.

Év	A tanintézet neve		A theolog. tanerők kizárólag	Nem kizárólag theolog. tanerők		Összesen	Év	A tanintézet neve		Kizárólag rend. theolog. tanerők	Theol. magántantr.	Nem kizárólag theolog. tanerők	Összesen
	számokban	%-ban		számokban	%-ban			számokban	%-ban				
1867/68	Pozsony . .	3	3	4	4	7	1864/65	Pozsony . .	6	6	2	2	10
»	Sopron . . .	1	1	4	4	5	»	Sopron . . .	3	3	—	2	5
»	Eperjes . . .	3	3	—	—	3	»	Eperjes . . .	4	4	—	3	7
	Összesen . .	7	7	8	8	15	Összesen . .	Összesen . .	13	13	2	7	22

II. A theologiai hallgatók száma.

A tanintézet neve	1864/68—1864/65.		A hallgatók		1867/68—1864/65. az anyakönyvbe felv.		1867/68—1864/65. az anyakönyvbe felvételt			
	számokban	%-ban	legcsekélyebb száma	legnagyobb száma	számokban	%-ban	számokban	%-ban		
Pozsony . .	1103	48.34	1874/75 : 20	1884/85 : 64	415	50.54	64	58.71	36	56.25
Sopron . . .	681	29.84	1878/79 : 11	1869/70 : 42	247	30.09	37	33.94	12	18.75
Eperjes . .	498	21.82	1873/74 : 6	1881/82 : 33	159	19.37	8	7.35	16	25.00
Összesen . .	2282	100.00			821	100.00	109	100.00	64	100.00

A theol. hallgatók, anyanyelvüket illetőleg.

A tanintézet neve	1886/87—1894/95.				1887/88-ban				1894/95-ben									
	magyar		német		tót		magyar		német		tót							
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%						
Pozsony .	127	35.38	113	31.47	119	33.15	11	27.50	16	40	13	32.50	15	41.67	14	38.88	7	19.45
Sopron .	166	66.88	45	18.67	30	12.45	19	63.34	7	23.34	4	13.32	6	40.00	7	46.67	14	13.33
Eperjes .	89	44.115	48	23.77	65	32.18	9	42.86	7	33.33	5	23.81	7	41.18	5	29.41	5	29.41
Összesen	382	47.64	206	25.68	214	26.68	39	42.86	30	32.97	22	24.17	28	41.18	26	38.20	14	20.59

A theologiai tanintézetek fenntartására fordított összegek.

A tanintézet neve	Könyvtár, fűtés és egyéb kiadás				Tapintézet				Ö s z t ö n d i j a k r a				Ö s s z e g			
	szám		%		szám		%		számtanintézet		külföldi		összeg		számköhan	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	számtanintézet	számtanintézet	összeg	%	számköhan	%		
Pozsony .	168,501	43.00	20,899	37.01	69,160	76.54	25,909.90	22,770.65	48,680.55	45.14	307,240.55	47.52				
Sopron .	115,140	29.37	22,534	39.90	19,461	21.54	19,927.—	30,524.—	50,451.—	46.77	207,638.—	32.10				
Eperjes .	108,300	27.63	13,030	23.09	1,736	1.92	3,764.72	4,960.90	8,725.62	8.09	131,798.62	20.38				
Összeg .	391,941	100.00	56,463	100.00	90,357	100.00	49,601.62	58,255.55	107,857.17		646,618.17					

1867/68—1894/95.

Évszám	Pozsony	Sopron	Eperjes
1894/95	16193 frt 91 kr.	8960 frt — kr.	6778 frt 27 kr.
1867, 68	8270 » — »	6014 » — »	4478 » 27 »
évi többlet forintokban	7923 » — »	2946 » — »	2300 » — »
és	vagy	vagy	vagy
‰-ban	95·81 ‰	48·98 ‰	51·36 ‰

A három tanintézet fentartási összege 1894/95-ben 31,934 frt 18 kr., a mely 798,500 frt tőkének 4%-os kamatja. Ha az épületek, könyvtárak értékét ez összeghez adjuk: a theologiai tanügyre fordított évi összegnek megfelelő tőkéje megközelíti az egy milliót.

E számok az ág. hit. ev. egyháznak a theologiai tanügy érdekében évente hozott ezen szolgálatait csak akkor világosítják meg kellőleg, ha tekintetbe vesszük, hogy ezen életbe léptetett intézetek és azok javára kamatozó alapítványok egy téves állameszmény által elpusztított intézetek és alapítványok romjain emelkedtek fel; s ha szem előtt tartjuk azt is, hogy az evangélikus egyházat az e téren építő munkásságában sem királyi adományok, sem az állam anyagi támogatása nem segítette.

Önérzettel tekinthet az evang. egyház ez áldozatokra. De ezen önérzet lelkesült örömmé, hálaadó imává válik azon tudat alapján, hogy theologiai tanügyét, melyet Luther szellemében, a vallásilag felszabadított egyéniség elvéhez és nemzeti eszményhez hűen, fejthetett ki a nemzeti genius által felszabadult, egyéniesült és a culturállam eszménye által vezérelt magyar hazában – a milleniumon túl is – egyháza és hazája javára békében továbbfejlesztheti.

V.

Az egyetemi tanulmányozás feladata.

I.

A IX. század szülte a keresztény világ körén belül az első tudományegyetemet.

Most, midőn hazánk ezeréves fennállásának évfordulóját ünnepli, a tudományegyetemek nem kevesebb joggal és önérzettel emlékezhetnek meg ezeréves fennállásukról.

Valamint a mi nemzeti millennaris elmékedéseink valódi themája nem lehet más, mint a honszerző és honfentartó erő kutatása és ez alapon azon sajátos hivatásnak tudatra emelése, mely államunkat a kultúr-nemzetek sorába helyezé s mely hivatással járó sajátos feladatnak megoldása bizonyítja magyar államunk létjogosultságát, úgy az egyetemek ezeréves történetére visszatekintőnek themája sem lehet más, mint azon *feltételek* kutatása, melyek alatt egyetemek létesültek, s azon *erőnek* kiderítése, mely az egyetemek fejlődését és virágzását okozta s ez alapon azon *feladatnak* kitüntetése, mely egyetemeink létét a jövőben biztosítja.

A történet bizonyossága szerint *állami, nemzeti elzárkózás, még magas kulturális fejlődés daczára sem szült soha egyetemet.* A chinai állam, külsőleg fejlődött kultúrája daczára, iskoláinak fokozatos tagoltsága, vizsgarendszerének még a legaprólékosabb részleteire is kiterjeszkedő figyelme, tankönyvei

nek praecisiója daczára sem létesített sohasem egyetemet. Volt és van itt Chinában tanulás, gyakorlás, oktatás és állami ellenőrzés a lehetőleg legtökéletesebb alakban, de a tanulmányozásnak, az önálló kutatásnak nyomával nem találkozunk.

Az *ind* nevelés nemcsak az államot zárja el a világtól, hanem még az egyes kasztokat is egymástól, sőt az eszményi tökélyre emelkedő egyedet (Vanaprasta-Sannyâsin) a társadalomtól. Elmélyed ez Brahmába, eltűnik a szeme előtt a sok, a változó, – csak az egyet, a változatlant látja s ennek látásában elveszti még önmagát is a Nirvanahban. A brahmanaszok és sutrák, valamint azokban rejlő és alapuló Vedanta-és Sankya-philosophia csakis a suffik és a középkori mystikusok által megközelített speculatióknak szédítő mélységét tárják fel előttünk: de a *valóságos* ismeret tárgyát képező világ, mint maga a családás szülöttje – eltűnik az elmélyedő elme előtt s az *egybe* elmerülő philosophus kilép az emberek közösségéből. Ily elzárkózó, elszigetelő irány természetesen tudomány-egyetemre nem vezet.

A buddhista részvéte zárdái közös életben tűnődik a Sam-saratól felszabadító-megváltás útja fölött. De a részvét ép a baj szempontja alá helyezi a világot, mely ép ezért kutatásra nem méltó; s az együttélés célja: közös erővel kiszabadulni a folytonos levés körmozgásából s megpihenni a semmiben.

Az önmagát önzően, saját üdve érdekében elszigetelő mystikus és asketikus szellemirány, a történet tanúsága szerint, nemcsak hogy az egyetemek létesülésére nem vezetett, hanem egyenesen ellensége az egyetemi tanulmányozásnak.

Athént tekintjük az ókori tudományosság akropolisának. Görögországnak voltak nagy tudósai is, kik az akadémiában, a gymnaseionban és a lykeionban tanítottak, de egyeteme nem volt. A görög szellem is az idegenre, mint barbárra tekintett s az idegen kultúrával érintkező, egyetem teremtésére hivatott honfiai száműzte, nemzeti szűkkeblésében martyriumra ítélte.

Róma, látszólag, az idegen előtt nem zárkózott el, de nem azért, hogy önzetlenül elismerje, hanem azért, hogy fölötté uralkodjék, azt, mint eszközt, Róma dicsősége érdekében használja fel. Az urbs hatalma és szelleme uralkodik az orbis felett. A tartomány polgára római civissé nemesül, a provinciális jog fölé helyezkedik a római jog s a természet szavát elnémítja a rhetor ékesszólása. Voltak ezért is a római birodalomban *rhetori iskolák* (Rhodus, Apollónia, Mitylene, Massalia) és *jogi iskolák* (syriai Berytusban, Rómában, Constantinápolyban), de mindezek csak gyakorlati célzatú, a kormányzást szolgáló intézetek voltak. Rómának ép oly kevéssé volt egyeteme, mint a hasonló szellemben hódító Perzsiának.

Allami elzárkózás s az idegennek csak eszközi, hódító felhasználása még intenzív kultúra dacára sem vezet egyetem létesítésére.

Egyetem keletkezésének feltétele: *a kizárólagos nemzeti szellemen felül emelkedő irányzat, a világ szellemével való érintkezés.*

Ezen *iránnyal először* találkozunk az oriens és occidens szellemének érintkező s mindkettőt méltányló pontjában, *Alexandriában*. Aegyptom már régebben megnyílt Naukratisban a görögök előtt. (L. Ebers Aegypten u. die Bücher Mosis 195. 1. Grote Gesch. Griechenl. II. 262. ff.)

A görög bölcsészet fája itt szívtá magába első életnedvét s ide, Alexandriába hullott annak érett gyümölcse. Itt honosodott meg a zsidó szellem speculativ irányzata, ide költözött a görögnyelvészet és irodalom iskolája. Itt nyílt meg Aegyptom esoterikus egységes és symbolisáló világnézete, itt helyezkedett az aegyptomi orvostudomány az anatómia és physiologia biztos, alapjaira. Ptolemeus Philadelphos által alapított „Museum”-ban az irodalom, a matematika, astronomia és orvostudomány facultásaival áll elő az első egyetem. A „Kos”-i és „Knydos”-i Asclepeion ezen egyetemek raja s a későbbben II. Theodosius és III. Valentinianus alatt Rómában és Kon-

stantinápolyban (425. Kr. u.) keletkezett universitates litterarum a jogi facultas által bővülten az alexandriainak utánzatai.

Alexandriai Kelemen és Origenes nagyszabású történetbölcseletről tanúskodó irataikkal s alexandriai tanári működésükkel már-már feljogosítanak azon reményre, hogy a kereszténység szelleme is bevonul az egyetemekbe. A nestoriánusok fölött győzedelmeskedő orthodox párt és a tudósok aristocratikus elzárkózása e reményt tönkre teszi. A szép Hypatiával elhal az egyetem Alexandriában (1. Bunsen Hyppolitus és Charles Kingsley Hypatia) és a keleti császárságból Justinianus úzi ki 529-ben az utolsó hét görög philosophust Athénból. A perzsák elől menekültek a régi görög philosophusok s a perzsák királyánál, Chosroesnál találtak a legutolsó görög philosophusok, valamint az Edessa, Antiochiából menekülő, a teológiát is történeti kritikái alapra fektető, keresztény tudósok (Marsus-tiaii Theodorus – 1. Gallandii bibli. XII. 686 ff. – Gieseler Kirchengesch. I. 2. 438. 1.) menedéket.

Az egyetem eszméje Nisibis és Gandisapora theologiai . és philosophiai s másrészt orvostudományi facultásaiban csiraként szunnyadóit. E csirát rövid ideig tartó, de gazdag virágzásra kelté az Omejádok és Abassidák hatalma. Felszabadulva nevezetesen a Motaziliták rationalismusa útján az islam természetében rejlő kizárólagos irányzat alól, ez emelkedett szellemű fejedelmek, az igazság kutatása érdekében, szabad versenyre hívták fel a görög, a keresztény, a zsidó és mohamedán tudósokat. Medressek épültek fel a mecsetek mellett; a keleten s nevezetesen nyugaton, Spanyolországban valóban kifejlődött egyetemekkel találkozunk. Nem a hivatal, hanem a hivatás jogosított fel bárkit is tanításra s a tudományszomj nemzeti és vallási s korkülönbség nélkül vonzotta a hallgatókat a mulláhk köré.

Az elnémult görög philosophusok, nevezetesen Aristoteles, itt szólaltak meg újra, s azok művei fordítások, commentárok,

valamint önálló feldolgozásokban mély tanulmány tárgyait képezték; a természettudományok, az algebra- és chemiával bővülve, s a természettudományi alapokra fektetett orvostudományok a virágzás oly fokára emelkedtek, melyet még csak a jelenkor tudott érdeme szerint méltatni. Keresztények, még az egyházi pályára készülők is, itt keresték felsőbb tudományos kiképzésüket. A hallgatók sorában Gerbertet, a későbbi II. Sylveszter pápát is találjuk.

S ez egyetemek eltűntek. Nemcsak a mórok ellen folytatott harcz, a nyers erőszak tette azokat tönkre, hanem maga az islam sajátos szelleme is tiltakozott ezek léte ellen. Ez egyetemek csakis mesterséges, üvegházi, buja termékei voltak az islam szelleme fölé emelkedő egyes fejedelmeknek, kik előtt a „Koran szép költemény s az islam csak a népnek hite volt”. (Sulejman Omejada kalifának f 717. szava.)

A nemzeti fölé emelkedés, a világszellemmel való érintkezés elengedhetetlen feltétele ugyan az egyetemek keletkezésének; de az egyetemek fennállását csakis oly szellemi központi *erőnek* léte biztosítja, melynek természetében benne rejlik az *egyetemességre* való irányulás s az *önmagéiról megfélelkező elmélyedés* a kutatás tárgyába.

A keresztény vallás volt ezen központi erő.

A mindenséget megalapító, éltetőleg átható és céljához vezető monotheismus szükségszerűleg a szerves egésznek monisticus világnézetére vezetett, s az ezen világnézetet domináló szeretetnek elve megkívánta, hogy az egyes ember benső szükségszerűséggel és ezért is teljes szabadsággal mélyedjen el másnak sajátos természetébe oly célból, hogy azt önzetlenül elismerje s tehetsége szerint az egésznek kiépítése érdekében fejleszse.

Ezen keresztény, új világnézet az ember szellemének *theoretikai irányát* is egy új erővel táplálta, azon erővel, mely belső szükségszerűséggel a tudományegyetemek létesülésére vezetett. E világnézet ugyanis nem nyugodhatott meg a vélet-

lenül adott tények mellett; azok összefüggését, egységét, *egy theoretikai egységes világnézetet*, mint végső célt, követelt, s másrészt, a szeretetnek mozgató elve alapján, kívánta azt, hogy az egyes, *egyéniségével összeforrott hivatásérzete alapján, örömmel és teljes szabadsággal mélyedjen el önzetlenül és túladva kedvencz képzetein, környezetének, valamint saját előítéletein az önértékűnek létében és fejlődésében feltűnő sajátosságába, hogy ezt valójában felismerve, elismerve, beilleszse egységes világnézeteitek keretébe. Ott, hol valami önértékű sajátosságának felismerése érdekében ily önzetlen, előítélet nélkül szeretetteljes elmélyedéssel találkozunk és pedig azon végső célzattal, hogy ezen önértékű egy egységes világnézet keretébe illeszszük, ott egyetemi tanulmányozás is van.*

Az elv felállítása s annak megvalósítása azonban nem egy. Azonkívül a theoria nem előzi meg, hanem követi az életet. A keresztény új világnézet a más elv alapján nyugvó régivel állott szemben. Az önfentartási érdek elszigetelésre, a paedagogiai érdek a törvényszerűség eszközeire utalta. Tertullian szelleme győzedelmeskedett egyelőre. Boethiust és Symmachust 524-ben Róma elítélte s a rhetori iskolákban képzett, valóban Nagy Gergely – Desiderius galliai püspököt nagy haraggal kérdőre vonja, hogy mikép oktathat egyeseket grammatikára. „A classikusok irodalma balgaság és istentelenség azok dicsérése; egy száj nem dicsérheti Christust és Zeüst; méltatlan dolog Isten igéit Donatus szabályaihoz kötni”. (Lásd Gregorius Geschichte Roms II. 88.) Az elűzött classikusok a Cassiodorus szellemében átalakuló zárdákba menekülnek.

De az eszmék és népek erőszakos harcza közben, nevezetesen Nagy Károly szervező tevékenysége alapján, *épültek az iskolák*. Nem az volt a kérdés, hogy ki építse az iskolát, hanem az, hogy legyen iskola s ez iskolában tanítson az, a ki igazán hivatást érez önmagában. A III. Sándor által egybehívott lateráni zsinat kimondja a székesegyházi iskolák látogatásának ingyenességét; megtiltja, hogy a licentia docendi-t,

bárki is pénzért megvásárolhassa s ugyancsak III. Sándor pápa, értesülvén arról, hogy egyes scholastikusok a tanítás ügyét monopolisálni kívánják: a scientia litterarumot, mint „Donum Dei”-t megvédi, s meghagyja, hogy a tanításra alkalmas férfútól a licentia docendi meg ne vonathassék; taníthat az bármely helyen s nem a tanításra való képessége, hanem arra való képtelensége bizonyítandó be. (L. G. Kaufmann Geschichte der deutschen Universitäten. I. k. jegyz. IV. a 23.1.) S a stúdium e szabadságának a kor szelleme s a kor viszonyai is kedveztek. Az egyházi és világi hatalom versengései közben az egyes városok autonómiája mind szabadabban fejlődött ki s a városokon belül is a polgárok czéheikben önállósultak. Természetes volt, hogy a tudományokkal foglalkozók is, különösen ha idegen földön találkoztak, szorosabban szövetkeztek. A kor a vándorlások kora volt, de a szükség- és ösztönszerű népvándorlást felváltotta az eszményi célok után való törés. – A szerelem égi szerelemben dicsőült meg, a kalandos hadjárat a keresztes háborúkban egy eszme szolgálatába került, s a theoretikus irány előtt, nevezetesen mór befolyások alatt, feltűnt az egyházi, szerzetesi, városi particularis iskolák fölé emelkedő *studium generale*.

E stúdium generale feladata volt az ó-kornak fenmaradt ideális kincseit: Ptolemeus Euclid, Hipokrates, Galenus, Aristoteles műveit, a római vagy császári jogot, oly ideális kincseket, melyek a létező viszonyokhoz, anyagi érdekekhez semmiféle vonatkozásban nem állottak, azokat legalább közvetlenül nem szolgálták, a dialektika útján rendszerezíteni s lehetőleg a keresztény egyház dogmáival megegyeztetni. Feltűntek majd itt, majd ott egyes jelesebb mesterek, követék őket a scholárok, hírók terjedt s nemzeti és korkülönbség nélkül, csakis a tudomány szomja által vezéreltetve, körülvette őket a scholárok-nak majd ezrekre menő serege. A stúdium e szempontból is valóban *generale* volt. Majd a scholárok seregéből is kiváltak egyesek, kik a magister mellett szintén mint mesterek működ-

tek. Az egyes városok is előnyök nyújtásában versenyre keltek. A stúdium localisálódott; s így *állatni és egyházi kezdeményezés nélkül a stúdium generáléban rejlő erő alapján létesültek az első egyetemek.*

Czéheket, corporatiókat, universitásokat, collegiumokat, communiókat (l. Denifle: Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400. 31. l.) alkottak a scholárok és magisterek. Az egyesülés alapját kezdetben a nemzetiség, majd később nagyobb nemzeti testekhez (Ultramontani, Citramontai Bolognában), végre pedig a tudománykarokhoz való tartozás képezte. Az ez alapon tagolt testületeket egybetartá a mindnyájukat egybefűző *dialektikai* érdek, melyet mintegy kizárólagosan képviselt a philosophiai facultas, az „artes”-ek¹ facultása. Minden scholar, szaktanulmányai megkezdése előtt, legalább két évig csakis az arteseket tanulmányozta s szaktanulmányai közben is fentartotta e facultáshoz való tartozását. Még a felsőbb fokú facultásokhoz tartozó magisterek is gyakrabban e facultáson tartottak előadásokat, ugyancsak azon célból, hogy külsőleg se szakadjanak el az egyetemek e központi facultásától. Universitas in artibus fundata.² Az artesek ezen alapvető és a tanulmányozókat egybefűző jelentősége magyarázza meg azon tényt, hogy nevezetesen a XIII. század óta e facultas választá saját kebeléből az egyetem rectorat és pedig Olaszországban csak a *scholárok*, Parisban és a párisi szerint alakult egyetemeken főleg – bár nem kivétel nél-

¹ Olaszországban, még Dante idejében, minden czéhnek neve «arti» volt. Lásd Dante Div. commed. Eitner ford. Leipzig, Bibi. Inst. bev. XI. l.

² A később keletkezett egyetemek alapító-leveleiben, jelvényeiben, pecsétjeiben is kifejezést nyer a philosophrai facultásnak központi jelentősége. így pl. a bécsi egyetem 1365. alapszabályai e facultast nevezi: filia primogenita et ob ejus foecunditatem praedelicta-pia matrix ceterarum facultatum. A kieli egyetem philosophiai kara pecsétjének körirata (1665.) e facultast a tudományok közös kötelékének nevezi. Lásd különben: Grohmann: Annalen der Univers, zu Wittemberg I. 123. Zarncke: Die urkundlichen Quellen zur Gesch. der Univers. Leipzig. 519. lap.

kül – a magisterek sorából. Olaszországban a scholárok universitasa, Parisban a *magistrorum* universitása bírt döntő hatáskörrel.

A rectorok voltak a város, az állam, az *egyházzal* szemben az egyetemek önállóságának védői, ők voltak különösen Olaszországban a magisterekkel szerződők, ők voltak az egyetemek függetlenségének, az egyetemi hagyományoknak örei. *A császári és pápai hatalom mellé a studium hatalma, mint harmadik hatalom lép a történetbe.* Teljesen téves az a felfogás, hogy az egyetemek az egyházból, vagy annak tanintézetéből fejlődtek ki. Denifle, az oratorius pap, a szentszékek mély tudományú alarchivariususa, bebizonyította, hogy a székesegyházi vagy káptalani iskolákból Olaszországban egész a XV. századig egyetlen egy egyetem sem alakult s hogy a németországi erfurti és kölni, valamint a salamankai és a palencziai egyetemek Spanyolországban nem ez iskolákból, hanem ezen iskolák társulása alapján keletkeztek; bebizonyította, hogy a szerzetesi iskolák már csak szervezetük alapján sem létesíthettek egyetemeket, s egyes szerzetesek (dominikánusok és Ferencz-rendiek) még csak a már kész egyetemek egyes facultásaiba jutottak be tanárokkul.

De különben is az egyháznak hivatalos állásfoglalása, az. első egyetemeknek először kifejlődött orvosi és jogtudományi facultásaival szemben, is mutatja, hogy mily idegenszerűek voltak az egyház szellemére nézve az egyetemek. Az orvostudomány, valamint a császári vagy római jog hallgatásától a szerzeteseket már a XII. századi rheimsi (1131) zsinat tiltá eL III. Honorius pápa 1219-ben kiterjeszté e tilalmat minden clericusra (Denifle 703. és 209. f.) s csak külön nyújtott pápai dispensatiók adtak később a római jog hallgatására jogosultságot (1. Denifle 696. jegyz.). IV. Incze pápa 1254-iki, a magyarországi főpapsághoz is intézett bullájában meg nem szeghető intézkedésével elrendeli, hogy a római jog tudósai közül *senki* se jusson a nagyobb és kisebb egyházi javadalmakhoz, – bár-

mily kiváló legyen is e téren – hacsak a szabad mester-ségekben is nem jártas, élete és erkölce meg nem kifogás-talan. (L. Békefi Századok 1896. 334. 1.)

S ugyancsak e mellett bizonyít a teológiának szerepe az egyetemeken.

A XIV. század végéig keletkezett 46 egyetem közül 28-nak, tehát majdnem kétharmadának *nem volt* teológiai facultása (l. Denifle 703. stb.), s a mi tán még ennél is meglepőbb, az azon tény, hogy a míg a nápolyi, valamint a spanyol királyok által önhatalmúlag ez időtájt alapított egyetemeken ott találjuk a teológiai facultást, addig a pápai alapító-levélre támaszkodó egyetemek alapító-leveleiben gyakran találkozunk e formulával, hogy a stúdium generale minden facultásra kiterjed – „*excepta theologica facultate*”. E formulával találkozunk a bécsi egyetem, nemkülönben pécsi egyetemünk alapító-levelében (1367) is, jóllehet Nagy Lajos és neje Erzsébet, kérelmező leveleikben ép a teológiai facultas szükséges voltát hangsúlyozzák. (1345. és 1353-ban. L. Ábel Jenő: „Egyetemeink a középkorban” ez. művében az okmányokat.) A párisi teológiai facultas – a mely egyetemen 1219 óta a *császári jogot* egész a XVII. századig nem adták elő – vált a pápák kegyelt facultásává, s az avignoni pápák csak ott, a hol az érseki szék biztosíta a teológiának az egyetemtől való függetlenségét, voltak hajlandók, néha még nehezítő kikötésekkel, teológiai facultasok felállítását engedélyezni. Ez időben felállított 18 egyetem közül a pápa csakis nyolcznak s ezek közül is háromnak csak megszorítással adta meg a teológiai facultas felállításának engedélyét.

„Különböznek a theologia arányának elvei a többi tudományok ezüstének vagy vasának elveitől.” III. Honorius pápa „*Super specula*” bullájának (1219. 1. Denifle 704. 1. jegyz.) ezen gondolata világosan utal arra, hogy az autochton egyetemeket maga a hivatalos egyház sem tekinté corpus ecclesiasticumnak. Aquinoi Tamás mély és éles elméjével ezt egé-

szen határozottan állítá is. (Unde cum collegium scholasticum non sit Collegium ecclesiasticum, nihil prohibet eum, qui est de collegio scholastico. Contra impugnatores ed. Parmae 1864. fol. XV., p. 11., cap. 3. L. Kaufmann 3. 1.)

S az egyetemek – még a párisi is – a pápának egyetemi ügyekbe való beavatkozása ellen alkalomadtával tiltakoztak. Épen a párisi egyetem emelt óvást a pápa azon jogigénye ellen, melynek alapján ő a toulouse-i stúdium generaleját bullájában azonosítja a párisival, s ez óvásával elérte azt, hogy a pápák ily privilégiumok adásánál az ősegyetemeket: a párisit,, az oxfordit, a bolognait, sőt néha még a orleansit is kivételeseknek jelentették ki (Denifle 20–22. 1.). Midőn pedig ugyanazon században a cancellár és a pápa közreműködésével, a dömések igyekeztek a párisi theologiai facultásba tanárokul, a magisterek tudta nélkül, betolakodni, az egyetem egyhangúlag protestálva, sőt lemondva minden, lényegileg egyházi javadalmakról (Denifle 794. 1.), védte – bár végső eredményében sikertelenül – önállóságát.

Az egyház Aristoteles tanítását eltiltotta Parisban, de tilalma ott hatástalan volt, sőt ugyanazon toulouse-i egyetem, melyet a pápa szabadalmakkal megajándékozott, szabadalma vételének évében e szavakkal hívja meg hivatalos alakban a scholárokat az egyetem látogatására. Aristoteles könyveit poterunt illic audire, qui volunt naturae sinus medullitus perscutari. Quid deerit vobis igitur? *Libertás scholastica? Neqtiaquam, quia nullius habenis dediti propria gaudebitis libertate!* (Jean de Garlande: De triumpho ecclesiae, ed. Wright. Roab. Club. 1856. p. 97. L. Kaufmann 119. 1. jegyz.) Ezen libertásnak,, önállóságérzetének ad a párisi egyetem kifejezést, midőn Aquinoi Tamás halála után, annak testét a következő szavakkal maga számára követelte: Si enim ecclesia merito ossa et reliquia sanctorum honorât, nobis non sine causa videtur honestum et sanctum tantis Doctoris corpus in perpetuum penes nos haberi in honore. (Bulaeus: História Univers, paris. III. 408.

1. Kaufmann 4. 1.) S nem volt egyéb, mint az önállóság kétségbeesett védelme, midőn a scholastika hanyatlásának korában a kettős igazságnak tételét találta fel.

Az egyetem, valamint az egyházzal szemben, úgy a világi hatósággal és hatalommal szemben is megvédte önállóságát. Midőn Bolognában a városi hatóság az egyetemi testületek alapszabályaira, úgy mint a többi czéhekre befolyást kívánt gyakorolni, a testületek tagjai esküvel fogadták, hogy soha fel nem oszlanak, s hogy nem engedik meg, hogy szabadságuk bármikép és bármikor befolyásoltassék. S midőn a pápai közbenjárás, az excommunicatioval való fenyegetés nem vezetett célra, 1222-ben az egyetem Páduában telepszik le s csakis a teljes szabadság biztosítása után tér vissza Bolognába. ÍV. Fülöp, francia király, az orléansi egyetemet államosítani s az ottani egyetemen Paris érdekében a theologiai facultást megszüntetni akarja, a mire az egyetem doctorai és scholárjai 1316. április 11-én esküvel fogadják, hogy Orleansban scholasticus actust nem végeznek, sőt ha a „restitutio in integrum”-ot el nem érik, elhagyják Orleanst. S tényleg a nélkül, hogy a pápai közvetítést igénybevétték volna, szerződve Nevers városával, 1315. július havában átköltöztek oda, s csak a régi jogok királyi biztosítása után térnek vissza 1320-ban Orleansba.

Az egyetemek önállóságukért és függetlenségükért folytatott harca azonban távolról sem jelenti azt, hogy az egyetemek viszonya az egyházi és világi hatalomhoz ellenséges lett volna. *Az egyetemek önállóságot, szabadságot kívántak nem az egyházi, a világi hatalom körén kívül, hanem ezek köréit belül.* (E tényt különösen Paulsen emeli ki: Sybels Historische Zeitschrift 45. kötetében 1881., valamint Geschichte des gelehrten Unterrichts című művében; nemkülönben a Lexis által kiadott Die deutschen Universitäten című mű bevezetésében.) S az egyházi és világi hatalmak egymással versenyezve, – bizonyára saját érdekükben is, de méltányolva a

stúdiumnak szellemi hatalmát – szabadalmakkal, áldozatokkal bőkezűleg támogatták, erősítették az egyetemeket. Az olaszországi autonóm városok büszkék voltak arra, hogyha falaik közé vonult a scholarok universitása; a XIII. század végéig 11 olasz város (1. Kaufmann 375. 1.) szerződést kötve a scholarok testületével, alapított a nélkül, hogy akár a pápától vagy császártól engedélyt vagy szabadalmat kérelmezett volna, stúdium generálét s e városok között Rómát is találjuk, hol a nép által választott senator 1265-ben alapított egyetemet (Kaufmann 373. 1.). Spanyolországban és Nápolyban, valamint részben Franciaországban, a XIII. századig a király volt a stúdium generale-nek az alapítója. Sem a pápa, sem a császár nem vonta kétségbe ezen önmaguktól létesülő, vagy mások által alapított főiskolák egyetemi jellegét, sőt mind a két világhatalom a nyújtott szabadalmak s különösen a pápai hatalom egyházi javadalmaknak átengedése, collegiumok alapítása által nemcsak hatásosan támogatta erkölcsileg a létesült egyetemeket, hanem fenmaradásukat, virágzásukat is biztosítja. Különösen a pápák s ezek közül nevezetesen III. Sándor, III. Honorius és IV. Incze ez irányban kifejtett működéséről, az egyetemek szabadságát és önállóságát védő közbenjáró tevékenységéről csakis hálásan emlékezhetik meg a késő utókor is.

Ezen szabad és önálló egyetemeken a stúdium iránti önzetlen szeretet és lelkesedés által vezérelve, gyűlt egybe a nyugoti világ minden vidékéről állás-, rend- és korkülönbség nélkül a magisterek és scholarok serege. Voltak a scholarok közt is sokan, kik már régebben működtek otthon is, mint magisterek; sem ezek, sem a többiek nem hivatalt kerestek, hanem tudományt, esetleg egyetemi fokozatokat, a melyek ismét nem voltak feltételek, hanem legfeljebb ajánló-levelek a gyakorlati téren való alkalmazásra nézve; s voltak a scholarok közt számosan, a mint ezt Barbarossa Frigyes authenticája hangsúlyozza, a kik tudomány kedvéért szívesen viselték a szegénységet, megállották a veszélyt. A tudományszeretet s az érte

való lelkesedés fokát mi sem jellemezheti inkább, mint azon tény, hogy még nők is látogatták az egyetemet, sőt mi több, a salerno-i egyetemnek még *orvostanárai* közt is nőekkel, a tanárok nejeivel, leányaival is találkozunk, s a mi még ennél is meglepőbb, az azon tény, hogy még a *theologiai* facultáson, és pedig *Parisban*, a XI-ik század második felében a *nő*s Manegold tanár mellett *leányai* is *szentírásmagyarázati* előadásokat tartottak. (Lásd Denifle 233. 1.)

S ezen középkori, az újabbkor által annyira kicsinyelt *tanulmányozásnak* fenséges *czélja* volt. Az ókorból fenmaradt és a keresztény egyházban kifejlődött ideális értékkepzetek egy-egy-séges világnézet alkotása érdekében az ész útján dialektikus módon voltak rendszeresítendőek. Magának ezen scholasticus műveletnek semmiféle közvetlen vonatkozása sem volt a gyakorlati életre. De éppen ezen önczélú, az adott értékkepzetek megértésében és az így nyert fogalmakat rendszeresítő tevékenységben lelte bármely facultású scholasticus örömét s ez teszi e stúdiumot oly ideálissá.

S ezen önzetlen, odaadó tudományszeretettől vezérelt tanulmányozásnak *alkotmánya* is az azt ismerő előtt csakis a bámulat tárgyát képezheti. Csak az Angelicus Doctor, Aquinói Tamás tanépületére utalok. Nagyszabású rendszere három emeletes alkotmány gyanánt magasodik fel, megfelelő, fokozat szerinti beosztással. A naturát, az államot irányítolag dominálja a *gratia*, az egyház boltozata s e fölé helyezkedik a vízióban és exstasisban anticipálható túlnannak gloria-világa. S valamint a góttstil virágzásának korabeli dómokban, úgy itt is minden a legcsekélyebb részletekig tagolt s *constructio* tekintetében minden kiszámított és indokolt. A boltozat határozza meg a váll- és keresztívek hevederei és gerinczei által az oszlopfejek alakját, a felfelé megifjodó pillérek hosszát, erejét, a szolgáltszlopok számát a csomós pillérekben; a boltozat dönt a féltámok száma és ereje fölött; ez kívánja még a dóm külsőjén is a szökő ívek csudásan egymásba és felfelé utaló

rendjét. Ez a constructio által üresen hagyott falakat a nagy, szintén csúcsíves ablakok töltik ki, a melyeken az aristotelesi natura és állam, bár színezett üvegen, megtörve hatol be. Minden a boltozatra, a gratia országára utal s még a hajó hosszában elsziető szem is az eucharistiában leszálló gratia fényében nyugszik meg. De a szem még a boltozat, az oltár fénye mellett sem nyugodhatik meg végképen. A szökő ívek, a tárnok tornyocskái organikusan felviszik a szemlélőt az ég felé, az örök világosság felé törő, mindinkább megifjúdó keresztvirágaik után a végtelenben eltűnő tornyok élére, a midőn lezáródik a földi szem s az extasisban megnyílnak az örök boldogságot élvezőknek lelki szemei.

S ha a gót dóm értő szemléletekor méltán bámuljuk a reflectáló, számító és rendszeresítő értelemnek páratlan győzelmét a kemény anyag felett, úgy még sokkal inkább kiérdemli bámulatunkat az Angelicus doctor tanépülete, a melyet a gót ízlésű dóm csakis symbolizál, s melyet Dante, bár színezett üveg használata nélkül, egyetlen módon dicsőített meg Divina comoediájában. Aquinói Tamás az ő korának tudományos problémáját, úgy mint előtte s utána senki, mintaszerűen fejtette meg s nincs mit csodálkozni a felett, hogy a közelmúltban még annyira kicsinyelt scholastica a jelenben – ép Aquinói Tamás művei útján – valódi varázserőt gyakorol.

Bővebben foglalkoztam az egyetemek keletkezésével s ez első egyetemeket átható szellem és művei jellemzésével. Magyarázza azonban eljárásomat azon tény, hogy minden dolog lényege legtisztábban keletkezésében nyilvánul, azon időszakban, a midőn annak sajátosságát a kívülről ható tényezők még nem igen módosítják.

S az egyetemek ezen keletkezése – az egyetemi tanulmányozás feladatát illetőleg miről tanúskodik?

Arról, hogy az egyetemek keletkezésekor azok lényegével elvitázhatatlanul forrott egybe a nemzeti szűk látókör fölé emelkedő, önérdek nélküli, csak a tudomány szeretete által

vezérelt, önálló és szabad tanulmányozás, s hogy e tanulmányozás célját, az önértékűek megismerésén alapuló rendszerezését, el is éri, ha az egyetemi tanulmányozás szabadságát és önállóságát ép úgy a világi, állami, valamint az egyházi hatalom nemcsak elismeri, hanem erkölcsi és anyagi úton támogatja.

Ezért is az egyetemi tanulmányozásnak, a stúdium generalenek keletkezéséből kivilágló, *lényeges* feladata: *a világhatalmak által elismert, erkölcsileg, valamint anyagilag támogatott, általános jellegű, önálló és szabad öncélú tanulmányozásnak létesítése és pedig a tanárok és hallgatók személyi, kölcsönös egymásra hatása alapján.*

Az egyetemek történetéből levont egyéb tanulságok az egyetemi tanulmányozás feladatát inkább csak negatíve világosítják meg. A bővítő pozitív meghatározások lényegileg másodrendű jellegűek, s az egyéniség eszméjének érvényesülésére vezethetők vissza.

II.

A középkori egyetemi tanulmányozás feladatát a kor érték-képzeleinek megértésével és ezek rendszerezésével megoldotta. Új érték-képzetek nem merültek fel, s ha voltak is, nem lépték át az egyetem küszöbét. Az egyetemi tanulmányozás ezért is a *scholárok*kal szemben csakis a már *kész* tanépületbe, tanrendszerbe való bevezetésre; a *magisterek*kel szemben e tanrendszernek casuistikus, dialectikus feldíszítésére szorított.

Az egyetemi tanulmányozás képe ezért is mindinkább megváltozott. Hogy a scholárok a személyi, egyéni tényezőtől függetlenül álló tanrendszer egészébe beavattassanak, nem volt szükség magisterekre. Voltak tankönyvek, vagy a mennyiben mégis hiányoztak, lediktálható ezeket egy értelmes scholar is. A tudományágba való bevezetést, a tanultaknak folytonos ismétlését, a tanultban való dialectikai gyakorlást sokkal sikeresebben végezheti a scholárokkal internatusokban, collegiu-

mokban együttlakó kiválóbb scholar, mint a napjában csak egyes órákban előadó tanár. Igen természetes tehát, hogy a scholárok mindinkább visszavonultak a collegiumokba, a néha üzérkedő lectorok internatusaiba, s hogy a professor helyébe lépett a tanrendszerbe bevezetést nyújtó, a vizsgákra elő-, sőt kikészítő assistens.

A magister eljött a lector által rendezett disputatiókra, hogy itt ellenőrizze a tanulás eredményét, ott ült mint vizsgáló és disputator a gradusokat nyújtó vizsgákon és ünnepélyeken, s csak néha-néha csillogtatta dialektikája fegyverének élet oly tételek felállításával és azoknak a tanrendszer alapján való szőr-szálhasogató megoldásával, melyek mondhatók ugyan eredetieknek, de mindenesetre a legtöbbször fogasak és nem egyszer minden vallási és erkölcsi értékképzetet profanálók voltak. Az eredetiség, az önállóság a tanulmányozásnál ép úgy, mint a késői gót dómok építésénél, itt is a külső cziczomákra vonatkozott, halhólyagok, számárhátak, orrok és rákok (Krabbe) alkalmazására.

Az eredeti értékképzetek: Aristoteles művei, az egyház dogmáinak eredeti vallási tartalma teljesen háttérbe szorulnak. Hisz mindez immár megjegeczesedett a *kész* rendszerek elvont fogalmaiban. Tanulás és a fogalmak distingválásában, egymásra való vonatkoztatásában érvényesülő logikai, dialektikai gyakorlás és ezáltal a disputatiókban való jeleskedés, a promotiókra való előképeztetés vált az egyetemi tanulmányozás feladatává. A latin nyelv a dialektika által követelt finomabb vonatkozások kifejezése érdekében barbár szavakkal gazdagodott ugyan, de nevezetesen a scholárok tanítása következtében ellapult, a tisztán értelmi, didaktikai érdek által elveszte érzéki és aesthetikai jellemét. A tudomány az élettől az abstractio országába menekült s az élet megvetette az életre nézve teljesen meddő tudományt, sőt végre maga a tudós is, a midőn odáig jutott, hogy kétféle igazságot különböztessen meg, ezzel a tudomány csődjét ismerte el.

A scholastika productiv korát *kész elméletek* uralkodásának kora követi, mely az egyetemek eredeti feladatával ellentétben, az önálló és szabad tanulmányozást megszünteti s ezáltal felbontja a személyi, egyéni kölcsönhatáson alapuló viszonyt a professor és hallgató közt s ezáltal leszállítja az egyetemi tanulmányozást egyszerű *tanítássá*, mesterséggé, melyet esetleg drága pénzen, tankönyvek segélyével lectorok, repetensek, assistensek collegiumokban végeznek, s mely tanításnak célja nem egy tanulmányozási processusnak megindítása, hanem a kijelölt ismereti anyag birtokának constatálása alapján egyetemi fokozatnak elérése. A tudomány elveszti öncélját s a képesítő vizsgáknak eszközlőjévé süllyed, s így a scholar is elveszti hivatási tudatával életének erkölcsi erejét. (L. az elharapódzó erkölcstelen, ledér életet Raumer: Gesch. d. Univers. 30. ff.)

A professor a megközelíthetlenségig a távolba visszavonul a scholártól, a helyett, hogy a „professor” szó etimológiájának, jelentőségének megfelelően az illető tudománybeli szakmájáról a kathedrán bizonyos *vallomást* tenne (profiteri), vizsgái vallatóvá lesz, ki nem tekint arra, hogy mikép jutott az illető ismeretének anyagához, hanem azt nézi, hogy mi van emlékezetében. S ez természetes, mivel ő is a *kész elmélethez* kötött; gondolkozása e körben mozog, s önállósága csakis egyes részletekben, kisszerűekben érvényesülhet.¹

Az egyetemi tanulmányozás *eredeti feladatával tehát misem ellenkezik inkább, mint a kész elméletek absolutismusa.*

¹ Az oxfordi és cambridgei egyetemek szervezete internatusaikkal, tutor- és fellowikkal, baccalaureusi és magisteri vizsgáikkal conservativ módon és lényegileg e fokozaton állapodott meg, csakhogy a tanulási anyagot módosítja a humanismus szelleme, az intézményt magát pedig áthatotta a nemzeti szellem, s ezen nevelői és általános műveltséget nyújtó, lényegileg lycealis cursus után következik a tulajdonképeni szakképzés, a melyről e nagy nemzet az egyetemek mellett emelt főiskolák útján gondoskodik. Különben épen a legújabb időben nemcsak a közvélemény, hanem maga az állam is a középkori, teljeseen autonom szellemi lovagvárak átalakítását sürgeti és tervezi.

III.

Ez absolutismust megtörte a renaissance. Dante Aquinoi Tamás elméletének alapján építi ugyan fel *Divina comoediáját*, de e tanok érzéki, plastikai, egyéni alakokban lépnek fel előttünk; nem elvontságok, hanem az életet sújtó bajok, orvosló bajnokok, nemzetének s egyházának szomorú helyzete s az ebből kiemelő reménynek vigasza hatja át lelkét. Az eszmék individualisálódnak, a jelent mozgó erőkkel válnak s nemzete jövőjére irányulnak. Anyanyelvén, szíve vérével írja meg művét. Nem Aristoteles, hanem nemzetének ősköltője, Virgil kalauzolása mellett indul útjára, s szíve imádozza, Beatrice vezetni céljához. Minden egyéniesül. Az elmélet költeménynyé s a költemény prophetiává válik. Dante az újkor új érték-képzetének, a szerves egészen belül érvényesülő egyéniség elvének prophétája.

Lényegileg az ő hatása alatt indul meg Olaszországban a renaissance. Nem a régi tanok, hanem azoknak mintegy új életre kelt hirdetői lelkesítik a tudósokat. Aristoteles, Plato személye körül csoportosulnak a philosophia iránt érdeklődők. Nem elvont gondolatok, hanem azoknak költőileg és rhetorikailag szép érzéki alakítása ihleti a Virgil és Cicero bámulásába elmerült költőket és rhetorokat. Nem a túlvilág, hanem az Isten szellemétől vezérelt történet, az Istentől ittas természet szólal meg Cusai Miklós és Giordano Bruno műveiben. Fejedelmek, pápák lelkesen csatlakoznak ez új érték-képzetek személysítői körül. Egy valóban új világ lép a régi helyébe.

Megvetéssel tekintenek le ez új világ hirdetői a scholasztikának barbár nyelvű és pókhálós rendszeresítőire; s gyűlölettel fordulnak az artisták támadóik ellen. Hiába! A humanismus jelszava alatt győztesen hatolnak be Tübinga, Heidelberg, Erfurt, Bécs és Buda egyetemének szellemi váraiba.

Németország az egyéniség elvét a kedély egész mélységével karolja fel. A dogmák fölé helyezi az éltető egyéni hitet, a traditio fölé annak élő forrását: a szentírást. Vallás- és lelki-

ismereti szabadságot kivan az egyes; egyéni, nemzeti alakulást a nép. A theologiai facultas ez alapon reformálandó; a canoni és császári jog helyébe lépjen a nemzeti jog, a városok jogának tanulmányozása; az artisták commentárja helyébe maguk a commentait szerzők, a classikusok tanulmányozása. (L. kül. Luther Sendschreiben an den Adel deutscher Nation.) Ne theoremák uralkodjanak az egyetemek fölött, hanem az életnek, a történetnek, a nemzetnek, egyéniesült értéképzetei képezzék az önálló, szabad tanulmányozásnak tárgyait.

Az egyetemek újkori átalakulásának nyitányát emez elvek és követelések képezik. De a nyitányt nem követte a folytatásul szolgáló nagy műremek. A vallási elv a symbolikus könyvek alapján törvénykönyvvé lett; a nemzeti egyház a császári hatalom alól ugyan felszabadult, de a XIV. Lajost utánzó fejedelmek egyházává vált. A theologia szövetkezett a fejedelmi absolutismussal. S természetes reakcióként tömörült a római katolikus egyház a tridentinumban; a császári hatalom pedig szövetkezett e tömörült egyházzal. A renaissance fonala megszakadt. Németországban a theologiai facultas uralkodik, a fejedelmi hatalomra támaszkodva inquisitorilag a többi facultásokon. Bécsben, az egyetem hosszabb ellentállása után, végre is bevonulnak a theologiai és philosophiai facultas tanszékeibe a jezsuiták, s egészen a jezsuitákra bízva szervezeti-
leg is Pázmány a nagyszombati egyetemet. Németországban Jena után a lipcsei egyetem a szigorú lutheranismusnak türelmetlen előharcosa; nálunk III. Ferdinánd a nagyszombati egyetemet megerősítő szabadalmi levélben (1635. október 18.) kijelenti, hogy alattvalói lelki üdvéről való gondoskodás levén feladata, az egyetemek feladata: „ut in iis consummata quaedam virtutem omnium affloresceret dignitas et Religionis catholicae Veritas, ubi vigeat inconcusa persisteret; ubi labefactata fuerat, repararetur, cultusque ubique propagaretur, status ecclesiasticus simul et politicus nativum sibi servaret splendorem”. (L. a Paulernél közölt okmányt.)

Lipcsében az egyetem vívó- és lovászmestere is kénytelen a concordia formulára megesküdni; nálunk III. Ferdinánd (1656. december 2-án) eskütétellel kötelezte az egyetem rectorat és egész testületét, úgyszintén az akadémiai fokozatokra felavatandókat a tridentinum hitvallása mellett a boldogságos szűz szeplőtlen fogantatásának tanítására és védelmére és ezen eskünek évenként, december 8-án, ünnepélyes megújítására. Ez esküre való kötelezettség 1782-ig fennállott.

Az egyetemi tanulmányozás az egyházi dogma és a fejedelmi önkény hatalma alá került. Az önálló és szabad tanulmányozás szelleme, minden Idealismus kihalt. A régi scholastikánál sokkal szűkebb látkörű scholastika honosult meg, mely gúnyt üzött a philosophiából: ezt még eszköznek sem használta fel. A harminczéves háború zaját visszhangoztatá a theologusok polemikája, s a tábori élet kicsapongása és nyersesége bevonult az egyetemi autonómia által védett scholárok közé. (L. kül. Tholuck: Akad. Leben és Raumer: Gesch. der Universitätén.) Szerencse, hogy az ily tudományosság büszkén elzárkózott a *latin* nyelv sánczaí mögé.

A történeti tanulság tehát az, hogy az egyetemi tanulmányozásnak *sohasem lehet feladata – a fejedelmi absolutissimussal szövetkező confessionalis egyházi dogmatikai érdekek szolgálata*; mert ezáltal az egyetemnek keletkezésével adott lényeges jellemző vonása: a szabad, önálló és érdeknélküli tanulmányozás és ezzel járó emelkedett erkölcsi szellem minél inkább tönkre jut.

IV.

Az ily szolgálai szerepre jutott egyetemeken hiába keressük a felszabadulás erejét. Az egyoldalú értelmi scholastikai irány minden időben a mystikában talált ellenlábásra, mely, ha a népet nemzeti önálló szellem hatja át, egyházalakulásra vezet. Angolországban a presbyterianismus, Franciaországban a janzenismus, Hollandiában a különböző denominációk bizonyítják

ezt e korban. Németországban, hol a nemzet még öntudatra nem ébredt, csak a csendes folyású pietismusban nyert e reactio kifejezést. A történeti hatalmak fölé emelkedő mysticismus erejét nem kicsinyelhetjük. Ezen irány közvetve szintén hatott az egyetemek átalakulására. Ez iránynál azonban sokkal közvetlenebb módon és sokkal mélyebben befolyt az egyetemek átalakítására a philosophia, mely az egyházi és politikai élet terén érvényesülő egyéniség elvét a gondolkozás, a tudomány terén is kívánta érvényre emelni. Descartes a philosophust önmagára alapítja, midőn a lét és ismeret alapját és kritériumát a közvéleménytől független gondolkozásba és ennek evidentiájába helyezi. Verulami Baco viszont a tárgyi világot, nevezetesen a természet világát egyéni sajátosságában kívánja felszabadítani, midőn az idolákon túladva, azt radius directussal, inductive törekszik megismerni. E szellem nevezetesen Hollandia útján kezd egyes egyetemeken (nevezetesen Helmstaedtben), bár nagy ellenkezést keltve, tért foglalni. E szellem hatása alatt áll Apáczai Cserénk. Encyklopaediája Bacon Novum organumának hatása alatt áll, tudományos módszerében Cartesiust követi, az egyházi téren a presbyterianismus híve s nemzetét nem a dogma, hanem a magyar nyelven hirdetett önálló tudomány útján kívánja boldogítani. „Magyar egyetem, mint a magyar tudomány forrása; magyar tudomány, mint a magyar műveltség forrása” (1. Beöthy Zsolt egyetemi tanár megnyitója 1891/92-ben, az egyetemi acta 1. 48– 68. 1.): ezen eszmény vezérelte az igazán magyar egyetem első tervezőjét, a fejedelmi önkénnyel szövethető egyházi dogmatismus áldozatát.

Később, de nagyobb sikerrel, folyt Németországban az egyetemnek felszabadulási mozgalma. Pufendorf, az abstract császárság és önző, szűkkörű territoriális fejedelemségek által eltemetett nemzeti egyéni szellem fölébresztője, a jognak az egyházi dogma alól felszabadítója. Thomasius ezen eszméknek előharczosa az egyetemen. Nemcsak a jog, hanem általában a

tudomány az ész *alapjára* helyezendő. Nem a dogma, nem az iskolaszerűség, hanem az ész tevékenységében szabad személységnek műve legyen a tudomány, s ez a nemzetnek általános büszkesége és kincse. „Csak a korlátlan szabadság, igenis, a szabadság az, a mely a szellemnek megadja igaz életét, s a mely nélkül az ész, bármely sokféle előnyökben is részesüljön, holtnak – léleknélkülinek bizonyul. Az embernek akarata, vagyis inkább az akarattól függő külső cselekvése a társadalomban emberi tekintélynek alárendelt; de az észnek ura csak egy: az Isten” – e szavakkal vezeti be a brandenburgi fejedelemnek ajánlott egyik művét (*Wissenschaft das Verborgene des Herzens zu erkennen*, 1691.); 1687-ben pedig először hirdet ő német felhívásban német nyelven tartandó előadásokat. A megrémült lipcsei egyetem elűzi őt, de a brandenburgi fejedelem védelme alatt az egyéniség jogát vallási téren érvényre emelő Franckeval Thomasius lett a hallei egyetem megalapítója.

Wolff Keresztély az ő nyomdokába lép s még a theológiára nézve is követeli a tekintély alól való felszabadulást, a naturalizált kinyilatkoztatást annak észszerű felismerése útján. (Lessing volt ez eszmének genialis érvényesítője az emberiség történetében [*Erziehung des Menschengeschlechts*] s a modern vallástudomány – melynek megteremtésében Müller Miksának van nagy része – meg ennek megvalósítója.) Őt is kiűzi a fejedelmi önkény nyelv szövetkező dogmatismus; de Nagy Frigyes visszahívja a diadalmi ünnepélyességgel Haliéba ismét bevonuló tanárt. A hallei egyetem keletkezésében érvényesülő, az egyéni meggyőződésen, az ész alapján nyugvó szabad tanulmányozásnak szellemét kifejtésében és a többi német egyetemekre való terjedésében ezután már a külső hatalom nem akadályozta meg. Nagy Frigyes elvei a fejedelmi absolutismust, valamint az azzal szövetkező egyházi dogmatismus hatalmát megsemmisítették. Az állam erkölcsi alapokon nyugvó, a nép-fenséget, a nemzeti szellemet szervező intézmény. A fejedelem

pedig nem ura az államnak, hanem nemzete, a nép boldogításának első szolgája. A törvényben szólal meg az állam akaratát, s ha ez beszél: hallgat a fejedelem. A törvényszék előtt paraszt és herceg közt nincs különbség. A *cselekvés* terén nincs az államnál felsőbb hatalom. E téren a feltétlen, a lelki ismeretszerű engedelmesség ép úgy a fejedelemnek, mint az állam minden polgárának egyenlő kötelessége. De a *vallás és gondolkodás terén feltétlen az általános szabadság*. A tudós (philosophus) az Univerzum tanítója, a fejedelmek mestere. A következetes gondolkodás az ő feladata; a fejedelemé: a következetes cselekvés. Okoskodás útján tanítson az, példa útján emez. (Wolffhoz írt levele 1740.) Nem az emlékezés, a dressura, hanem a gondolkodás, az önálló ítélet az egyetemi tanulmányozás feladata (Trendelenburg: Kleinen Schriften I. 129-143. 1.). Nagy Frigyesnek ezen, az állam alaptörvényeibe felvett elvei biztosították az egyetemi tanulmányozás eredeti feladatának akadálytalan megoldását.

Halléban szabadult fel a tudós a tudományt fékező, szolgálásra készítő külső hatalmak alól; a Münchhausen által újjászervezett göttingai egyetemen pedig a tudomány a tradíció hatalma alól. Míg amott a Cartesiusi, addig itt a Baconi szellemirány volt a határozó. A tudomány nemcsak hogy nem szolgálja a felekezeti- vagy fejedelemnek; de nincs is alárendelve az életpályák által követelt gyakorlati érdekeknek.

A tudomány ágainak e szempontból való osztályozása fő- vagy alárendelt tudományokra ezért is tarthatatlan. A tudomány tárgya mindig egyéni és sajátos; ezen egyéninek és sajátosnak keletkezésében való megértése, a levésben a törvények kutatása egyiránt érdekes és értékes a tudomány szempontjából bármely tárgygyal szemben. Az egész kosmos, a történet, valamint a természet világa s e világnak minden tárgya és jelensége a tudományos ismeret körébe vonandó. Gyakran ép az úgynevezett segédtudományok tanulmányozása képezi az úgynevezett főtudományoknak éltető és újjászülő forrását.

Huszonhét, eddig az egyetemen elő nem adott tantárggyal gazdagodott meg az egyetemi stúdium Göttingában (Meiners: Kurze Darstellung der Entwicklung der höheren Schulen 1808. p. 23.). A tudomány valóban kosmopolitikus jelentőségűvé vált Göttingában. Nemzetekre való tekintet nélkül hívta meg Münchhausen, nagy anyagi áldozatok mellett, a legjobb tanerőket, s nemsokára a hallgatóság nagyobb része idegen nemzetbeli volt (Oesterley: Gesch. der Univers. Göttingen, p. 42.): Göttinga világegyetemmé vált.

Volt azonban a tudomány ezen jogosult tárgyi egyéniesítésében kettős veszély. Az egyes tudományágak könnyen megfélemedezhettek arról, hogy létjogosultságuk csak annyiban van, a mennyiben a tudomány törzsének, a tudomány összerendezésének organikus részei, míg élő kölcsönhatásban állanak magával a tudománnyal; s másrészt maga a tudós vajmi könnyen megfélemedezhetett arról, hogy ő, midőn új tért nyit a kutatásnak s új eredményeket képes felmutatni: erre nem magától jutott, hanem a múltban és jelenben hatásos tudományos szellem-szervezet alapján, a melynek ő is csak egyik szerény szerve.

A tudományt elaprózó és a tudóst elszigetelő ezen göttingai irányzat ellen küzdött a kis Jena. Fichte tudománytana feltüntetése azon szervező és életető szellemet, mely a tudomány egyes ágait egységesen áthatja; s a tudós lényegéről írt remek műve utalt azon ethikai erőre, mely a tudóst és tanárt személyiségében is megszenteli. A tanulmányozás nem a theoretikai észnek objectiv folyamata, hanem a tudós és tanár személyiségét felemelő és szabad tevékenységre indító enthusiasmus, tekintettel a tudomány ideájára. A személyi tényezőnek ezen hangsúlyozása magyarázza meg, hogy Jena – nevezetesen Herder és Schiller szellemének hatása alatt is – ezen személyinek mélyebb, természetes erkölcsi alapját, t. i. a nemzeti szellemmel való egybeforrását nyomatékosan kiemelte. A tudós – a professor igenis egy egyetemes hatalomnak, a

mindenre egyenlőkép kiterjeszkedő igazság szellemének orgánuma; de midőn e hatalom ő benne személyi erőre emelkedik – ő megszűnt kosmopolitának lenni; ő hazájának, nemzetének is felavatott bajnoka. Fichtenek Berlinben életveszély közt tartott beszédei, s a jenai studensek wartburgi ünnepélye tüntetik fel legtisztábban a tanulmányozás azon szellemét, mely a tanulmányozóban személyi erőre emelkedett.

Önálló, szabad tanulmányozás, mely semmiféle külső hatalom befolyása s irányítása alatt nem áll, mely a végtelen igazság szeretetének szelleme alapján a végtelen mindenre, mint egyénire, egyenlőkép kiterjeszkedik, de a tudomány szerves egészéből veszi az egyesnek kutatásában is érvényesülő erejét, s mely, midőn a tudásban személyi erőre emelkedik, nemzetének kultúr-missióját is ép tudománya útján szolgálja: az egyetemi tanulmányozás ezen eszménye, ezen feladata: létesíté Németszágnak már akkori szellemi központjában, oly időben, midőn még harcmezőn folyt a nemzeti önállóságérti küzdelem, s midőn Németszágnak egyes tartományai még idegen nyelv és idegen fejedelmek hatalma alatt állottak: a *berlini* egyetemet.

Humboldt Vilmos volt az egyetem tervezője; Schleiermacher, Savygni, Wolf és Schmalz annak szellemi oszlopai, s koronája, első rectora: Fichte.

Az egyetemi tanulmányozás a berlini egyetem alapításával, s a berlini egyetem szellemének a többi német egyetemekre való terjedésével ismét visszatért az egyetemek keletkezésével, tehát azok lényegével adott feladatára.

A magistereknek és scholároknak a tudományért való lelkesülés alapján kifejlődő személyes kölcsönhatásban, a tanulmányozásban; tehát a tanítás és tanulás teljes szabadságában rejlik itt és ott a súlypont. Itt is, ott is a minden igaz tudományos folyamattal együtt járó rendszeresítés, az egységes világnézet a cél. Nem korlátozza e kölcsönhatást, tanulmányozást és rendszeresítést semmi külső hatalom. Az egyetem

autonom testület. De ezen önállósága nem függetlenség. Be-taglalódik, illeszkedik itt és ott azon szellemi organismusba, a mely a kort, mint kultúrhatalom élteti.

A jelenlegi s az eredeti egyetemek közti különbség nem a lényegét, hanem ugyanazon egy lényegnek formáját, tüneményi oldalát érinti.

Az egyház volt a scholastika korában azon egységes Organismus, mely a kultúrhatalmat képviselte. Ma a kultúra lényegileg, az egyház útján, áthatotta magát az emberiséget s ezen általános emberi kultúrát minden egyes nemzet egyénileg, sajátosan fejezi ki. Nemzeteknek mai nap csak akkor és annyiban van létjogosultságuk, ha és a mennyiben egy sajátos kultúrmissiót teljesítenek az általános emberi kultúrának szerves egészében. Ezért is ma az egyes tudós, a kiből a tanulmányozás, személyi erővé vált tanulmányozásában, a nemzeti szellemmel, annak kultúr-eszményével egybeforrott, s a ki tudományát művelve, azt nemzete kultúrájának emelése érdekében értékesíti.

Akkoriban a megértendő és rendszeresítendő értékképzetek szűk térre szorultak s dogmatikailag adva voltak. Ma az értékesítés alanya és tárgya, a kereszténység egyéniesítő szeretettelve alapján, végetlenül megsokszorozódott, a kutatás iránya pedig szűkült. Minden egyes tudós arra van hivatva, hogy a múltnak vagy jelennek adott értékképzeteit ne csak magába fogadja, hanem azt egyéniségével assimilálva, mint sajátos értékűt, tételezze is. S kutatása tárgyát nemcsak a dogmatikailag adott értékképzetek képezik, hanem minden, a mi mint sajátos érvényesítési létét. Nincs különbség a nagy és kicsiny, az élő és élettelen közt; hisz tényleg mind élő, még az úgynevezett élettelen is egy élő processusnak megmerevülése, s épen a kicsiny, a majd láthatatlan gnomok módjára létesíti a legcomplicáltabb organismusokat, s magyarázza meg ezekben a csodás erejű hatásokat. A kutatás iránya azonban szűkült, a mennyiben a formális tudományoktól eltekintve, csak a

phoenomenonnak lényegszerű felismerésére szorult s ezáltal az összes tudományok, nevezetesen a theológiának és philo-sophiának teljes átalakítását már is létesíté, de még inkább létesíteni fogja.

Ezzel szorosán összefüggésben nagyon is változott a philo-sophiának nem ugyan feladata, de szerepe az egyetemi tanul-mányozás körén belül. Az egyetemek keletkezésekor a philo-sophia előkészítő tudomány volt a szaktudományokra nézve. Minden egyetemi polgár artista volt legalább. Ezért is e facultas volt, az egyetemi alapító-levelek szerint is, az egyetemi tanul-mányozás forrása és a szaktudományok egybefűző köteléke. Az egyetem kormányzatában az artisták voltak az uralkodók; de a tudomány hierarchiájában ők voltak az utolsók; ők képez-ték a felsőbb facultásokkal szemben az alsóbb facultást. A philo-sophiai facultásnak sorsa idővel mind rosszabbra fordult. Minél inkább hatottak az egyetemre a gyakorlati élet érdekei, annál inkább növekedtek hatalomban és tekintélyben a gyakorlati étellel szorosabban összefüggő felsőbb facultások, annál inkább nézték le ezek szolgáljukat. A philosophiának ezen szolgálai álla-potát sötét színekben festi Kant: „Streit der Facultäten” című művében; de ugyané művében tünteti fel e sötét háttérből a philosophia jövőjének képét fényes ragyogásban.

A Fichtéből kiinduló és Hegelben tetőző irányzat látszólag ugyancsak a philosophiát a tudományos hierarchiában is trónra emelte. Exner, a bécsi egyetemnek volt rectora, négy évvel ezelőtt nagy feltűnést keltett rectori beszédében (Über poli-tische Bildung p. 34.) kijelentette, hogy a philosophia belátha-tatlan időkig lelépett e trónról.

Igaz az, hogy a philosophiai előadásokat nem ostromlják mai nap minden facultások lelkes hallgatói, mint akkor, midőn a philosophia a gondolkozás útján kívánta magát a létet is construálni, a levés titkát megfejteni s az egységes világnézetet, mennyet és földet egybefoglalva, kifejteni. A csalatkozás heves indulatával és gúnyjával támadták meg e meddő philosophiát

és pedig különösen azok, kik ép a philosophiai szellemnek hatása alatt újjáteremtették a természet- és történettudományokat és a philosophiai szellemtől áthattott tudományokra alapíták ép úgy az orvosi, mint a jogi szaktudományokat. A philosophiai bevezető cursus, a mint az régebben volt, ma bátran elmaradhat; de nem maradhat el a szaktudományokat kísérő s azokat mintegy befejező, azon szoros értelemben vett philosophiai tudomány, mely az egyes tudományok exact kutatása alapján nyert elveit, ezen tudományos úton nyert és így tehát nem dogmatikus jellegű értékfogalmakat egységes világnézet megalkotása érdekében feldolgozza. A philosophia helye és szerepe tényleg változott; de ma is ugyanaz a feladata, a mi volt az egyetemnek keletkezésének idejében, s melyet Kant is főntebb említett művében kijelölt, a csak önmagáért kutató s így az egyetemi tanulmányozás önállóságát és szabadságát megalapító, s e kutatás végeredményét egységbe foglaló disciplina. (Különben 1. erre nézve Schleiermacher gyönyörű gondolatait. Ueber Univers. 37., 54., 75., 110. stb. 1.)

V.

De megállapodhatunk-e az egyetemi tanulmányozásnak ezen eredeti feladata mellett, a melyet a német egyetemek újabb fejlődése emelt ismét érvényre?!

Akárhányan lesznek, kik a hazai tényleges viszonyokra utalva, e fejtegetések ellenében azt állítják, hogy szép az a tudomány, az az öncélú tanulmányozás: de az egyetemeknek tulajdonképeni feladata mégis csak az, hogy jeles papokat, tanárokat, orvosokat, ügyvédeket, hivatalnokokat képezzen. Az egyetem állami intézet s így az államot szolgálja az állam e hivatalnokai kiképzése által.

E gondolat nálunk nem új. A jezsuiták vezetése alatt állott nagyszombati egyetem alapítása és szervezete szerint sem lehetett egyéb, mint a papi, tanári, majd később az ügyvédi

és állami tisztviselői hivatalra előképző szakiskola általános eruditio nyújtása, de az önálló tanulmányozás teljes kizárása mellett.

A XVIII. század kezdetén ama meggyőződés, hogy nevezetesen a felsőbb oktatás tanügye állami ügy, országgyűléseink tárgyalásában, valamint egyes törvényeiben (1715: LXXIV. t.-cz., 1723:LXX.) is nyer kifejezést. Az 1722. országgyűlés a világi pályára szükséges tudományokban való oktatást sürgeti. Az országgyűlésen a nemzeti érdek; a kormány körében a németországi egyetemi, nevezetesen a protestáns szellemtől való elszigetelés érdeke lép előtérbe.

A kormány már a XVIII. század harminczas éveiben megnehezíti, majd később egészen eltiltja a külföldi egyetemek látogatását. A hétéves háború ez ellenszenvet még inkább fokozza. Mária Terézia már 1761-ben kísérletet tesz egy Erdélyben felállítandó oly egyetem létesítésére nézve, a melyen a helvét és ágostai hitvallásnak anyagi alapjai felhasználása mellett (1764. augusztus 24-iki leirat) protestáns theologiai facultas is szervezendő.

Alkalmi okul szolgált e tervezetésre a külföldi egyetemekről beszívargó gonosz elvek ellensúlyozása s a tanároknak az udvartól való függése alapján – veszélyes tanok terjesztésének meggátolása (L. M. T. 1761. szeptemberében az erdélyi udvari cancelláriához intézett kéziratát). Nem tanulmányozás, hanem a hivatalra az állam szellemében képesítő szakoktatás volt e létesítendő egyetem feladata. Ez egyetem főleg pénzhány miatt nem jött létre. Mária Terézia erre a nagyszombati egyetemnek királyivá való átalakítását tervezi. Nagy óvatossággal intézkedik már 1762 óta ez ügyben, míg végre 1769. július 17-én kelt alapítványozó levelében ez egyetemet kegyes pártfogása és igazgatása alá fogadva – királyivá teszi; át-helyezését Budára, 1777-ben (február 10.), elrendeli s 1780-ban kiadja számára Diploma inanguraleját. Az egyetem címere és pecsétje is hirdeti állami alapítását és rendeltetését; az

1782-ben megváltoztatott doctori eskü elvileg megszünteti felekezeti jellegét.

Az alapító-levél megemlíti ugyan a szokásos szabadalmakat, tulajdonjoggal ruházza fel az egyetemet; kormányzati szervezetében ott találjuk a rectort, a decanokat: de itt mindez a stúdium generálásának csak külső díszítménye. II. József alatt elveszti az egyetem nagyszerű adományain gyökerező tulajdonjogát; a kormányzati autonómia pedig kezdettől fogva inkább csak szertartási képviseleti jog volt. Tényleg az egyetem tisztán állami igazgatás alá került. Az udvari tanulmányi bizottság, majd a helytartó-tanács, majd külön e célra kinevezett igazgatók kormányozták az egyetemet, ellenőrizték a tanárok működését. A tanár állami hivatalnok; az egyetem: iskola, melynek feladata betanítás útján az állam igényeinek megfelelő hivatalnokokat képezni.

Találkozunk ugyan az alapító-levélben ép úgy, mint a diplomában oly fordulatokkal, melyek az egyetem feladatává nemcsak az egyházi és állami hivatalra való képesítést, hanem a magasabb tudományokban való kiképzést is tűzik ki; de a művészetek és tudományok értékesítésének alapja mindenütt a hasznos – a szükséges; a többször kiemelt „a jelenkor modern követelményeinek megfelelő” szintén csak az, a mi az államra nézve hasznos és szükséges. II. Józsefnek 1782-ben, november 25-én, kelt s az udvari tanulmányi bizottsághoz intézett legfelsőbb leirata legvilágosabban fejezi ki e gondolatot: „Az ifjaknak az egyetemen ne tanítsanak olyasmit, a mit ők vagy igen ritkán, vagy tán épenséggel nem értékesíthetnek az állam javára, mivelhogy az egyetemek lényeges tudományai csakis állami hivatalnokok kiképzésére valók”. (Kink: *Gesch. der k. Universität I.* 547.) Egyes túlbuzgó tanárokat pedig az 1813-iki (június 8.) legfelsőbb resolutio arra figyelmeztet, hogy nem az egyetem feladata, sőt egyáltalán nem is lehet az, hogy tudósokat képezzen. (Kink: *i. m.* 606.)

Az egyetem feladata lényegileg az állam hivatalnokainak kiképzésére szorítkozott. Hivatalnokul való alkalmaztatás az ismeretek és ügyességek birtokának vizsgán constatálható bizonyos mennyiségét és fokát tételezi fel. Ezekre betanítandó a candidatus. Minél inkább absorbeálja maga az állam a társadalomnak kulturális kötelességeit és jogát, annál korlátoltabb a képzésben a szabadság; s minél inkább igyekszik a kormány magát az államot a haladó kultúr-nemzetek hatásától megóvni, annál egyoldalúbb és szűkebb lesz a képzés anyaga.

Ezen absorbeáló, leviathanszerű törekvés a társadalom kötelességeivel és jogaival szemben s másrészt ezen izoláló törekvés jellemzi Mária Terézia óta 1848-ig általában, de nevezetesen a felsőbb oktatás terén az állami hatalom ténykedését.

Ily tisztán csakis állami gyakorlati célú tanintézetekre nézve teljesen felesleges a kormányzatban érvényesülő autonómia. Az egyetemi tanároknak nincs semmiféle joguk és kötelességük a tanügy fejlesztése körül. Mindebben eljárnak az udvari tanulmányi comissio, a helytartó-tanács, a kinevezett inspec-torok. E hatóságoktól veszi az egyetemi tanár tantárgya kezelésére nézve az általános, sőt minden egyes tanár még különös instructióit. Naponta két órát köteles tanítani és pedig az állam által meghatározott időben. A tanár köteles a leczke kezdetén – és pedig előleges figyelmeztetés nélkül – 2–3 tanulót a múlt leczke tantárgyából kikérdezni. A diktálás vagy az elő-adás után való írás meg van tiltva. A tanár írhat kézikönyvet; de ezt csak akkor használhatja, hogyha azt az állami hatóság megvizsgálta és jóváhagyta; rendszeren azonban előre megjelöltetnek a tanárok által használandó tankönyvek. E kijelölés-nél elképzelhetlen az önkénykedés; midőn például II. József a katolikus theologiai facultas egyháztörténeti tankönyvéül egy protestáns szerző (Schroeck Mihály) művét és később ugyancsak ezen szemlemben írt más művét (Watteroth és Dannemayer) rendeli el használandóknak. (L. Kink: Gesch. der k. Universität in Wien I. 556. és melléklete 294. stb.)

E kijelölt tankönyvek szelleméhez köteles a tanár előadásait szabni; sőt az 1788. január 9-iki rendelet megköveteli azt is, hogy a tanár még a magántársalgást is e tankönyvek szellemében folytassa. Egyes intézkedések a hallgatók szellemirányzatát még az életre kihatólag is kötelezőleg kívánják meghatározni; így, midőn a II. József által elrendelt, a theologusok promotiójánál használt „formula sponsionis solennise” a katolikus theologusokat arra kötelezi, hogy a theologiai disciplinákat tisztán tartsák a scholastikusok semmis vélekedéseitől (Kink II. 598.). A tanárok politikai és vallási meggyőződését szabályzólag megköti az 1790-iki május 3-án kelt legfelsőbb leirat, mely szigorú megtorlás fenyítése alatt utasítja a tanárokat, hogy tartózkodjanak az ország rendszerével és törvényeivel, avagy a keresztyén vallás elveivel ellenkező tétel tanításától.

II. József uralkodása alatt legalább a philosophia tanárai részesültek azon kiváltságban, hogy tankönyveiket szabadon választhatták; de már 1795-ben e tankönyvek használatának köre is megszoríttatik, a mennyiben a tanügyi hatóság kötelező szabályként kimondja, hogy csakis oly philosophiai tankönyvek használhatók, melyek a Kanti bölcselettel ellenkező álláspontot foglalnak el vagy azt megelőzőleg jelentek meg. Ezen általában kimondott szabály azonban még közelebbi megszorítást is szenved: a metaphysikus csak Makó, Horváth Iván vagy Storchenau; a jogbölcész Stöger vagy Sels tankönyvei közt választhat; az ethikus pedig csakis Eberhard tankönyvét, Makó fordításában használhatja. A helytartó-tanács indítványa alapján Kant rendszerét dicsőítő Kreil tanár szoros felügyelet alá helyezendő; a legfelsőbb elhatározás az – udvari cancellária véleménye értelmében – Kant rendszerének tanítását, mint a mely veszélyes, homályos és fellengző, az ország összes tanintézeteiből kitiltja. Deling tanárt, ki azt az egyetemen tanítja, egy évi fizetésének utalványozása mellett tanszékétől megfosztja; Kreilt, 1795-ben, fizetése háрма-

dával nyugdíjazza; sőt őt, mint a ki Abaffyval baráti viszonyban volt, és a „marseülaise”-t németre lefordítá, Pestről számúzi.

Az előadások mellett nagy szerepet vittek a pesti egyetemen a disputatiók, melyek a hallgatók ügyességét fejleszték. A hetvenes évektől kezdve havonta, később félévenként tartottak ily disputatiókat és pedig az egyes tanárok által előadott tananyag alapján. A disputatiók 12 thesiseit a szaktanár állítá egybe, de a tételek csak azon esetben képezhették a megvitatás tárgyát, ha azokat a helytartó-tanács könyvbírálati bizottsága helybenhagyta. Megtörtént az is, hogy maga a királynő is módosítá a jogtanárok által kitűzött tételeket. II. József beszüntette ugyan ezen disputatiókat; de 1795-ben ismét életbelépteti azokat a kormány és pedig azon czélból, hogy ezen úton a *tanítás tartalmát* ellenőrizhesse s az ez iránt keletkezett aggályokat eloszlathassa. A disputatiók nem a hallgatót, hanem a *tanárt ellenőrző* intézménynyé váltak.

A tanulók szorgalmát az óránkénti feleletek, a semestralis vizsgák ellenőrizték, fokozták. Meg nem felelő érdemjegy a tanfolyam ismételését eredményezte. A vizsgát, valamint az érdemjegyet a kormány közege ellenőrizte.

Az ily iskolás színvonalra leszorított előadásokat a hallgatók, igen természetesen, szorgalmasan látogatták. A látogatás ellenőrzését megkönnyíté még azon körülmény is, hogy minden hallgatónak a 90-es évek óta számozott ülőhelye volt. Némi zavart okozott a számoknak időről-időre való felcserélése. Ezen helycserét azonban megokolja a policialis állam bölcsesége. E bölcsesség ezáltal elejét kívánta venni annak, hogy a hosszabb ideig egymás mellett ülők studensi szövetezésekre ve-temedjenek.

Correct „Staatsdiener”-ek képzése volt nálunk ép úgy, mint Franciaországban az egyetemi tanítás eszménye. Az egyetem szakiskolává süllyedt le, a melyből a tanítási és tanulási szabadság, az önálló tanulmányozás, a szabad gondolkozás, az igazságért való lelkesülés geniusa eltávozott. *A szűk látókörű*

rationalistikus állami absolutismus, majd később az atyáskodó policialis állam az egyetemet sajátos eredeti jellegéből kiforgatá. Az egyetem kizárólag az állam érdekeit szolgáló betanító szakiskolává vált.

VI.

Nem az állam kormányának, sem pedig az egyetem szervezetének érdeme, hogy még ezen korszakban is voltak kiválóbb tudós egyetemi tanárok. Köszönjük ezt első sorban maguknak e jeles férfiaknak, kik nyomasztó szellemi és anyagi helyzetükön felülemelkedve, otthonosak voltak a tudománynak állami határt nem ismerő szabad országában s nem kevésbé azon nemzeti alapon meginduló reformmozgalomnak, mely ezen idegenszerű gyámkodó, egyenlősítő, a társadalmat elnyelő, állami absolutimus ellen protestált; s mely nemzeti mozgalomhoz ők is csatlakoztak.

Már az 1790/91-iki országgyűlés azon bizottsági munkálatában, mely a koronázási eskü tervezetét készíté el – nevezetesen e tervezet 22-ik pontjában – kifejezést adott a tanügy terén érvényesülő idegenszerű állameszmény elleni tiltakozásnak, a mennyiben e tervezet szerint Ő Felsége esküvel fogadja, hogy sem ő, sem utódai sohasem fogják az ifjúság nyilvános nevelésének rendezését saját teljhatalmukból meghatározni, bármely udvari commissiónak vagy bármely udvari vagy külföldi hatóságnak alárendelni, hanem abban mindig az országgyűlés által megállapított nemzeti nevelés általános elvei szerint fognak eljárni; esküvel fogadja, hogy az országban s a mellékországokban semmiféle idegen nyelvet (tehát a németet sem) nem fog bevezetni s a nemzetet nem fogja annak tanulására kötelezni.

A koronázási eskü tervezetének e pontja – bár e határozott alakban nem vétetett fel magába a koronázási eskübe: szelleme mégis az 1790/91: XV. és XVII., nevezetesen pedig

a XXVI. t.-cz. 4. és δ. §-aiban behatással volt a törvényben autonómoknak elismert protestáns felekezetek tanügyi szervező munkásságára. A magyar nyelv, mint nemzeti nyelv, már 1790-ben a soproni lyceumban, s majd ugyanazon időben a pozsonyi lyceum körében alapított magyar társaságban otthont nyert. Az 1790-iki evangélikus egyetemes gyűlés határozatilag kimondja, hogy a magyar nyelv minden evangélikus iskolában a lehető legnagyobb mértékben taníttassék. E határozatot az 1809-iki gyűlés megújítja. A Schedius-felé tanterv a paedagogika és katechetika tanárát előadásainak magyar nyelven való tanítására kötelezi és elrendeli a magyar nyelvnek rendkívüli órákban való tanítását a felső osztályokban; 1840-ben elrendeli, hogy a szövevényesebb terminológia nélküli tantárgyak magyarul adassanak elő, hogy minden bizonyítvány s hivatalos kimutatás magyar nyelven szerkesztendő s a magyar nyelv és irodalom kötelező tantárgyként előadandó. Az 1842-iki zay-ugróci tanterv 4. és 5. pontja végre az evangélikus közép- és főiskolák tannyelvéül kizárólag a magyar nyelvet állapítja meg.

E szűkebb körben érvényesülő nemzeti esemény a társadalmat is szervezőleg hatotta át. Nemzeti alapon szervezendő a társadalom. A társadalmi élet egyes tényezői – a földművelés, az ipar, a kereskedelem, de nemkülönben a tudomány terén felszabadítandók a gyámkodó, egyenlősítő s a társadalmat lebilincselő állami absolutismus békóiból. Az 1827-iki országgyűlésen teremti nagy Széchenyink szava a Magyar Tudományos Akadémiát; s ugyanezen országgyűlés VIII. t.-cz. alapján kiküldött országos választmány munkálata 167. §-ában a tanszabadság elvének már ad némi kifejezést. Az ez országgyűlésen elvetett – az egyetemi élet újjáalakulására nagyfontosságú csirák a reformmozgalmak közt érlelődtek meg. Az 1842 43:11. t.-cz. 9. §-ában kimondja, hogy „az ország határain belőli iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen”. 1845. január 14-én a helytartótanács a törvény életbeléptetését

elrendeli. A tudomány-egyetem hivatalos és tannyelve azóta a magyar.

vS midőn végre hazánk e társadalmi reformmozgalomnak útján nemzeti szellemben megizmosodva visszanyerte politikai önállóságát, szabadságát alkotmányával s nevezetesen a parlamentnek felelős független magyar ministeriumával: a tudomány-egyetem is e szabad nemzet országgyűlése révén az 1848-iki XIX. „a magyar egyetem”-ről szóló törvénycikkében az egyetemnek régi s eredeti szabadságához jutott.

A mire az 1790/91. országgyűlések koronázási esküt tervező bizottsága gondolt: az íme most megvalósult. Immár nem állt a tanügy s nevezetesen a tudomány-egyetem önkényszerűen idegenből, a nemzet geniusával ellenkező módon kormányzó udvari hatóság alatt; egyenesen a közoktatási miniszternek hatósága alá helyeztetett, ki a nemzetnek az országgyűlésen volt felelős (1. §.). A tudomány-egyetemnek vezérlő és éltető leikévé pedig a tanszabadság elve vált; a mely a hallgatót érettnek tekinti arra, hogy szabadon válaszszon az előadásokban, valamint a tanárok közt; s mely mint a tanítás és így a tudomány szabadsága megkívánja azt, hogy a rendes tanárokon kívül még más jeles egyének is egyelőre a miniszter, később a törvény által meghatározott feltételek mellett taníthassanak. A törvény tehát a tudomány, a tudományos szellem fejlesztése szempontjából olyannyira fontos rendkívüli, magántanári intézményt elvileg kimondta s ez elvek alkalmazását a miniszterre bízta (3. §.).

A miniszter csak részben felelhetett meg megbízatásának. A reactio, majd az éjszakai szél elhervasztá alkotmányos életünk tavaszának virágát. Alkotmányunk felfüggesztésével – a tudomány-egyetem alkotmányos jogai is felfüggesztettek; ideiglenesen kinevezett rector és dékánok vezették az egyetem ügyét császári királyi hadi és polgári biztosok, majd később (1850.) a bécsi cultus és közoktatási miniszter hatósága alatt. A német nyelv mint tannyelv is újra tért foglalt; a nem „tisztá” tanárok

(pl. Balassa, Pauler) csak ideiglenesen foglalhatták el tanszékeiket, míg ugyanis purificálódtak s tanárok alkalmazásánál előtérbe lépett mint elengedhetlen feltétel a „tisztaság”.

Az egyetemet azonban főkincsétől nem fosztá meg e korszak sem: a tanszabadság kincsétől. A bécsi egyetemen már 1846-ban indult meg az egyetemnek ez elv alapján való szervezése. Thun Leo a tudomány méltósága előtt meghajolt s az 1850. február 15-én kelt leiratában kijelenti, hogy a pesti egyetem végleges rendezésénél a tanítási és tanulási szabadság elvét, mint vezérlőt követi. A szabadságnak tehát volt hazánkban – az autonom felekezetektől eltekintve is – ott-hona az egyetemben.

S e szabadság már 1856-ban követelte az egyetem önkormányzatának visszaállítását, miután a theologiai facultas által kezdeményezett felirat szerint sem politikai, sem tudományos érdekből nem szükséges a provisorium.

Az 1859-et követő 60-as év, bár egyelőre csak kivételesen, 1^{1/2}, évre viszaadja az egyetemnek rector- és dékánválasztó jogát; s ugyanazon év november 11-én kelt helytartótanácsi rendelet visszahelyezi a magyar nyelvet is nemrég kivívott jogaiba.

Magyar egyetemet, mely a 48-as tanszabadság elvén állott, vett át nagy Eötvösünk, mint újra kinevezett minister 1867-ben. Ha államférfiaink valamelyike, úgy Eötvösünk volt áthatva azon igazságtól, hogy nemzetünk szabadságát nem a törvény, hanem nemzeti kulturánk biztosítja; s hogy e kulturánk uralkodó eszméje, szemben az ó-kori kulturával, az egyéniségnek eszméje. A cultur-államnak nemzeti, sajátos alapon való megteremtése volt tehát közoktatási vezérlő tevékenységének mozgató ereje.

Az állam annál fejlettebb, annál hatalmasabb, minél inkább tagolt annak szervezete, minél több egyénileg sajátos szervek egységes szellemben való közreműködésén épül fel. A társadalmi tényezők az egyes, valamint erkölcsi személyisé-

gek egyéniségükben, sajátosságukban nemcsak elismerendők, hanem államilag is fejlődésükben támogatandók, de csak addig, míg azokat az egységes nemzeti szellem éltetőleg hatja át. Ez egyéni fejlődésnek e kereten belül nincs határa; mivel minél egyénibb, minél sajátosabb e személyiségek fejlődése, annál inkább végeznek oly munkát, minőt az államnak más szerve nem teljesíthet; s ezért is annál intenzívebb magának az államnak culturája.

Midőn azonban a cultur-állam lényege szerint nem *Qgyéb*, mint a nemzeti szellemtől egységesen áthatott egyéni erőknök felszabadítója: az állam épp nemzeti culturája érdekében azon feladatáról sem feledkezhetik meg, hogy biztosítékot szerezzen magának az iránt, hogy a nemzet hivatott és hivatalos szellemi vezetői az ismeretek és ügyességek azon minimumával rendelkezzenek, mely hivatalos vezetői feladatuk sikeres végzésére nézve okvetlen szükséges. *A cultur-állam eszméjéből folyik állami szakszerű vizsgáló bizottságok szervezése mindazok számára, kik magában az államban hivatalos vezető szerepre igényt tartanak.*

E vezető szellemeknek alma materje: a főiskola, az egyetem. S midőn az egyetem a cultur-állam keretén belül, mint állami intézmény ily a cultur-állam lényegéből folyó gyakorlati célra is készít elő – eredeti feladata tágul: *feladata nemcsak az, hogy a tudományt önmagáért művelje s ez öncélú tanulmányozás folyamatát hallgatóiban megindítsa s minden egyéb tekintet nélkül az igazság kutatásáért való lelkesülésre vezessen; hanem tényleg az is, hogy a cultur-állam hivatalos vezetői szerepére vállalkozók számára nyújtsa azon ismereteket, melyek a gyakorlati pályákra nézve szükségesek, s melyekről köteles a hallgató az államilag szervezett vizsgáló bizottságok előtt beszámolni.*

VII.

Mikép egyeztethető meg egymással e kettős feladat: ez képezi az egyetemi kérdésnek jelenleg oly kényes problémáját.

Vannak ugyan egyesek, kik e gordiusi csomót a gyakorlati élet éles fegyverével ketté vágják, hivatkozva arra, hogy a magyar nemzeti szellem gyakorlati irányzatú, a tudományért, mint ilyenért, nem lelkesül; a miért is az egyetemet épp úgy, mint azt a velünk temperamentumban egyező francia tette – állami vizsgára előkészítő szakiskolává kell átalakítani, a melyben közlendő az, a mi immár megvan állapítva, szépen elrendezett, könnyen felfogható alakban, minden kételyek és mélyebb megalapítás kizártával (így jellemzi Helmholtz a francia szakiskolák előadásait. Lásd különben Szabó József: „Mozgalmak az egyetemi rendszer ügyében”, Budapesti Szemlében is közölt kimagasló és tanulságos rectori beszédét 1884. év 93. számában).

A történet óva int e tanács követésétől. Csak az állami absolutismus és a policialis atyáskodó állam sülyeszté le az egyetemet ily vizsgákra betanító intézetekké. Maga II. József közvetlenül halála előtt (február 6-án 1790.) kiadott legfelsőbb resolutiojában bevallja, hogy az ily egyetemen a tudomány emlézési anyaggá vált, hogy az ismeretek felületesek, hogy az ifjúság erkölcsi feslettek, s hogy az állam az ezen főiskoláktól várt előnyt nélkülözi, a becsületes, gondolkozó és művelt állampolgárok kiképzését (L. Kink I. 588.). – Franciaországban pedig a múltban is voltak e szakiskolákká degradált egyetemei mellett oly intézetei, melyek a tudományt, mint olyant művelték s ennek daczára ép e szakiskolákon szerzett szomorú tapasztalatok indíták meg már a 70-es évek közepe (Guizot, Duruy) óta azon mozgalmat, mely a szakiskoláknak facultássá s a facultásoknak tudomány-egyetemmé való átalakulására irányult s mely ugyancsak napjainkban az egyetemi rendszer teljes győzelmére vezetett. (L. Grósz Emil: külföldi egyetemek cikkét a Budapesti Szemle 1890. júniusi számában.)

De a cultur-állam eszméje is határozottan protestál az egyetemnek vizsgára előkészítő szakiskolává lesüllesztése ellen. A cultur-állam lényege szerint követeli a körén belül ténykedő, a nemzeti szellem által áthatott egyes, valamint erkölcsi személyiségek egyéniségének, sajátosságának respectálását, sőt ezeknek a kultúr-cél érdekében való fejlesztését. A tudományegyetem, mely keletkezésével adott jelleménél fogva a tudományt önmagáért műveli, az államnak ily sajátos, egyéni erkölcsi testülete; és pedig azon testület, mely a kultúr-cél érdekében épp a legnagyobb jelentőségű. Kultúrát ugyanis tudomány nélkül el nem képzelhetünk. Tudomány pedig nincs ott, a hol a tudományt minden tekintet nélkül egészen szabadon nem műveljük. A szabadság a tudomány éltető levegője, e nélkül a tudomány épp úgy, mint annak testvére: a művészet mesterséggé silányul le. Allamférfiaink e tudatnak adnak kifejezést, midőn a Kolozsvárit életbeléptetendő második tudományegyetemet az országos törvénnyel (1872: XIX. t.-cz.) a tanszabadság elvének alapjára állíták s még egyes facultások számára is belügyeikre nézve az önálló, egymástól független testületi jogot biztosítják. De érzi ezt magyar nemzetünk is s egyenes rágalom az, hogy nemzeti szellemünk oly gyakorlati irányú lenne, hogy ideális értéket el nem ismer s mindent és így a tudományt is csak eszközi jellegűnek tekint. Az a nemzet, mely a szabadságért, ezen eszményi kincsért, mindennek feláldozására mindig kész volt; azon nemzet, mely a lelkiismeret szabadságát csakis külföldi befolyásnak engedve támadta meg, mely azonban saját természetének megfelelően a vallás szabadságáért bárki ellenében mindig lelkesülten küzdött; azon nemzet, melynek lényegével, történeti missiójával a szabadelvűség összeforrott: ezen nemzet a gondolkodás szabadságának alma matere iránt, az igaz egyetem iránt közönyös nem lehet. Ez igaz egyetemek voltak Németországban a nemzeti egység eszméjének és ez eszme alapján a nemzeti felszabadulásnak hirdetői és hatásos tényezői; s hazánkban is azóta, mióta a szakiskola

valóságos egyetemmé vált, egyetemi ifjúságunk ugyanezen eszmék lelkes előharczosa.

A kultúr-állam eszméje, valamint magyar nemzetünk geniusa egyaránt tiltakozik az ellen, hogy egyetemeinket szakiskolákká süllyeszszük le.

A gordiusi csomónak a gyakorlati élet álláspontjáról követelt ilyenmü kettévágása tehát nem oldja meg a problémát.

S ugyancsak ez áll azoknak sokkal mélyebb érvelése ellenében, kik az egyetem eredeti feladatához mereven és kizárólag ragaszkodva kívánják e csomót kettévágni.

Magában véve egészen helyes azon érvelésük, hogy az oly egyén, a ki a tudománnyal, mint ilyennel behatóan foglalkozott, ki szaktárgyának egyes problémáival kísérleti úton, valamint a történeti és kritikai apparatus felhasználása mellett megpróbálkozott: e munkássága közben a concentrált és disciplinált gondolkodás oly erejére tett szert, hogy ezen erő alapján az állami vizsgák tananyagát – ha azt az egyetemen nem is hallgatta – alkalmas tankönyvek segítségével igen könnyen elsajátíthatja; s e szerint az ily egyénnek nincs szüksége arra, hogy az egyetemen bármit is hallgasson a vizsgára való tekintettel. Az egyetem tehát feladatát a vizsgákra való tekintettel is teljesen megoldotta, ha a tudományt csakis önmagáért, s így tekintet nélkül magára a vizsgára, műveli.

Ez okoskodás helyes, feltéve azt, hogy az egyetemi ifjúság tényleg ily szellemben tanulmányoz s feltéve azt, hogy az állam gyakorlati érdeke tényleg kivétel nélkül minden egyes hivatalosan vezetői szerepre készülő egyéntől eme tanulmányozást megköveteli.

De épen ezen feltétel nem áll.

Nemcsak a poeta, hanem a tudós is nascitur.

Vannak elmék, melyek ismeretek, ügyességek befogadására és alkalmazására teljesen képesek; de viszont teljesen képtelenek tudományos problémákba való elmélyedésre. S vannak viszont oly igazi tudós elmék, melyek a szaktudomány szöve-

vényes tömkelegében teljesen otthonosak s életük hivatását és boldogságát eme szövőszék mellett élvezik; de idegenek a gyakorlati élet terén s tudományukat az életben alkalmazni képtelenek.

Csak ritka elmék kiváltsága e kettős irányzat egyesítése. Ezek hivatottak arra, hogy a kultúr-állam élén, nem mint egyszerű vezetők, hanem mint teremtő, irányító vezérek álljanak. De e vezérek mellett megköveteli a kultúr-állam azon vezetők nagy seregét is, a kiknél nem az ismeretek tudományos alapjainak megszerzése, hanem az ismereteknek körülményekhez képest megfelelő gyakorlati alkalmazása a döntő. Akárhány egyén, ki a tudomány mélyébe sohasem hatolt be – az állami vizsgát szép eredménnyel állhatja meg s a gyakorlati téren mint ügyvéd, mint bíró, mint közigazgatási hivataltalnok, vagy mint középiskolai tanár, mint lelkész kiváló és áldásos vezető működést fejthet ki.

Ezen egyéni tényezővel és ezen kultúr-állami követelménnyel az egyetem is köteles számolni; feladata kitűzésével e tény nyel is megalkudni.

E megalkuvásnál vezérlő és érinthetlen elvek:

1. hogy az egyetemnek eredeti hivatása, a tudománynak önmagáért való művelése semmikép csorbát ne szenvedjen,
2. hogy a tanszabadság elve s így jelen esetben a tanítási szabadság elve érintetlenül maradjon.

A tanár tehát sem a törvény útján, sem rendeleti úton ne utasíttassék arra, hogy az állami vizsgákra való tekintettel még egy előírt tankönyv szerint is tartson előadásokat, hanem egyes-egyedül a kiemelt paedagogiai szempont és az állam érdeke indítsa őt, mint paedagogust és mint állampolgárfirt arra, hogy szaktudományának az állami vizsgánál tekintetbe jövő anyagát s tudományos kutatásának kész eredményét rövidre és világosan egybefoglalva, néhány órában meghatározott cyclusok körén belül előadja; egyszóval esoterikus – csak a tudományt szolgáló előadásán kívül – mellékesen tartson ily exoterikus jellegű előadásokat is.

Ő maga, a rendes tanár tartsa ezen, a tudományra nézve mellékes jelentőségű előadásokat; nem pedig egy assistens, vagy repetens, vagy magántanár, és pedig azért, mivel a tanár épp ezen könnyen megérthető előadásai útján felkeltett tárgyi és személyi érdeklődés alapján – még azokat is, kiket nem a tudományszomj hozott az egyetemre – az esoterikus természetű előadások hallgatására s így igaz tanulmányozásra is indíthatja; de továbbá azért is, mivel a tanárral együtt a tudomány egyes ágaiba, részletkérdésekbe elmerülőeknek alkalmuk nyílik ez előadások hallgatása útján a tanár által felkarolt egész tudományszaknak egységes áttekintésére, a mi pedig nemcsak a részlettanulmányoknak beillesztésére fontos, hanem alkalmul szolgálhat arra, hogy új meg új tudományos problémák tűnjenek fel szemei elé s végre azért is, mivel ezen exoterikus előadások magát a tanárt is arra kényszerítik, hogy időről-időre részlettanulmányai közben megemlékezzék szakmája egészéről s ez alapon értékesítse az egésznek szempontjából is gyakran túlbecsült részlettanulmányait; indítást nyerjen újabb kérdések kutatására, s az ily előadásoknál követelt rövid összefoglalások és könnyebben érthető előadási alak által némileg ellensúlyozza a tárgyi elmélyedéssel oly gyakran járó hajlamot a formabeli nehézkességre.

Az exoterikus természetű, az államvizsgákra való tekintettel tartandó előadások jelentőségének ezen kiemelésével – távolról sem kívántam az egyetem eredeti céljával adott szabad tanulmányozást háttérbe szorítani; sőt ellenkezőleg, az ily exoterikus előadások az egyetem körén belül is csak azáltal nyernek jogosultságot, hogy közvetve – a mint láttuk – amaz eredeti cél is szolgálják. Ez előadások magukban véve – mindig csak mellékes jellegűek.

De ép azért, mivel az állami vizsgákra való tekintet magára az egyetemre nézve mellékes jelentőségű: nagyon is kívánatos, hogy az állam részéről e vizsgákra való tekintettel tett vagy teendő intézkedések, hozott vagy hozandó szabályzatok

lehetőleg ne jussanak ellenkezésbe az egyetemnek eredeti feladatával és az azt biztosító tanszabadsággal, tehát a tanulási, hallgatási szabadsággal sem.

Ezen érdek kívánja:

1. hogy a vizsgák szempontjából hozott oly szabályzatok, a melyek a félévek beszámítását 20 heti óra kimutatásától és nagyobb számú köteles tantárgyak hallgatásától teszik függővé, módosíttassanak. A tantárgyak választási szabadsága, a hallgatási szabadság az ily intézkedések által illusioriuussá válik.¹ S az eredmény

¹ A hallgatási szabadságot korlátozó e szabályzatok tényleg a tanszabadság elvén alapuló tanulmányrendszer iránti bizalmatlanságban gyökereznek. Thun Leo a tanszabadság elvének helyes voltában nem kételkedett, de már 1850-ben kijelenti, hogy a szabadságnak vannak korlátai; s ugyanazon év június 30-án kelt rendeletével megjelöli azon elveket, a melyek szerint rendeződik az előadások; a hallgatási szabadságot pedig tényleg korlátozta azáltal, hogy azokra nézve, kik szigorlatra vagy állami vizsgára kívántak lépni, behozta a kötelező tantárgyak megszabott sorrendjét, meghatározott heti óraszámmal (20, 12.).

Trefort Ágost ministert az akadémiai szabadsággal járó visszaélés, valamint a szakképzés érdeke mindinkább megingatta a tanszabadság elve helyes volta felől táplált meggyőződésében. Már 1874. február 5-én 3055. szám alatt kelt rendelete jelzi bizalmatlanságát a létező tanulmányi rendszer helyes volta iránt, s mi sem bizonyít annyira a mellett, hogy Trefort Ágost minister nem az egyetemnek, hanem a szakiskolának volt híve, mint azon tény, hogy ő a doctorátust is, a szabad egyetemi tanulmányozásnak azt a fokozatát, melyet csakis egyes kiválóbbak érhetnek el – a szaktanításnak eszközévé degradálta a jogi facultusban; úgy hogy az ő kezdeményezésére hozott 1883/84: XXXIV. t.-cz. 5. §. minden leendő ügyvédtől a doctorátust, mint előfeltételt megkövetelte. (Nem hangsúlyozható eléggé, hogy a doctorátus csakis az egyetemnek, mint szabad tanulmányozást létesítő és művelő intézménynek belülye, s a gyakorlati életben lehet ajánló-levél, de nem *conditio sine qua non*). A doctorátus a jogi téren is maradjon a legmagasabb (tehát csakis egyesek által elérhető) tudományos képzettségnek igazolása (gr. Csáky alatt 1891. december havában tartott értekezlet határozata). Trefortnak 1879. évi november 3-án 29,751. szám alatt kelt rendelete már is kilátásba helyezi a tanulmányi és vizsgálati rendszer teljes reformját. Vizsgálatok szaporítása (majd minden éven) által, valamint azon intézkedése által, mely szerint a kellő időben nem vizsgáznak félévei be nem számíthatnak, kívánta nevezetesen a

vajmi gyakran az, hogy a ki egy tárggyal behatóbban kivan foglalkozni – a szükséges óraszám kimutatása érdekében felvesz ugyan más tantárgyakat is, de a nélkül, hogy az előadásokat látogatná; a ki pedig általánosabb érdeklődésnél fogva a kötelező tantárgyakon felül még egyéb előadásokat is kivan hallgatni: kénytelen a heti órák számát 30, sőt 40-re felemelni. Ha valaki ennyi órát hallgat a lelki receptivitás egyoldalú, majd kizárólagos igénybevétele miatt, legfeljebb tanul, de nem tanulmányoz; ha pedig tanulmányoz, az előadások legnagyobb részét nem látogatja. A kötelező heti óráknak 10-re való redukálása és csak az exoterikus természetű előadások hallgatására való kötelezettség a collisiót némiképp megszüntethetné.

S ugyan ezen érdek kívánatossá teszi:

2. hogy az állami vizsgáló bizottságok tagjai túlnyomólag ne egyetemi tanárok legyenek.

Az ily vizsgáknál természetesen a gyakorlati szempont, az ismeretnek gyakorlati téren való alkalmazási képessége lép előtérbe. A gyakorlati szakférfiak e képesség megítélésére a legilletékesebbek. Az egyetemi tanár akarva, nem akarva az ő elméletének ismeretét kívánja, s minél sajátosabban alakítja meg ez elméletét, annál inkább kívánja elméletét a maga saját-

jogi facultáson a tanszabadsággal járó visszaéléseket megszüntetni (1880.). 1883/84-ben egész határozottsággal felveti Trefort az egyetemekhez intézett leiratában azon kérdést, hogy nem lenne-e czélszerű a rendszer megváltoztatásával a mutatkozó bajokon segíteni? A pesti, valamint a kolozsvári egyetem a leghatározottabban foglaltak állást a szabad tanítási és tanulási rendszer mellett, bár mindkettő megengedte eme rendszer szűkebb korlátozását, tekintettel a választandó pályára. Az egyetem eszméje mellett, mint a mely a tanszabadság elvén alapul, Szabó József fent idézett rectori beszédében, nemkülönbön Kautz rectori beszédében e Trefort-féle irányzattal szemben hivatalosan és kiváló hivatottsággal foglalnak állást. A kolozsvári egyetem rectorai – sorban – egyetemünknek országos törvény által biztosított-alap-elveinek védelme s érvényesülése érdekében sikra szállanak különösen Fintz, Genersich (pathologiai alapon megalkuszik), Ajtai (különösen az egyetemnek, mint ilyennek nagy jelentőségét az atomizáló szakiskolákkal szemben emeli ki) és Szamosi kiemelkedő rectori beszédében.

tosságában megvilágosító kifejezéseket is. Ha két ily irányú tanár egy szakból a vizsgáló bizottság tagja: úgy a candidatus – ki csak az egyik tanár elméletében otthonos – esélynek teszi ki magát; ha pedig nyugodtan kivan vizsgára állani – egyetemi idejének javarészét a vizsgára való készüléssel kénytelen eltölteni. Hogy a vizsgák viszont a tanárt is mennyire elvonják egyetemi tanári munkásságától, arra nézve elégséges azon ténynek megemlítése, hogy már 1880-ban, a midőn a budapesti egyetemen 1000-rel volt kevesebb a joghallgató – a vizsgáló tanárok a tanévet a vizsgák miatt még csak október közepén kezdhették meg s előadásait már május hó 25-én kénytelenek befejezni.

Érthetjük ezért is, hogy a vizsga gondolata irányítja az egyetemi hallgatók nagy részének lépteit. Ez hirdeti az egyetemre lépő előtt ama dogmát, hogy a vizsgáló tanárt kell hallgatnia, annak lehetőleg minden előadásaira beiratkoznia.

S ugyancsak az egyetemi tanulmányozásnak vizsgái szempont alá való helyezése magyarázza meg nemcsak a hallgatók közt elterjedő, hanem már a közvéleménybe is áthatoló ama fonák nézetet, hogy köteles ugyan az egyetemi hallgató az előadásokra beiratkozni, de azok látogatása reá nézve nem szükséges: hisz bírja ő a vizsgáló tanár füzeteit, tankönyvét s ezek alapján kellőleg elkészülhet otthon is magára a vizsgára.

Az egyetemi tanteremnek néha megdöbbentő üressége például a pesti jogi facultáson a beiratkozottaknak oly nagy száma daczára, hogy azokat a tantermek be sem fogadhatnák, lényegileg a vizsgái szempontnak ezen egyoldalú érvényesülésére vihető vissza.

S e baj orvosolására czélt tévesztett eszköz a katalógus[^] olvasása, avagy bármiféle fegyelmi szabályzatok szigorú alkalmazása. A vizsgái szempontnak háttérbe szorítása mellett csakis az eredeti egyetemi eszme újra való feltűnése, a szabad tanulmányozás eszményének varázsereje segít e bajon. Ez *eszményi* azonban *látni* kell; a *látásra* pedig *nevelni* is kell.

A középiskola jelen alakjában e nevelői feladatát egész szervezete alapján csakis kivételes esetben teljesítheti. A tananyag terjedelme, a tanórák nagy száma egyoldalúlag a befogadó tevékenységet veszik igénybe, s a középiskola mindvégig nem számolhat növendékeinek megnyilatkozó egyéni hajlamaival s ezeknek az öntevékenységben érvényesülő fejlesztésével. *Nincs igaz átmenet a középiskoláról az egyetemre.* Nagy Eötvösünk egységes középiskolája furcationalis végső osztályaival van hivatva ez áthidalásra. A középiskola végső osztályaiban egyénileg vezetett önmunkásság felkelti a növendékben a szabad szaktanulmányozás iránti érzéket és kedvet; s nem megelégtelve a tanultat, hanem lelkében égő vágygyal, hogy folytathassa a megkezdett és megkedvelt irányt, lépi át a maturus az alma mater küszöbét.

S ily lelkülettel keresve fel az egyetemet – tanárában nem a vizsgáló-bizottsági tagot, hanem a professort fogja látni, azon férfiút, ki egész életét a tudomány művelésére és tanítására szenteli; ki előadásaiban személyi életével egybeforrott tanulmányairól *professiót* tesz; ki áthatva annak tudatától, hogy mennyit köszön a múltnak, tudós elődeinek, kortársainak, s hogy mily távol áll azon eszmény megvalósításától, melyet ő benne is a végtelen igazság eszméje keltett – *őszinte szerénységgel* – de másrészt, mivel ő benne is egyénileg és sajátosan szervezkedett a tudomány szelleme – *nemes önérzettel* terjeszti elő élete legdrágább kincseit gondolataiban, rendszerében.

S mivel a tudomány szeretete az ő életének boldogító főmozgató ereje: a tudománynak egyetemes jellegénél és a szeretetnek mindenre kiterjeszkedő hatalmánál fogva – e tudomány szeretetét hallgatóiban is felkelteni s ápolni is igyekszik. Nem elégszik meg az előadások tartásával: szaksemináriumban gyűjti maga köré a lelkes hallgatókat, hogy bevezesse őket a tudomány művelésének módszerébe s itt az önmunkásság műhelyében személyes kölcsönhatás alapján kedveltesse meg az önmagáért való tanulmányozás boldogító értékét; sőt

felkeresi hallgatóit a philosophiai facultas számára még csak létesítendő, a könyvtárral szervesen egybekapcsolandó dolgozó szakintézetekben, ezen valódi egyetemi internatusokban, hogy itt szabad tanulmányaikban tanácsával támogassa.¹

Az ily tanárt sem tankönyvek, sem füzetek nem pótolják,

¹ A *szakseminariumok* meghonosítása különösen a szorosabb értelemben vett philosophiai philosophia, neveléstudomány, nyelvészet, történet és földrajz) és a jogi facultáson kívánatos. A többi facultások egyes intézetei némileg pótolják a szakseminariumokat. Nézetem szerint e szakseminariuinok kizárólag a tudományos képzés szempontja alá helyezendők s e szerint nem kapcsolandók egybe a gyakorlati s így tehát a tanári életpályára való képzéssel sem. E seminariumokban főleg a részlettanulmányok megindítására: e részlettanulmányok eredményei bemutatására és beható megbírálására helyező a főszűly, Trefort 1883'84-ben hívta fel a philosophiai és jogi karok figyelmét a szakseminariumok meghonosítására. E felhívást megelőzőleg már 1874-ben alapítá Télyf Iván tanár a budapesti egyetemen az első ilyenmő seminariumot s ma már büszkén utalhatnak a classica-philologia mellett a modern philologia, a történet, az aesthetika, a földrajz budapesti tanszékeinek jeles képviselői tényleg fennálló ily seminariumok tudományos eredményeire is. Kolozsvárit a szakseminariumok feladatát részben a középiskolai tanárképző intézet végzi. [A budapesti szakseminariumokat, valamint a kolozsvári földrajzit sajátosan jellemzi az, hogy *múzeumszerű dolgozó-intézetekkel* vannak egybekötve. Az ily múzeumszerű dolgozó intézetek, a melyek a múzeum és szakkönyvtár előnyeit egyesítik – tényleg a seminariumi eredményes munkásságnak *feltételei*. De épen azért, mivel nem alkotnak a szakseminariumokkal egységes intézményt s mivel a philosophiai facultásnál legszorosabban összefüggnek a könyvtárral és a múzeummal: nem tartjuk helyesnek, hogy a seminariumokkal mintegy egybeolvadnak. A seminariumok azonkívül mindig a privatissimum jellegével bírnak s így kizáró természetűek, míg ellenben az ily dolgozó-intézetek ugyanis akkor felelnek meg feladatuknak, ha ép úgy, mint a könyvtár és múzeum, mindenki számára könnyen hozzáférhetők.

Az egyetemi könyvtár úgy volna építendő jövőben, hogy belőle, mint központból indulnának ki, mint sugarak az egyes intézetek helyiségei, mennyi szárnyépületet alkotva. Az egyes főbb szakokat képviselő tanároknak külön ily dolgozó-intézetük lenne, mely egy nagyobb olvasó-, dolgozó-teremből és a tanárnak ezzel kapcsolatos dolgozó-szobájából állana. A terem az illető szakma kívánalmainak megfelelően lenne berendezve. így például a paedagogiai terem magában foglalná a paedagogiai classicus írók összes

mert az ily tanár nemcsak ismeretet nyújt a tán csak vizsgákra készülőknek – a kész ismeret előtte csak mellékes valami; hanem személyi hatása által megragadja a hallgató személyiségét is s az immár látó hallgatóban megindítja s ápolja az önmagáért való tanulmányozás folyamatát, a tudományos

munkáit; a paedagogiai történetre vonatkozó műveket, a tankönyvek, nevezetesen a magyar tankönyvek lehetőleg teljes gyűjteményét; jelesebb paedagogusok mellszobrait vagy legalább arcképeit, azok kéziratait. A különböző korokra és a különböző intézetekre nézve jellemző iskolák tervrajzait, esetleg mintázatait, tanulságosabb taneszközeit. A paedagogiai szaklapok természetesen itt volnának olvasásra kitéve.

Nagyobb szabásúak lennének a történeti tanszékeknek megfelelő dolgozó-termek. A termek koruknak megfelelő stylust tüntetnének fel. A terembe lépő a megfelelő korba lépne. Szemléleti úton mélyedhetne el e kort jellemző iratok és könyvek tanulmányozásába.

A történetiekkel szomszédos, céljuknak megfelelően berendezett termekben dolgoznék a philologus.

Az illető szaktanárok naponta legalább egy órát töltenének szakintézeiteikben, hogy tanácsukkal támogassák a szak iránt érdeklődők tanulmányait.

A könyvtárral kapcsolatos ily múzeumi dolgozó-intézetek berendezését sokkal czelszerűbbnek tartom, mint a mostani, egészen önálló s egymástól helyileg s kezelésileg is elszigetelt s gyűjteményekkel felszerelt szakseminariumi intézeteket. Nemcsak azon marj is említett körülmény, hogy az ily egységes terv szerint a könyvtárral külsőleg is kapcsolatos intézetek bárki részéről is könnyen megközelíthetők – ajánlja az ily intézetek felállítását, hanem a gazdasági szempont is. A mostani intézetek elszigeteltségükből folyólag egymásra való tekintet nélkül rendeztetnek be; s így minél inkább kívánnak a tudomány követelményeinek megfelelni, annál inkább szereznek be oly tárgyakat és könyveket, a melyek más rokonintézetekben már megvannak, úgy hogy a csekély dotatio így aztán, esetleg felesleges módon is szétforgácsolódik.

A *contemplait* intézetek nagyobb szabású, valódi *egyetemi internatusok* is lehetnének; a mennyiben a Budapesten nemrég felállított internatusnak fő vezérlő gondolatát, t. i. tanári vezetés és tanács alapján való együttes dolgozást és tanulmányozást megvalósítalak, még pedig a nélkül, hogy az együtt-lakás és a házi rend által az egyetemi szellemmel lényegesen összefüggő egyéni szabadságot veszélyeztetnék. (Állami ösztöndíjak azok számára, kik ez intézetekben és szakseminariumokban komolyan dolgoztak – kellőleg biztosíthatnák a jeles tanári succrescentiát.

processust: azt tehát, a mi az egyetemi tanulmányozásnak a hallgatóval szemben lényegszerű feladata.

S valamint az egyetemnek keletkezésekor önmaguktól, teljes szabadsággal sorakoztak az ily tanár köré a scholarok s ez által egyetemet alapítottak; úgy jelenben is az ily tanárt szabadon és örömmel keresik fel az egyetemre jól nevelt hallgatók.

Kellő átmenet a középiskolától az egyetemhez, a tanárnak a tudomány szeretetét mintegy személyesítő élete, – az egyetemen valódi tanszabadság: e hármassal feltétel biztosítja, a történet tanulsága szerint, nemcsak az egyetem felvirágzását, hanem annak létét, feladata igazi megoldását.

S ha a tanár és hallgatónak az önmagáért való tanulmányozás, tehát egy ideális érték alapján nyugvó szabad, személyi kölcsönhatására helyezük a fősúlyt: úgy igen természetes, hogy az egyetem nemcsak sajátos hivatását: a tudománynak önálló művelését teljesíti; hanem éppen ezen *személyi tényező* alapján *nemzeti hivatását* is. Személyiségünkkel ugyanis egybeforrunk nemzetünk, hazánk szellemével; s midőn személyiségünk egész odaadásával műveljük a tudományt, *nemzeti szellemben* is műveljük ezt; s így személyi odaadással hatva hallgatóinkra, hazafiúi érzésüket, hazaszeretetüket is ápolni fogjuk.

A kultúr-állam eszménye az egyetemek eredeti feladatát ezzel a követelménnyel toldja meg: ne csak a tudományt, de éppen a tudományban nemzetét, kultúr-államát szolgálja az egyetem.

S ha az egyetemek 1000 éves történetéből levont tanulságok az egyetem ezen feladatát is kellő megvilágításba helyezték: úgy tán szerénytelenség nélkül adhatok azon reményemnek kifejezést, hogy e vázlatos fejtegetéseimmel, melyek az egyetemi ügy érdekét tartották szem előtt – a hazai felsőbb oktatás oly kérdéseire sikerült szakférfiaink figyelmét felhívni, a melyeknek a tudomány és nemzetünk szellemében való megoldása jövő ezredévi szellemi fejlődésünknek bizonyára nem lényegtelen feltételei.

„University Extension”.¹

«A magyar nemzet jövője a kultúra kérdése.»

«Alkotmányos országban a műveltség általános voltától függ az állam biztonsága.»

«Soha meg nem valósul a 48-iki törvényben kimondott szabadság és egyenlőség, a míg előbb meg nem lesz a műveltség egyenlősége.»

Eötvös József.

Az University Extension *mozgalma* 25 évvel ezelőtt indult meg s e rövid idő alatt az összes kultúrállamokra kiterjedt s majd mindenütt bámulatos sikert ért el.

A gyors terjeszkedés és a meglepő siker magyarázata egyrészt abban rejlik, hogy az University Extension korunk mozgató eszméivel benső összefüggésben áll s másrészt abban, hogy terjeszkedésének talaja rokonintézmények által immár elő van készítve.

Alkotmányos állami életünk demokratikus alapon nyugszik. Általános adókötelezettségnek, általános katona- és iskola-kötelezettségnek és általános szavazási jognak azonban csak úgy van értelme, ha az állam minden egyes polgára kellő minősítéssel is bír jogainak önálló és szabad gyakorlására. A népiskola földszintjére tehát emelet helyezendő, a melyben való időzés az egyszerű embert is a létező viszonyok maga-

¹ Megjelent az Athenaeum 1899-ki évfolyamában; csakhogy itt a bevezetést nem rövidített, hanem eredeti teljes alakjában közlöm.

sabb helyről való nyugodt megítélésére s jogai önálló és szabad gyakorlására képesíti; úgy hogy mindenki, a társadalom bármely rétegéhez tartozzék is, a kultúr-nemzetek közt kifejldött verseny megállhatása érdekében is – ama tiszta és mégis oly meleg légkörbe emelkedhessek, a melyben ki-ki egy szerves egészen belül: a család, a nemzetiség, a nemzet, az állam körén belül lássa azt a sajátos helyet és feladatot, a melyet neki és másnak is sajátosan tűz ki a közszellemet az egyéniség elve alapján érvényesítő szerves egész.

A közös szellemről leemelkedő egyéni alakulás és ennek kölcsönös elismerése, méltánylása, fejlesztése a közjó érdekében s az egyéni érték elismerésével együtt ugyancsak az egyén javainak megbecsülése, íme, ezek azon személyi minősítések, a melyek a democratiát valóvá, az államra nézve áldásossá teszik. S ugyanezen személyi minősítések azok, a melyek korunknak egy másik mozgó kérdését, a socialis kérdést, magasabb értelemben meg is oldják, a mennyiben az egyéniség egyenlő követelésében meg van tényleg a szerves egész által követelt egyenlőség, s az ugyanez által követelt elismerésnek, méltánylásnak és fejlesztésnek, tehát a szeretetnek szellemében a létező éles ellentét megszüntetése. E tiszta és meleg légkörbe nem emel fel az állam, mint jogállam. A személyi jogokat, a cselekvést és javakat biztosító és szabályozó jogállam a democratia és socialismus bajaival szemben, minden hatalma és törvényei daczára is, tehetetlen. A hatalom csak fékező, de javító hatással nem bír s a törvények és az ezeken nyugvó intézmények a joggyakorlat külső feltételeit megállapíthatják, a munka és a tőke közti viszonyt szabályozhatják, a munkások külső állapotán lényegesen segíthetnek; de magukban – jobba senkit sem tesznek!¹

¹ Igen szépen értekezik erről XIII Leo pápa encyklikáiban; nevezetesen általános körvonalakban «Inscrutabil», negative «Humanorum genus» és positive «Immorjale Dei» encyklikájában.

Az állam csak mint kultúr-állam, mely az egyéniség elve alapján szervezett társadalmat nemcsak hogy el nem nyeli, hanem azt létében és a nemzeti kultúra érdekében való egységes összefüggésében elismeri és támogatja – küzdhet meg *társadalmi* úton e bajokkal.

A társadalmi tényezők különbözők, a kultúra kincsei sokfélék.

Mindezek közül a tudomány-egyetem az, mely kincsével: a tudománnyal, leginkább emel fel a tiszta és mégis oly meleg légkörbe.

A tudomány ugyanis, mint rendszeresítő, mindig az egész felé néz; mint tényeken nyugvó, ez egészben mindig egy folyton differentialis szervezet lát, mely annál tökéletesebb, minél inkább tűnik fel az egésznek még legparányibb alkotó elemében is az általánosnak egyéniesítő ereje. Ott van tudományos munkásság, a hol a tudós önmagáról, kedvencz képzetéről valóban megfélekedezik, a hol a közvélemény, a környezet, a történeti hatalmak meghatározó befolyása megszűnik, ott tehát, – a hol a tudós önzetlenül, teljes odaadással tanulmánya egyes tárgyát vizsgálja, kutatja, a hol ennek és csak ennek természetét, sajátosságát kívánja megismerni s éppen azért ennek fejlődésébe, múltjába, történeti és jelen feltételezettségébe szeretettel mélyed el; ott, a hol a véletlennek éppen azért nincs már zavaró hatalma, a hol kölcsönhatásában érvényesül az egyéni s az egyéniben az egésznek szervező, feltételező ereje. Az egyéniség, és éppen azért a szerves egész eszméjét, az önállóságot, de nem függetlenséget és a solidaritás gondolatát hirdeti a legparányibb elemtől fel a szellemi valóságig, az önmagáról megfélekedező, az önzetlenül – tehát szeretettel ténykedő *tudományos munkásság*. Tudósnak, valódi *tudósnak* csak is az mondható, ki, midőn munkássága eredményét nézi – ezt egyben mérve a tudomány végtelen terével s annak gyakran évezredek óta végtelenbe nyúló épületével, sőt saját eszményével szemben is, vajmi csekélynek ismeri

fel! Mennyit fáradoztak előtte, mellette mások is, mennyire volt és van egyéni arravalóságában mások által meghatározva, s munkássága sikerében mások által támogatva! Csak az ismeretek tesznek felfuvalkodottá; a tudomány igazán szerénynyé, – másnak érdemeit elismerővé. S mégis, ennek dacára, érzi az igazi tudós, hogy, eltekintve eredményétől, úgy, mint ő, más még sem dolgozott, hogy néki is kijut a tudomány nagy köztársaságában egy bármily csekély, de mégis csakis őt illető hely. S ezen sajátos énnel érzete, ezen önérzet az, a mely az igaz tudóst minden emberi tekintélyvel és hatalommal szemben oly *szabaddá* teszi. Csak a mástól eltulajdonított ismeret tesz szolgává, – az elsajátított ellenben, a melyet rendszerünk egészébe beolvasztunk, sajátos szellemünkkel áthatunk, valódi úrrá, mással szemben önállóvá.

E tiszta és meleg körben díszlik a valódi tudományos munkásság; e légkörben él a valódi tudós. S e munkásság ethisálja a tudós személyiségét s világnézetét.

Hisz munkássága közben folyton hallja a szózatot, hogy ne kicsinyeljünk semmit, senkit, mert mindenütt sajátos egyéni alakulásokkal találkozunk, mert mindenütt, mindenkiben megnyílik az odaadó vizsgáló szeme előtt az egyéni sajátos érték, halljuk az intést, hogy másnak értékét ismerjük el, méltányoljuk s fejlődésében szeretettel támogassuk és pedig mindaddig, míg az önmagát nem különíti el, míg a családnak, a nemzeti-ségnek, a nemzetnek és az államnak hű tagja; vagyis ezen erkölcsi testületeket átható közös szellemnek sajátos egyéni megalakulása, s végre halljuk azt, hogy komoly önvizsgálat mellett nincs okunk az elbizakodásra, de igenis a szerénységre; míg másrészt sajátos munkát végezve, ép oly kevés okunk van arra, hogy önérzetünkről lemondva, mások nézete vagy hatalma előtt meghajoljunk. Mindenkit a közösséget építő sajátosságában elismerve, véleményét, nézetét méltányolva, önmagunk számára is, ugyanily föltétel alatt, ugyané jogot önérzetesen kívánjuk és azt önállóan, szabadon gyakoroljuk.

A tudományos munkásság s a vele járó érzület, világnézet *képezi* főképen azon személyi minősítést, a mely mellett a democratia és a socialismus államunkra, a társadalomra nézve valóban áldásossá válhatik s a mely nélkül a democratia hazug s elrejtett absolutismus, a socialismus pedig minden létező személyi és dologi értéknek s így végre a társadalom, állam fennállásának is folytonos veszedelme.

Most, midőn az önzés és a politikai, socialistikus, sőt a vallási pártszenvedély a kedélyeket mindinkább megzavarja, úgy hogy akárhányan más egyéniségnek, illetőleg más pártinak értékét nem méltányolják, sőt önző irányzatukban továbbhaladva, még azon szent szálakról is megfélemedeznek, a melyek őket, mint szerveket, az egészszel egybefűzik; most, midőn magát a közvéleményt is a pártérdek gyakran annyira megteveszti, – épen most valóban szükséges, hogy a természet és szellem világa felől, nevezetesen történetünk, társadalmi állapotaink, társadalmi kérdéseink felől tájékoztatást nyerjen a nép és pedig azok részéről, kiknek hivatása az, hogy a napi küzdelem zajától meg nem zavartatva, sem pedig jelszava által meg nem tévesztve, eme tiszta és meleg légkörben tudományosan mindezzel foglalkozzanak.

S íme a külföldön tényleg megnyílnak az University Extension intézményei által az egyetem kapui. Bejutnak oda nemcsak irott okmányokkal rendelkezők, hanem azok is, a kiket csak a természetes tudománysovj vonz a tudomány forrásaishoz s viszont kilépnek a nyitott kapun azok is, kik eddig a tudomány fellegrárába elzárkóztak: az egyetem tanárai, hogy tájékoztassák, felvilágosítsák a népet és megoszszák a kultúra szellemi kincseit azokkal is, kiket eddig a kézi munka időtartama és a társadalom intézményei e jótétemény élvezetéből kizártak. S íme, még a munkások is, kik az „urakra” bizalmatlanul tekintettek, szívesen fogadják az egyetem képviselőit, mert tudják, hogy nem önzés, sem valamely párt érdeke, hatalmi kérdése, hanem csak az igazság érdeke hozta el

körükbe s mert *érzik* azt, hogy a tudományos munkásság közben érlelődő érzület azonos azon érzülettel, a melyet az igaz democratia, az igaz socialismus feltételez hívőjénél.

Ez a korunk mozgató eszméivel való mély érintkezés okozza az University Extension mozgalmának gyors terjedését s nevezetesen a demokratikus államokban való bámulatos sikerét. De az elterjedést és a sikert megmagyarázza másrészt azon körülmény, hogy az University Extensionra nézve a talajt rokonintézmények, rokon szellemi mozgalmak már régebben előkészítették.

I. Az University Extension történeti megalapítása a külföldön.

A népfenség eszméjét a múlt századvégi bölcészek fennen hirdették. Maga Nagy Frigyes, a philosophus király is mélyen meghajolt¹ irataiban a népfenség eszméje előtt, s az absolutista uralkodó a népfenség eszméjéből meríti királyi hivatásában a lelkiismeretes kötelesség-teljesítésnek főerejét s viszont az egyenlőség, testvériség és szabadság kürtölő, a francia republikánusok a népfenség, az istenített ember nevében megvetik az ember életét, embervérrel gyalázzák az embercultus oltárát.

Hisz üres szó a népfenség épp úgy az absolutista, mint a republikánus szájában mindaddig, míg a nép nem emelkedett fel a szellemi és erkölcsi műveltség azon színvonalára, a melyen tudja azt, a mit akar s akarja azt, a mit tud.

Ezért is azok, kik a népfenségben üres szónál többet látnak, mindig azon voltak, hogy a népet tudásra és ezzel gondolkozásra s a gondolkozásban önállóságra vezessék.

A népiskola *nemzeti* ügy volt minden időben s a nemzeti szellemben, a népfenség nevében uralkodók mindig és mindenütt a népiskolai ügy buzgó fejlesztői voltak.

¹ Kül. I. Oncken «Friedrich der Grosse», nemkülönbön Hettner irodalomtörténetét, Trendelenburg «Kleine Schriften». I. 129.

De a népiskola ama kívánt műveltségnek csakis elemeit, alapját rakja le. Ha nincs, a ki ezen alapon tovább építsen, úgy a népiskolai oktatás kötelezettségének ellenére is nagyon könnyen megesik, hogy az egyiknél az élet pora még emez elemeket is elfödi; másnál pedig, – kiben a tudás vágya megvan, de annak kielégítése nincs meg, – megesik, hogy az illető maga emel ezen alpra szűk látóköre szállongó képeiből egy oly épületet, a mely sehogy sem illik az ő társadalmi világához s melynek illő helyét sehol sem találja meg a való állásban. Az elsők a társadalom szolgálói, páriái, a kik felett a gyámkodók mindaddig kényelmesen uralkodnak, míg más vezetők e páriák érzéki rugóit felkeltve, eddigi uraik ellen nem használják fel. A másik csoporthoz tartoznak azon elégületlenek, kik a társadalmat, az államot okozzák azért, hogy saját félszességük miatt helyüket nem lelik s kik ezért a létező rendnek és állapotnak természetes ellenségei.

Ezért is korántsem elég a népműveltségre nézve, hogy eme műveltség elemeit rakjuk le a népiskolában; szükséges, hogy a nemzeti kultúra képviselői a műveltség továbbépítését is lelkiismeretesen vezessék, az úgynevezett műveltek és műveletlenek közt tátongó űrt minél inkább egy valódi nemzeti közös műveltség létesítése által kitöltsék.

Csak ily munkásság óvja meg a társadalmat, az államot mélyebbre ható megrázkódtatásoktól. Nagyon is figyelemre méltó, hogy a nemzeti forradalomnak leghevesebb kitöréseivel ott találkozunk, a hol az állam és a kultúra képviselői a nép nevelésével mit sem törődtek s viszont a legcsekélyebb megrázkódtatással nem ott találkozunk, a hol a népiskolai oktatás kötelezettsége már megvolt, hanem ott, a hol bár ez nem volt meg, mégis gondoskodtak a felnőttek oktatásáról, szellemi vezetéséről. Franciaország, a hol 1897-ben 12,000 francia helységnek még népiskolája sem volt,ⁱ a hol a hivatalos körök

¹ L. Hamdorff: Ueber den Stand der Volkshochschulen. Comenius Blätter IV. 86 stb. és Beyer jegyzeteit Russel: Volkshochschulen in England u. Amerika 113.1.

a legújabb időkig az oktatás ügyét felülről lefelé építették, a forradalmak klasszikus földje; Németország a népiskolák klasszikus földje, mégis megérezte az 1848-at; ellenben Anglia, a hol e század elején (1802) a 2.000.000 iskolaköteles gyermek közül tényleg csak 900.000, tehát 40%, járt az iskolába, a hol még az 1841-1845 közt vezetett hivatalos esketési lajstromok szerint a házasuló férfiak közül 32.6% és a nők közül 48.9% még saját nevét sem volt képes leírni, a hol 1850-ben az iskolába járók közül csakis 20% tudott olvasni s a hármasszabályt csak 2% ismerte, ¹ Anglia minden mélyebb megráz-

¹ L. Russel: Die Volksschulen in England und Amerika 1895. 12. 1. stb. A népiskolai tanügy Angliában a jelen század első tizedéig, egyesek kezdeményezése alapján, egészen a társadalom, nevezetesen egyes társulatok kezében volt. William Rufus alapította az első grammar schoolt a XI. században. Ezen elemi és középiskolákat később vallási társulatok, majd még később vallási egyesületek tartották fenn az alsóbb nemesség és középosztály számára. A mint az ipar és kereskedelem fellendülése következtében épen azon osztály, a vidéket elhagyva, a városba tódult; a vidéki grammar schoolok üresékké váltak, a városok ellenben megteltek iskolázatlan népelemekkel. A városokban, nevezetesen Londonban meggyűlt, elhanyagolt nép iskoláztatását tűzte ki feladatául az 1098-ban megalakult: «Society for Promoting Christian Knowledge», a mely Londonban azonnal 4 iskolát alapított s 20 év lefolyása alatt Londonban 120, az egész országban pedig 1000-nél több iskolát állított fel.

Míndez azonban kevés volt s a létezőt is veszélyeztetéjében a részvétlenség. Róbert Raikes a nyomoron legalább vasárnapi iskolák felállításával kívánt segíteni. Az ő indítására megalakult «Society for the Support and Encouragement of Sunday Schools» a vasárnapi iskolák intézményével a népiskolai oktatás széles alapját megvetette (E. Wagner: Das Volksschulwesen in England. Stuttgart 1804. 3 l.), a melyre 1798-tól kezdve Lancaster József Londonban, majd később Bell Andrew Madrasban építették az indításukra alapított országos jelentőségű paedagogiai egyesületek útján a jelen népiskola épületének java részét Lancaster József 20 éves korában édesatyjának, egy rokkant katonának, lakásán majdnem 1000 gyermeket ingyen tanított monitorok segítségével és a bedfordi herczeg anyagi támogatásával. Az ő ügyét 1808-ban «The Royal Lancasterian Institution», 1814-ben «The British and Foreign School Society» neve alatt alakult társaság karolta fel és szabad irányban a reáliáknak tért engedve s a vallási oktatást nem fele-

kódtatás nélkül élte át az európai forradalmi éveket. Németország még csak 1844 óta kezdett a felnőttek oktatásával, vezetésével foglalkozni, míg Angliában 1848-ban már 4000 esti tanfolyam létezett iparosok, munkások, férfiak és nők szakszerű és általánosabb (irodalmi, nemzetgazdasági) képzése

kezeti, hanem keresztény alapra fektetve karolta fel; míg ellenben szigorú anglikán egyházi irányban, főleg a papok és püspökök támogatásával, alakult meg az 1818 óta testületi joggal is bíró s Bell Andrew működését megörökítő «National Society for promoting the education of the poor in the principles of the established Church throughout England and Wales», a mely első sorban az anglikán egyház propagandája, s mely a tanításnál a kátéra és az anglikán egyszóhasznú liturgiára fordít leginkább gondot.

Az állam még csak e század elején, 1802-ben s akkor is csak közvetve, a gyári munka szabályozása alkalmából, a munkás-gyermekek oktatására vonatkozó országos törvény útján avatkozott a népoktatás ügyébe. 1839-ben állít fel a parlament által a népiskola ügyére megszavazott évi összeg kezelésére felügyelő állami hivatalos közeget («Comittee of the Privy Council on Education» vagy röviden «Educations Department».) Az állami segély, de még inkább a felkeltett verseny, a harmincas években számos népiskolát felállító paedagogiai társaságok alakulására vezetett (a nevezetesebbek: «Central Society of Education 1837-ben; Home and Colonial Infant School Society 1836; London Diocesan Board of Education 1839; Church of England Sunday School Institute 1843», mely utóbbi körülbelül 500 iskolát tartott fenn). A mint azonban az állam, ugyancsak 1839-ben, a segélyezett intézetektől nemcsak egyszerű jelentést, hanem velük szemben a felügyeleti jog gyakorlását is követelte, a «British and Foreign» hatalmas társaság, lelkiismereti ok miatt, az állami segélyt el nem fogadta. Az állam azonban nem engedett, sőt 1846-ban már a közvetlen intézkedés terére lépett a tanítóképzés terén, a mennyiben megkívánta azt, hogy a tanítók képezését okmányokkal is bírjanak s a tanítóképzést is oly formán szabályozta, hogy a tanítói pályára lépő csak négy évi gyakorlódás után (mint Pupil Teacher – a főtanító vezetése alatt heti hat órában tanított) volt felvehető a tanítóképzőbe (Training college). Ugyanezen évi intézkedésével kimondta az államkormány, hogy a tanítóképzőket nagyobb évi segélyben részesíti. Ezen intézkedés következtében 1849-ben az okleveles tanítók száma 681-re, a gyakorlódóké 3580-ra emelkedett; 1851-ben pedig a tanítóké 1100-ra, a gyakorlódóké 6000-re. Elvi nagy jelentőségű állami törvényes intézkedések: 1870-ben állami törvény mondta ki az általános iskola kötelezettségét és behozta a Board-iskolákba (politikai kerületi iskolák) az interconfessionális

végett.¹ Svájc is könnyebben átzökent e forradalmi éveken, a minék oka nem a köztársasági államalkotmány, mivel ily államforma is megfér, ép Svájc tanúbizonysága szerint, a népnek a városiak által s a városiaknak a városi oligarchák által való zsarnoki elnyomásával és kihasználásával,² hanem azon körülmény, hogy már Bodmer, Breitinger és ezek tanítványai, Pestalozzi, Lavatar stb., nem elégedtek meg azzal, hogy, Gottsched módjára, irodalmi társaságban fíradjanak a szellemek felébresztésén, hanem mint „Patrióták” politikai társaságokban, előadásokban, lapok útján is felvilágosították, vezették a népet saját jogainak tudatára és ezen joggyakorlással járó komoly állampolgári kötelességek teljesítésére.

Csakis oly korszakok, a melyekben a nemzeti szellem-élet melegebben és élénkebben lüktet, a midőn az uralkodó és a nemzet egyaránt megemlékezik arról, hogy uralkodása, valamint a nemzetnek sajátos létre való jogosultsága a nemzeti géniusz, ezen igazi népfenség erejében gyökerezik, csakis ily

vallásoktatást; s 1891-ben az általános iskolakötelezettség szükségszerű corollariumaként kimondta a «Free Education Bill» a népiskolai oktatás ingyenességének elvét. E két törvény hatását a következő számok tüntetik fel: 1850-ben az állami felügyelet alatt álló iskolák száma 1844 volt; a tanítványoké 197,578. 1870-ben ez iskolák száma 8986, a tanítványoké 1.255,083. 1890-ben végre az iskolák száma 19,498, a tanítványoké megközelíti a négymilliót. Az államnak iskolaügyre fordított évi járuléka 1834-ben 400,000 márka, 1864-ben 3.600,606 márka és 1894-ben 300.000.000 márka volt. (L. Russel i. m. 12., 13. lap és az egészre nézve: Ludwig Fleischner: *Zur Geschichte des englischen Bildungswesens*, Hamburg, 1893.)

¹ Ezen összefüggésbe helyezi a két ténynt Roscher, a hires nemzetgazdász. L. Victor Böhmert: *Populäre Unterrichtskurse über Volkswirtschaftslehre*. Arbeiterfreund XXXII. évf. 9. 1.

² Genf és Zürich e téren versenyeztek egymással, a mint ezt Rousseau és Pestalozzi is életükben tapasztalták. L. különben a viszonyokra nézve Morff: *Zur Biographie Pestalozzis* I. 64. stb. Eduard Osenbruggen: *Land und Leute der Urschweiz* 1873. 5. 1. Emil Zschokke: *Heinrich Zschokke*. Berlin, 1869. 14. 1.

Brockerhoff: Jean Jaques Rousseau. Leipzig I. 433. stb.

korszakok érlelik meg azon gondolatot, hogy a népben lekötött erők, vallási és politikai különbségtől eltekintve, felszabadítandók és hogy azon úrt, a melyet az önérdék, a szűkkeblű elszigetelés, de a munkafelosztásnak követelménye támasztott a társadalom egyes osztályai, nevezetesen az úgynevezett művelt és a munkás közt, a nemzeti közös kultúrával kell kitölteni; mert igaza van Schmollernak, midőn azt állítja, hogy minden socialis baj végső alapja nem a birtok-aránytalanságban, hanem a műveltség ellentétében rejlik.¹

A külföldi törekvéseket és intézményeket, mint a melyek előadások útján felvitágosítani, tanfolyamok útján kioktatni és sorozatos előadások útján a tanulmányozás tárgyába, de módszerébe is bevezetni akartak s így az University Extension intézményét előkészítették, legalább egyes példákban kívánom bemutatni.

I. A német vámegyesület 1844-ben tartotta meg Berlinben az első iparképzést. Századok után ismét egyesültek vér szerint s a kézimunka szellemi diadalra vezetett. Ily viszonyok közt született meg azon gondolat, hogy a kézi munkás is érezze a szellemi munkással való egységet, a kézi munkát nála is kövesse a szellemi munka; élhessen nyugodtan, ne csak a jövő anyagi gondjaitól menten, inkább gépi hivatásának, de legyen alkalma könyvek olvasása, előadások hallgatása által az önképzésre, a szellemi és erkölcsi felszabadulásra.

E célzattal alakult meg még 1844-ben Berlinben „Centralverein für das Wohl der arbeitenden Klassen” s a fejedelem, IV. Frigyes Vilmos, örömeinek adott kifejezést, hogy épen ily alkalomkor keletkezett oly egyesület, a mely a kézi és gyári munkások testi és szellemi szükségletein segíteni kíván; reményű, hogy az iparosok közül az igazán nemes érzelmű férfiak az egyesülethez csatlakoznak, úgy hogy ez terebélyes fává nő,

¹ L. Paul Bergemann: Ueber Volkshochschulen. Wiesbaden, 1896. 3. 1.

mely ágait a haza minden részére kiterjeszti; maga is 15,000 tallérral járult e czélhoz. ¹ *Lette* után a híres jogtanár és államférfiú, a mostani német császár egyik tanára és belső titkos tanácsosa, *Gneist*, volt 1895. július 22-én bekövetkezett haláláig² az egyesület elnöke.

S 1871-ben dr. Leibing Ferencz, elberfeldi reáliskolai tanár, indítására alakult meg ismét egy új, az University Extension-t még inkább előkészítő egyesület: „Gesellschaft für Vorbereitung von Volksbildung”, A halál csirájával tért vissza a harczmezőről e derék férfiú, de egyszersmind azon felemelő tudattal, hogy Németország e páratlan győzelmét szellemi egységének, műveltsége közösségének köszöni, s hogy csakis a néptömeg műveltsége biztosítja a nép szabadságát s nevezetesen azon szabadságot is, a melyet az általános és egyenes választási jog útján nyert. Ezért is többek nevében felszólítást intéz a német műveltség és erkölcsök barátaihoz, hogy alakítsanak oly egyesületet, a mely azok számára is, kik a népiskola útján csakis a műveltség alapjait szerezhették meg, állandóan biztosítsa a műveltség anyagának és eszközeinek közvetítését és pedig a végett, hogy csakis fokozódó mértékben végezhesék és teljesítsék állami, községi és társadalmi feladataikat.³ A felhívás visszhangra talált. 1871. június havában az egyesület megalakult oly formán, hogy a különböző képző, kézműves, iparos és polgári egyesületek nagyrészét (158-at), a melyek Németországban lassanként keletkeztek, egységes szervezetébe felvette. 1896-ban a betaglalt egyesületek száma 1075-re emelkedett. Az egyesület 50 helyen állított fel könyvtárt; szerkesztett folyóiratot, ad ki röpiratokat; azonkívül vándortanítókat is küld ki a központból s innen szervezi a különböző helye-

¹ L. Centralverein für das Wohl der arbeitenden Klassen in 50-jähriger Thätigkeit. Der Arbeiter-Verein XXXII. évf. 281–335.

² L. Jellemzését Böhmertől. Arbeiterfreund XXXIII. 133–149.

³ G.. Böhmert: Die Volksbildungs-Bestrebungen der Gegenwart, ein Beitrag zur Socialreform. Arbeiterfreund XXXIV. évf. 147.- stb. 1.

ken tartandó előadásokat. Részben azon egyesületeken belül, de részben ezeken kívül is alakultak az élet különböző szükségleteire, igényeire való tekintettel különböző egyesületek. Az egyik nevezetesen az ipar, a másik a munkások érdekeire, ismét egy másik a női továbbképzésre való tekintettel létesült s végre keletkeztek oly egyesületek is, a melyek a tudományok egyes terén végzett kutatások eredményét kívánják a műveltekkel közölni. Ezen egyesületek közül megemlítem a berlini „Handwerkerverein”-t, melyet 1844-ben alapítottak, s mely 1893/94-ben egy millió márkán fölüli vagyonnal, 10,000 kötetből álló könyvtárral rendelkezik, melynek olvasótermében 100 újságnál több áll a 929 tag rendelkezésére, mely egyleti czélokra 1893/94-ben 58,191 márkát költött, ingyen látogatható előadásokat 1893-ban 130-at rendez, a melyek tartására megnyeri a legjobb tudósokat és előadókat, a kik az előadás után a kérdő-szekrénybe dobóit s az előadott tárgygyal összefüggő kérdésekre is felelnek. – A munkásegyletek közül megemlítem a hamburgi „Bildungs verein für Arbeiter”-t, a mely 1845-ben alapítottott, melynek külön háza, 15,000 kötetből álló könyvtára, 25,000 márka évi jövedelme van s mely a nem tanulók számára rendezett előadásokról is gondoskodik.

A 70-es években Koburg központjával megalakult az „előadók szövetsége”, Vortragsband, melyhez ma már 211 egyesület 115,684 taggal tartozik. A különböző egyesületek még a nyári időszakban lépnek egyezsége a központtal a téli időszakban tartandó előadásokra nézve.

A nők képzését és ez által azok önállósítását célzó egyesületek közül kiemelkedik az előadásokat is tartó berlini „Lette-egyesület”.

A berlini „Urania”- és a hamburgi „Electra”-egyesület természettudományi ismereteket terjeszt az előadások útján. A svájci nagyszámú előadásokat is rendező egyesületek közül csak az „ethikai társaság”-ot emelem ki; a tanügyi tekintetben is centralizált Franciaországban a „ligue français” impo-

náló szervezését és működését; Hollandban a közjóra irányuló társaságot; „Maatschajpy tot nut van't algemenen”. Angliában és Észak-Amerikában az oly gazdagon taglalt társadalom mindennemű törekvésre és szükségletre könnyen létesít egyesületeket, intézményeket, a melyek közül a munkások szellemi emelésére, a nők továbbképzésére irányulókat emeljük ki; mindezekre közelebb még visszatérek. Ausztriában kiváló helyet foglal el a bécsi Volksbildungsverein, mely 1866-ban alapított.

Ez egyesület 1887/88 téli hónapjaiban 28 előadást és néphangversenyt rendezett, a melyeket 6000-en látogattak; 1894 '95. évben 269 ily előadást, melyek hallgatóinak száma 78,000 volt. A könyvtárt ugyanezen évben 400,000-en használták. Elsőrendű tudósok és művészek, minden díjazástól eltekintve, tartották ez ingyenes előadásokat. – Az évi jövedelmet, mely 1893-ban 16,000 frtra emelkedett, főleg könyvtári czélokra fordítják.

A társulatok, egyesületek által rendezett emez előadások azonban megjelölt céljuknak nem felelnek meg. A társulatok létükben, szervezésükben és működésükben ugyanis ki vannak téve a véletlennek. Többnyire csekély a múltjuk és gyöngye a traditiójuk. Azonkívül tagjaik száma, valamint minősége többnyire nincs korlátozva, minélfogva a társaság céljaira nézve idegenszerű, sőt azzal ellenkező szempontok érvényesítése érdekében a tagok száma szaporítható s így a társulat szelleme megváltoztatható, célja veszélyeztethető. A tagok száma dönt a társulat anyagi ereje fölött, azok minősége a legtöbb esetben az elnök minősége fölött is.

Az elnöki állás majd minden esetben tiszteletbeli s az azzal járó teendők többnyire nem állanak összefüggésben az elnök rendes hivatásának feladatával; miért érhető ama tapasztalati tény, hogy az elnöki teendők végzésénél minél inkább dominál a kényelmi szempont. Maga az elnök-választás is nem egyszer rendszer-változás. Sok esélynek van tehát az ily társulat kitéve,

a melynél a fődolog a céltudatos és következetes eljárásban áll, alávetve.

De maguk az előadások sem felelnek meg a kitűzött cél-
nak. Az előadások egy nagy ismeretkör egészéből, de leggyak-
rabban egy bizonyos tudomány szűkebb köréből ragadnak ki
egy-egy témát. – Feltéve, hogy ezen előadás egy kerekded
egész: a legtöbb hallgató az előadás végeztével még nem
tudja azt, hogy emez egészet hová tegye, képzet-körének mely
képzet-csoportjához illeszse. A hallgatóban nincs meg az
appercipiáló erő, mely a hallottat tényleg magáévá tenné, az
új anyag útján a tárgyi világ fölötti tudatos uralkodását gyara-
pítaná, sőt ellenkezőleg a hallgató nyer ismét új lebegő kép-
zet-csoportot, a mely a különben is legtöbb esetben zavaros
képzet-körü egyént még inkább megzavarja. Megeshetik ugyan
az, hogy eme problematikus állapot indításként szolgál a további
gondolkozásra, tanulásra, egy egységes világ megalkotására;
de leggyakrabban bizonyára az következik be, hogy a hall-
gató eme lebegő képzet-anyagot szerencsésen elfelejti vagy
pedig szerencsétlenül felhasználja rendszertelen ismereteinek
fitogtatására.

Ezért is már régen belátták még azok is, a kik emez elő-
adásokat rendezték és rendezik, hogy ez előadások a cél-
nak nem felelnek meg, mivel sem a hallgató közelebbi hivatására
nem készítenek elő, illetőleg eme hivatáshoz szükséges ismer-
reteket tervszerűleg nem tágítják és nem mélyítik; sem nem
nyújtanak oly rendszeres egészet, a mely által az általános
műveltség szervesen fokozódik, és pedig úgy, hogy nemcsak
az ismeret világa bővül egy oly egészszel, a mely az egyes
és egész közt a kölcsönös feltételezettséget, az organikus egy-
séget tünteti fel, hanem épen ezen ismeret által mélyíti azon
meggyőződést is, hogy a felismerő, szemben a társadalommal,
az állammal – az egésznek szellemét sajátosan érvényesítő
egéniségben bír értékkel.

Értjük azért is, hogy e célból új egyesületek keletkeztek,

sőt hogy ezen előadásokat rendező társulatok, egyesületek sem érik be az egyes előadásokkal, hanem vagy azok mellett rendeznek még, külön munkások, földművesek, iparosok és kereskedők *hivatására szorosán előkészítő tanfolyamokat*, vagy pedig az eddigi előadásokat *előadások cyclusává* bővítik, a mely cyclusban a hallgató a tudományok köréből egy befejezett szerves egészet képező anyagot nyer.

Míg ama tanfolyamok különösen az úgynevezett népfőiskolákat, addig eme sorozatos előadások a szoros értelemben vett University Extensiont készítik elő.¹

Az általunk felsorolt előadásokat rendező testületek és egyesületek tevékenységüket a jelzett irányban fejlesztették.

II. A berlini „Handwerkerverein” *tanfolyamokat* rendez és pedig külön a könyvvitel-tanra, a váltó-ismére, a levelezésre, a kereskedelmi számtanra, a francia és angol nyelvre, a rajz-tanításra, az anatómiára és aránytanra (Proportionslehre), mely

¹ Igen természetes, hogy az előkészítő és az előkészített közötti különbséget – ha a papiroson megállapíthatjuk is – nagyon nehezen határozhatjuk meg az esetben; s ugyanez áll a népfőiskola, az University Extension közti különbségre nézve is. Schultze a különbséget fentartandónak véli, míg ellenben a gyakorlat a határozottan University Extension jellegű intézményeket Németországban népfőiskoláknak (Volkshochschulen) nevezi, holott a népfőiskolai jellegű intézmények is különösen Amerikában University Extension czime alatt ismeretesek. A különbséget megközelítőleg a következőképen állapíthatjuk meg. A *tanfolyamok* valamely ismeretkör *elemeinek*, vagy valamely ügyességnek iskolai módon való elsajátítását czélozzák és pedig tekintettel a növendék szakmájára, vagy legalább az ismereti anyagnak vagy az ügyességnek az életben való hasznavehetőségére; míg ellenben a *népfőiskolák* nem zárják ugyan ki a tanfolyamok tárgyait, de a gondot az általános műveltségre, a világban, nevezetesen a közéletben, a társadalomban való tájékozottságra fordítják. Amott az oktatási, itt az egész embert meghatározó nevelési szempont lép előtérbe.

A sorozatos előadások és az University Extension közti különbség megítétele még bajosabb, mivel az University Extension főfeladata kezdettől fogva sorozatos előadások tartásában áll. Egy belső különbség mégis az, hogy amazoknál az *ismeret* anyagára, míg az University Extension sorozatos elő-

tanfolyamokat 1894-ben 450 tanuló látogatta. Ezen oktatási célra 1894-ben 13,827 márkát áldozott.

A hamburgi munkásegylet – tekintettel a kikötői világvárosra – a tanfolyamok rendezésénél különös gondot fordított a világnyelvekre. A német, angol, francia, spanyol és dán nyelvre, azonkívül a számtanra, geometriára, algebrára, stenographiára, énekekre és rajzra stb. nyíltak meg tanfolyamok, a melyeket 1895-ben 1002 tanuló látogatott.

A nő önálló keresetkéességét a közéletben eszközölő „Lettegyesület” 1893-ban 2159 tanítványnőt oktatott a különböző tanfolyamokban (261-en a kereskedelmi, 88-an a photographiai, 1701-en a női kézimunka, 109-en a háztartási és 84-en a betűszedői életpályára. L. közelebb Reyer 76. 1.). A többi, névszerint megemlített egyesületek előadásai előadási cyclusokká bővültek, a melyekre később még visszatérünk.

A tanfolyamokkal bíró *népfőiskolák* tudatos fejlesztőinél két

adásainál az anyag feldolgozása módjára, tehát az anyagot ép úgy, mint az előterjesztést is átható tudományos szellem érvényesülésére fordítjuk a főgondot. Minthogy ezt a hivatás alapján az egyetemi tanárnál tehetjük fel leginkább, ép azért egy másik külső különbség az, hogy az University Extension sorozatos előadásait rendszerint egyetemi tanárok tartják. S végre ezzel összefüggésben egy harmadik különbség az, hogy míg a sorozatos előadásokat többnyire egyesületek rendezik, addig az University Extension sorozatos előadásait az egyetem rendezi, vagy legalább azok tervezetét az egyetemi tanárok állapítják meg.

Megengedjük, hogy a papiroson könnyen megtehető különbség az életben concret példákkal szemben bajosan állapítható meg. Megengedhetjük ugyanis, hogy akárhány nem egyetemi tanár, vagy nem is tanár, tarthat a tudomány szellemétől áthatott előadást, s viszont, hogy egy egyetemi tanár előadása is olyan lehet, hogy csakis ismereteiről és nem tudományáról tanúskodik; s tudjuk azt, hogy tényleg vannak egyesületek által rendezett sorozatos előadások is, mint pl. a Humboldt Academia által tartottak, a melyek az University Extension rovata alá inkább helyezhetők, mint akárhány angol, amerikai University Extension-féle előadás. Ezért is nem fektetünk túlságos nagy súlyt az általunk ismertett intézmények rendjére s megengedjük azt, hogy egyik vagy másik intézményt más hely is bemutatathattuk volna.

egymástól határozottan megkülönböztetendő alakkkal találkozunk: az egyik a földművelő, a másik főleg a munkás, iparos és kereskedői osztályra tekint; az első hetekre kiterjedő – az egész napot igénybe vevő – a másik a nap egyes óráit igénybe vevő tanfolyamból áll. Az első tipikus módon kifejlődött Dániában, a másik Amerikában.

a) *Dániában*¹ a mozgalom lelkét azon törekvés képezte, hogy a dogma és szokás gyámsága alatt álló földműves népet, a melyet VII. Keresztély felszabadított, nagy befolyású politikai jogok gyakorlására képesítse. A paraszt ismerje meg elfogulatlanul az emberi és polgári viszonyokat; nevezetesen bírjon érző érzékkel mindazon jó és javak iránt, a melyeket saját nemzete történetében létesített; s a cursus végeztével fokozódott öntudattal és bátorsággal folytassa hivatását: ez volt a nemes Grundtvig eszménye, melyet magánadományok útján emelt intézetében a jütlandi félszigeten, Røddingben, 1844. évben kívánt megvalósítani. – A mozgalmat Kold Keresztély Mikkelsen terelte népszerűbb irányba. A nemzeti lelkesülés, a sértett hazaszeretet, mely a schleswig-holsteini háború által okozott területi veszteséget az intenzívebb kultúra útján igyekezett pótolni, több ily intézetet állított fel s az egyszerű parasztot is, a ki eddig inkább távol tartá magát, ezen cursus látogatására s az egyetem nem egy tanárát tanszékének elhagyására és az összesereglettek tanítására indítá. Az őszi munka befejezte után (november 1-4. közben) Dániában népvándorlás áll be. Ekkor keresik fel a többnyire 18-20 éves ifjak a nép-főiskolákat a végett, hogy itt a családi elvre helyezkedett olcsó internatusokban kizárólag szellemi képzésüknek szabadon válasz-

¹ L. Reiher: Handbuch des Volksbildungswesens és Schultze: Volkshochschulen und Universitäts-Ausdehnungs-Bewegung tájékoztató munkáin kívül: Hartmann Martin: Die Volkshochschulen Daenemarks. Comenius Blätter IV. 10. stb. 1. – W. Rein: Ueber Volksbildung mit Beziehung auf die dänischen Volkshochschulen. Com. Bl. IV. 116. stb.: s ugyanattól az általa kiadott Realencyclopedia cikkét.

tott tanfolyamok hallgatása, disputatoriumokban való részvétel által és különben is akadémiailag képzett tanáraik és előljáróik társaságában éljenek, míg végre tavasszal, márczius 31-én, újra a tavaszi munka hívja őket otthonukba.

A tudatos hazaszeretet ápolása, a polgári jogos önérzet fejlesztése s a jogok, kötelességek, hivatásszerű teendőik terén való tájékozottság, hazai alapon nyugvó minden nemes iránti fogékonyság létesítése: ez a tanfolyamok feladata. Ezért is a nemzeti nyelv és a nemzeti történet művelése és megkedveltetése a főtantárgy. A nemzeti nyelvet nem philologiai, hanem irodalomtörténeti szempont alá helyezik; a hazai történetben pedig a fő nem a dynastia, hanem a nép, nem a csaták, hanem a kultúra története; közelebről ismertetik az állam alkotmányát, kormányzását, a törvényhozást, a közjogi ügyeket, az ország statisztikáját. Vannak azonkívül tanfolyamok az ó-germán mythológiára, a geographiára, a physikára és chemiára, a zoológiára és botanikára, az elemi mathesisre, a physiologiára, a gazdaságra, állattenyésztésre, a számtanra, könyvviteltanra, rajzra, *kézimunkára*, a nyelvekre, különösen az angolra, végre az énekekre és tornára.

Reggeli imával kezdik meg a 8-9 órára terjedő munkanapot, a melyben részt vesz, a ki akar. Belépéskor csak egyre kötelezik magukat: a tisztességes magaviseletre. –Május 1-től augusztus 31-ig tart a nők cursusa.

Dániában jelenleg 68 ily népfőiskola van, a melyet évente 600 tanuló látogat. A látogatók kétharmada telkesgazda, egyharmada kézműves és zsellér (Hausmann). Eddig ezen intézeteket 82,000 ifjú és 40,000 leány látogatta. Az intézetek egyike sem állami; mind magánvállalkozás útján keletkezett s áll fenn. Az állam csak segíyezi e vállalkozókat. 1853 óta az államsegély 4000-től 320,000 dán koronáig emelkedett, a mely összegből 180,000 korona az állami ösztöndíjasokra esik (L. Com. Bl. IV. 127. 1.). S az eredmény az, hogy a dán paraszt is nemcsak lelkesül hazájáért, hanem nemzete irodai-

mát, névszerint költészetét, történetét ismeri; látóköre tágult, a társadalmi osztályok közti különbség inkább szűnik s a gazdaság észszerű kezelése folytán a parasztok vagyonosodása folytonosan növekszik, a mi már csak abból is kitűnik, hogy a vajkivitel 10 millió fontról 79 millió fontig emelkedett. Dánia példáját követi a 30 svéd, a 15 norvég, a 13 finn népfeiskola; sőt Észak-Amerikában is meghonosult ugyanilyen alakban dán kiköltözöttök által ez intézmény.

b) *Amerika* különben a népfeiskola második alakjának nagyszabású megvalósítója, a mennyiben angol mintára főleg egész éven át tartó esti tanfolyamokat szervezett, különös tekintettel a munkásokra, iparosokra, kereskedőkre. Nem véletlen, hogy Amerikában az ily törekvések és intézmények kezdeményezői és fejlesztői angolok. Angliában honosult meg ugyanis először a gyermekek számára szervezett rendes, egész napos iskolák mellett a földművesek, iparosok tanítása érdekében megnyitott félnapos iskolák rendszerén kívül a felnőttek számára rendezett *esti* tanfolyamok intézménye. Épen 200 évvel ezelőtt, 1698-ban rendezte ezeket a „Society for Promoting Christian Knowledge”. S midőn a nemes egyesület, a melynek kezében volt az angol népnevelés ügye, a társadalom részvétlensége miatt e tanfolyamokat is beszünteté – ismét 100 évvel később, tehát a múlt század vége felé, kezdetben Raikes Róbert, majd ennek indítását követve a „Society for the Support and Encouragement of Sunday Schools” egész Angliában többnyire a lelkész vagy tanító köré gyűjté vasárnaponként az elzúlló nép gyermekeit és ifjait s vallási tanfolyamokban igyekezett a nem létező, vagy ezek elől elzárt iskolákat pótolni.

Háromhavi tanfolyamok, a melyeket a jelen század harminczas éveinek elején a még most is leghatalmasabb két paedagogiai társaság: a „The British and Foreign School Society” és a „National Society” leendő tanítók számára szervezett – voltak a tanítóképzők (Training Colleges) zsengei. Ezen esti, néhány hónapra szorítkozó tanfolyamokat századunkban

főleg az iparosok, később a munkások, különösen Williams Ellis kezdeményezésére mindinkább felkarolták, úgy, hogy Angliában már az 1848. évben 4000 ily tanfolyam volt, a melyekben felnőtt iparosok, munkások – férfiak ép úgy, mint nők – ipari, művészi és irodalmi oktatás mellett nevezetesen a nemzetgazdaság elemeivel foglalkoztak. A 60-as években vont be a munkakörbe az egyetemi ifjúságot századunk egyik legnemesebb férfija, *Kingsley Karoly*.¹ Az ő és barátja Maurice indítására alakultak a „Working Men's College”-ek. Londonban 1854-ben nyílt meg az első ily intézet, a melynek célja a munkásoknak nem szakszerű, hanem szabad, általános művelése és a különböző társadalmi osztályok társas összejövetelének eszközlése. Ingyen tartanak előadásokat az év négy, két-három hónapos szakában a legkiválóbb tudósok is, köztük Huxley Tamás, Ruskin János, Tyndall Harrison Frigyes; – az egyetemi ifjúságnak pedig mintegy angol becsületbeli kötelessége, hogy hetenként legalább egy estét a munkások ily intézetében töltsön. A deákság köréből kerülnek ki a felügyelők, a naposok vagy heti biztosok. Ezen „Working Men's College”-t közelebb a nemes szórakoztatás oldaláról is bemutatják a londoni Toynbee-Hall, Palace of Recreation, a Peoples-Palace, a melyek „University Settlements”-nek nevezetnek, mivel azokat akadémiai fokú egyének vezetik, kik a közszolgálat érdekében rövidebb vagy hosszabb időt itt, mint „Residensek” töltenek.

Az angolok ez intézményeket Amerikában is meghonosították; csakhogy az, a mi Angliában századoknak ugyanez Amerikában, e csudás mérvekben fejlődő világgrészben, alig évtizedeknek volt műve. Itt is nem az állam, hanem egyes társaságok, sőt gyakran egyes vagyonos emberbarátok, a népiskolák és eme tanfolyamú intézetek felállítói. Hogy mily nagy-

¹ L. életrajzát, a melyet neje írt meg s leánya és Müller Miksa indítására Sell M. adott ki.

szabásúak ez intézmények, ennek megvilágítására szolgáljon csak a következő. New-Yorkban 1809-ben, tehát akkor, midőn Angliában már maga az állam kötelezettségének ismerte, hogy a népnevelés ügyével maga is foglalkozzék, Dewilt Clinton, az Erie-csatorna építője, teremte Észak-Amerika *első* népiskoláját. Az ő elnöklete alatt működő iskola-egylet egyleti vagyonából alapítá és tartá fenn New-York összes népiskoláit. Ezen egylet választmányában 17 évig működött Cooper Péter és e működése közben győződött meg a népiskolai képzés fogyatékos voltáról. A népiskolai ismeretek és ügyességek kiegészítése érdekében építtette ama díszes és nagyszabású „Cooper Union” nevű palotát, a melyben a népiskolát végzett különböző korú és mindkét nemű egyének esti tanfolyamokban, nevezetesen természettudományi, technikai, közegészségügyi, politikai és nemzetgazdászati tanfolyamokban továbbképeztetnek, rajzban, zenében nyernekt oktatást és használgják a nagy könyvtárt. 1891-ben az esti tanfolyamokban 1035 egyén vett részt; az esti rajz- és mintázó-iskolába 1917 iratkozott be, az ipariskolába pedig 365; az írógéppel való eljárást 51-en tanulták meg; a sürgőnyi cursust 43-an végezték. Továbbképzésben részesültek tehát ezen intézetben 3400-an. A „Cooper Union” évi kiadása a 200,000 koronát túlhaladja. A könyvtár 30 év óta 30,000 kötettel szaporodott. 1890-ben 228,000 ember használta a könyvtárt. Az olvasóterem tart 335 politikai lapot, 136 tudományos folyóiratot. Ez olvasóteremben 1890-ben 567,000 ember fordult meg. Reyer több ily irányú, egyes emberbarátok által felállított intézetet ismertet (L. i. m. 30. lapját stb.).

Az angol és az amerikai tanügyi szervezettel lehetőleg ellenkezik a *francia*, a mennyiben amazokban a szervező erő az egyes, illetőleg a társadalom, a francziánál pedig az állam; míg amazokban a fő a közműveltség, itt egyes kiválók képzése; ott a szervezés folyamata alulról fölfelé, itt felülről lefelé indul meg s azért is amott a kerületen, itt a központiságon fekszik a hangsúly.

Ezen tényállás mellett meglepő, hogy Franciaországban a népképzésnél s nevezetesen a felnőttek képzésénél mégis a ható erő egyes részéről és pedig nagyon is a kerüleből: Elsassból indult ki s a népképzés szervezetének alapjait az egyes autonóm községekbe, illetőleg községi társulatokba helyezték. Egy erkölcsi eszme szolgálatában álló személyi entusiasmus diadala ez, a melyet támogatott a személyiség kultuszától, de ennek ellenkezőjétől sem idegenkedő francia szellem.

c) Még csak e helyen ismertetem a már említett francia ligát, mivel az nemcsak tárgyilag öleli fel a népiskola és kivált a továbbképzés ügyét különböző oldalai szerint, hanem mivel végső czélzata humánus szempontból a legemelkedettebb álláspontot foglalja el.

A nagyszabású mozgalom megindítója egy egyszerű iskola-mester, egy leányintézet tanítója Elsassban. Neve Jean Macé.¹ Az organikus tevékenység híve, ki az oktatás terén is alulról fölfelé akar építeni. A nép művelése, felvilágosítása, nemesítése az élete eszménye. S ezt ne művelje az állam kormánya felülről, hanem a társadalom, magánúton fölfelé szervezvéen lassanként a helyi autonómián nyugvó népművelésre irányuló törekvést és ténykedést. Macé 1862-ben népkönyvtárak létesítésén fáradozik. 1864-ben magánúton 80 népkönyvtárt teremtett. Ezután munkásságát társaságban szervezi, a mely 1867 óta új név alatt: „Ligue française de l'Enseignement” czéljául nemcsak ily könyvtárak és népiskolák felállítását (12,000 francia helységnek nem volt még ekkor népiskolája sem) és a nép művelésére czélzó intézmények támogatását, hanem *felnőttek számára nyilvános tanfolyamok* életbeléptetését tüzi ki, s ezzel lényegileg a dán jellegű népfőiskolák szervezésének terére lép. Egy hónap lefolyása alatt a liga tagjainak száma 4800-ra és 1870-ben 17,850-re emelkedett, a kik is 59 helyi egyesületben

¹ L. Reyer jegyzeteit Russelnek i. m.-ban 108. 1. és Hamdorff: Ueber den Stand der Volkshochschulen im Auslande. Comenius Blätter IV. 84. stb.

fejtették ki tevékenységüket. A helyi egyesületek teljes önrendelkezési joggal bírnak. Ezek választják a központi választmányt, a mely lényegileg tanácsadó, értesítő és pénzkezelő intézet. 1870-ben az évi jövedelem 70,455 frankra emelkedett. A francia-német háború Macé működését nem szakította meg, hanem ellenkezőleg fokozta. Már a háború előtt 350,000 aláírást gyűjtött egy kérvényre, a mely a népiskola kötelezettségét, de ezzel egyszersmind igen természetesen ingyenességét is törvényileg kimondatni kívánta. A háború után, 1871. október havában, folytatja a gyűjtést és két hónap alatt az aláírók száma egy és fél millióra emelkedett. Teherszállító kocsi viszi az aláírásokat Versaillesbe.

A háború, Macé szavai szerint, meggyőzte őt arról, hogy az iskolamesterek győztek s hogy az iskolamesterek emelik fel ismét Franciaország sorsát.

Macé nemes erkölcsi jelleme ez időben, a nemzeti gloire e megaláztatásának idejében, a mely Elsaszt, az ő hazáját 'is nagy hazájától elszakítá – tündöklék legfényesebben. 1871. július 15-én kiadott lapjában ez emlékezetes, szép szavakat írja: „Minden emberi viszály felett, a csaták zaja által megközelíthetetlenül trónol a nemzeteket átölelő kötelesség a kultúra terjesztésére, a melyhez mindenkinek egyenlő a joga. Van egy áldott tér, a hol a hazaszeretet és a világpolgár lelkiismerete egymással nem küzd, hol saját hazánkért mitsem tehetünk a nélkül, hogy más ország hasznára ne legyünk, hol más nemzetnek nem szolgálhatunk a nélkül, hogy sajátunkért nem működnénk. – *Am gyűljön más!!*” Az erkölcsi megdicsőülés ezen álláspontjáról üdvözli szívélyesen – a hadüzenet után egy évre – a nép művelését célzó Leibing Ferencz indítására keletkezett s általunk ép nemzeti jellege szerint ismertetett *német* egyesületet. „Ne feledkezzünk meg soha arról, – így fejezi be hozzáillően emlékezetes sorait – hogy méltóan álljunk meg ama nagy szövetségben, mely minden egyes kultúrországban azon nőket és férfiakat egyesíti, kik az emberiség

közös ellensége ellen szervezik a hadjáratot: a tudatlanság ellen.”¹

Macé munkásságát teljes siker koronázta a népiskola terén. A chicagói világkiállításon nem egy tanférfit a francia népiskola eredményét a német fölé helyezte.²

Macé – kit a köztársaság felvett a senatorok közé – nemes törekvését a felnőttek képzése ügyének szentelte. Ez eszmét külterji, valamint belterji hatásában kívánta minél inkább érvényre emelni. Külterjileg annyiban, hogy ő a liga hatását az egész művelt világra kívánta kiterjeszteni. Ez emelkedett szellem már 1871-iki nyilatkozataiból is kisugárzik. Ez eszmének Macé határozott kifejezést adott 1878-ban s 1889-ben megérte azt, hogy az általa sürgetett s végre Parisban (augusztus 5-én és 6-án) létre jött s a világ majd minden kultúr-nemzetétől felkeresett internacionális congressuson, a mely programja szerint magánúton kívánja a népképzést előmozdítani – ő elnökölhetett.

A jövőnek e szép zenéje mellett, a mely különben csakis a tanügy nemzeti jellegének elismerése alapján művelhető – nem feledkezett meg a felnőtteknek intensívebb továbbképzéséről sem.

A „Ligue française” 1894-ki nantesi congressusa ugyanis elhatározta, hogy a népműveltség közép mértékét fel kell emelni, nevezetesen az által, hogy a műveltség a helyi viszonyokkal számolva vagy földművesi vagy ipari irányban fejlesszessék (a dán és amerikai irányzat elismerése), hogy az oktatás alakja is a körülményekhez alkalmaztassák (előadások, megbeszélések, tanfolyamok – s mindenütt a szemléltetési eszközök alkalmazása – tehát a létezőnek combinációja), hogy a tanfolyamok legalább négy hónapi tartamúak legyenek (dán rendszeres hogy végre az állam is támogassa a ligának ez

¹ L. Hamdorff i. m. 86–87. 11.

² L. nevezetesen a kézi ügyességek közlésére nézve, de általában a pedag. eszmékre nézve is az előnyös nyilatkozatot. Comenius Blätter IV. 102. 1.

irányú munkásságát és pedig anyagi évi segélylyel s az által, hogy az ilyen tanfolyamokat sikerrel végeztek bizonyítványát katonai szolgálati évek idejében tekintetbe veszi s a több ismeretvel bírót – a köteles katonai három év letelte előtt szabadságolja.

Még egy ily népfőiskolai cél után most már törekvő francia egyesületről emlékezhetünk meg.¹ 1880-ban keletkezett Havreban a „Société Havraise d'enseignement pour l'aspect.” Ezen egyesület eredetileg – a mint címe is mutatja – az oktatás szemléltetésére nézve kívánt közvetítőként eljárni; iskolákban, valamint népszerű előadásoknál a skioptikon alkalmazását sürgette és a szemléltető eszközöket bármely intézetnek rendelkezésére bocsátotta. Ez egyesületnek ma a 87 tankerület közül 82-ben van fiókegyesülete; az egyesület élén pedig, mint tiszteletbeli elnök, maga a közoktatásügyi minister Poincaré – s mint valóságos elnök a párisi Akadémia alrectora Gérard áll.

Az egyesületnek 1895. augusztus havában tartott közgyűlésén 400 egyleti képviselő vett részt, köztük Algier, Tunis, Egyptom képviselői. A köztársaság elnöke is megjelent az egyesület közgyűlésén.

Igen természetes, hogy az egyesület eredeti keretén túl nőtt. Eredeti feladata a mostaninak csakis egy alárendelt ágát képezi. A gyűlés szakosztályai jellemzik az egyesület működésének táguló körét. Az egyik osztály (patronages scolaires) kiterjeszti figyelmét az egyesek részéről kiinduló azon törekvésekre, a melyek mindkét nemű gyermeket és felnőtteket az iskolázás idejében, de azután is testi, szellemi és erkölcsi tekintetben megfigyelni és megóvni akarják; a másik osztály a népszerű előadások rendezésével foglalkozik; az *első* osztály pedig a felnőttek oktatásával. Az egyesületben a ligái irányzattal szemben erős hajlam mutatkozott arra nézve, hogy a felnőttek

¹ L. Hamdorff: Ueber den Stand der Volkshochschulen im Auslande Com. Bl. IV. 88.

továbbművelését az állam vegye tervszerű gondozása alá; de a közigazgatási hatóságok részéről tett kijelentések után mégis fentartotta az egyesület e téren az államtól független *önálló rendelkezési jogát*, a közoktatásügyi miniszter által biztos kilátásba helyezett államsegélynek igénybe vétele mellett. A felnöttek továbbképzésének ügye Franciaországban is ezek alapján magánosok, egyes társulatok ügye.

III. A tanfolyamos népfőiskoláktól megkülönböztetjük a tudományt bemutató *sorozatos előadások* intézményét. Századunk elején Humboldt és Fichte tartottak először ily sorozatos előadásokat, ismét azon időszakban, a midőn a *nemzeti* érzés egyesítő hatalma lerontotta a társadalmi válaszfalakat, megszüntetvé a tudós és nem tudós közti különbség tudatát s midőn a gyakorlati, politikai érdek a kölcsönös megértést követelte. Az ezután következő, politikailag atomizáló s policialis atyáskodó, antidemokratikus korban mindennemű népszerű nyilvános előadások Németországban sokáig szüneteltek s csakis a negyvenes években találkozunk egyes, de nem sorozatos előadásokkal. Ez utóbbiakat az amerikaiak, nevezetesen a new-haveni Yale College tanárai 1831-ben felvették, kik is a természettudományok köréből tartottak a kézműveseknek rendszeres sorozatos előadásokat. – E példát követte Hartford, Lowell, Salem, Boston városa. A főntebb bemutatott népfőiskola-számba menő esti tanfolyamok e sorozatos előadásokból nőttek ki.¹

Az University Extension irányában fejlődtek a sorozatos előadások végre *Angliában*, úgy hogy tulajdonképen az angolok voltak az ily irányban kifejlődő sorozatos előadások kezdeményezői. *Stuart János*, a cambridgei egyetem magántanára, a 60-as években kísérelte meg először ily sorozatos előadások tartását és pedig az astronomia köréből egy nőképző egyesületben („Council for Promoting the Higher Education of Women”), tájékoztatáskép nyújtva jó előre hallgatóinak tartandó

¹ L. Russel: Volkshochschulen. 17. 1.

előadásai kinyomatott gondolat-menetét, melyet ő syllabusnak nevezett. Vállalata teljesen sikerült. Számos egyesület hasonló sorozatos előadásokat kívánt, a melyeket részben Stuart maga, részben barátai tartottak, hasonló sikerrel. A közvélemény ily előadási cyclusok mellett nyilatkozott.

Stuart a munkás-társulatok segélyével kívánta eme sorozatos előadásokat „vándor társulati egyetem” czíme alatt állandósítani. Terve azonban nem sikerült. Különb. is azt óhajtotta, hogy az ügy megbízhatóbb kezekbe kerüljön. Ezért is 1871-ben emlékiratban a cambridgei egyetemhez fordult azon kérelemmel, hogy vegye az egyetem ezen a tudományt népszerűen előterjesztő sorozatos előadásokat feladatai közé, az egyetem tantervébe. Ezt kívánja az örvendetesen mutatkozó szükségérzet, tehát a közérdek s nemkülönb. magának az egyetemnek is érdeke, mivel az által az országra ható művelő befolyását nemcsak megtartja, hanem határozatlan fokozza. – Az emlékiratszerű kérvényt külön beadványokkal támogatták különböző ipar-és cooperativ-társulatok és városi hatóságok.¹ Angliában megérett annak a tudata, hogy ily sorozatos előadások csak azon esetben megbízhatók tartalmilag s biztosítottak a megtartás szempontjából, ha ezek megtartásáról maga a tudomány-egyetem gondoskodik.

E tudat az ó-világban csak lassan érlelődik.

Svédországban a sorozatos előadásokat 1880. óta czéltudatosan és nagy eredménnyel *dr. Nyström Antal* gyakorló-orvos irányító kezdeményezésével a munkások intézetei (arbetare institute) rendezték.² E munkások intézeteit megemlíthettük volna ugyan az angol, amerikai tanfolyamokat rendező „Working men's college”-k, „People Palace” stbiekkel összefüggésben, a mennyiben ez intézetek is súlyt fektetnek a tanfolya-

¹ L. e beadványok tartalmát. Russel: Volkshochschulen 23. 1.

² L. erre vonatkozólag Schulze i. m. 51. 1. és kül. Hamdorff: Das Arbeiterinstitut zu Stockholm. Arbeiterfreund XXXIV. évf. 163. stb. 1.

mokra és a munkások nemes, különösen hangversenyek útján való szórakoztatására: mind e mellett mégis e helyre tartottuk fenn ezek ismertetését, mivel az intézet programja szerint a népszerű, de tervszerű képzés a főgondja. Nyolcz hónapon át, hétköznap esténként 8 óra után, vasárnap pedig d. e. 9-10 és d. u. 5-6 közt tartják meg a 4-31 órás sorozatos előadásokat.¹ E tanfolyamos előadásoknak feladatát nem a szakszerű képzés vagy egyes ügyességek elsajátítása képezi, hanem a program szerint az, „hogy a munkások betekintést nyerjenek a természet és az emberiség törvényeibe és így rendes életmódjuk szilárd alapját szerezzék meg s ezzel az óvszert a káros multságokból, iszákosságból stb. származható hatások ellen s hogy mindez által maga a társadalom szellemi és erkölcsi erejében növekedjék a végett, hogy a társadalmi közös munka a haza boldogságát és jólétét eszközölje”.³ E programot még világosabban a jelzett irányban kifejti egy, a munkás-intézet hasznáról értekező iratka a következő szavakban: „Legyen a munkásnak bő alkalmá a tudomány szavának

¹ Ar 1894/95-ben tartott előadások a következők voltak:

Hétfőn: Anatómia és physiologia közegészségtannal 30 előadásban, előadó: dr. Nyström.

Kedden: Astronomia 31 előadásban; előadó: Joederin E. lector.

Szerdán: Ország- és népisme 30 előadásban; előadó: Whitlock A. k. a.

Csütörtökön: Általános kultúrtörténet 30 előadásban; előadó: dr. Nyström.

Pénteken: Physika gyakorlati alkalmazással 30 előadásban; előadó: Nordstrom C. A., mérnök.

Szombaton: Technikai vegyészet 4 előadásban; előadó: Sjöborg A. F., mérnök.

A levegő villamossága 4 előadásban; „előadó: dr. Carlheim-Gyllensköld.

A fog gondozása 6 előadásban; előadó: Rosander C, fogorvos.

Geológia 7 előadásban.

Betegápolásról 5 előadásban; előadó: dr. Path K.

Vasárnapon: d. e. 9 órákor: Matematika 30 előadásban; előadó: dr. Carlsson G. A.; d. u. 5 órákor: Svéd kultúrtörténet 26 előadásban; előadó: Koy E. k. a.

² L. Hamdorff i. m. 164. 1.

hallására s tanulja meg a tudomány útján mindenek előtt azt, hogy mi a *rend* és *törvényszerűség*. Minden policialis rendeletnél és ostromállapotú határozmánynál jobban tanít erre a tudomány. A természet törvényeinek ismerete sejteti velünk, hogy az emberi társadalom élete fölött is törvények uralkodnak ...” Svédországban jelenleg 36 ily intézet van, a melyekre az állam régebben semmit, most már évente 25,000 koronát áldoz.¹ A stockholmi intézetnek 1894 óta 105,531 koronáért épített czélszerű otthona van. Évi jövedelme 25,145 korona. Az első tíz év alatt 2820, tehát évi középhatózával 282 előadást tartott. A hallgatók középszáma hetenként 6-700 s ezek közül öt hatodrészt kézműves. 1894/95-ben a stockholmi munkásintézet előadásait 25,000-en hallgatták; a nép concertjét 13,000-en; az olvasótermek látogatóit beszámítva, a házban megfordultak 45,000-en.

Norvégiában a munkások intézetei szintén meghonosodnak sorozatos előadásaikkal.

Németországban, a tudósok túltermelésének és a particularizmusnak otthonában, a hol számos város a tudományos képzettségnek és a tudományos életnek góczpontja – igen természetesen találjuk, hogy itt egyes társulatok, egyesületek – lehet, hogy az angol példa, de mindenesetre a Fichte megvalósult eszméinek hatása alatt – önállóan szerveztek sorozatos előadásokat. Fichte-Humboldt sorozatos előadásai emlékére, e két férfiú kulturális hatásának megörökítésére alakult meg Berlinben a *Humboldt-Akadémia*,² mely a tanszabadságnak, a férfiak és nők egyenjogúságának teljes megóvása mellett kezdte meg 1882/83-ban a 10-12 órás sorozatos előadásokat, részvételi díjként egy-egy sorozatért 5 márkát követelve.

A Humboldt-Akadémia 1882/83-ban 25 sorozatos előadást tartott 536 hallgató előtt. Az 1893/94-ben évben már három

¹ L. Hamdorff i. m. 165. 1.

² L. Hirsch: Wissenschaftlicher Centralverein, Humboldt Akadémiáé. 1896.

központban tartott 111 sorozatos előadást 2660-an hallgatták. 1895/96-ban a sorozatos előadások száma 121-re, a hallgatóké 3477-re emelkedett. 1896/97. Potsdamban fiókegyesület alakult, úgy hogy már ez évben négy központban 177 sorozatos előadást hallgatott 5117 hallgató. 1882–1896-ig összesen 1028 sorozatos előadásban részt vett 25,944 hallgató. Ha ezen összeget legalább tízzel szorozzuk: megkapjuk az egyes előadások és azok hallgatóinak teljes összegét.

A Humboldt-Akadémiának közönsége majdnem kivétel nélkül az úgynevezett műveltekhez tartozik. 1000 hallgató közt csak nyolcz a munkás és iparos. A részvétel díjának magas volta, de nemkülönben az előadások hirdetésénél előforduló azon passus, mely szerint az előadások hallgatásához magasabb műveltség szükséges – e részvétlenség magyarázata.

Ugyancsak ezen közönséget jellemzik az egyes tudománycsoportok látogatásának szám tételei. Az irodalmi és művészeti sorozatos előadásokat 1893/94-ben látogatta 1207 ember, a nyelvészetieket és philosophiaiakat 486: a történeti, kultúr-történetieket és a sociologiaiakat 663 ember.

A természettudományokban való kutatást és ezen ismeretek népszerűsítését szolgálja a berlini „Urania”, mely tudományos színházában sorozatos előadásokat tart. 1893/94-ben ez intézetet 131,000-en látogatták.

A *breslauer* Humboldt-egyesület már 27 év óta tart ugyan egyes előadásokat, de a sorozatosakat még csak ez évben vette fel programjába, a mely szerint az 1897/98-ki téli félévben 8-10 sorozatos előadást tart, egy-egy sorozatosnak hallgatásáért az egyleti tag 3 márkát, a nem egyleti tag 5 márkát fizet.

Drezdában sorozatos előadásokat tart a „Volkswohl”-egyesület, a mely eltekintve minden politikai és egyházi pártállástól, minden néposztály javát előmozdítani s tagjai közt a szellemet és a kedélytképző társalkodást meghonosítani igyekszik, mely e célból 1887. év óta nagyszabású népmulató-estélyeket rendez,

három klubhelyiséget tart, a hol is ételre s italra való költekezés kényszere nélkül tartózkodhatik az egyleti tag az olvasó-, a tanító-, a társalkodó- és üdülő-termekben. Van azonkívül tanonczotthona és leányok otthona, cseléd-közvetítő intézete. Tagjainak száma 1895-ben 4400 volt. Tagsági díjából az 1895. évben befolyt 14,147 márka 40 fillér. Az egyesület által rendezett tanfolyamok közül megemlítem a nők számára tartott orvosi előadásokat, a betegápolásra, a köznapi élet chemiájára, az újabb történetre vonatkozó s a múzeumok tanulságos élvezetére előkészítő előadásokat, mint a melyek már is átmenetet képeznek ama sorozatos előadásokra, a melyeket 1893/94-ben az „Arbeiterfreund” szerkesztője, Böhmert Viktor, a nemzetgazdászattól a nők részéről is tapasztalt nagy érdeklődés mellett tartott.¹

Ugyancsak Drezdában tart a nemzetgazdászati, társadalmi és kereskedelmi tudományok köréből sorozatos előadásokat az *e célra alapított* „Gehe Stiftung”, a melyet kétmillió márka hagyatékával Gehe Ferencz Lajos nagykereskedő e célra alapított. Tizenegy évi fennállása alatt 48 sorozatos előadást rendezett, melyek közül 1895/96-ra 7 esik 936 hallgatóval.²

Általánosabb, de szintén határozottan tudományos irányzatot követ és sorozatos előadásokat tart a „Frankfurter Vorlesungen des freien deutschen Hochstifts” és a „Barmer Verein für wissenschaftliche Vorlesungen”.³

¹ L. a közelebbi programmed: az Arbeiterfreund XXXII. évf. 12. stb. 1. A népek nemes szórakoztatására és képzésére vonatkozó intézmények ismeretetését és erre vonatkozó javaslatokat l. ugyancsak Böhmert cikkét: Volksheime zur Pflege der Volksgeselligkeit und Volksbildung. Arbeiterfreund XXXIII. évf. 421. 1. stb. Ugyancsak Böhmert Arbeiterfreund XXXIV. évf. 149. 1. említi, hogy a Volkswohl intézményeit immár száznál több város honosítja meg. Igen hasonlít a Volkswohl-egyesület céljához és tevékenységéhez az 1865 óta Barmenben létező „Allgemeiner Bürger-Verein” munkássága.

² Schultze i. m. 64. – Böhmert: Volksbildungsbestrebungen. Arbeiterfreund XXXIV. 149.

³ U. o.

Majnái Frankfurtban sorozatos előadásokat tart 1844-ben történt újjászervezése óta a „Freies deutsches Hochstift” tagjai számára. Az évi díj kizárja a munkásokat a tanulságos előadásokból.¹

Ezen körülmény indította 1890-ben a munkások ügyéért buzgólkodó városi tanácsost, dr. Flescht és a vele szövetkező munkást, Opificiust, hogy a munkás-egyletek és a socialista sajtó képviselőivel népfőiskolai intézmény életbeléptetésén fáradozzanak.

Midőn a munkás-egyletek ily érdekből való megadóztatása nem volt keresztülvihető: a Hochstift és egyéb közhasznú egyesületekkel léptek érintkezésbe, a minnek eredménye egy választmány alkotása volt, a melyben a különböző egyesületek s nemkülönb a munkások is, a békebiróság tagjai útján, képviselve voltak. Flesch a választmány összehívója, de a gyűlések elnöke a munkásosztályhoz tartozó Opificius.

E választmány kezébe van letéve a mozgalom megindítása és vezetése.

Méltán tartja dr. Quilling, e mozgalom ismertetője és a választmány titkára, fontosnak, hogy nemcsak a tudósok, hanem a tudósokkal együtt a munkások maguk is rendezzék a munkások számára a tudomány népszerűsítésének művét. A sorozatos előadások tárgyának, sorrendjének és előadóinak kérdéseit, tekintettel a munkások kívánságára, a választmány tudós-tagjai, egy általuk kiegészített hetes bizottság útján döntenek el.

A sorozatos előadások 1890 óta a téli hónapokban és pedig jelenleg, 1896 óta, hetenként három estén tartatnak egjádőben három helyiségben, a városi teremben, Bornheim és Bockenheim elővárosokban, oly nagy és főleg munkásokból álló közönség előtt, hogy a városi nagy terem – melyben 700 hallgató fér el – gyakran szűknek bizonyul.

¹ Schultze i. m. és kül. Dr. F. Quilling: Die Volksvorlesungen zu Frankfurt a/M. az Akad. Revue III. 220. stb. 1.

A sorozatos előadások tárgyát a, helyi viszonyok s nevezetesen a socialisták pártfoglalása szűkebb térre szorította, a mennyiben politikai s vallási természetű tárgyakról előadásokat elvből nem tartanak.

Az előadások tárgyát, valamint azok gondolatmenetét jó előre a napilapok közlik s kifejtőleg ismerteti az előadások alkalmával kiosztott syllabus.

A cyclus végén az előadott anyag fölött élénk eszmecsere indul meg, a mely egyes egyletekben szakszerű sorozatos előadások tartásának rendezésére vezetett.

Valamint a drezdai „Volkswohl „, úgy ezen választmány is a munkások nemes, tanulságos szórakoztatásáról is gondoskodik. A gyűjteményekben, múzeumokban való kalauzolás eszközlik, illetőleg közvetítik; 1895/96-ban három ily kalauzolás volt; 1896/97-ben 16; nemkülönben gondoskodnak arról, hogy a munkások is egyelőre évenként 6, később 12, egyelőre 20 krajczáros s később ingyenes délutáni színházi előadásokat és néphangversenyeket látogathassanak. – A legjobb szín-darabokkal, a classikus zenével is megismerkednek így a munkások és pedig annál alaposabban, mivel az előadást megelőzőleg szakemberek adnak előkészítő magyarázatokat.

A választmány eredményes munkásságát dicsérik még a következő számok: 1895/96-ban az előadások száma 30, 1896/97-ben 64 volt. A városi előadások 18-ról 24-re, a bockenheimiak és bornheimiak 6-6-ról 20-ra emelkedtek. Ezen általános képző előadásokon kívül 15 szakképző előadást is rendezett a választmány.¹

Igen sajtáságos, hogy e választmány munkásságában – az előadások tartásától eltekintve – a tanférfiak többszöri fel-szólításra sem vesznek részt. A választmány előtt, a jelentés szerint, az angol societies of university extension lebegnek

¹ L. 1899 57-re vonatkozó bő és tájékoztató jelentéseket, nevezetesen az elsőnek (V.) I. 1. és a másodiknak (VI.) 9. lapját.

eszményként, a melyek oly helyeken keletkeznek, a hol tudomány-egyetem nincs s hol a különböző tudományos intézetek egyesülnek az University Extension céljainak valósítására. A választmány 1896/97-iki jelentésében reményének ad kifejezést, hogy a frankfurti tudományos intézetek képviselői az ügyek vezetésére is vállalkoznak, alkalmas tantermeiket is rendelkezésükre bocsátják s így nevezetesen az anyagi nehézségek (terembér stb.) legyőzésében is segítségükre lesznek.

A frankfurti példa hatása alatt működik a Sunkel főtanító buzgólkodása útján létesült választmány (Commission für Veranstaltung von Volksvorträgen und Volksunterhaltungsabenden) Casselban. ¹ Sunkel tanítónak sikerült a létező legellentétesebb egyesületek közreműködését e célra biztosítani, oly formán, hogy Sunkel elnöklete alatt egybeült választmány tagjai: 1 – 1 képviselője az evangélikus, a katolikus, a munkások és a kereskedők egyesületének és 2–2 képviselője a czéheknek és a demokratikus bányász-vállalatnak. (Gewerkschaft). A választmány, úgy mint a frankfurti, kizárta az előadások köréből a vallási és politikai kérdéseket. Az előadások tartása, valamint látogatása ingyenes. 1895/96-ban 12, részben sorozatos előadást tartottak húsz órában, esti ½ 9 órától kezdve s 1896/97-ben 13-at húsz órában. Ezenkívül a nyári hónapokban vasárnapokon az oly érdekes képtárban művészettörténeti előadásokat rendeztek 26–30 egyén számára. – Az 1896/97-ki téli félévben az egyik előadás zenei volt s az ez iránt mutató nagy érdeklődés a választmányt arra indította, hogy állandóan felvegye programjába a népnek classikus zene útján való nemes szórakozását is.

A városi hatóság a választmány törekvése iránt a legnagyobb jóindulattal viseltetik; az előadásra alkalmas helyiségeket, termeket az egyesület szabad rendelkezésére bocsátja.

¹ L. Bericht der Commission für Veranstaltung von Volksvorträgen und Volksunterhaltungsabenden zu Cassel, 1897.

Hamburgem a város iskolai főhatósága rendezi ezen sorozatos előadásokat. 1896-97-ben 55 ily előadást tartottak az esti órákban. A hamburgi tanárokat hiványuk kötelezi ez előadások tartására; de adnak elő külön e czelra meghívott egyetemi tanárok is. Az előadások még a theologia körére is kiterjeszkednek. A múlt évi programm igen változatos. Vannak témák a theologia, az államtudományok, az orvostudományok, a geográfia, a népisme, a történet, az irodalom, a zene, a képzőművészetek, a mathesis, astronomia, physika, chemia, mineralogia, botanika és zoológia köréből.¹

Az előadások ingyenesek mind az előadókra, mind a hallgatókra való tekintettel. Egy-egy sorozatos előadást 100-500-an látogatnak. A város újabban vita nélkül demonstrationalis czelra 14,000 márkát szavazott meg.

Külön a nők számára szervezett előadási cyclusokat létesített az 1868-ban alapított „Victoria-Lyceum” Berlinben, a mely Frigyes császárné védnöksége alatt s 1884 óta, mint jogi személy, külön gondnokság (curatorium) vezetése alatt áll.

A délelőtti és délutáni tanfolyamokon kívül vannak előadási cyclusok, a melyeket elsőrendű tudósok (Kekulé v. Stradonitz: *Ausgewählte Werke griech. Bildhauer*. Lenk: *Deutsche Geschichte des XIX. Jhts.* – Waideger: *Anatomie der Stimme u. Sprachwerkzeuge*. Karl Emil Franzos: *Russische Literatur u. Kultúr*. Blasius: *Physik (die Elektrizität u. ihre Anwendungen)*. Erich Schmidt: *Deutsche Dichter des XIX. Jahrhunderts* stb.) tartanak s mely előadásokért egyenként, tehát nem egy-egy cyclusért, egy márkát fizetnek.

Brcslauban: a Frauenwohl-egylet hasonlóan a nők számára előadási cyclusokat rendez. Ezekon kívül van számos egylet, hatóság, a melyek ily előadási cyclusok tartásán fáradoznak s ennek daczára még Németországban is érvényesül a leg-

¹ L. az előadások czímeit: Hamdorff *Anfänge v. Volkshochschulen in Deutschland*. Com. Bl. IV. 100. stb. 1.

újabb időben azon áramlat, a mely a tudomány-egyetemeket is be akarja vonni e mozgalomba.

Svájczban szintén egyletekből indul ki az University Extensionra irányuló mozgalom. Bernben a városi socialpolitikai egyletből; Zürichben a „Schweizerische Gesellschaft für ethische Cultur” Pestalozzi-egyesületből stb.

Ausztriában a bécsi „Volksbildungsverein” 1890/91-ben kezdte meg a 8 órás cyclusos előadásokat, különösen történeti sociologiai témákkal. A hallgatók felerészben a munkásokhoz, iparosokhoz, kereskedőkhöz tartoztak, felerészben a magasabb műveltségű osztályokhoz. Az előadásokat óránként ö firttal honorálták s 486-an vettek részt a díjas előadásokban, 1000-nél többen látogatták a nem díjas cursusokat. Aláírások útján pótolták a hiányt. De már a második évben az aláírási összeg csekély volta miatt s mivel a kilátásba helyezett 1500 forint államsegélyt az országgyűlés az egylettől megtagadta – a cyclusok száma apadt, úgyannyira, hogy a Volksbildungsverein kénytelen volt eme cyclusos előadások tartásáról lemondani s a vezetőséget e tekintetben a tudomány-egyetemre bízni.

Prágában a „Lotos” természettudományi és orvosi egyesület és a „Deutscher Verein für Alterthumskunde” című egyletek kezdték meg 1895-ben a cyclikus előadásokat és pedig nemcsak Prágában, hanem 1895'96-ban Pilsenben, Teplitzben, Maffendorfban, 1896/97-ben ugyancsak Teplitz és Rumburg, Brix, Aussig, Reichenberg, Pilsen, Eger, Komotau városokban.

Gyakrabban egy-egy ily kisebb városban is 700–800 hallgató volt. 1897;'98-ban 28 vidéki sorozatos előadásra készülnek.¹

Mindkét egylet mögött tulajdonképen az egyetem áll, csak-hogy ez a kísérletezést az egyletekre bizza. Most, midőn az erkölcsi siker nyilvánvaló, készül a két egylet az eddig min-

¹Akad. Revue III. 419.

den honorarium nélkül tartott előadások cyclusának ügyét az egyetemnek átadni.

A mondottakból kiviláglik, hogy a társadalmi úton megindult sorozatos előadások ügyét maguk e társulatok vagy a viszonyok utalják *az egyetemre*.

II. Az University Extension megalakulása külföldön.

Az egyetemek sem zárták el falaikat a kor követelményei előtt, sőt az egyetemek története azt bizonyítja, hogy egy-egy új kor szelleme magukat az egyetemeket is átalakította. Teljesen átalakultak a renaissance eszméje alapján; s az egyetemet, a melyeket az egyházi és politikai dogmatismus a latin nyelv útján is a népéletől elszigetelt, Puffendorf által, majd pedig a trónról is hirdetett nép-souverainitás elve Thomasius kezdeményezésével visszaadta ismét a nemzetnek. A nemzet nyelvén, különösen Wolff óta, popularis alakban szólalt meg a tudomány s a *publicumok* még ma is megnyitják a német egyetem termeit a philisternek.¹

Halléban Haim irodalomtörténeti és Schmoller nemzetgazdasági publicumainak zsúfolt termeiben a városi polgárok majdnem többségben voltak s Berlinben Dove, Du-Bois Reymond iránt a városiak ép oly türelemmel küzdöttek álló helyért, mint az egyetemi polgárok. Franciaországban, nevezetesen a párisi egyetemen e szabadság, az egyetemi szabályzatok szerint is, még inkább ki van tágítva, a mennyiben bárki is mint „auditeur bénévole” a dekanatus útján *ingyen* nyert kártya alapján eljárhat — feltéve, hogy az illető tanárnak nincs okadatolt

¹ L. ez átalakulást: „Az egyetemi tanulmányozás feladata” című értekezésben. Paedag. d. I. 144. stb. — Szépen méltatja nevezetesen Puffendorft, Thomasiust, Wolffot és különösen Nagy Frigyes Hettner irodalomtörténetében s érdekesen mutatja be a tudományt népszerűsítő mozgalmat egész a jelenig, de csak Németországra vonatkoztatva: Jürgen Bona Meyer: Volksbildung und Wissenschaft in Deutschland während der letzten Jahrhunderte, Berlin, 1873.

ellenvetése – az előadásokra és gyakorlatokra (cours, conférences et exercices).¹

Dániában bárki hallgathatja nemre és állásra való tekintet nélkül az egyetem nyilvános előadásait,

Franciaországban: livres cours auditores-jegy alapján.

Skóciában 1894-ig bárki is – minden előző vizsga nélkül – csekély díj mellett látogathatta a négy skót egyetemet. Glasgowban 1884-ben öt jeles tanár külön hirdetett bárki által látogatható egyetemi előadásokat.

Az oroszországi odessai új egyetemen 1895 óta „a természettudósok társasága” címe alatt egyetemi tanárok 1-4 semesterre kiterjedőleg csakis természettudományi themákról tartanak előadásokat, a melyekben bárki is részt vehet – tekintet nélkül nemre, korra, állásra, vallásra, előképzettségre. Egy-egy semesterre 8-9 előadási cursus esik, a melyekért a hallgató semsterenként 20 rubelt, egy-egy cursusért 3 rubelt fizet; de a vagyontalanság kimutatása esetében és címén a résztvevőknek majdnem fele a fizetés alól felmentetik. 1895/96-ban a hallgatók száma 1900 volt, két harmadrészben nő. A magasabb mathesis cursusát 135-en, a zoológiáit 290-en, a fizikait 300-an, a bakterológiáit 340-en, az anatómiait 350-en hallgatták. A jövedelmet taneszközök beszerzésére, ez előadások honorálására, de az egész jövedelem 20%-át a vállalat önállósítása érdekében a tőkésítésre fordítják. Az államtól sem nem kérnek, sem nem kapnak segílyt.

A) *Anglia.* Legmerevebben zárkóztak el a mindeneket változtató kor szelleme elől az angol egyetemek, a melyek középkori alakjokat a legújabb időkig megőrizték. Létüket és fenntartásukat biztosító roppant anyagi alapjaik” külsőleg függet-

¹ L. a közelebbi érdekes, e tárgyra vonatkozó szabályzatokat: „Le livret de l'étudiant de Paris. Publié sous les auspices du Conseil de l'Université de Paris 1890 97.”, a 72. 1.

² Az oxfordi egyetemen alapítványi évi jövedelme 8 millió márka, Cambridgeé 5 millió.

leníték az egyetemeket ép úgy a közvéleménytől, mint a kormánytól. Az angol szellem e fellegvárai conservatív módon ragaszkodva az örökölt régi alakhoz, még 1851-ig is a nem anglikán vallásban akadályt láttak egyetemi fokozatok elnyerésére nézve, sőt még egész 1857-ig csakis igazán vagyonosok-szabadalma volt az egyetemi tanulmányozás, mivel a diák csakis az egyetem helyéhez kötött collegekben lakhatott s itt az évi tartózkodás 3-4 ezer márkába került.¹ Mindamellett az angol egyetemekben, bár történetileg mintegy megmerevült sajátos alakban, mégis az angol nemzetnek szelleme élt s most, midőn Stuart János folyamodványában ezen angol nemzeti szellem szólalt meg, azon szellem, mely az igaz demokratia érdekében minden egyes angol polgárnak műveltség útján létesítendő szellemi nagykorúságát, önállóságát sürgette, mely a szeretet vallásának követelménye értelmében a lelki szellemi gazdagságnak az ez után szomjúhozókkal és éhezőkkel való megosztását kívánta: az angol egyetemek e szózatot megértették.² A cambridgei egyetem az ügyet egy választmányra bízta oly utasítással, hogy két éven át kísérletképen rendezzen előadási cyclusokat. A kísérlet minden tekintetben bevált, úgy

¹ Russel: Volksschulen, 101. l., 14. l.

² Érdekes különben, hogy a cambridgei Colleges egyikének, a Clare Collegének 1341-ben kiállított alapító levele a tudománynak közkinccsé váló válását óhajtja: „ut pretiosa scientiae margarita ab eis studio et doctrina in dicta universitate inventa et etiam acquisita non sub modio lateat sed ulterius divulgatur lucemque praebeat divulgatu iis, qui ambulat in semitis ignorantiae tenebrosis” (1. Roberts Eighteen Years of University Extension. Cambridgae 1892. S. 10, idézve Fleischner: Zur Geschichte des englischen Bildungswesens 1893., és Leclerc: Le rôle social des Universités. 1892. 7. l.); s ugyancsak a cambridgei egyetemen a Cajus College rectora, William Dell, 1650-1660 közt kiadott röpiratában („A tanulmányozás, az iskolák-és egyetemeknek a szentírással egybehangzó igaz reformja”) az University Extension szószólója, a mennyiben azt kívánja, hogy az egyetemi műveltség a nagyobb városokban terjesztessék a nélkül, hogy a városi polgárok eddigi rendes foglalkozásuktól elvonatnának. – (L. Akademische Revue III. 358. l. i

hogy a cambridgei egyetem már 1843-ban véglegesen megbízta az eddigi választmányt ily előadások tartásáról való gondoskodással s az ily előadások tartását az egyetem állandó programjába fel is vette. Már 1875-ben követte Cambridget London, 1877-ben Oxford.

Ez újítás különben nem volt oly forradalmi, mint minőnek első perekre feltűnik. Anglia a csendes reform classikus országa. Igaz ugyan az, hogy 1845-ben még hiába folyamodnak az oxfordi egyetem heti gyűléséhez, hogy „tehetséges és jó erkölcsű ifjakat még szegénységük esetére is bocsássanak – ha erre jól el vannak készülve – az egyetemre”; igaz az is, hogy 1850 előtt csak az anglikán vallás híve juthatott akadémiai fokozatra; végre igaz az is, hogy midőn 1850 után a tanulmányozás olcsóbbítása érdekében a parlament egyes nagyobb városokban tanszékek felállítását hozta ajánlatba, az oxfordi egyetem visszautasította: mind ez igaz; de másrészt tény az is, hogy a gradus elnyerésének hitvalláshoz kötöttségét már 1851-ben elejtették, hogy 1857-ben a vizsgáló bizottságok működését nemcsak Oxfordhoz kötötték, hanem megengedték azt, hogy Oxfordon kívül (a hol 24, Cambridgeben 12 college létezett s melyekben 12-600-an laktak s egyenként 3-4000 márkát költöttek) is lakhattak egyes kijelölt városok collegeiben, tény az, hogy az egyetem nevében és megbízásából a vidéken működő vizsgáló- és képesítő-okmányt nyújtó bizottságok elé, nevezetesen a cambridgei elé 1867-ben, az oxfordi elé 1870-ben már nők is állottak s így ezen idő óta az egyetemi oktatás terén a női kérdés kedvező megoldást nyert; tény az, hogy 1869-ben felmentették az egyetemi hallgatókat a collegekben való lakás kötelezettsége alól, úgy hogy most a szegény előtt is nyitva állott az egyetemi pálya s végre tény az, hogy 1884-ben a vidéki városokban máris 14 colleget engedélyeztek az egyetemnek. Az Oxford és Cambridge collegeibe a confessio falai mögé elzárt egyetem tágult tehát, tudományos fokozataira felemelte a nem hivatalos egyház tagjait;

a collegeket kivitte a vidékre, sőt még a collegekben való lakás alól is felszabadítá a törekvőt. Az University Extension tehát egy fokozatos fejlődésnek természetes eredménye.¹

¹ Az angol egyetemekre nézve – eltekintve nagyobb művektől – I. Felméri: Az iskolázás jelene Angolországban 293-357.

Szabó József (rectori beszéd), Kármán és végre Grosz Emil cikkei a Budapesti Szemlében.

Alég mindig érdekes: Huber: Über englische Universitaeten és különösen az angol szellem sajátosságának finom megfigyelése és e szellemnek a nevelés és oktatás terén való érvényesülésének feltüntetése miatt Wiese: Deutsche Briefe über englische Erziehung.

Az angol egyetemek szervezete és élete a miénktől és a mi egyetemünk ösképétől: a német egyetemekétől lényegesen eltér. Ezért is a főtebbiek némi megvilágosítása érdekében megjegyzem:

1. hogy Angliában van előadást is tartó egyetem és előadást nem tartó, hanem csakis vizsgáló egyetem. Az első typust Oxford és Cambridge egyeteme fejezi ki tisztán, a másikat a londoni. Szükségessé vált a londoninak felállításá; mert itt nyertek egyetemi fokozatot azok, kiket Oxford és Cambridge felekezeti elfogultság miatt vizsgálóhoz nem bocsátott;

2. hogy az egyetemi hallgatóság a legújabb időig internatusban, collegekben volt kénytelen lakni (csak 1869 óta non collegiate studens);

3. hogy tulajdonképeni egyetemi előadások sehol sem voltak, hanem csakis collegei előadások, a melyeket a legújabb időig csakis a collegéhez tartozók hallgathattak s melyek lényegileg vizsgára előkészítő jelleggel bírtak. Csak a legújabb idő óta hallgathatja a collegekben tartott tandíjas előadásokat bármely egyetemi hallgató;

4. minden egyetemi hallgatónak vagy választott, vagy hatóságilag megjelölt „tutor”-ában megvan czímleges vagy valóságos tanulmányi vezetője. A collegekben szigorú a házirend;

5. hogy az általunk úgynevezett philosophiai facultas Angliában még mindig megtartotta a középkori előkészítő „alsóbb” facultási jellegét, a mennyiben mindenki az első egyetemi gradust e facultas tárgyaiból vesz (Bachelor of Arts).

Valóban érdekes látni azt, hogy az angol rendszer is – bár nem oly gyors léptekkel – de mégis közeledik a német felé. A college-rendszerrel mint elvvel szakított; a vizsgára való előkészítéssel szemben hangsúlyozza az egyetemi előadásokat, az önzetlen tanulmányozást (a londoni egyetem is előadó egyetem kivan lenni), mi ellenben sürgetjük az internátust és a tanulmányozás mértékét a vizsgákban látjuk, holott igen gyakran a vizsga sikere és a tanulmányozás ténye fordított viszonyban van.

Az egyetem eddigi szervezetén és működésén mit sem változtatott. Az újítás csakis abban állott, hogy az egyetem a létező szervekhez még egy újat teremtett egy választmányban, a mely az egyetem működését kifelé, lefelé is irányítja, az egyetemnek a társadalomra való hatását kiterjeszti. Ezért is ez új mozgalom vezető erkölcsi személyiségét helyesen nevezik University Extension – külterji egyetemnek.

S ezen működés nem szorítkozott 6, 8, 10, 12 órás sorozatos előadások tartására az egyetem székhelyén. Az ügyért buzgólkodó, különböző városokban létező egyesületek, illetőleg maguk a városi községi hatóságok ily sorozatos előadások tartására nem csekély áldozattal felkérték az egyetemet (60–70 font sterling).

Nottingham, Derby és Leicester városok már 1873-ban köz-költségen biztosítanak három sorozatos előadást az angol irodalomból, physikából és a nemzetgazdaságtanból. 1874-iki január havában York grófság, majd később Liverpool, Sheffield, Luds városok fordulnak az egyetemhez a biztosított cursusok számára tanerőkért. Megható különösen a munkáskörök és egyesületek törekvése sorozatos előadások létesítése érdekében.¹ A northumberlandi kerületben, a kőszénbányák e kerületében 1879-ben négy helyen rendeztek a nemzetgazdaságtanból sorozatos előadásokat. A cursus végén tartott vizsgálaton az első díjat egy bányamunkás, a másodikat egy gazdag iparosnak, bányabirtokosnak, parlamenti tagnak leánya nyerte el. A bányászok, társuk győzedelmén lelkesedve, „laureatus” társukat az egész bányakerületben körülhordozták, gyűléseket tartottak s mindaddig gyűjtögettek, míg tavaszra öt különböző helyen újra biztosították anyagilag a cyclicus előadásokat. Egy-egy hat előadásos cyclus 6 shillingbe került. S később, 1883-ban, midőn a sanyarú anyagi viszonyok miatt a munkások munkabérükből immár nem biztosíthatták a sorozatos előadásokat s a Trade Unionhoz is sikertelenül folyamodtak,

¹ L. Fleischner i. m. 24.

mivel ennek alapszabálya az ily czélok támogatását nem öleli fel – mozgalmat indítottak az alapszabályok változtatása érdekében s a munkásokhoz intézett felhívást a következő jellemző szavakkal fejezték be: „Készek vagytok-e az abban való segédkezésre, hogy azon ösvényt, mely a társadalom egyes osztályait egymástól elválasztja, – kitölthessük? Jöttek-e segítségünkre, hogy magunkról elhárítsuk a tudatlanság vádját, a melyet oly gyakran emelnek a munkás-osztály ellen? Vajjon nagy költőink, festőink és szobrászaink tanulmányozása csakis azon egyesek szabadalma maradjon, a kik elég vagyonosak jobb neveltetésük megfizetésére? Nagy csatára készülünk: a tudatlanság sötét hatalmai ellen küzdünk!” Buckingham 4000 lakossal bíró kis városkában 1888-ban a Debating Society lép fel az ily sorozatos előadások eszméjével. A buzgólkodók a kezdetben mutatkozó nehézségeket csakhamar legyőzik: 1889-ben egyes polgárok anyagi jótállása mellett biztosítják az oxfordi egyetem részéről tanerővel ellátott cursust. Az öt shillinges jegyeket egyes vagyonosok nagyobb számban vásárolták meg és olcsón bocsáták mások rendelkezésére.

Így érthető, hogy rövid idő alatt az egyetemek körül előadási cyclusok tartására állandó központok keletkeztek. A cambridgei egyetemnek, a mely 1873-ban 10 ily központtal indult meg missziói útjára, már 1889/ 90-ben 85 központja volt. Az oxfordi egyetem pedig, melynek 1886-ban 22 ilyen központi helye volt, 1895-ben 146 központot lát el tanerőkkel.

Az előadásokat rendező egyetemi bizottságok az előadások gondolatmenetét kifejtő programot (syllabust) – mint a minőt már Stuart készített – jó eleve megküldik a központokba.

A szükséges és a gyakorlati érdek is megkívánta a sorozatos előadás útján befogadottnak ellenőrizését, megállapítását, továbbá az alkalom-nyújtást a továbbképzésre. A befogadást ellenőrzik:

1. az úgynevezett „class”-ok; az előadás végével az előadottnak közelebbi megbeszélése a hallgatókkal;

2. a heti írásbeli dolgozatok, a melyeket a tanuló az előadó által adott kérdőpontok alapján készíthet s melyeket a tanító kijavítva a következő előadás tartásakor visszaad.

A befogadás eredményét vizsgák állapítják meg, a melyekre a hallgatók léphetnek. A vizsgálót az egyetem syndikatusa nevezi ki s őket a vizsgálatról szóló okmány kiállítására feljósítja.¹

A behatóbb tanulmányozásra alkalmat nyújt a 80-as évek óta az oxfordi egyetem által meghonosított vándorkönyvtár,

¹ A „class”-ok, valamint az írásbeli dolgozatok feladatát és sajátosságát „Syllabus of a Course of Lectures on Political Economy” első oldalán a következő jegyzet, – melyet Fleischner i. m. 21. lapján közöl, világítja meg: «Minden óra végén conservatoriumot tart a tanár, a melyben az előadás egyes részleteit közelebbi tárgyalás alá veszi. Öröme szolgál, ha a tanítványok ez alkalomból előadásainak nehezebb pontjairól hozzá kérdéseket intéznek. Minthogy pedig az Extension-előadások meghallgatásának egyik feladata az is, hogy az olvasmányok megválasztásában is kézre járjanak: a tanítványok felkéretnek, hogy ez irányban is keressék az előadó tanácsát. – Az előadó azon várakozásának ad kifejezést, hogy a studensek a cursus egész folyamata alatt jelen lesznek és az írásbeli dolgozatokat hetenként be is nyújtják. Csak azok bocsáthatók záró vizsgára, kik az előadások legalább kétharmadára eljárta s megfelelő számú heti dolgozatot nyújtottak be».

Megjegyzem még, hogy a Syllabus a tárgymutatós vezérfonal után közöl még néhány az átvett tárgyra vonatkozó témát. Ezeket dolgozzák ki a buzgóbb hallgatók s e heti dolgozatokat javítja ki az előadó. Hogy az ily munkásság az előadónak idejét nagyon is igénybe veszi: azt még csak akkor értjük meg igazán, ha tudjuk azt, hogy az ily előadó a téli és a tavaszi 12 hetes cyclusban hetenkint rendszeren 5 esti és 3-4 délutáni előadást tart, a megfelelő munkákat javítja s e közben a centrumoknak egymástól való távol-sága miatt nagyobb utat is tesz. Hirneves egyetemi tanárok is vállalkoznak, a népmívelésért lelkesülve, ily terhes feladatra; az előadók legnagyobb része azonban ifjú tanerőkből áll, kik egyetemi gradust nyerve, előadási ügyes-ségre ez úton kivannak szert tenni, avagy tiszta hivatási érzetből lépnek e munkakörbe. – A mily terhes e munkásság: ép oly jövedelmező az, legalább a mi szegényes viszonyainkat tartva szem előtt, a mennyiben Angliában egy-egy előadást 30-40 firttal szokták honorálni. Átlag heti nyolcz előadást véve fel alapul, a kétszer 12 hetes cursus alatt egy előadó 5760-7680 firtot szerezhet.

melyet a cyclust tartó tanár magával visz s melynek könyveit, mint a melyek az előadott tárgyat behatóbban vagy más oldalról megvilágosítják, a hallgatóknak kölcsönadja.

Ugyancsak az oxfordi egyetem honosított meg 1888 óta egy más intézményt is, mely a behatóbb és teljesen odaadó tanulmányozást teszi lehetővé: s ez a *Summer Meetings* – a nyári tanfolyamok intézménye. Az egyetem ugyanis a nyári szünet alatt helyiségeit, intézeteit néhány hétre a tudományok iránt érdeklődők rendelkezésére bocsátja. Többnyire két cyclus van két heti cursussal. Mindkettőért körülbelül 30 márkát, egyért 20 márkát fizetnek. Az intézetek, laboratóriumok használatáért még külön fizetés jár. írásbeli dolgozat útján pályázhatnak a felvételért. 1890-ben Oxfordban a legjobb ily dolgozatot készítették: két ács, két írnok, egy takács, egy hajógyári munkás és három elemi tanító.

A cambridgei egyetem még egy fontos lépést tett előre, a mely nemcsak az egyetem körét tágítja, hanem a fennemlített vizsgálatoknak s ezekről kiállított bizonyítványoknak gyakorlati jelentőséget kölcsönöz. A cambridgei egyetem ugyanis 1890-ben kimondta, hogy azon központ, mely a természettudományból és irodalomtörténetből négy éves rendszeres sorozatos előadások tartására vállalkozik, „Affiliated School”-nak, az egyetem leányiskolájának nevezhető. Az ily tanfolyamot sikeres vizsgával végző az egyetemen folytathatja tanulmányait s nem három év után (mint az egyetemnek eddigi hallgatói), hanem már két év eltelte után nyerhet egyetemi gradust. A cambridgei egyetem ezen határozatával megnyitotta mindenki előtt, bármily társadalmi állású egyén előtt az esoterikus egyetemnek (vagy ha úgy tetszik az „intensiv” egyetemnek) kapuit. Az 1894-iki londoni congressus a cambridgei egyetem határozatát maga részéről is elfogadta, a mely intézkedésnek társadalmi szempontból is igen nagy jelentősége van, a mennyiben nevezetesen az oxfordi és cambridgei egyetemen való tartózkodás már magában véve, minden vizsgálattól eltekintve, az illetőt

a szellemi aristocratia társaságába emeli. E szempontból érthető, hogy az U. E. sorozatos előadásainak hallgatói, – feltéve, hogy a londoni egyetem által megjelölt londoni tanfolyamokat látogatják, – arra kérték fel 1897-ben a parlamentet, hogy használhassák az „egyetemi hallgató” címet. Tényleg közelebb hozza az U. E. hallgatóit az egyetemhez az 1896-ban Readingban (oxfordi egyetemi telep) épült „University Extension College”.

A bizalmatlankodó ily nagy apparatus mozgósításánál s ily vegyes hallgatóság láttára felveti a kérdést, hogy vajjon nem teljesen meddő-e az erőlködés; ily hallgatóság számára nem is lehet alkalmas tárgyat találni, az elszórt ismeretek pedig csak fokozzák a fölületességet s ezzel a közönyösséget, s mindez elejét veszi a tanulmányozás, valamint annak tárgya iránt való komolyabb érdeklődésnek. Az angol U. E. mozgalma e feltevésnek czáfolata.

A legkülönbözőbb tárgyak iránt mutatkozik épen az angol munkások körében érdeklődés. Sheffield munkásai figyelmét egy cyclus közben Perikles kora kötötte le; Oldham városában hatszázán Florenz történetével foglalkoztak s e nagy számú hallgatók legnagyobb része fonó- és gyapotgyári munkás volt. New-Castleben a lecturer bányamunkásokkal a görög tragédiát ismertette meg. így tehát nemcsak hazai történeti, nemzetgazdászati, demonstráló és kísérletező természettudományi kérdések iránt mutatkozik tényleg nagy érdeklődés, hanem távol eső, minden haszontól és önérdektől eltekintő tárgyak is vonzó hatást gyakorolnak a műveltség fokán állókra. S a hallgatás eredményével az előadók, az írásbeli munkák javítói, teljesen meg vannak elégedve. Az egyik előadó, kit 800 munkás-hallgatott s ki hetenként azoknak 40-50 dolgozatát javítgatta, megengedi azt, hogy e dolgozatok helyesírás szempontjából mutattak ugyan hiányt, azonban telve voltak új gondolatokkal és új nézőpontokkal. – Egy másik előadó az előadás után a munkás-osztályhoz tartozó hallgatóinak beszéd közben Whe-

well: „Az inductiv tudományok története” című művét említi meg, a mire egy munkás meglepő módon így nyilatkozik: „Ah, hisz ez az a könyv, a melynek birtoka után már oly régóta vágyódom. Mill Stuart részben megtámadja ennek feltevéseit; de a mennyire a dolgot megítélhetem, Millnek nincs igaza”.¹ Egy harmadik előadó a munkás-hallgatók részéről nyert feleleteket feljegyzi, hogy rendes egyetemi hallgatóinak azokat, mint mintaszerűeket bemutassa. Az oxfordi egyetem 1890/91-iki jelentése szerint az Un. Ext. egyik központjában a vizsgálatot kitűnő eredménnyel állották meg: egy néptanítónő, egy ifjú ügyvéd, egy gáz- és egy vízvezetéki műnek munkása és végre egy vasúti őr.

De nem folytatom a Roberts-Mackander és Sadler műveiből, nevezetesen a Schultze, Fleischner által felhasznált adatok idézését, a melyek az U. E. működésének feleletekben és vizsgálatok eredményénél érvényesülő, minden társadalmi körre, nevezetesen a munkások körére is kiható, nagy sikerét bizonyítják és pedig azért nem, mivel a feleletek és vizsgálatok eredményénél sokkal értékesebb az U. E. léte és tevékenysége által felkeltett és folyton fokozódva ébren tartott *érdeklődés* a tudomány iránt, a mely nevezetesen a munkások körét is áthatja.

Nem egy helységben „diák-egyesületek” keletkeztek az U. E. hallgatói között. Ily diák-egyesület életéből ragadok ki néhány vonást. ² Kőszénbányászok kis falujában Backworthban 40 munkás önképzés céljából egyesül. Különböző tárgyakra vonatkozó s írásba foglalt gondolataikat gyűléseiken felolvassák, de az eredménnyel nincsenek megelégedve. Elhatározzák, hogy csak egy tárggyal foglalkoznak s a Geodaesia választásában megegyezve az U. E. kezdeményezőjéhez, Stuart tanárhoz fordulnak, olvasmányaik s azok sorrendjének megjelölése céljá-

¹ L. Fleischner i. m. 25. 1.

² L. Fleischner i. m. 26. stb.

ból. – Hat hónap múlva felkérlik Stuartot, hogy jöjjön el hozzájuk s vizsgálja meg őket. A vizsgálat eredménye teljesen kielégítő volt. – A következő évben Backworth közelében, Moulton, a cambridgei egyetem képviselője az angol irodalomról tartott sorozatos előadást s néhány előadásra elment Backworthba is. Ezen előadások indítása alatt a diák-egyesület Shakespeareal, mint drámaíróval foglalkozik heti gyűléseiben. Ezután a botanika tanulmányozására vetik magokat, a gazdagabb szomszéd egyesülettől kölcsön véve tankönyveket, górcsőveket és egyéb szükséges taneszközöket. Midőn pedig a következő évben egy szomszédos, körülbelül nyolcz km.-nyi távolságban fekvő városban az U. E. képviselője a chemiáról tartott sorozatos előadást: a bachworthi diák-egyesület két tagja rendszeren ott volt. A munkától fáradtan tették meg a nyolcz km.-nyi utat, résztvettek az esti előadásban, éjjel indultak hazafelé s másnap este társaik előtt a syllabus segélyével megtartották a tegnap hallott előadást. – A sorozatos előadás befejeztével felkérlik az előadó professort, hogy vizsgálja meg a diák-egyesület tagjait. A professzor a vizsgáról adott jelentésében kiemeli, hogy ez egyszerű köszénbányászok „a vizsga követelményeinek ép úgy megfeleltek, mint akár az egyetem hallgatói.”¹

De nemcsak a munkás-egyesületek, hanem akárhány egyszerű munkás életében is fordulópontot jelez az U. E. előadásaiban való részvétel. „Hat évvel ezelőtt – így szólalt fel egy asztalos – e teremben hallottam az első Extension-előadást és azóta egyet sem mulasztottam el. Nem adhatok kifejezést annak, hogy mi mindent köszönök az előadásoknak. Belsőm mintegy átalakult, látóköröm tágult, ítélőképességem élesbült.”

Egy oldhami pamutfonógyár ifjú munkása az oxfordi U. E. titkárához írt levelében következő vallomást tesz: „Tisztelettel jelentem, hogy az Ön által nekem ítelt jutalomdíjat csakugyan

¹ L. Fleischner i. m. 28. 1.

megkaptam. Már régóta vágyódtam e könyv után. Hálámat ki sem fejezhetem. – Tán érdekelni fogja eme közleményem, hogy még csak egy évvel ezelőtt is ama, bogaras gondolat felmerültével, a mely szerint én Irland történetét tanulmányozzam – valószínűleg felkaczagtam volna, mint a kiben bolond eszme fogamzott meg. – Mert – nyíltan bevallom – határtalan ellenszenvem volt minden ellen, a mi tanulmányozásnak nevezhető. Csak egy szerencsés véletlen, egy Extension-előadáson való részvétem gyógyított ki ez ellenszenvemből. Most már egy előadást sem mulasztok el. Kezdetől fogva mindennapos látogatója voltam az oldhami ingyen-könyvtárnak. Tanulmányozva ott töltöttem minden szabad szombati délutánomat s minden estémet 8-¹/₂10-ig. Háromszor gyalogoltam el Manchesterbe a végett, hogy az ottani könyvtárban találjam meg azt, a mit itt hiába kerestem. Nem sajnálom ez utat, bár a nap kemény gyári munkája után fáradt és bágyadt voltam. Sohasem hittem volna azelőtt, hogy a tudást így megkedveljem: de labor omnia vincit! Kimondhatlan, hogy mennyire becsülöm az Ön által küldött könyvet! „

S midőn hasonló lelkesültséggel, érdeklődéssel találkozunk egyebütt is, a hova az U. E. tevékenysége elhatol: nincs okunk túlzással vádolni a norvég tanárt, dr. Mourley Voldot, ki 1892-ben az oxfordi University Extensiont tanulmányozva, általános tapasztalatairól ily szavakban nyilatkozik:! „A hozzám intézett ama kérdésre, hogy általában minő benyomást gyakoroltak reám a szemlélt gyülekezetek, csakis így kiálthatok fel: Mily páratlan figyelem és lelkesedés az előadások közben, minő energia a munka mellett, minő érdeklődés, humor és türelmesség a megbeszélésnél, minő vígság a mulatságok és kirándulások alkalmával! Szóval: minő élet, minő józanság és élénkség! E gyülekezéseket akárcsak a régi görög ünnepélyekhez hasonlíthatnám! „

¹ Russel, Die Volkshochschulen 83. 1.

S szívesen elmerengünk mi is egy kis egyházközség lelkészének jövő álmában, melyet a falujában tartott sorozatos előadás és ez által létesült új élet keltett fel lelkében. „Még csak tíz esztendeig ily sorozatos előadások! mily nagy terjedelmű műveltség volna ezek eredménye! A férfiak és nők otthonuk hegyeiről és völgyeiből áttekintenek az egész világot, botrányok és kicsinyes nyárspolgári gyűlölködéselv érdekes voltukat elvesztenék, a szellemi élet gazdagodna, a prédikáció nem hiába fordulna gyöngéd érzelmekhez, Isten országa közeledne; mert nemcsak a nagyvárosi kereszténység mutatós mozgalmában, hanem a falusi egyház csendes munkájában, belülről jó ép oly bizonyosan Istennek országa!”¹ S végre bizonyára mi sem látunk véletlenséget abban, ² hogy Angliában a népműveltségnek fokozásával az ifjú gonosztevők száma mindinkább kedvező arányokat mutat. 1852-ben 19 millió lakosra 14,000 gonosztevő ifjú esett. A lakosság száma ezóta 27 millióra emelkedett. Ha a lakosság számával arányosan növekedett volna a gonosztevő ifjak száma: úgy a 27 milliónak megfelelne, 19,895, holott tényleg már 1866-ban azok száma 10,000-re, 1876-ban 7000-re, 1881-ben 6000-re s 1886-ban 5100-ra szállott le.

Ezen erkölcsi, szellemi intenzív s ezért számokban, sőt szavakban is ki nem fejezhető eredmény mellett a három angol egyetem (Cambridge, London, Oxford) U. E.-mozgalmának extenzív növekedését a következő számadatok világosítják meg:

1893 '94-ben volt Cambridgenek 136 cursusa 10,600 hallgatóval, 4400 classeban 1500 vizsgázott;

Londonnak 152 cursusa 15,700 hallgatóval, 1553 vizsgázott;

Oxfordnak 219 cursusa 23,300 hallgatóval;

összesen 507 cursusa 49,600 hallgatóval, 3053 vizsgázott.

1894-ben Oxfordban a nyári cursust 1600 hallgató kereste fel, kik közül résztvett 1000 a rövidebb és 600 mindkét cursuson.

¹Russel, Die Volksschulen 83. 1.

²L. v. Schulze-Gavernitz, Zum socialen Frieden I. 392.

A nyári cursusokra kiváló szakférfiakat még Európából is meg szoktak hívni. Így tartott többek közt a híres jeni paedagogus Rein 1894-ben Oxfordban sorozatos előadásokat a német nevelés-tudomány köréből és ugyancsak ő 1896-ban Edinburghban Herbart életéről és tanáról.

Folyóiratok is szolgálják az U. E. ügyét. A londoni U. E. egyesülete kiadja az „University Extension-Journal”-t s az oxfordi Egyetem az „University Extension-Gazette”,-t.

Az angol University Extension intézményét jellemzi:

1. hogy a mozgalom mindinkább feloleli a népfiskolák feladatát is, úgy hogy itt a népfiskola és az U. E. közt különbséget nem tehetünk;

2. hogy a mozgalom szellemi oldaláról kizárólag az egyetem és pedig bizottsága útján gondoskodik, de bármily cursus életbe léptetésére felhasználja a különböző egyesületeket, társulatokat és a helyi hatóságokat, a melyek útján létesülnek az egyes egyetemek körül a centrumok.

A demokratikus eszméknek mindinkább való érvényesülése alapján angol indításra terjed az U. E. mozgalma a világ minden irányában s a világ minden kultúrnépénél. Igen természetes azonban, hogy a mozgalom alakjára, az U. E. szervezésére nézve módosítólag hat a helyi, a nemzeti, az állami viszonyok különböző volta.

1. Legkorábban, de folytonos megakasztásokkal terjedt a mozgalom a legközelebb fekvő *Skóciában*.

Már a 70-es években léteztek nők *sámára*, sorozatos előadások. 1884-ben a glasgowi egyetem néhány tanára rendezett az egyetemtől függetlenül U. E.-szerű előadási cyclusokat. 1885-ben a Collegek egyikének volt tagjai vették kezökbe az ügy vezetését. Ily vezetéssel három évig tengődött az ügy.

Még kisebb sikerrel karolta fel e mozgalmat St.-Andrews 1888-ban s ugyanekkor Edinburgh. Egyesek kezében volt a mozgalom vezetése. Három év múlva mindkét helyen megszüntették az előadásokat. Sikertelenül fáradozott Aberdeen is.

Csak Glasgowban vannak még mintegy 1000 hallgató által látogatott sorozatos előadások. Itt ugyanis 1888. február 1-én, midőn, már-már itt is kimúló félben volt az U. E. ügye, maga a tudomány-egyetem vette azt kezébe s ezóta Skócziának legalább ezen városában mutatható fel némi siker.

A sikertelenség különböző okokra vezethető vissza. 1894-ki évig bárki látogathatta csekély anyagi áldozat mellett az egyetem előadásait; könnyebb, inkább szórakoztató természetű előadásokról gondoskodtak az irodalmi, dialektikai stb. társaságok s a komoly tudomány iránt való érdeklődést igen olcsón (olcsóbban, mint ezt az U. E. nyújthatja) elégíti ki a the Combe Trust- és the Gilchrist Trust-társaság. Azon felül a skót nép nagyon takarékos. A sikertelenség főoka azonban a tények tanúsága szerint abban keresendő, hogy az egyetemek, ^v mint ilyenek, – kivéve utóbbi időben Glasgownt – e mozgalommal nem törődtek, illetőleg nem is igen törődhettek, mert szervezeti tekintetben épen az utolsó tizedekben alakultak át. Lehet, hogy a vallási különbség s az anglikán szellemmel ellenkező presbyterianismus szelleme is volt hatással arra, hogy az Angliából kiinduló mozgalommal szemben bizonyos fokú hidegséget mutat a skót nép.

2. Teljesen ellenkező hatással találkozunk *Észak-Amerikában*. Ide csaptak át, már csak a faj és a nemzeti eszmék rokonsága alapján vonzatva, ezen angol mozgalom termékenyítő hullámai. Az amerikai ezen rokonság daczára sem utánozza egyszerűen kultúrája anyaországát, hanem sajátosan hat vissza a vett hatásra. A mozgalom sajátossága pedig abban áll, hogy Amerikában az U. E. mozgalma inkább nemzeti, társadalmi, mint egyetemi szempont alá esik, miért is az egyetemekkel lazább összefüggésben áll. Ennek pedig oka részben az, hogy Amerikában a társadalmi egyéniségek nem különülnek el oly határozottan egymástól, mint az ó-világban, hanem a folyton kölcsönható élet alapján észrevétlenül is egymásba folynak, – részben pedig az, hogy az U. E. intézményeinek

legalább egy ága, a Summer Meetings-ek, már jóval előbb keletkeztek Amerikában, mint Angliában.¹

A new-cambridgei Haward-féle egyetem tanára, a híres zoológus Agassiz³ volt az első, a ki 1873-ban tartott szaktanárok és tanítványai számára ily nyári szünidei tanfolyamot. Nem messze New-Cambridgetől van a Chantanqua-tó, a mely mellett 20 évvel ezelőtt a methodisták szokták különböző gyűléseiket tartani. E gyűlések adtak alkalmat arra, hogy kezdetben a vallásitanítók számára nyílt meg egy hasonló nyári tanfolyam, majd később egyéb tudományok számára, úgy hogy jelenleg, nevezetesen dr. Vincent püspök hatótevékenysége következtében, a chantanquai „College of Liberal Arts”-ban július kezdetétől augusztus hó közepéig a tudományok minden köréből tartanak a leghíresebb tanárok tömérdek nagy közönség előtt szakszerű sorozatos előadásokat. Az amerikai arányok jellemzésül megemlítem, hogy ezen College egyik tanterme 8000 hallgatót fogad magába; az itt uralkodó szellemre nézve pedig idézem egy német nőnek, ki a tanfolyamokban részt vett, lelkes szavait:⁴

„A ki egyszer Chantanquaban volt és látta, hogy e férfiak és nők, a tanárok és a többi idetartozók mily szeretettel és odaadással hozzák forgásba e nagyszerű gépezetet s mikép vizsik tisztüket: az immár nem mondhatja, hogy az amerikai népek nincsenek eszményei, hogy csakis dollár-vadászó. Itt látjuk e népet legjobb oldaláról. Bámuljuk óriási szervező tehetőségét, és a magasabb műveltség után való törekvését.”⁴

¹ Hogy a tanító tanfolyamok már a század elején léteztek Angliában: az nincs ellenkezésben a mondottakkal, mert itt nem tanító- vagy tanárképzésről van szó, hanem a tudományos kutatás módszerébe való bevezetésről, illetőleg a haladó tudomány eredményeinek ismertetéséről és pedig szünidei cursusban.

² A híres Agassiz még ugyanazon évben meghalt.

³ L. Schultze i. m. 24 l.

⁴ Érdekesen jellemzi a jenai paedagogus Rein az amerikaiak tudomány iránti érdeklődését és a tudomány megbecsülésének indító okait. (L. Rein:

Ezen tény magyarázza meg azt, hogy *Amerika az angoloktól nyert indítást* az U. E. létesítésére oly lelkesen követte. A john-hopkinsi egyetem tanára, Adams H. A. volt az első, ki ez eszmét 1887-ben az „amerikai könyvtárak szövetkezete” elé terjesztette. 1887/88. telén dr. Bemis E. W. megtartotta 12 előadásban – tárgyalva a „jelennek gazdasági kérdéseit” – az első sorozatos előadást syllabus mellett és vita kíséretében. Az angol cambridgei egyetem tanára, az ügynek „amerikai apostola”, Moulton R. G. indítására alakult meg Philadelphiában 1890-ben egy bizottság, a mely nemsokára egy

Encyclopaedisches Handbuch der Paedagogik IL 312. – «Fortbildungskurse an der Universitaet» cikkében). Igazolja ama lelkesülést és eme jellemzést azon körözvény, a melyet közrebocsátott a chantanquai előadásokat s így az U. E. mozgalmát kezdeményező bizottság. A bizottsági tagok egyike dr. Harper W. R., a yalei college akkori tanára, a chantanquai humanistikus iskola igazgatója és most egyúttal a chicagói egyetem szervező igazgatója volt. (L. Akad. Revue I. 591 stb.) E programszerű körözvény fő pontjai:

1. Az Egyesült-Államokban újra felélesztendő az egyetem eredeti eszméje, a mely szerint az a tanítványok és tanítók szabad szövetkezete (Universitas scholarium et magistrorum) a magasabb oktatás érdekében, a melyet egyes tárgyakról tartott rendszeres sorozatos, helyhez kötött előadások útján végeznek.

2. A társadalmi tudományok, a nemzetgazdászati, a történet, az irodalom, a közigazgatás és a politika etikai alapvetésének népszerű tanulmánya által, a melyet jeles tanítók összefüggő és methodikailag fokozatosan haladó tanfolyamokban vezetnek – az igazi polgári érzület fejlesztendő.

3. A természettudományra nézve tanulságos tanfolyamok szervezendők.

4. Az amerikai collegekkel és más tanintézetekkel egyetértőleg kell eljárni a végett, hogy amazok munkája a népszerű tanfolyamok által kiegészítést nyerjen.

5. A mozgalom csatlakozzék a közkönyvtárakhoz, a technikai munkások intézeteihez, a lyceumokhoz, munkás-egyesületekhez, társulatokhoz, kereskedőifjak egyesületeihez és a chantanquai irodalmi és természettudományi körökhöz.

6. Az amerikai magasabb műveltségéről az egyes helységekben lévő intelligensebb és methodikailag is leginkább iskolázott erők szervezett egységének kell gondoskodnia.

külön egyesületté alakult, t. i. „the American Society for the Extension of University Teaching”, mely még ugyanazon év november havában 40 cursust szervezett s a melyet 50,000 ember hallgatott.¹

Két évre rá, 1892. október 2-án, nyitotta meg Harper, mint rectora, a chicagói egyetemet, kiemelve megnyitó beszédében, hogy „az egyetemnek egyik főfeladata az, hogy befolyása kihatasson a várfalain túl is és hogy országszerte vegye ki a főiskola előnyéből a törekvő férfi és nő mindazt, a mi neki hasznára válik”.²

A megnyitás napján kezdte meg a fönntemlített Moulton egyetemi tanár az University Extension sorozatos előadását Chicagóban. Míg tehát Philadelphióban az U. E. ügyének szervezése és vezetése külön egyesületnek dolga: addig Chicagóban az U. E. teljesen be van taglalva az egyetem szervezetébe, olyannyira, hogy annak négy külön osztálya egyikét, mint egészen egyenrangú külön facultas képezi.

A chicagói egyetem ezen szervezeti intézkedése mutatja, hogy az U. E.-ra mily nagy súlyt helyez s ez magyarázza meg azt, hogy Chicago az U. E. intézményét nemcsak az oxfordi (vándorbibliotheka és nyári tanfolyam) és philadelphiai (seminarium) újításokkal fogadta el, hanem a maga részéről az intézmény fejlesztéséhez hozzájárult, nevezetesen az által, hogy a levelezés útján is végzi az oktatást. Lehet valaki a chicagói egyetem diákja a nélkül, hogy ott tartózkodnék s másutt előadásokat hallgatna. Az U. E.-nak egyik alosztálya (öt alosztály-

¹ Russel, Volkshochschulen, 35. 1.

² L. Russel i. m. 38. 1. és az egészre Böhmert, Arbeiterfreund XXXIV. évf. 153.

A chicagói egyetem sajátosságát dr. Albr. Wirth cikke az Akad. Revue I. 591. stb. érdekesen jellemzi. Baptisták az alapítók. Öt év alatt nyolcz millió dollárt gyűjtöttek. A tanárok felekezetét még megemlíteni sem szabad. A tanárok közt van 14 német, 4 nemet-amerikai, 5 angol, 3 skandináviai, 2 japáni, 2 francia, 1 orosz és 132 amerikai. A jogi és orvosi facultást még nem állították fel.

ból áll) közvetíti ugyanis a szaktanárral való levelezést. Ha e levelezés kíséretében beadott és az utasítás szerint készített munkák rendesek és rendszeresek: úgy az egyetem ezen munkásságot egy és fél egyetemi évnék, vagyis egy fél baccalaureatusi, illetőleg egy harmad doctoratusi jogigénynek tudja be. Hasonló beszámítás alá esik a chicagói egyetemen az esti és szombati tanfolyam végzése, a mely tanfolyam minőségileg egyezik a tulajdonképeni egyetemivel, de annál hosszabb tartamú.

New-York államban is elterjedt az U. E. mozgalma. Az „egyetem” – a mely itt inkább kormányzó testület, a mennyiben az Universitas hatósága alatt 500 magasabb képzést szolgáló intézet áll – következő öt osztályra oszlik: 1. végrehajtó; 2. vizsgáló; 3. népszerűsítő; 4. állami könyvtári és 5. állami múzeumi osztályra. Az U. E. ügye a harmadik osztályba tartozik. így tehát New-Yorkban az állami kormányzó hatóság kezébe került az U. E. mozgalma, a mely körülményből magyarázza Russel azon tényt, hogy a kézi könyvtárak és taneszközök bármely falunak is rendelkezésére állanak.¹ Ahány hely, annyiféle alakja az U. E.-nak.

E három egyetem után indultak Illinois, Michigan, Indiania, Jowa, Missueri, Kansas, Kalifornia stb. állami főiskolái. Canada, sőt Ausztrália sem maradt el.”¹

A Philadelphiában, Chicagóban és New-Yorkban két, illetőleg egy év alatt elért bámulatos eredményt a következő számok világosítják meg:.¹

1893 94-ben Philadelphiában 110 cursust hallgatott 16,062 ember,¹ New-Yorkban 29 cursust 5200 ember, Chicagóban

¹ Russel i. m. 37. stb. 1.

² L. közelebb Russel i. m. 40. stb. 1.

³L. Reyer i. m.

⁴ A hallgatók fennebb közölt számával ellenkezésbe látszik lenni az itt közölt szám. Az ellenkezés megszűnik, ha tudjuk azt, hogy amott az egyes előadások hallgatóinak összegét, míg itt a sorozatos előadások hallgatóinak számát közöljük.

122 cursust 24,822 ember, összesen 261 cursust hallgatott 46,064 ember.

Az előadók önfeláldozó munkabírását dr. W. Clarke Robinson mutatja, ki 1893 őszén 72 előadást tartott s e célból 5817 angol mértföldet utazott. Ugyan ő tartott ugyanazon közönség előtt az 1893-iki téli és az 1894-iki tavaszi szünidőben ismét ily számú előadásokat.¹

Az U. E. ügyét egyes szaklapok is szolgálják; nevezetesen Chicagóban: „University Extension Magazine” és „University World”; Philadelphiában: „University Extension Bulletin” és „University Extension”, a mely jelenleg a „The Citizen”-be olvadt. A new-yorki központ időnként értesítőket ad ki.

Az angol és amerikai főközpontokból kiinduló munkásságot és annak eredményét az 1894-iki londoni congressusra készítet s 1892/93-ról szóló hivatalos táblázat a következőkben tünteti fel:

Oxford 238 cursust 23,051 hallgatóval tartott; 2714 heti munkát javított, 1295 vizsg. bizonyítványt állított ki.

Cambridge 233 cursust 15,824 hallgatónak tartott: 2565 heti munkát javított, 1730 vizsg. bizonyítványt állított ki.

London 139 cursust 13,374 hallgatónak tartott; 1958 heti munkát javított, 1231 vizsg. bizonyítványt állított ki.

Victoria 59 cursust 4900 hallgatónak tartott; 472 heti munkát javított.

Philadelphia 108 cursust 18,822 hallgatónak tartott; 419 heti munkát javított, 388 vizsg. bizonyítványt állított ki.

Chicago 122 cursust 24,822 hallgatónak tartott; 725 heti munkát javított, 486 vizsg. bizonyítványt állított ki.

New-York 34 cursust 3667 hallgatónak tartott; 223 heti munkát javított, 142 vizsg. bizonyítványt állított ki.

Összesen: 933 cursust 104,460 hallgatónak tartott; 9576 heti munkát javított, 5272 vizsg. bizonyítványt állított ki.

¹Russel i. m. 48. 1.

²L. u. o. 75. 1.

Az U. E. diadalútja az ó-világban nem mutathat fel ugyan ily bámulatos eredményeket, de itt is folytonosan és fokozatosan hódítva halad e mozgalom.

4. Legcsekélyebb hatása van látszólag ez intézménynek *Dániára*. S ez a milyen természetes, olyannyira igazán csak látszólagos. Dánia a népfőiskolák igazi otthona. A nép, valamint a kormány, határozott rokonszenvvel kíséri ezt a mozgalmat, ezt támogatja anyagi és erkölcsi eszközökkel. Az egyetem azonkívül nem oly elszigetelt, mint Angliában, de még annyira sem, mint Németországban, a mennyiben az egyetemet mindenki, társadalmi állásra és nemre való tekintet nélkül, látogathatja. Azonkívül tényleg létezik Kopenhágában, ha nem az egyetem vagy annak tanárai, hanem igenis a diákság által szervezett intézmény, a „diák-szövetkezet” (Studentersamfundet), a mely figyelmét a népfőiskolák által inkább mellőzött munkások képzésére fordítja. Igaz, hogy ily irányú működése inkább ügyességek elsajátítását célzó tanfolyamokban, népszerű iratok kiadásában és terjesztésében és végre ügyvédi ingyen segély nyújtásában ¹ érvényesül; de tekintettel arra, hogy e mellett sorozatos előadásokat tart s az érintett tanfolyamokat, a melyeket 1895'96-ban 1940 egyén, köztük 580 nő, látogatott, az angol U. E. intézménye szintén felkarolja, tényleg csak látszólagos, hogy Dániára, nevezetesen annak egyetemére, nem volt hatással az U. E. ügye. Legújabb időben, 1895-ben, különben maga a kopenhágai egyetem, mint ilyen is, az U. E. felé nagyjelentőségű lépést tett, a mennyiben a népfőiskolák tanárai számára szünidei havi (szeptember) tanfolyamot nyitott. Az egyetem ezen tanfolyamok útján, a melyekre évente 9000 koronát fordít, lassanként mindinkább befolyásolja a népfőiskolákat is, úgy hogy csakis

¹ Ezen működési tér 56 ügyvédet, 22 diákot és 6 nőt foglalkoztat Naponként este 7-9-ig hat ügyvéd hat, külön e célra fentartott hivatalos helyiségben ad ingyen tanácsot és segélyt az erre szorulóknak és anyagiakban szűkölködő munkásoknak.

az idő kérdése, hogy mikor veszi át az egyetem úgy, mint Angliában, a magasabb értelemben vett népnevelés vezetését.

f). *Svéd- és Norvégország* Dániához egészen hasonló viszonyokat mutat az U. E. ügyét illetőleg. A népfőiskolák itt is a népműveltség főterjesztői, de itt is, nevezetesen Upsalában léteznek a diák-szövetségek (Heimdal és Verdandi), melyeknek tagjai Upsalában, valamint a környező városokban előadásokat tartanak. Itt is vállalkoztak, első sorban Upsala, azután Christiania, Lund és Helsingfors egyetemei, egymást felváltva, nyári tanfolyamok tartására. – Upsalában 1895-ben 30 tanár adott elő 483 hallgatónak, Lundban 1896-ban 14 tanár a tudományok legkülönbözőbb ágairól tartott augusztus hó 14-17-ig sorozatos előadásokat.

E szünidei tanfolyamokat itt is, mint Dániában, főleg tanítók látogatják, úgy hogy itt is a lundi gyűlés (1896) szerint abban mindnyájan megegyeztek, hogy e szünidei tanfolyamoknak az a nagyjelentőségű feladata, hogy a népiskolai és népfőiskolai tanítás ügyét a tudomány egyetemével kapcsolatba hozzák s így tehát a tudományegyetemnek a nemzet szellemi életére való befolyását mindinkább biztosítsák.

6. Sokkal nagyobb fogékonyságot mutat az angol U. E. intézményének meghonosítására *Belgium*, nemcsak a nemzet élénk, tehát könnyen befogadó természete miatt, hanem azért is, mivel ily irányú avagy ezt pótló intézménye Belgiumnak még nem volt. A különböző egyetemek ez intézménnyel szemben, sajátos szellemük szerint, különböző viszonyba hehyezkednek.¹ A löweni egyetem, mely, püspöki felügyelet alatt állva, a katolikus orthodoxiát és a római egyház hatalmát

¹ Az egyetemek jellemzését l. Gschnitzer: Zur Geschichte der Universitaet Gent. – Akad. R. 206. 1 , – kül. Maurice Vauthier: Die belgischen Universitaeten. – Akad. R. II. 261. stb. – Gschnitzer: Das Hochschulwesen in Belgien. – A. R. III. 332. stb. – Hamdorff: Über den Stand der Volkshochschulen. – Com. Bl. IV. 84. – De Gerando Antonina: A szabad egyetemről, az «Erdélyi Múzeum» 1896. évi folyamában.

szolgálja,¹ negatív viszonyba helyezkedik; – míg a két állami egyetem, Gent és Lüttich, mint ilyen, a mozgalommal nem törődik. A genti egyetemen 1891-ben akadt ugyan két tanár, kik 1892-ben, az egyetem egy termében, vlaemi propagandával tartottak holland (20 órás), német és angol (egyenként 10 órás) irodalmat ismertető sorozatos előadásokat; de ők is elhallgattak. A másik állami egyetemen, a lüttichin, még a tanárok sem mozogtak, hanem csak a városi hatóság fel-szólítására tartottak, az attól megjelölt tárgyakról (orvosi, közegészségügyi és társadalmi kérdések), egy télen át fel-olvasásokat.

Pezsgő étellel találkozunk e század harminczas éveiben alapított brüsseli egyetemen, a mely elvileg a tudomány szabadságát követi s mely Charles Graux 1895. okt. 2-án tartott tanévet megnyitó ünnepi beszéde szerint „nem ismer sem társadalmi, sem vallási dogmákat. Bárki számára is – ki itt otthont talált – biztosítva van a gondolkozás teljes szabadsága. Nem ad, de el sem fogad jellegket; a tudomány itt senkitől sem függ. Önállóan halad előre a haladás pályáján”. Egyetemi tanárok, diákok és volt diákok Léon Léclerc indítására 1894-ben „Extension universitaire de Bruxelles” társulatban arra egyesültek, hogy népszerű egyetemi előadások útján tudományos műveltséget terjeszsenek. Az előadók csak egyetemi tanárok lehetnek (docteur agrégé vagy docteur spécial). A társulat központi választmánya útján vezeti ügyeit, úgy azonban, hogy a vidéken helyi bizottságok végzik az előadás előkészítésének és rendezésének munkáját. A központi választmány állítja össze az előadási programot s megküldi ezt a helyi bizottságoknak, ezek pedig bejelentik a központnak a választott és így megtartandó előadásokat. 1895/96-ban már 11 helyi bizottság működött s 4150 hallgató előtt tartottak az egyetem tanárai 19 előadási sorozatot.

¹ Akad. Revue II. 263.

Az U. E. intézménye nincs betaglalva és pedig csupa óvatosságból az egyetem szervezetébe. Az egyetemeket ugyanis az éles politikai pártküzdelmek olyannyira besodorták az egyes pártáramlatokba, hogy bizonyára az egyetem zászlaja számos egyént az Extension Universitaire-tól távol tartott volna; ezért is az U. E. intézményét szándékosan elkülönítették az egyetemtől. A számítók azonban a tényleges étellel még sem számoltak. A mint ugyanis a Reclus-eset alkalmával a liberális egyetemen belül kitört a mérsékelt párt és a socialistikus túlzók közt a nyílt küzdelem, úgy hogy az utóbbiak a szabad egyetemből kiválva, az új egyetemet 1894. október havában megnyitották: az Extension Universitaire-ből is kiváltak az új egyetem tanáraivá lett tagok, sőt az új egyetem összeférhetlennek mondta ki az egyetemi tanári állást az Extension Universitaire-ban való működéssel. A következmény pedig az volt, hogy az Extension Universitaire még nyíltabban a szabad egyetem vezetése alá jutott s másrészt az, hogy a versengő új egyetem is egy külön társulatot szervezett „Extension de l'Université libre de Bruxelles” neve alatt. E versengés az U. E. ügyének csak előnyére vált, a mennyiben az új egyetem vezetése alatt álló Extension de l'Université 1895/96-ban 27 helyi bizottság segítségével 96 cursust tartott 47 tanerő közreműködésével; ¹ a szabad egyetem pedig ugyanazon évben az Extension universitaire útján 20 helyett 86 cursust tartott, mindkettő a 3000-et felülhaladó közönség előtt (1896/97-ben az Extension universitaire előadásait 4630-an hallgatták).

Míg az új egyetem orgánuma inkább socialistikus körökhöz s így a munkásokhoz fordul: addig a szabad egyetem orga-

¹ Az új egyetemen 1895-ben a tanerők száma 80 volt, az egyetemi hallgatóké pedig csak 60. Így érthető, hogy oly számos tanerő volt lefoglalható az U. E. ügye érdekében. Különbösen az új egyetem «Extension»-jának alapszabálya megengedi, hogy nem-egyetemi tanár is tartson előadást, feltéve, hogy az illető beküldi előadásának vázlatát s ezt a választmány helyeslőleg tudomásul veszi.

numa inkább a bourgeoishoz, vagyis – mint az 1895. január 25-én hozott s hangsúlyozott gyűlési határozatában célzatosan mondja – „a nép minden osztályához fordul s nem egyedül a munkáshoz. Szolgálatára áll a kisiparosoknak (à la petit bourgeoisie), a nőknek, mindazoknak, a kik az egyetemi oktatásban nem részesülhettek”.¹

Ugyancsak ezen gyűlés, a melyen képviselve volt az oxfordi, cambridgei, londoni egyetem, nemkülönbén a lüttichi és a hollandi „Hooger Onderwys vor het volk”, még egy didaktikailag nagyon figyelemre méltó indítványt (a lüttichi egyetem képviselőjét, Wilmotte-ét) fogadott el. E szerint az Extension Universitaire követi ugyan egészben véve működésében az angol példát; a „classe”-okat azonban nem kapcsolja egybe azonnal a megtartott előadással, hanem tart először egy-egy tudománykörből hat előadást, úgynevezett „cours concentriques”-t, a melyekben a tárgyat egészében, általános körvonalakban bemutatja. Az ugyanekkor kiosztott syllabus elég terjedelmes (Schultze szerint egy-egy tárgyra vonatkozólag 64 oldalra terjed) és utal nevezetesen a forrásmunkákra, a bővebb tájékozást nyújtó könyvekre. Ezen könyveket a központi választmány elküldi a helyi bizottság elnökének az érdeklődők szabad rendelkezésére. Még csak néhány hónap múlva jelenik meg ismét az előadó a helyszínén a „classe”-ok megtartására és esetleg a vizsgálat megejtésére.

A U. E. mozgalma Belgiumban igen tanulságos nemcsak ezen didaktikailag igen helyes újítása miatt, hanem azért is, mivel bizonyosságot tesz arról, hogy e mozgalom önzőleg elzárkózó s dogmatikailag meghatározott gondolkozás mellett nem terjedhet, ellenben oly szervezkedés mellett, mely a tudományegyetemmel ha nem is külső, de igenis legbensőbb összefüggésben áll, ezen összefüggés intensitásának arányában extensive is hódítóig terjed.

¹ L. Hamdorff: Über den Stand der Volkshochschulen im Auslande. – Com. Bl. IV. 85.

7. *Hollandiában* eddig csak egyesek részéről kiindult kísérletekkel találkozunk, a melyek részben épp ezért, részben pedig, mivel hasonló irányban működik ott a nagy segédeszközökkel rendelkező „Maatschapy tot nut voor't algemeen” eddig sikerre nem vezetett.

8. *Franciaországban* az University Extension mozgalma még ma is inkább az elvi tárgyalás, a kezdetlegesség állapotában van. A francia temperamentummal e késedelmezés nehezen egyeztethető meg. Az elmaradás oka nem valami ellentétben, hanem a helyzet sajátos voltában rejlik.

Franciaország tradíciói legkevésbé sem kedveznek a népoktatásnak, a népfelvilágosításnak, a nép magasabb művelésének. E tradíciót a ligue française és az újabb időben vele egy cél felé hasonló úton haladó „Société Havraise” szakította meg s az U. E. feladatát részben legalább megoldani kívánja. Az egyetemek pedig nagyobb actióra nem voltak képesek, mivel egyetemek Franciaországban tulajdonképen ismét csak egy év óta léteznek, a felső szakiskolák pedig szűk és kötött hatáskörüknel fogva ily kezdeményező, kiható, általános, humánus, erkölcsi munkásságra teljesen alkalmatlanok. A főiskolák átalakításának kérdése azonkívül bénítólag hatott a létező szakiskolákra.

Így nincs mit csudálkozni azon, hogy az University Extension ügyéről Franciaországban kevés a jelentenivaló. Lille város tanácsa 1897-ben az ottani orvosi szakfőiskola tanárai-val egységre lépett, mely szerint ők egyenkint 300 frank fizetésért lehetőleg népszerű előadásokat tartanak (a themák művelt közönséget tételeznek fel: a táplálkozás chemiai szempontból, a táplálkozás physiologiai szempontból, a bakteriológia; a tuberkulózis ellen való küzdés; az orvostudomány története; az első év hygieniai szempontból; az alkoholismus egész Franciaországban); Petit Edouard a Sorbonne 1897-diki záró ünnepélyén ünnepi beszédében felszólítja a diákokat, hogy kövessék tanáraik példáját, a kik már is rendeztek esti tan-

folyamokat a nép számára; végre Rambaud pedig arra utal, hogy Parisban, Lyonban, Dijonban, Caënben, Nancyban máris léteznek ily irányú egyesületek.¹ Fleischer² Leclerc³ nyomán Lyon, Montpellier és Lille városokat említi, mint a melyekben a tanárok támogatásával diák-egyesületek keletkeztek. Hamdorff⁴ a lillei tanárokról mondottakat megcáfolja Pinloche lillei tanár levele alapján, a mely szerint tartottak ugyan egyes lillei tanárok vidéken saját költségükön egyes előadásokat, de sorozatos előadásokról, rendszeres, szervezett tevékenységről szó sincs. Sem ezen elszórt hírekre, sem azok czáfolatára súlyt nem helyezünk. A szellemes Leclercnek bizonyára igaza van, midőn az ifjúsági U. E. mozgalmat eszméssel hasonlítja egybe, melyek folyton a levegőben röpködnek, a nélkül, hogy megtermékenyítették volna jótékony esőként a földet.⁵ Ennél azonban sokkal fontosabb azon tény, hogy Franciaország ministere kötelező nyilatkozatot tett a létező népfőiskolai mozgalom állami anyagi támogatására⁶ s hogy magát az U. E. mozgalmát egyesek a kormány megbízásából is komolyan tanulmányozzák⁷ s hogy legkomolyabban veendő tan- és államférfiak: Liard, Lavisse, Jules Ferry, Rambaud egészen határozottan foglaltak e mozgalom mellett állást, e mozgalom social-ethikai jelentőségét teljesen méltatva.⁸ Mindezek alapján

¹ L. Akad. Revue III. 629.

² Fleischer: Zur Geschichte des englischen Bildungswesens. 1893. 39 1.

³ Max Leclerc: Le rôle social. Paris, 1892. 04. 1.

⁴ Hamdorff: Über den Stand der Volkshochschulen. Com. Bl. IV. 88. 1.

⁵ L. Leclerc: Le rôle social des Universités. Paris, 1892.

⁶ L. föntebb.'

⁷ Rambaud minister 1896-ban a zürichi congressusra küldött ki képviselőket; s Abbé Trésal a nyári tanfolyamra 1896-ban Oxfordba ment. L. Akad. Revue III. 646. és Hamdorff: i. ez. Com. Bl. IV. 88.

⁸ Szemben és társadalmi jelentőségében helyesebben alig ismertette s méltatta valaki e mozgalmat, mint Max Leclerc: «Le rôle social des Universités». Paris, 1892. Mint szemtanú írja le az angol U. E. mozgalmát Nem kívánja azt az angol és francia nép jellem- és történeti különbözőségére

biztosan állítható, hogy Franciaországban is az immár újjá szervezett és azért is önállóbb és pezsgő életű egyetemek az

való tekintettel, hogy a francia ez intézményeket utánozza; csak azt kívánja, hogy az angol példa lelkesítőleg hasson a francia szemlélőre, olvasóra (3. 1.) s kutatva e lelkesülés végső közös forrását, fölleli azt – helyesen – az ethikai erőkből: «il ne s'agit, en effet, que de *forces morales*, volonté vaillance, individuelle, et uni à l'esprit d'indépendance, esprit de solidarité» (58. l.) s már most azt kívánja, hogy ezen morális, személyi jelentőségű tényezők (60. 02. 1.) hatása alatt fejlődjék ki a kölcsönös megértés, a szellemi kölcsönhatás (tényleg nincs is valódi ismeret szeretet nélkül). Ezen erkölcsi hatalmak «ont été, nous l'avons vu, l'instrument de véritables sauvetages . . . Elles sont éminemment une oeuvre de conciliation social et de relèvement» (02. 1.). – E magaslatról fordul lelkes szavakban az egyetem ifjúságához; utal arra, hogy a múltban Paris és nevezetesen az ottani Polytechnikum diákjai a politikai küzdelmek és a forrongás idejében a néppel együtt építették a barrikádokat. «Pour nous rencontrer aujourd'hui, nous avons assurément *mieux à faire*. Nous sentons que le moment est venu de quitter quelquefois les bibliothèques, les études spéculatives pour prendre intérêt et nous mêler à la vie du peuple tout entier; que le moment est venu de descendre sur la place publique, *non plus pour combattre, mais pour instruire et pour pacifier*. – Et pourquoi ne réussissons nous pas, à l'exemple des étudiants d'Oxford et de Cambridge, si comme eux, outre le savoir, nous avons la foi ardente et agissante, la vaillance et la sympathie?» (63. 1.)

Ugyaníly szellemben szólalt meg M. E. ű. de Vogué a diákszövetségnek párisi ünnepi ebédén. Jónak látja, hogy a francia ifjúság próbálja meg azt, a mi az oxfordinak sikerült: «un *rapprochement* entre le monde du savoir et le monde du travail manuel, au moyen de conférences, de lectures du soir, devant des auditoriums d'ouvriers ... A ceux, qui ont peiné tout le jour sur l'outil, vous donneriez un peu de pensée, un peu de rêve à emporter le soir (u. o. 03–04. 1.). – Jules Eery is sürgeti a proletariátussal a személyes, szívyszerinti érintkezést (04. 1.).

Rimbaud, mint közoktatási minister, a tanárok előtt, kik a zürichi congressusról s nevezetesen a Bécsben megindult U. E. tevékenységéről tettek jelentést, röviden s mégis alapjelentősége szerint jellemezte e buzdító szavakban az U. E. fontosságát: «Minél inkább lépnek önk a nép közé, annál inkább gyorsítják ama pillanat bekövetkezését, a mely az előítéleteket eloszlatja, a gyűlöletet lefegyverzi: *«mert tudatlanságból származik a gyűlölet.»* (l Akad. Revue III. 629.).

U. E. ügyét az államtól anyagilag is támogatva buzgón fogják felkarolni és sikerre fejleszteni.

9. *Németország*, Franciaországgal szembeállítva, e téren is lehetőleg ellenkező képet mutat. Ha a tényleges viszonyokat vesszük: bizony egyetlen népről sem mondhatjuk azt, hogy annyira bírná az U. E. ügyének meghonosítására a szükséges eszközöket és feltételeket, mint éppen a németről. A nép már egy század óta részese a kötelező iskolázás áldásának; analphabetokkal alig találkozunk s teljesen elő van készítve sorozatos előadások befogadására. Németország a szellemi túltermelés országa. Akadémiailag képzett egyéneknek bővíben van. Évekig és tizedekig várakozik akárhány egyén s szívesen viseli el a magántanárság nélkülözéseit: csakhogy végre egyetemi rendkívüli s tán még rendes tanárrá lehessen. E magántanárok sokasága képezi természetesen az egyetemek által felkarolt U. E. ügyének szellemi hadseregét. Végre az egyetemeket szabad tevékenységében nem köti le semmiféle átalakulási kísérlet, sőt ellenkezőleg Olaszország, Japán s most Franciaország meg London is a német egyetemi rendszert tartja egyetemi reformtevékenységének mintájául.

S mindemellett Németországban ez ügyben éppen az egyetemek részéről vajmi kevés történt. Olvasni *tanulni* és olvasni *akarni* nem egy és ugyanaz. Az erőltetett tanulás igen gyakran a tanulmányozás, a gondolkodás ellensége. Rein az ő encyclopaediai cikkében fájdalmasan panaszkodik, hogy az amerikai nép mennyivel inkább olvas, mennyivel inkább becsüli a tudományt, mint a német nép. Németországban a művelt és műveletlen sokkal inkább elkülönül egymástól, mint Amerikában.¹ Az egyetemek pedig éppen azért, mivel még a német ellensége is dicséri rendszerét, épp e rendszer iránt elfogulttá válnak s

¹ L. erre nézve kül. Friedrich Ratzel: *Wissenschaft u. Volksbildung in Deutschland*. 1896. – Natorp: *Zur Frage der Volkshochschule*. Com. Bl. V. 5. 1. – Huehner: *Volksbildungs-Bestrebungen*. Bom. Bl. V. 134.

a munkakör tágításában az „odi profanum” elvének megsértését látják.¹

Az egyetemek magatartására még ezenfelül befolyással lehet a német közéletre nehezedő burokratikus szellem, mely azon tény által, hogy az államkormányok megfoghatatlanul² alig tesznek valamit a nép továbbképzése érdekében³ s nemkülönben a „socialismus” frázisa által feszélyezi a német egyetemek ily irányú ténykedését.

Ezen inkább negatív természetű okokhoz járul még a német jellemének particularistikus vonása, a mely előbb a kerületeken alkot központokat, míg végre az események ereje alatt helyezi emezeket is egy kiemelkedő valóságos központ szolgálatába. A kultúra belterjisége szempontjából ez nagy jelentőségű vonás. Értjük tehát, hogy a nép továbbképzésére immár létesült központokat, intézményeket a német nem szünteti meg az U. E. létesülése érdekében és nem mutat hajlandóságot arra, hogy emez intézményeket egy létesítendő U. E.-nek alárendelje, sőt ellenkezőleg, a mint azt láttuk, magukat az intézményeket is az U. E. irányában fejleszti. így tehát bizonyos tekintetben mondható, hogy Németországban már létezett az U. E. a tulajdonképi U. E. előtt.⁴ Tévedünk azonban, ha mindezek alapján azt következtetjük, hogy Németországban az egyetemek, az egyetemi tanárok az U. E. ügyében mit sem tettek. Az

¹ Jellemző egy angol és német egyetemi tanár közt lefolyó vitatkozás e kérdésről: «Thöricht oder gefährlich.» Com. Bl. V. 105. stb.

² Az olvasni tudó nép, a melynek továbbképzéséről nem gondoskodunk, társadalmilag és állami szempontból is sokkal veszélyesebb, mint az analphabeta.

³ Dánia e célra 380,000 márkánál többet áldoz: Poroszország 30,000 márkát. Huebner: Die Volksbildungs-Bestrebungen der Gegenwart. Com. Bl. V. 135.

⁴ Erre utal helyesen dr. Hirsch egy cikkében: «Wie ist die Universitaets-Ausbildungs-Bewegung in Deutschland zu fördern?», a mellett G. Hamdorff: Anfänge von Volkshochschulen in Deutschland» Com. Bl. IV. 152. stb. Kül. 154.

«gyetemi élet természetéhez legközelebb állanak az U. E. által felkarolt szünidei tanfolyamok, a melyekben többnyire egyetemem végzett középiskolai tanárok szaktárgyaik legújabb eredményeinek s kutatási módszereinek megismerése és gyakorlása érdekében szoktak résztvenni. A nagy Fichte hatalmas szellemének letéteményese, a kis Jena, indította meg már 1889. augusztus havában e tanfolyamot, majd később nemcsak tanárok, hanem tanítók és tanítónők számára, és pedig a tudományoknak természettudományi, közegészségtani, lélektani, neveléstani, végre nyelv- és irodalomtudományi csoportjából.¹ 1895-ben 86-an vettek részt e tanfolyamban. Jenát a főiskolák és tudományos intézetek egész sora követte e téren. Először 1894-ben a majnai Frankfurt physikai egyesülete, a melyet e munkásságban csak 1896 óta támogat a porosz közoktatási ministerium.

1895-ben természettudományból szünidei tanfolyam volt Berlinben, Göttingben; nemzetgazdászati Berlinben, Halléban; archeológiai Münchenben, Bonnban; francia nyelv- és francia kultúrtörténeti Greifswaldban. 1896-ban különösen orvostudományi szünidei tanfolyamokat rendeztek: Göttingen, Halle, München, Würzburg, Leipzig, Tübingen s ezóta fokozódott érdeklődéssel s növekedő számmal keresik fel húsvétkor, de különösen augusztus havában az egyetem termeit és intézeteit a gyakorlati téren működők. De megnyílnak a német egyetemek termei és intézetei a tanév közben is azok számára, a kik még nemrég onnan ki voltak zárva: *a. nők szárákra*. 1833-ban kapták a nők először Észak-Amerikában az „Oberlin College”-ben az engedélyt az egyetemi tanulmányozásra. 1849-ben promovealt ugyancsak ott az első doctor medicinae. Schweiz az engedélyt 1860-ban, Franciaország 1861-ben, Svédország 1870-ben, Dánia, Finnország, Hollandia, India 1875-ben, Anglia Belgium, Olaszország 1898-ban, Norvégia 1884-ben, Island

¹ Dr. Kardos: «Szünidei kurzus Jenában». Orsz. Középkisk. Tanáregy. Közl. 1895. 2. szám.

1886-ban, Magyarország 1895-ben adta. Ma Németország husz egyeteme közül csak öt zárja ki a nőket, 13 megengedi azt, hogy a nők egyes előadásokba előzetes engedély megnyerése, után ellátogathassanak s két egyetem megengedi azt is, hogy a nők promovealhassanak.¹ Az 1896./97. tanév téli felében tíz németországi egyetemen 153 nő tanulmányozott; Berlinben 70, Göttingenben 32, Breslauban 14, Rostockban 13, Freiburgban 10, Greifswaldban 5, Heidelbergben 4, Marburgban 3, Halléban 1, Tübingenben 1. 1897-ben kettő tette le a philosophiai doctoratust Heidelbergben.²

De nemcsak tágultak a kapuk, hanem megnyíltak oly értelemben, hogy maguk a tanárok is kiléptek a végett, hogy a főiskolákkal semmiféle összefüggésben sem álló egyének előtt tartsanak sorozatos előadásokat.

A német particularismust jellemzi, hogy az előadások szervezésének módja minden ily irányban kezdeményező egyetemenél más és más volt.

Legnagyobb sikert ígérő alakban indult meg az University Extension mozgalma a birodalom székvárosában: Berlinben. Az egyetemi tanárok – angol példára, a melyet Bécs oly fényesen igazolt – vezették kizárólag a mozgalmat s a ministerium belső embere, dr. Post tanácsos, a népjólét ügyét a ministeriumban képviselő férfiú, adta meg e mozgalomra az indítást.³ 1896-ban, karácsony táján, tanácskoztak először Diels Hermann tanár elnöklete alatt az egyetem különböző facultásainak egyes kiváló tanárai. Ezen értekezlet elé terjesztett s. az egyetem senatusához intézendő felirat⁴ átnézetben ismerteti

¹ L. Hochschulnachrichten. VIII. 1. 1897. okt. havi szám.

² Akad. Revue III. 478.

³ L. Akad. Revue III. 220 stb. 227.

⁴ Ennek eredeti alakját a Volkshochschulen című jeles munkának írója, Ernst Schultze, szíves volt nekem megküldeni. Az ő szívességének köszönhetem, hogy Németország különböző helyeiről kaptam jelentéseket a mozgalom állásáról.

az U. E. történetét s azután kimutatja azt, hogy Németország-
nak is szüksége van ez intézményre. Következő érvelése külö-
nösen figyelemre méltó: „Ha megfontoljuk azt, hogy a közös
vallási és hazafiúi képzetek és érzelmek kötelékei sokszorosan
teljesen szétszakadtak, hogy az egyháznak és képviselőinek
emezeket közvetítő és egybekötő befolyása tág körökkel szem-
ben hatástalanná vált, hogy a társadalmi állások közti űr,
nevezetesen a nagyobb városokban az iskola útján tágult és
a helyi, községi és szomszédos kötelékek is a szabad költöz-
ködés és a nagy városok rohamos növekedése következtében
lazultak, s hogy ezen fejlődés azzal fenyeget, hogy a nagy
városokban a lassanként növekedő, szervesen taglalt csoportok
helyébe mindinkább a véletlen által egybehányt és éppen ezért
a véletlen befolyások által megközelíthető, összefüggés nélküli
tömegek lépnek: úgy bizonyára világos, hogy korunknak tán
legfontosabb feladata új kapcsolatok, új kötelékek teremtésében
áll, a melyek biztosítják a magasabb műveltségűek és jelesek
számára az őket megillető befolyást, melyet az általános válasz-
tási jog feltételez, ha nem akarjuk azt, hogy ez teljesen ingatag
és kiszámíthatlan állapotokra vezessen”. Utal arra is, hogy az
egyetem érdeke – személyi és anyagi szempontból is – kí-
vánja az U. E. intézményének meghonosítását, a mely a bécsi
egyetemen is annyira bevált. Bemutatja a bécsi egyetemnek
ez ügy érdekében követett eljárását, az U. E. bécsi szerve-
zését és ottani működésének hatását s mindezek alapján a
felirat aláírói arra kéri fel a senatust: 1. hogy vegye kezébe
az U. E. ügyét, alakítson a rector tiszteletbeli elnöksége alatt
a senatus és a facultások részéről kiküldendő képviselőkől
egy választmányt, a melynek feladata a népszerű sorozatos
előadások szervezése és vezetése; 2. hogy évi segélyként kér-
jen a senatus a közoktatásügyi ministertől 10,000 márkát.¹
A felirat zártételei egy megalkotandó alapszabály és házirend

¹ Az értekezet ezen összeget 15.000 márkára emelte.

irányelveit jelölik meg; ezek közt amaz elvi nagy jelentőségűt, a mely szerint épen úgy, mint a bécsi alapszabály szerint, a berlini U. E. kizárja az előadások sorából azon kérdéseket, a melyek a jelenkor politikai, vallási és socialis küzdelmeivel összefüggésben állanak, vagy a melyek tárgyalása izgatásokra indításul szolgálhatna¹ (1. 8. 1.).

Lényegtelen módosításokkal ment fel e felirat 1897. január 8-iki kelettel az egyetem senatusához. A feliratot 52 rendes nyilvános egyetemi tanár írta alá, mely száma 84 nyilvános rendes tanárnak 62.6%-át képezi s mely számnak súlya még inkább

¹ Igen jól jellemzi ez irányelvet téves voltában Natorp: «Zur Frage der Volkshochschulenkurse», Comenius Blätter V. 2.: «Müsste man die Bestimmung wörtlich nehmen, so würde sich das Volk für eine so entnernte Wissenschaft mit Recht bedanken und sich nun erst recht darauf versteifen,, seine «Wissenschaft» aus Parteischriften und öffentlichen Versammlungen zu schöpfen. Ein Verfahren rein *sachlich* und, soweit irgend es in den Grenzen der Gemeinverständlichkeit möglich ist, *wissenschaftlich*, sollte die einzige streng einzuhaltende Bedingung sein» . . . der Vortrag selbst darf nicht zur Agitation werden und irgend einem Parteistreben dienen; hinsichtlich der Gegenstände dagegen, die überhaupt im Bereich der Wissenschaft liegen,, eine haltbare Grenze danach zu ziehen, ob irgend welche Parteien sie zu Agitations-Zwecken ausbeuten könnten, wird sich beim geringsten Versuch unausführbar zeigen». Mennyivel helyesebb elvet követ a Humboldt-Akademie 1896/97. IV. tudományos estélyének következő thesiseiben d. Akad. Revue III. 288. 1.):

1. Möglichste Universalität der Wissensgebiete, ohne Ausschluss der polit., relig. und socialen Streitfragen der Gegenwart, deren objektive wissenschaftl. Behandlung vielmehr erst recht Bedürfniss und Aufgabe ist.

2. Keine dogmatisch-autoritative, sondern entwickelnd-kritische Methode,, verbunden mit Anschaulichkeit und Anregung zur Selbstthätigkeit der Hörer, wodurch allein das selbständige Denken und Handeln gefördert wird.

3. Vollständige Lehr- und Lernfreiheit für beide Geschlechter, keine Zurückweisung oder gar Ausschliessung geeigneter Lehrkräfte oder bestimmter Richtungen, als regelmässige Hörgebühren, Erlass derselben für Unbemittelte.

4. Unabhängigkeit von Staat, Kirche und anderen öffentlichen Institutionen, organische Selbstverwaltung unter Mitwirkung beteiligter Volkskreise.

növekszik, ha valóban áll az, hogy egyes tanárok nem elvből, hanem merő véletlenségből nem írták alá a feliratot.¹

A senatus ezen alaposan és óvatosan megérvelt kérelmet februári gyűlésében *egyetlenegy* szavazattöbbséggel elvetette, a mely végzés, tekintettel a kérelmezők súlyára s nemkevésbé azon tényre, hogy éppen Berlinben egyetemen kívül állók oly nagy számmal látogatják az egyetem publicumait s hogy az egyetem közegészségtani múzeumát nemcsak a berlini lakosság keresi föl sűrűn, hanem a múzeumot a demonstrálás érdekében katonarvosok és közigazgatási hivatalnokok tanfolyamai immár használták – érthetetlen.

A visszautasított kérelmet ezért is az aláírók az 1897/8-iki tanév elején ismét felterjesztették a senatushoz. Az 1897. november 24-én kelt senatusi határozat szerint a kérelem az U. E. szervezkedése ellen felhozható *jogi* aggályokra való tekintettel ez idő szerint nem teljesíthető. E meglepő indokolást az egyetem 1816. október 31-én kiadott alapszabályainak az egyetemi tanulmányozás célját megjelölő pontja világosítja meg, a mely szerint az egyetem faladata: „megfelelően előkészült ifjak általános és különös tudományos képzésének folytatása előadások és egyéb akadémiái gyakorlatok útján és azoknak képesítése magasabb állami és egyházi szolgálat különböző ágaiba való belépésre.”² Az akadály tehát éppen nem tárgyi, elvi, hanem csakis formai, jogi. Ezen tárgyi, formai nehézség, – a melyet különben a nők egyetemi tanulmányozása ellenében is lehetne érvényesíteni – előbb elmozdítandó és azután a senatus határozata szerint nincs semmi akadály a U. E. meghonosításának a berlini egyetemen. Azon egyetem tehát, a mely a legújabb kor szellemének volt igazi szülöttje, s mely majdnem egy századon át az egyetemek

¹ Jellemző, hogy a tiszteletbeli és rendkívüli tanárok közül csak 51% (49:47) s a magántanárok közül 59.4% (101:60). Összegezve 349 közül 202, tehát 57.87%.

² L. Dr. v. Salvisberg: «Hand weg!» – «Mittheilungen über volksthümliche Hochschulkurse» 1898. januári számában.

közt vitte a vezérszerepet, egy paragraphias miatt nem követheti egyelőre jobb meggyőződését. Igen valószínű, hogy az ügyért lelkesülő egyetemi tanárok e nehézség elmozdítását nem fogják bevárni, hanem megtalálják annak útját, módját, hogy addig is szabadabb szövetkezetben – oly formán, mint a müncheniek – szolgálhassák az University Extension ügyét.¹ A müncheni egyetem tanárai a berliniekkel egyidőben karolták fel az U. E. ügyét;

¹ Valóban jellemzi korunkat azon tény, hogy az egyetemi tanárok törekvésének ezen legalább eddigi sikertelenségét egyes illetéktelenek miképvánják kihasználni. Alig hogy köztudomásúvá vált az 1897. januári (tehát az első) visszautasító végzés: egy Liers nevű író nagyhangzúsú, tévútra vezető czím alatt («Deutscher Volkshochschul-Verein, Abtheilung Berlin») egyesület szervezésére és azt megelőzőleg is, előadások rendezésére - vállalkozott. – Mindeddig «német» főiskolai egyesület nem létezik, a miért is ennek «berlini osztálya» sincs, s nem is létesülhet (Com. Bl. V. 85. és Akad. Revue). Az egybegyűjtött tagok közt végre csaknem egy évi utánjárásra mégis van három egyetemi tanár, a többi tagok csekély részben középiskolai, de legnagyobb részt *népiskolai* tanítók. A múlt év május havában tényleg rendezett, de nem sorozatos 18 előadás megtartói közt egyetlenegy egyetemi tanár sem volt. Az ügy érdekében nem lehet eléggé sajnálni, hogy ily illetéktelenül használt czím alatt szereplők magát az ügy értékét a köztudatban leszállítják (Concurrence déloyale) s éppen ezen mozgalmat, mely mindenféle pártok fölé kivan emelkedni, személyi és pártérdekek szolgálatába helyezik. Ezen egyesület alakuló gyűlését különben 1898. január havában tartotta meg. Az ugyané gyűlésen elfogadott alapszabályok már szerényebb czímet mutatnak: «Provisorische Satzungen des Volkshochschulvereins zu Berlin». – Lényegileg a münchenivel és frankfurtival egyeznek. Fontos és elvi jelentőségű az alapszabály 3-ik §-a, a mely a népszerű előadások tárgyául «mindazon ismereti köröket jelöli meg, a melyek népszerű előterjesztésre alkalmasak». Ez azon lényeges eltérés, a melyet épp úgy az eredeti berlini felterjesztésben kifejtett irányelvektől, valamint a bécsi és müncheni alapszabályoktól mutat. – A legjobb fegyver is csak jó kézben ér valamit. Nem a tárgyakban kell válogatni, sem pedig esetleg a népszerű kezelhetesen vitatkozni. Az egyetlenegy kérdés itt az, hogy az U. E. terén a tudományos objectivitás győzedelmeskedjék minden egyéni és párti érdek felett. Ez az egyetlen kritérium, a melynek kezelésére alig hivatottak azok, a kik legnagyobb részt a tudománnyal, mint olyannal, legalább hivatásuk szerint nem foglalkoztak.

tanulást merítve az országgyűlési tárgyalásból s az államnak ismert tanügyi politikájából. Günther, egyetemi tanár, 1896. márczius havában tartott, valóban nagyszabású, az egész tanügyet felölelő országgyűlési beszédében az U. E. mozgalmát is érinti s azt mint oly kísérletet jellemzi, mely el akarja mozdítani a főiskolák és a nép közt – sajnos – még létező korlátokat s ki akarja terjeszteni az akadémiai tanítás munkáját a nép tágabb körére; hivatkozva az angol U. E. eredményére, Ausztria kezdeményezésére s dicsérve az analphabetot nem ismerő Dániát, főiskolák hivatásául jelöli ki az ez irányban való úttörő munkásságot.¹

Münchenben ép úgy, mint Berlinben karácsonykor (1896. december 21-én gyűltek egybe egyetemi tanárok a városi tanügy s az akadémiai sajtó egyes képviselőivel s megalapították „Volks-hochschul-Verein, München” címmel az első, külön e célra ily cím alatt alakult egyesületet. Az egyesület célja: a tudományos kutatás eredményének népszerűsítése és pedig egyelőre sorozatos előadások útján. Az előadások tárgyát a tudománynak népszerűsítésre alkalmas bármely köre képezheti.

Az alapszabály szerint vannak az egyesületnek: 1. közreműködő, vagyis tanító tagjai; 2. támogató tagjai, kik az egyesület céljára vagy egyszer mindenkorra 100 márkát, vagy pedig évi 10 márkát áldoznak; és 3. állandó hallgató tagjai, a kik évi 8 márkáért személyi és 10 márkáért családi jegyet kapnak, a mely őket minden előadás hallgatására feljogosítja. Nem-tagok rendszerint minden előadásra külön fizetnek. A tanítók tiszteletdíját a választmány határozza meg. A választmány – mely legalább 15 tagból áll – állapítja meg az évi előadások tervét, intézkedik a dologiakban, a sorozatos előadások megtartása iránt.

Az egyleti ügyek egységes vezetése az *elnökség* kezében van, a melynek tagjai: elnök s alelnök, két jegyző, egy titkár és két ülnök; mely tehát összesen hét tagból áll.

A működő vagyis tanító tagok négy szakosztályban (termé-

¹ L. Akad. Revue 1896. 354.

szettudományi, orvosi, technikai és szellemtudományi) külön elnökök vezetése alatt intézik a tanítás ügyét.

A müncheni alapszabályszerű szervezetet igen szerencsésnek tartjuk, a mennyiben az anyagiakra kellő gondot fordít, az intézményt anyagilag lehetőleg önállósítani, másrészt a szellemiekben a szakszerű és gyakorlati szempontot lehetőleg közvetíteni kívánja, midőn az előadás themáinak előkészítését egészen a szakosztályokra, de az előadások tervezetét mégis a különböző tagokból összeállított választmányra bizza, mely az élet érdeklődésével és szükségleteivel számol; s végre, a mennyiben ezen munka-felosztás elvének követelése mellett az egységes vezetést az elnökség által mégis biztosítja.

Azon hiányt, a mely szerint az egyesület magával a tudomány-egyetemmel szerves összefüggésben nincs s ezáltal az egyenletes és fokozatos fejlődés nincs biztosítva – egyelőre a tényleges állapot elfelejteni. Ugyanis a vezetés és a szellemiekkel való ellátás ma tényleg az egyetem, illetőleg a főiskolák tanárainak kezében van.¹ A hét tagból álló elnökség egy városi iskolai tanácsostól, mint ülnöktől és a titkártól – ki különben az Akad. Revue szerkesztője – eltekintve, csakis egyetemi tanárokból áll. Az azonnal jelentkezett 85 közreműködő, tanító tag közül 76 (tehát 89.4%) egyetemi, műegyetemi, szóval főiskolai tanár, a kilencz nem-egyetemi tanár közül nyolcz író és egy hivatalnok; a tíz sorozatos előadás közül nyolczat egyetemi tanárok tartottak. Az University Extension egyetemi jellege tehát mindenütt és mindenben érvényesül – jóllehet semmiféle szervi összeköttetés az egyesület és az egyetem között nincs. Ez az állapot természetellenes, de a politikai helyzetnek, a kormány állásfoglalásának és eme helyzet tapintatos, ügyes felfogásának szükség-szerű következménye. Az egyetemi tanároknak bizalmatlankodását

¹ Hogy ez nem szükségszerű valami: ezt világosan mutatja az egészen hasonló nevezettel bíró, illetőleg ezen szervezetet majdnem egészen átvevő berlini egyesület.

a kormány, a ministerium iránt teljesen igazolta, sőt még a legalsóbb fokra leszállított várakozásukat is vérmesnek bizonyította a dolgok folyása. Az egyetlet ugyanis eleve lemondott az állami subventio reményéről s ezért nem is fordult évi segélyért a közoktatásügyi ministeriumhoz; azt az egyetlet azonban reményelte, hogy az állami intézetek helyiségei akadály nélkül átengedtetnek az előadások céljaira.

Még ez sem történt meg. Még az egyetem senatusa is, és pedig egyhangúlag, csakis díjazás mellett javasolta az egyetem helyiségeinek ily célra való átadását s az egyetem senatusán is túltett szűkkeblőség tekintetében a minister, a mennyiben ő fentartotta magának, és pedig esetről-esetre való feljelentés után, a helyiségek átadásának engedélyezését. A bejelentett sorozatos előadások közül a minister egyelőre csak két előadásra engedte át az egyetem közegészségtani intézetét, a miben ismét nem volt köszönet, mivel az egyesület a fűtés és világítás fejében kénytelen volt 240 márkát fizetni.

Az egyesület az államnak ezen folytonos nehézségekkel járó és még így is drága segélyezéséről az előadások első sorozatának befejezte után lemondott; az előadások erős látogatottsága pedig az egyesületet arra indította, hogy nagy költségen a régi „Universum”-ot, mely 500 embert magába fogad és kísérletezésre alkalmas színháza is van – kibérelje. A segélyezésre való felhívás nem csak különböző egyeteknek támogató tagokul való belépését, hanem egyesek részéről nyújtott nagyobb adományokat is eredményezett,¹ úgy hogy az 1897/98. évi sorozatos előadások megtartásának ügye anyagilag is biztosítva van.

A mi az 1896/97-iki működés *szellemi és erkölcsi* oldalát illeti; az eredményt igen kedvezőnek mondhatjuk. Nyolcz sorozatos előadást tartottak és pedig hat, négy, három, kétórásat, összesen 52 órában. A leglátogatottabb előadások voltak: Luj Bren-

¹ L. Akad. Revue III. 611. 1.

tano: „A tulajdon története” 645 hallgatóval, Schmidt: „A sérülések és az első segély” 590 hallgatóval, Büchner: „Közegészségtan” 515 hallgatóval, Günther: „Afrika földrajza” 419 hallgatóval stb. A hallgatók összes száma a 4000-et megközelítette. A hallgatók társadalmi állásának kimutatása is a mellett tanúskodik, hogy az előadásuk céljuknak: a tudománynak a nép közé való vitelének valóban megfelelnek. Százalék szerint volt 29.72% iparos és munkás, 15.70% kereskedő és bankhivatalnok, 17.78% nő, 7.70% diák, 7.08% gyáros-technikai pályán levő, 5.77% hivatalnok, 5.77% tanító, 3.47% művész- és művészeti akadémikus, 2.29% tudós, 1.94% katona, 1.81% író, 0.97% magánzó.¹

Az 1897/98. év, bár gyakran a második év – az újság ingerének hiánya miatt – a mozgalom apadását tünteti fel, határozott haladást mutat. A kormány viszonya ugyan nem változott, de München városa kereskedelmi iskolájának nagy auláját, mely demonstrationalis célokra is be van rendezve – ingyen átengedte az egyletnek.

A karácsony előtti kilencz és pedig többnyire hatórás sorozatos előadásban, a melyet kizárólag egyetemi tanárok tartottak, 2474-en vettek részt. Legtöbben a természettudományi előadásokra (427) iratkoztak be. A hallgatók középszáma 275 volt. A hallgatóknak százalék szerinti kimutatása csak kevésbé tér el az előző évitől; a kereskedők, katonák, magánosok száma emelkedést mutat. Az iparosokra és munkásokra esik 21.26%; kereskedőkre 19.52%; írókra 7.88%; diákokra 6.99%; tanítókra 6.83%, tudósokra 6.55%, hivatalnokokra 6.43%, katonákra 4.81%, magánzókra 3.32%, művészekre 2.31%; közlelbbi hivatás nélküli nőkre 9.01% általában a nőkre csak 15.4%.²

¹ Akad. Revue III. 608. stb. Szemben az egyebütt közölt adatokkal, a Brentano elnök által összeállított hivatalos adatokat használtam.

² L. Mittheilungen über volksthümliche Hochschulkurse. 1898. 4. szám (január).

Az újévtől húsvétig terjedő időszakban hét sorozatos előadást átlagos számítással egyenként hat órában tartanak ismét kizárólag egyetemi tanárok.¹ Január hó 18-ig 1519-en jelentkeztek, mint hallgatók, úgy hogy már ezen számmal is túlhaladták a hallgatók is a múlt évek számát. 1896/97-ben a hallgatók száma 3908, 1897/98-ban pedig 3993. Nagy emelkedést mutat az előadások száma. Míg az 1896/97. évben nyolcz sorozatos előadást tartottak 52 órában, addig az 1897/98. évben 16 sorozatos előadást, átlagos hat órával számítva 93 órában.

A müncheni egyetemet megelőzte három évvel a *königsbergi* „Verein für fortbildende Vorlesungen”, a mely az U. E. indítására 1893-ban azon czelzattal keletkezett, hogy sorozatos előadások tartása útján bejárta lassanként az általános műveltséghez tartozó egész ismereti kört (7. §.).

Ez egyesület létesítésében egy nő (Henriette Becker) fáradozott leginkább.² Az előadók majdnem kivétel nélkül egyetemi tanárok. A hallgatók pedig kizárólag a műveltebb osztályhoz tartozók. Az iparos- és munkás-népet nemcsak a magasabb részvételi díj (nem egyleti tag hat márkát, egyleti tag a rendes három márká tagsági díjon felül négy márkát fizet), hanem a délutáni öt, hat, illetőleg hét órára eső előadási idő is kizárja. Az egyetemtől, valamint bármely más hatóságtól vagy egylettől való függetlenségét az egylet, alapszabályai szerint, meg akarja óvni.

Az 1893/94-1896-ig tartott 38 sorozatos előadást 2233 hallgató látogatta. Az 1896/97-iki előadásokat, melyeket karácsony előtti és utáni időszakban tartottak, majdnem ezeren látogatták; az 1897,98. karácsony előtti sorozatos előadásokban 352-en vettek részt.

A számok, valamint az egyesület kizárólagos jellege az egyesületet inkább csak magán jellegűvé teszi.

*

¹ L. Mittheilungen über volksthümliche Hochschulkurse. 1898.4. sz. és 3.sz. is.

² L. Com. Bl. IV. 155.

A német egyetemi tanároknak az U. E. ügyében folyó mozgalmának van még egy harmadik alakja is. Nemcsak hogy nincs ez szervei összefüggésben az egyetemmel (berlini), hanem még az egyesületi alakot is kerülte (müncheni) s az U. E. célzatát mintegy magánúton akarja megvalósítani.

Ugyancsak 1896-ban e térre léptek a *lipcsei* egyetem egyes tanárai. Maguk közt megegyezve s néhány ügy barátot a körükbe vonva, 13 előadásra belépti kártyákat bocsátottak ki. Alig az első előadásra 300-an jelentkeztek, addig már a második előadásra az előjegyzéseket térszűke miatt az ezredik jegy kiadásánál be kellett szüntetni. A harmadik előadást már az 1150 embert befogadó Carola-színházban tartották meg. A 12 előadást összesen 10.546 ember hallgatta, köztük 2468 nő (23.4%). E meglepő nagy szám mellett örvendetes azon tény, hogy az iparos- (kereskedő-) és munkás-osztály a hallgatóság 54.22 százalékát alkotta (iparos munkás 23.8%, polygraph ipar 10.7%, kereskedő ipar 18.7%, közlekedési ipar 4%?)³

Ezen mindenképen kedvező siker felbátorítá a vállalkozókat, úgy hogy 1897/98-ban nemcsak 12 egyes, hanem öt sorozatos előadást is tartottak, a melyek közül három négyórás, kettő pedig hatórás. Míg az 1896/97-iki előadások ingyenesek voltak, addig 1897; 98-ban belépti díjakat szedtek és pedig a sorozatosakért egyenként egy márkát, az egyesekért egyenként tíz fillért. Az előadások themái a történet, nevezetesen a kultúr-történet, az irodalomtörténet, a nemzetgazdaszat, sociologia, ipar, földrajz körébe tartoznak és csak egy tartozik a sorozatos és az egyes előadások közül a chemia körébe. Az előadók egytől-egyig egyetemi tanárok. A siker eddig nem felelt meg a várakozásnak. Az eddig tartott öt egyes előadásra 3304 belépti kártya kelt el, az öt sorozatosra pedig 816. Ha ez

¹ A többi hallgatók hivatásuk szerint következő százalékot mutatnak: tudományos pályán állók 9.6%, hivatalnokok 7.4%, személyes szolgálatot tevők 0.3%₀ és nem osztályozottak 3.1%. L. Akad. Revue. IV. évfolyam.

utóbbi összeget öttel, mint az órák középszámával (két hatórás és három négyórás) szorozzuk s az így nyert 4080-t a fenti 3304-hez hozzáadjuk: így is a hallgatók teljes száma csak 7384-re emelkedik, a mely szám, szemben a múlt évi 10,546-tal, 3162 hallgatóval kevesebbet tüntet fel. A szám apadását nemcsak az újság ingerének megszűnése okozta, hanem az is, hogy az előadásokra belépti díjat szabtak ki s az, hogy sokkal könnyebben vállalkoznak egyesek egyes előadások hallgatására, mint sorozatosakra, könnyebben adhat ki a munkás ötször tíz fillért, mint egyszerre egy márkát. Kár volna tehát, ha a vállalkozók – kik eddig egy 13 tagú választmánynyá alakulva (melyben csak két tag nem egyetemi tanár) működtek – ezen körülmények által megokolt számapadás miatt a célba vett szervezkedéstől visszariadnának és pedig annál is inkább, mivel a szász ministerium e mozgalmat jó indulattal kíséri s ezért is e célra a spectatoriumot, a melyben 450 személy fér el, hajlandó egészen ingyen a vállalkozók céljára átengedni.¹

Hasonló irányban, de szerényebben, még inkább magánjelleggel indultak meg az egyetemi tanárok *Halléban* 1896 97-ben, a hol a polgári törvénykönyv ismertetése céljából tartottak négy sorozatos előadást;” *Rostockban*, a hol 1897-ben a sebészeti korodán 12 samaritanusi sorozatos előadást tartottak; *Aachenben*, a hol van der Borgth tanár az 1896/97. év téli semesterében nemzetgazdászati, sorozatos, ingyenes előadásokat tartott a főiskola aulájában 402-re emelkedő hallgatószám előtt. Egyes városok, illetőleg azok egyesületei is egyetemi tanárok bevonásával rendeznek e mozgalom hatása alatt hasonló sorozatos előadásokat majd mindenütt kedvező sikerrel; így nevezetesen: Schwerin, Mannheim, Nürnberg stb. A nők, nevezetesen:

¹ Mittheilungen über volksthümliche Hochschulkurse az 1897. december és az 1898. januári szám.

² Akad. Revue III. 579.

tesen a tanítónők továbbképzése céljából az egyetemi tudományok majdnem egész körére kiterjedő akadémiai előadásokat rendeznek egyetemi tanárok Halléban és Göttingában. Utóbbi egyetemen, a hol 1896/97-ben 12 nő kitűnő eredménynyel vizsgázott is, magánjellegű bizonyítványokat is állítanak ki az illető tanárok s azon fáradoznak, hogy ezen bizonyítványok számára gyakorlati jelentőségű hatósági elismerést is szerezzenek.

Az U. E. mozgalmának még egy alakjával találkozunk Németországban, a melyet az eddigiek egyik typusa alá sem helyezhetünk s mely nagyon is megérdemli, hogy azzal, mint egészen sajátosan szervezkedővel és működővel, külön foglalkozzunk. Értem a *Comenius-társaságnak* ez irányban kifejtett munkásságát.

A Comenius-társaság megalapítása alkalmával nem nézett kifelé, hanem felnézett azon megdicsőült szellemre, a melynek eszméi megvalósítására vállalkozott s e szellem egyik határozó eszméjét didaktikájának ez igéjében ismerte fel: „Omnes omnia omnino doceantur”. Az U. E. mozgalmának gondolata a mostaninál organikusabb, a fejlődés törvényével inkább számoló módon egészen határozottan megvolt az újkor e legnagyobb nevelői elmélkedő lelkében.

S Comenius e gondolatának az 1892-iki ügyrend 4-ik §-a a következő szavakban adott kifejezést: „Az elnökség a közhasznú működés érdekében megfelelő szervek közreműködésével olynemű intézményeket is léptetett életbe, a melynek oly egyének tudományos továbbkésztését megkönnyítik, kik főiskolába nem járhattak, vagy a kik akadémiai tanulmányokat már befejezték, – s így megállapított sorozatos előadások által hathat a műveltség fejlesztése és a nép nevelése érdekében.”¹

A Comenius-társaság ügyrendének e szavaival Németországban először tűzte ki egészen tudatosan és programszerűleg az U. E. feladatát – munkássága egyik céljául.² Csakis

¹L. Monatshefte der Comenius-Gesellschaft, 1892. 64. 1.

²L. Ziele und Aufgaben. Com. Blätter III. 1. stb.

egyik céljául s ebben áll a Comenius-társaságnak az U. E. működési körén is tülemelkedő egyik sajátos nagy jelentősége. Másik sajátos nagy jelentősége az, hogy a Comenius-társaság ezen működésének tere sincs semmiféle helyhez, egyetemhez kötve. Bárhol megalakulhat, mint a társulat egy fióktársulata egészen önálló működési körrel, a melyet a fiókegyesület maga állapít meg. Egy harmadik sajátossága, hogy az ügy érdekében alárendeli magát a létező intézményeknek, s inkább nem érvényesíti magát, mint külön társulat, semhogy bénítaná a rokon társulatok munkásságát. A fődolog nem az, hogy ő tegyen valamit, hanem az, hogy céljai érdekében történjék valami. Ezért is azon fáradozik, hogy a rokon irányú társulatok közösen, együttesen működjenek. S végre a negyedik sajátossága, hogy működésének központját, hatóténykedéseinek kiinduló és visszatérő pontját a könyvtárban s az azzal egybekapcsolt olvasó-csarnokban látja.

A Comenius-társaság tevékenységének ezen sajátosságát kifejezi a 1894-ben fiókegyletek számára készített irányító alapszabály harmadik és negyedik szakasza. A 3. §: „A fiókegyletek különös figyelme oly intézmények létesítésére és ezeknek állandó formákba, szervezetbe való foglalására irányuljon, a melyek a felnőttek további művelését – egyes osztályokban immár létező, úgynevezett népfőiskolák és akadémiák módjára – tervszerű előadási cursusok tartása útján eszközlik”. – 4. §: „A hol ily sorozatos előadások nem szervezhetők, ott a fiókegyesületek közhasznú intézmények teremtésére törekedjenek, a melyek népakadémiák előkészítőiül felhasználhatók, nevezetesen népkönyvtárak, olvasótermekstb. létesítésére.”¹

Ismét a kis *Jena*, illetőleg annak egyetemi tanárai értették meg először a Comenius-társaság ez irányító szózatát. – 1895-ben Jenában alakult meg a Comenius-társaság fiókegyesülete, a mely megalapításakor egyesületi munkásságának föl-

¹ L. Comenius Blätter, 1894. II. 123. 1.

adataul a nép ifjai és leányai, férfiai és női számára szervezendő rendes továbbképző tanfolyamok berendezését tűzte ki. A Comenius-társaság teljes elnöksége (Gesamtvorstand) 1895-ki októberi gyűlésében, a jeni fiókegylet intézkedésének hatása alatt, de különben 1892-ki alapszabályai szellemében is, a már létező szakosztályokat (*A*) bölcsészeti-történeti, (*B*) theologia-történeti, (*C*) neveléstani és iskolai történeti) egy negyedikkel toldotta meg, *népnevelési és művelődést fejlesztő* szakosztálylyal, melynek főfeladata népiskolák és olvasótermek szervezésének és felállításának támogatása.²

A Comenius-egylet különösen érdemes tagja, Nörrenberg dr., indítására méltányolta először kellőleg az olvasó-csarnokokat az U. E.-re való tekintettel.³

¹ L. Com. Bl. 1895. III. 61. 1.

² L. Com. Bl. III. 154.

³ Nörrenberg ugyanis 1896. március 11-én Berlinben e tárgyban, a Comenius-társaság képviselőin kívül, még három ily irányú egyesület («Gesellschaft für Verbreitung von Volksbildung», «Verein für das Wohl der arbeitenden Klassen», «Gesellschaft für ethische Kultur») képviselőit értekezletre hívta egybe, a melyen egyértelműleg megállapodtak abban, hogy égető szükség van oly könyvtárakra, a melyek középhelyet foglalnak el egyrészt a népiskola kiegészítő részeként létező népkönyvtárak és másrészt a szakképzettséget szolgáló tudományos könyvtárak közt s melyekkel okvetetlenül olvasótermet kell egybekapcsolni. Ezen olvasótermekkel egybekapcsolt könyvtárakat Nörrenberg könyvcsarnokoknak nevezi s ezek könyvvállományának minőségéről, valamint másrészt felállítójáról közelebbről értekezik. Com. Blätter V. 17., 50., 125. stb. lapokon. Ezen könyvtár a nép tehetségesebbjei és az úgynevezett műveltek számára való. Oly könyvek és lapok, folyóiratok tehát, a melyek csak a szakembert érdeklik, nem tartoznak e könyvtárba. Ily művek nevezetesen a honismeiek, az állam- és társadalmiak, a művészetre és képeire vonatkozók, a helyi viszonyoknak megfelelő műipariak, a szépirodalmiak, a pártármalaktól eltekintő lapok, folyóiratok. – Jó nevelési szempontból, ha e könyvcsarnok a könyvszerzeményeket illetőleg nem zárja ki a népkönyvtárba tartozókat sem. Eme könyvcsarnokok, Nörrenberg szerint, valódi polgári könyvtárak, a miért is kívánja, hogy elvileg ily könyvtárakat a város, míg ellenben a tudományos szakképzést szolgáló könyvtárak felállítását és fentartását az állam vegye kezébe. – E könyv- és olvasócsarnoknak épp oly

A Comenius-társaság ugyanis az U. E. ügyét a könyvcsarnokokkal szerves kapcsolatba kívánja hozni és pedig olyformán, „hogy eme könyvcsarnokok lassanként helyi, szellemi központokká váljanak a népszerű, egyetemi cursusok kifejlődésére. „Ezért is felszólítást bocsát közre ily könyvcsarnokok felállítására végett, igéri az ily vállalat anyagi támogatását is, ha a helyben alakult fiókegylet és a város e célra áldoz; ajánlkozik közvetítőül a fiókegylet és a tudományegyetem tanárai közt, hogy emezek a vidéken is tarthassanak sorozatos előadásokat; végre arra is ajánlkozik, hogy a tanfolyamok közben vagy az után megvizsgált hallgatóknak bizonyítványokat is állít ki az előadó tanár aláírásával. A Comenius-társaság tehát nem közrendes művelő intézményé kell válnia hazánknak, mint az iskola». (L. Nörrenberg Com. Bl. V. 51.)

¹ L. Com. Bl. IV. 145. –A könyvtár és nevezetesen könyvcsarnok ügyének nagy jelentőségét helyesen méltányolja Amerika. – Az Egyesült-Államok közoktatásügyi hivatalának elnöke: dr. Harris hivatalos körölvényében elvékonyként kimondja: «Amerikában az *iskolák* feladata, hogy előkészítsék a tanítványokat a közönyvtárak gyümölcsöző felhasználására» s Andrew Carnegie, ki ötmillió dollárnál már többet adakozott közönyvtári célokra, azt állítja, hogy gazdag ember közönyvtárnál hasznosabb ajándékot nem adhat egy községnek«. (L. Huebner: «Die Volksbildungsbestrebungen der Gegenwart». Com. Bl. V. 132.)

S e szavaknak megfelelnek a tettek. Chicagónak van egy egyetemi és két tudományos könyvtára (Newberry és John Crerar Library), a melyekre évente 680,000 márkát, tehát 200,000 márkával többet fordít, mint a dotatio tekintetében oly kiváló berlini királyi könyvtár. Ezen tudományos könyvtáron kívül van egy városi könyvtára könyvcsarnokkal s ezen központin kívül a város különböző részeiben még hat olvasócsarnokkal s 27 kiadó-közvetítő helyiséggel. Ezen könyvtár céljaira a város évente 600,000 márkát fordít. A központi városi könyvtár és könyvcsarnok új épülete, a melyet 1897. október havában adtak át a közönségnek, fehér márványból, pazar fényvel készült monumentális épület, melynek építésére a város képviselőtestülete minden nehézség nélkül hétmillió márkát szavazott meg. 1896-ban e városi könyvtárt két- és félmillió egyén használta. – 1.100,000 egyén a könyveket hazavitte, egy félmillió helyben olvasott és 900,000-en olvasták a 700-nál többféle lapokat, újságokat.

vétlenül szervezi vagy rendezzi akár az U. E., akár a könyvcsarnokokügyét, hanem mindenfelé ily irányban is indítólag” támogatólag s közvetítőleg is hat s így önmagának a németországi U. E. történetében egészen önálló és kiváló helyet biztosított.

E közvetítő és indító szózata visszhangra is talált. Egyesek és egyletek, sőt több egyesület képviselőik útján kezükbe veszik a könyvtárak, illetőleg” könyvcsarnokok ügyét s nem egy város (Berlin, Frankfurt, Freiburg, Königsberg, Mannheim, Schweidnitz) anyagilag is támogatja e fontos ügyet; más városok pedig eddigi városi, nem igen használt könyvtárakat és helyiségeiket eme célra átengedik (Berlin, Düsseldorf, majnai Frankfurt).¹ Jenában az egyetem épületében nyílt meg, 1896 november 1-én, az olvasócsarnok, melynek termei esti 10-ig nyitva állanak. – 1897 február havában kiadott jelentés szerint a 90 nap alatt kölcsönvett könyvek száma 13,336 volt, úgy hogy egy-egy napra esik 149 könyv. A kölcsönvevők száma 1932, kiknek nagyobb része iparos. A látogatás oly sűrű, hogy egy év múlva, 1897 novemberében, már 11 olvasóterem állott naponként 13 óráig, csak vasárnap 12 óráig és hétfőn 11 óráig, az olvasó-közönség rendelkezésére. Hétköznap 100-200-an, vasárnap rendszeren 300-an voltak az olvasóteremben, a hol néhány száz újság, szaklap és 6500 kötet van elhelyezve. Egy kötetre esik 10'2 kölcsönvevő. Az olvasott

¹ Düsseldorfban 1896-97-ben a három városi népkönyvtárt 2503 egyén használta. Az olvasócsarnok 1896. november havában nyílt meg. Novembertől 1897. márczius 31-ig 10,602-en használták az olvasótermet. – M. Frankfurtban 1897. november havában nyitották meg az új olvasótermet, melyet, e hóban 6591 ember, köztük 401 nő látogatott. Hozzászámítva az olvasókhoz. a könyvkölcsönzőket, a frankfurti és bockenheimi olvasótermet összesen 13,210 egyén használta. A freiburgi könyvtárból november havában 2700-kötetet vittek ki. Berlinben 1896-07-ben a népkönyvtárból kikölcsönzött könyvek száma 543,580 kötet, tehát 81,000 kötetrel több, mint az előző, évben.

könyvek közül 64.5 % esik a mulattató olvasmányokra, az oktató tartalmúakra 27 %.¹

Jenában tényleg a könyvcsarnok képezi az U. E.-nel összefüggő mozgalom központját.

A *sorozatós* előadások a könyvcsarnok megnyitásával egyidejűleg kezdődtek meg. 1896/97-ben karácsony előtt és azután is volt 2-2 sorozatos előadás, melyet egyetemi tanárok tartottak 170-220 hallgató előtt, a kik közül 75% a *munkások* közé tartozott, de úgy, hogy a munkások mellett ültek az úgynevezett legjobb társaság képviselői is. A karácsony utáni egyik sorozatos előadást az odatululó hallgatóság nagy száma miatt párhuzamosan kellett megtartani s a hallgatók száma 200-400 közt hullámzott.

Hosszasabban időztem a Comenius-társaság működésének leírásánál és pedig azért, mivel azt hiszem, hogy Németországban, az államkormány és az egyetemi hatóságok tartózkodó magatartása miatt, éppen e társaság van arra hivatva, hogy az U. E. ügyét felkarolja és terjeszse. A Comenius-társaság vezető tagjai Comenius szellemének hatása alatt állanak, a népet szeretik, de épp úgy a tudományt is és így van biztosíték a vezetésben a népnek a tudomány által való áthatására nézve. Azonkívül nincs kitéve a társaság vezetése esélyeknek s végre maga a társaság feladatainál és működése körénél fogva oly tág és könnyen mozgó, a különböző helyzetekhez alkalmazkodó s mind a fiókegyesületek, mind más hasonló irányú egyesületek autonóm működését annyira elismerő, méltányoló, azt nem helyettesítő, de erkölcsileg és anyagilag támogató: hogy méltán várhatjuk a Comenius-társaság tapintatos, értő és célzott szilárdan szem előtt tartó működésétől az U. E. mozgalmának csendes, de intenzív elterjedését Németországban.

10. A schweizi főiskolák sem szigetelték el magokat az U. E. mozgalom elől. Genf, Lausanne és Neuchâtel a szünidei

¹ L. Volksthüml. Hochschulwesen, 12. 1.

tanfolyamokat karolták fel, nevezetesen a nyelveket (különösen francia nyelv és irodalmat; Neuchâtel az olaszt is), Bern és Zürich ellenben a sorozatos előadásokat. Ezen utóbbiak érdekelnek minket közelebb.

Schweizban a figyelmet az U., E.-re 1891-ben Vogt zürichi egyetemi tanár a „Schweizerische Gemeinnützige Gesellschaft” évi gyűlésén „Ueber die Errichtung einer eidgenössischen Gesamthochschule” tartott előadásával hívta fel. Felolvasásának elfogadott VI. tételében azt kívánja, hogy a schweizi főiskolák tartsák meg ugyan eddigi tudományos jellegüket, de ennek megőrzése mellett gondoskodjanak arról is, hogy a nép közül bárki is hozzáférhessen a magasabb műveltséghez. Ezért is ajánlja: 1. hogy az egyetemi előadások hallgatásánál a korra és a tárgyra vonatkozó megszorító szabályzatokat szüntessék meg; 2. hogy az egyetemi tanárokat kötelezzék a nagyobb közönség által is látogatható előadások tartására, a mennyiben ugyanis a tantárgyuk népszerűsíthető; 3. hogy az egyetem az angol U. E. módjára nyújtson alkalmat az egyetem székhelyén nem lakóknak is vizsgálatok tevésére s hogy az ily vizsgázóknak is adjon oklevelet; 4. hogy szervezzenek szünidei tanfolyamokat, melyeken a gyakorlati téren működők, nevezetesen a középiskolai tanárok s orvosok, az újabb kutatás módszerével és eredményével megismerkedhetnek.

Bizonyára ezen indításra merült fel a berni városi socialpolitikai egyesületben, 1894 november havában, azon indítvány, mely szerint Bernben az U. E. megvalósítandó és pedig az egyetem útján. Az ez ügyben kiküldött s csakis egyetemi tanárokból álló bizottság, megbízatása szerint, más egyetemi tanárokkal kiegészíté magát és ezekkel együtt megalakítá a „Docenten-Verein für U. E.”-t, mely érintkezésbe lépven a berni „Hochschulverein”-nal, megegyezett arra nézve, hogy az általuk választandó hét tagú bizottság (négy docens s a Hochschulverein három képviselője) vegye kezébe az U. E. szervezését és pedig olyformán, hogy ez szólítsa fel először is a tanárokat

előadás tartására, themájuknak, valamint az előadás megtartása óhajtott idejének megjelölésére; azután pedig forduljon a különböző egyesületekhez, megküldve ezeknek a themák nyert sorozatát, választás, illetőleg óhajuk kifejezése végett. A főiskolai tanárok sűrű ajánkozásának, nemkülönbönben a bizottság buzgalmának köszönhető, hogy már 1895/96-ban hat sorozatos előadást (hármát Bernben, hármát a vidéken), nemkülönbönben 41 egyes előadást tarthattak 23 különböző községben. A kanton kormánya a kért segílyt megtagadta ugyan, de az egyes egyesületek anyagi támogatása következtében (345 fr.) mégis 140 fr.-nyi fölösleggel zárhatták a számadást. Az előadások iránti érdeklődés mindenütt élénk volt.

Az 1896/97. évi működésre vonatkozó jelentés szerint Bernben és a kanton különböző községeiben négy sorozatos és 22 egyes előadás tartatott 3820 hallgató előtt.¹ A kanton kormánya a kért segílyt ez évben is megtagadta. Egyes egyesületeknek és Bern városának anyagi támogatása magyarázza meg a 273.34 fr.-nyi bevételi többletet.

Az 1897/98. téli félévi program 11 tanárnak négy sorozatos és 12 egyes előadását hirdeti.

Az előadások ingyenesek. Az előadók mindedig tiszteletdíjat nem kaptak. A kiadások (az első évben 390.71 fr., a második évben 382.60 fr.) csak dologiak voltak.² Az előadók áldozatkész buzgósága volt eddig a berni U. E fentartója: a számok ennek lelohadását mutatják. A kanton kormányának részvétlenségét éri ezért a felelősség.

A berni mozgalommal párhuzamosan a zürichi „Népegyetem” (Volksuniversitaet) alapítására küldött szét felszólítást a „Schweizerische Gesellschaft für ethische Kultur”. A felszólítók igen helyesen érvelnek az egyes előadások ellen. „Tervezett

¹L. Akad. Revue III. 576.

²Lásd a jelentéseket, a melyek megküldéséért J. Graf titkárnak e helyen is kifejezem köszönetemet.

vállalatunk a szó legtágabb értelmében universitas legyen, mely ugyanis nemcsak minden tudomány egyesítésére törekszik, hanem arra is, hogy abban, kivétel nélkül, mindenki részesülhessen. Ezen universitas a tudomány azon igaz fiainak legyen felajánlva, kik nemcsak azért törekesznek feléje, hogy egyúttal *általa* megélhessenek, hanem a kik magasabb czélt látnak abban, hogy *érte* élhessenek.”¹

Pestalozzi szíve nyilatkozik meg a felhívásnak különösen azon szavaiban, a melyekkel igyekszik odahatni, hogy ez új intézmény a nép és a munkások szellemvilágát nyissa meg, érdeklődésének körét tágítsa és a nemzet minden egyes osztálya solidaritásának tudatát ébreszsze fel. A tervezet szerint a sorozatos előadásokért belépti díjat szednek (a 16 óráért 1 fr., a 12 óráért 2 fr.), az előadókat óránként 10 frankkal honorálják. Syllabus adja az előadások átnézetét. Az állam egyelőre az egyetem, illetőleg a műegyetem termeit adja át és kötelezze docenseit ily népszerű előadások tartására s gyakorolja a felügyelet jogát; később, ha meggyőződik e vállalat állami fontosságáról, ám vegye át az U. E. ügyét – úgy, mint bármely iskola ügyét – közvetlen vezetésébe.

A felszólító irat önálló administratív bizottságra, a melyet különböző rokonirányú egyesületek² képviselői képezzenek, kívánja a népegyetem ügyeinek vezetését bízni. Zürichben azonban egyelőre az ugyancsak 1896-ban alakult Pestalozzi-egyesület vette kezébe az U. E. ügyét s már 1896/97-ben négy hatórás sorozatos előadást tartott tanulságos themákkal,³ a melyeket átlag 116-an, összesen 994-en látogattak. A hall-

¹L. az idézetet Schultze i. m. 42. l.

²Ezen egyesületek: «Gemeinnützige Gesellschaft für den Kanton Zürich», «Pestalozzi-Gesellschaft», «Zürichs Schulsynode», «Hochschulverein», «Docenten-Verein», «Medicinische Gesellschaft», «Arbeiter-Union Zürich», «Arbeiterbildungs-Verein Eintracht», «Schweizerische Gesellschaft für ethische Kultur».

³L. Akad. Revue III. 110.

gatók $\frac{3}{5}$ része a férfiakból állott, bár egyes előadásoknál az arány változott. Így nevezetesen a pszichologiai előadásokat ugyanannyi, a gyermek ápolásáról szólókat a felénél is több nő hallgatta. Társadalmi állásra nézve a hallgatók 10%-a akadémiailag képzett egyén, 20%-a hivatalnok és kereskedő és 29%-a munkás volt.

A zürichi Pestalozzi-társaság nem szorítkozik működésében a sorozatos előadások tartására. 1896/97-ben, tehát működése első évében rendezett még 28 ingyenes egyes előadást, öt ingyen hangversenyt és 10 vasárnapi mulatságot s szaporítá könyvtárát. Úgy látszik, hogy a frankfurti eszmény lebeg e társaság előtt. Első évi kiadása 22,119'94 frank volt. Zürich városa 6300 frankkal támogatta s a deficit mégis 3446'36 frank volt; a mi, kivált az ily fontos ügy megkezdésénél, nem kedvező omen.

11. *Oroszországról* az U. E. történeti megalapításának szakaszában szólottunk. A természettudományi társaság rendezett Odessában évekre kiterjedő tanfolyamokat. Ugyancsak Odessáról itt is meg kell emlékeznünk, a mennyiben 1897 november hava óta az egyetemi magántanárok nyitottak ingyen népszerű sorozatos előadásokat és pedig Inyolcz tizenkétórását. Egy-egy sorozatos előadásért a részvétel díja 50 kopek, mind a nyolczért 3 rubel 50 kopek. Résztvehetnek az előadásokon már 13 éves ifjak is. E szerint Oroszország egyetemei is, legalább Odessában, megnyíltak az U. E. mozgalma előtt.

12. Az U. E. mozgalmának termékenyítő hullámai átsaptak *Austriába* is és itt Bécsben jól elkészült, termékeny talajra találtak. A „Volksbildungsverein” kísérletezése a sorozatos előadásokkal tulajdonkép már az egyetemi tanárok műve volt. S most, midőn e kísérlet erkölcsileg teljes sikert mutatott, de az anyagi támogatás hiánya miatt abbahagyták, az egylet néhány egyetemi tanár indítására, 1893 december hó 16-án 53 egyetemi docens – köztük 37 rendes tanár – emlékiratban az egyetem senatusát arra kéri fel:

1. hogy küldjön ki bizottságot oly alapszabályok kidolgozása végett, a melyek szerint maga az egyetem szervezi a népszerű sorozatos előadásokat és pedig olyképen, hogy az egyetemi magántanárokat használja fel első sorban az előadások tartásánál;

2. hogy ezen intézmény létesíthetése érdekében körülbelül 6000 forint államsegélyért folyamodjék.

A kéréshez mellékelt emlékirat kiemeli ezen intézmény kulturális fontosságát, utal a bebizonyított szükségérzetre, az angol sikerre, az alma mater Viennensis példaadó szerepére és a magántanároknak különösen ily célra alkalmas voltokra, és azok sanyarú anyagi helyzetére.

A senatus az ügyet melegen felkarolta, az alapszabályokat elkészíté s az évi segélyért beadta folyamodványát a vallásos közoktatásügyi ministernél.

A mily nagy jelentőségű az U. E. ügyének kedvező alakulására a senatusnak ezen határozott állásfoglalása, épp oly döntő volt azon tény, hogy a közoktatási ministeri széket oly férfiú foglalta el, ki maga is tanár volt, s emelkedett, humánus és igazi államférfíúi gondolkozása alapján képes volt e mozgalomnak állami, társadalmi és általában emberies nagy fontosságát felfogni s elég bátor volt e meggyőződéséért tettel és szóval helytállani.

Gautsch báró a 6000 forint évi subventiót 1895. október 7-én folyóvá tette s ugyanazon év október 14-én az alapszabályokat helybenhagyta s az 1897. január 4-én tartott nagyszabású országgyűlési beszédében az U. E. ügyének védelmére kelt. Gautsch volt a mi continensünk első vezető államférfia, ki az U. E. mozgalma mellett a leghatározottabban állást foglalt.¹

¹ A beszéd tanulságos tartalmára ép úgy, mint az előadó minister döntő befolyású személyiségére való tekintet egyaránt indokolja, hogy az U. E. történetében korszakot alkotó ezen beszédet közöljük:

«A múlt évben Bécsben 53 egyetemi tanár és docens egyesült a végett,

Az U. E. intézménye ezzel Ausztriában, nevezetesen Bécsben, fennállásában, fejlődésében biztosítva lett. Az alapszabályok szerint az U. E. éppen úgy, mint Angliában, tisztán az egyetem ügye, a melybe semmiféle társulat, sem pedig egyetemen kívül álló egyén be nem avatkozhatik. Egyéb főiskolákkal való egyezkedés a terjeszkedés esetében czéiba van ugyan véve (1. 5. és 18. §.), de ez még csak a tényleges szervezkedés után esetről-esetre történik meg (18. §.). Az egye-

hog a ministerium által megerősített alapszabály értelmében nyilvános, hozzáférhető előadásokat tartson. Tényleg bekövetkezett azon meglepő eredmény, a melyről a tisztelt képviselők egyike szólt. Ezen tény összefüggésben lehet azzal, hogy tán sohasem jelentkezett oly élénken a továbbképzés után való törekvés, mint napjainkban. A nép- és polgáriskolai tanítók – a mint ezt a tisztelt urak tudják – továbbképzési tanfolyamot kívannak maguk számára. A középiskolai tanárokról ily irányban – utazási ösztöndíjak és szünidei tanfolyamok útján gondoskodtunk; az orvosok is megkapták szünidei tanfolyamaikat s hogy mily rohammal mozgolódnak a nők (derültég), ezt a magas Ház maga is legjobban és legalaposabban ismeri.

De midőn én most a főiskolai oktatás terjesztéséről szólok: ama továbbképzési törekvésre kívánok utalni, mely a társadalom más osztályában, nevezetesen a munkások osztályában érvényesül, kívánnám azonban, hogy megjegyzéseimet félre ne értsék. Én vagyok az utolsó, a ki azt kívánja, hogy az olvasmányok, az előadások vagy bármimemű intézmények a felületes felvilágosultságot, vagy a socialpolitikusi frázisokat bevigyék a nép közé. Ez távol áll tőlem! De akkor, midőn mi a választási jog lényeges tágitása által a népesség nagy körét a politikai életben való részvételre felhívjuk és e köröktől elvárjuk azt, hogy saját érdekeiket mértékkel és értelemmel képviseljék ekkor nagyjelentőségűnek tűnik fel előttem, hogy a népiskola útján szerzett ismeretek ezen körökben megerősödjenek, mélység és terjedelem tekintetében növekedjenek. E szempontból nagy jelentőségűeknek tűnnek fel Bécsben a kurzusokkal tett kísérletek. Már másodízben nyíltak meg e kurzusok és én, megerősítve a tisztelt képviselő úr előterjesztéseit, jelenthetem, hogy e tanév kezdetén mutatkozó eredmény még a múlt évinél is kedvezőbb.

Lehet, hogy vannak, kik az ilyenmű kísérleteket, a melyeket ezóta már másutt is alkalmaztak és a melyeket a tanügyi kormány jövőre is rendelkezésére álló eszközei szerint támogatni fog – nem tartják alkalmasnak arra, hogy létesítsék azt, a mi előttem lebeg. De ezek ellenében – hiszem – kiemelhető az, hogy minden körülmények közt a külső eredmény figye-

tem az ügy kezelését és intézését egy 11 tagú választmányra bízva melynek hat tagját – nevezetesen az elnököt, az elnökhelyettest és négy tagot, különös tekintettel a magántanárookra és segédekre – a senatus választja, öt tagját pedig az egyes fakultások, úgy, hogy mindegyik egy-egy tagot, kivéve a philosophiai fakultást, mely kettőt választ (5. §.). Első ízben csak egy évre, azután három évre szól a választás. Az állások tiszteletbeliek. A választmány a senatus és a közoktatásügyi ministerium által helybenhagyott házszabályok szerint jár el (7. §.). Az irodai ügyeket az egyetem rectoratusa, a pénzügyeket a quaestura végzi megfelelő díjazás mellett (10. §.).

Az előadások körét az alapszabály megszorítja, a mennyiben kizárja a jelen politikai, vallási és socialis küzdelmekkel vonatkozásban álló kérdéseket s azokat, a melyeknek tárgyalása agitatóiokra alkalmat adhatna¹ (2. §.).

Az előadók rendszerint egyetemi tanárok. A magántanárok és segédtanárok ezért díjazásban részesülnek; a rendes tanárok csakis külön okok miatt (12. §.).

lemre méltó és hogy ezen külső eredmény nem következett volna be, ha a továbbképzés után való törekvés nem létezett volna. (Elénk helyeslés.)

A kor ellentétei nagyok s azt hiszem, hogy ép ezért annál is inkább kell az ellentétek kiengesztelése érdekében fáradozni a végett, hogy az egyik a másikat megértse s esetleg a meg nem értés miatt a másikat vakon ne gyűlölje. Ily cél felé törve, egyetlenegy eszköz sem tűnik fel előttem alárendeltnek. Egyike ezen eszközöknek, bizonyára nem a legalárendeltebb, *a műveltség* (nagyon helyes!), *ama valódi műveltség, mely az abban részesülő szerénnyé teszi és önálló ítélésre neveli.* (Nagyon jól Helyeslés.)

Nagy az az összeg, a melyet a magas Ház évről-évre állami közművelődési cézlokra szentel és bizonyára annál szívesebben fogja ezt e célra szentelni, ha az ezzel szerzett tudománykincse nem marad holt tőkeként nagy értékű pénzemekben egyesek kezében (igen helyes!), hanem meg nem hamisítva, bár csak aprópénzben, házról-házra, kézről-kézre jár és értékkel bír nemcsak a gazdagnak fogadótermében, hanem a munkás kunyhójában is!

¹ Mintha bizony nem épen ezeket a kérdéseket kellene objective megvilágosítani és pedig éppen az agitatóiok ellensúlyozása végett. Különben l. erre vonatkozó jegyzetet a berlini szabályzat e) pontjához.

Az előadások helye: Bécs és vidéke, nemkülönben Alsó-Ausztria, sőt a közoktatásügyi minister beleegyezésével a birodalmi gyűlésen képviselt összes tartományok. Az előadó utazásával járó költségeket a meghívó hatóság, egyesület vagy egyes viseli.

A senatus választja a választmányi tagok többségét (56. §.); bármikor felfüggesztheti a választmányt (3. §.); csak a senatus helyeslése után érvényesek a házszabályok (7. §.); a senatus előtt számol be évenként a választmány (17. §.); s az alapszabályokat is bármikor változtathatja, illetőleg kiegészítheti a senatus a közoktatási minister beleegyezése mellett (19. §.); a felfüggesztésre, az előadások beszüntetésére, nemkülönben ez esetben a vagyon hovafordítására nézve a senatus határoz (20. §.).

A választmány szabad működésére nézve a senatus mindenért való felelőssége védő paizs kifelé.

Kedvező talajon, kedvező körülmények közt indult meg tehát az U. E. működése Bécsben. A téli előadási időnyt három időszakra: karácsonyig, azután január, február s végre húsvétig terjedőre osztotta be a bizottság s mindegyik számára külön adott ki programot, a mely a hirdetett előadások gondolatmenetét is tartalmazta. E syllabusok mintaszerűek. Az 1895/96-iki három időszakban kiadott „programm” együttvéve 200 lapra terjed. A hírlapi és utcai hirdetések, a napilapok érdeklődése és az előadásokról szóló jelentéseik magyarázzák meg, hogy már az első évben is az 58 hatórás sorozatos előadást 6172-en látogatták. A belépti jegy egy-egy sorozatos előadásra 1 korona; munkás-egyletek kedvezményes jegyeket kapnak.

Hogy nemcsak az újság ingere okozta e sikert, erről tanúskodnak az 1896/97-iki adatok, melyek szerint a három időszakban tartott és 164 lapra terjedő syllabusban bemutatott 60 hatórás sorozatos előadásban 7465 hallgató vett részt.

Az előadásokat a város különböző kerületi helyiségeiben [az egyetem intézeteiben 21 (1895/96)-22 (1896/97), állami

középiskolákban 13-17 és községi épületeiben 23-19) tartották, – azért úgy elszórtan, hogy helyileg se legyen senki sem kizárva. A hallgatók $\frac{1}{3}$ része az 1895/96-ki kimutatás szerint (ezt idézi a következő évi is) a munkás-osztályhoz tartozott. Tanulságos az egyes – két évről szóló – sorozatos előadási csoportok hallgatói számának összehasonlítása.

Csoportok	1895/96	Egy-egy cursus		Egy-egy cursus hallgatói
		hallgatói	1896/97	
Orvosi	2238	137	2488	191
Természettudományi . . .	1793	120	2624	175
Történeti.....	987	76	649	54
Irodalmi, művészettörténeti	852	103	1028	103
Jogi	229	46	373	47

A történet Ausztriában nem vonz, annál inkább a természettudomány s épen úgy a művészet!

Csak egyetemi tanárok voltak az előadók mindkét évben s a másodikban még a theologiai facultas is képviselve volt az előadók közt.

Sorozatos vándorelőadást csakis Badenben tartottak, a melynek utazási költségtöbbletét a meghívó katolikus legényegyesület viselte.

A sorozatos előadások keretén a második évben a választmány túllépett, a mennyiben tekintettel arra, hogy 200-nál többen jelentkeztek és hajlandók voltak havi két forintnyi tandíjat fizetni – felvette a latin nyelvnek három havi tanfolyamban való tanítását.

A siker a választmányt az 1897-98. évben is arra indította, hogy ez évben is és pedig négy havi tanfolyamban, folytassa a latin nyelv tanítását. A folytatólagos, a három időszakon végig vonuló sorozatos előadások, a milyen az első évben 15, a másodikban már 28 volt, bizonyoságot tesznek az intensív érdeklődés mellett. Az 1897/98. évi két első időszakra szóló „programm” 48 előadásnak gondolat menetét közli 111

lapon; eddig is, valamint az előadásokban, úgy a hallgatók számában is gyarapodást tüntet fel (2300, 1896/97-ben ugyan-ezen időszakban 2253).

A bécsi egyetem sikere mozdította meg a németországi és schweizi köröket s most az egyszer megczáfolja a szellemi téren Ausztria maradi hajlamait. Még a múlt évben sürgette a gráci egyetem is az államsegélyt, melyet végre elnyert, de csak 1898/99-re; egyes egyetemi tanárok azonban a tervbe vett előadásokat a „Steiermärkische Bildungsverein” támogatásával nemcsak Grácban, hanem a Dráva melletti Marburgban és Leobenben már 1897/98-ban megtartják. Lembergben Halle és Göttingen módjára tartanak akadémiái előadásokat a nők számára az egyetem tanárai. Krakkóban a „Volksbildungsverein” vette kezébe a sorozatos előadások rendezését; Czer-novitzban pedig 1895. óta egy népkönyvtár létesítése érdekében a Comenius-társaság fiókköre rendez előadásokat.

Mielőtt hazánkra rátérnénk, még előbb néhány szót szólunk az ily előadó tanárok képzéséről. Igenis, ezen népszerű előadók képzéséről szólunk. Bécs elégségesnek tartja erre nézve azt, hogy az előadásra vállalkozóknak, tekintettel e vállalat új és nehéz voltára, irányelveket adjon az előadások tartásának módjára nézve. *Világos* legyen az előadás, tehát ne kívánjon semmi theoretikai ismeretet hallgatóitól, azok képzetköréhez alkalmazkodjék s ne feledkezzék meg arról, hogy a szemlélet a magyarázatnál többet ér. Az előadás legyen másodsor *szabad*, csak így hathat közvetlenül és alkalmazkodhat a hallgatókhoz.

Előzze meg azt a programm átadása, a mely megkönnyíti a megértést, a megtartást s mely a szakirodalom tekintetében tájékoztat.

Az előadást kövesse az oktatás, melyben a tanár kérdésekkel fordul a hallgatókhoz, de a melyben kérdések tevésére

¹ L. Akad. Revue III. 629, Hochschulnachrichten, 1898. febr. sz.

is felbátorítja a hallgatót s így a nevelési szempontból oly fontos bizalmat a hallgatók részéről megszerezheti.¹

A bécsi választmány, nemkülönben a müncheni is beéri ezzel.

A zürichi választmány a példa, a gyakorlat útján kívánja bevezetni a leendő népszerű előadókat hivatalukba, a menyben megengedi, hogy e pályára készülők (1. 8. és 1(3. §.) az előadásokon ingyen vehessenek részt.²

A Comenius-egyesület e népszerű előadók táborkarát maga köré kívánja gyűjteni, a mennyiben az akadémiai tanulmányt végzett, de alkalmazást nem nyert szellemi erőket ily irányban kívánja gyümölcösözöleg foglalkoztatni.³

Az oxfordi egyetemi választmány az egyetemet nem rég végzett ifjakat csakis bizonyos minősítvény bemutatása alapján bízta meg az előadói tiszttel.

A vállalkozó ugyanis alkalmaztatása előtt köteles igazolni azt, hogy nyilvánosan sikerrel szónokolt, hogy tanára őt ily pályára alkalmasnak tartja; köteles ügyesen szerkesztett syllabuszt benyújtani, próbaelőadást tartani s szaktárgyára vonatkozó több sorozatos előadás végighallgatása után, a szerzett tapasztalatok alapján, saját syllabusát kijavítani.⁴

A gyakorlati amerikai nemesak felteszi, illetőleg kívánja, hanem maga meg is adja a minősítvényt. A philadelphiai „American society for Extension” ugyanis működése harmadik évében, 1892/93-ban, külön tanárképző tanfolyamot nyitott, melyet kipróbált jeles előadók és vitatkozók vezettek.

Így vezette be majd mindenütt nagy sikerrel az U. E. ügyét s biztosítja annak fejlődését a külföld, nevezetesen azon határos ország is, melylyel minket főleg fejedelmünk személyiségének közössége szorosabban egybeköt. S vajjon mit tettünk mi?

¹ L. «An die Herren Vortragenden!», a mit Reyer és a Bericht is közöl.

² Com. Bl. IV. 154.

³ Com. Bl. IV. 170–71.

⁴ L. Reyer i. m. 105. 1. A minősítvényről bő tapasztalat értékesítése alapján érdekesen értekezik Russel i. m. 51. 1. stb.

III. Az University Extension mozgalma hazánkban.

E munka eddigi kerete és eredeti terve az U. E. mozgalmanak hazánkban való történeti megalapításának, előkészítésének tárgyalását kíváná. S tényleg e célból szétküldött nyomtatott kérdő ívek útján szerettem volna jelenünk ily irányú rokon törekvéseit bemutatni. A szétküldéssel is tett ígéretnek azonban – a feleleteknek részben való elmaradása miatt is – nem tehetek eleget s így azoknak, kik nagy és fáradságos utánjáráson nyugvó feleletekre méltattak, mindaddig lekötelezett adósa maradok, míg a nyert anyagot méltányolva fel nem dolgozom hazai social-paedagogiai törekvéseink történetéről szóló tanulmányomban. Egyelőre csak utalok arra, hogy Fáy András, Széchenyi, Brunszwik grófné, Teichengraeber nem hiába gondolkoztak, fáradoztak, hogy a mi nagy Eötvösünk meggyőződése, a mely szerint „nemzetünk jövője csakis a kultúrának kérdése” – szállóigévé vált, amelyet legilletékesebb helyről különösen a millenniumi ünnepélyek alkalmával hirdettek, – hogy ugyancsak nagy Eötvösünk elve, mely szerint a kultúra érdekeit társadalmi úton kell első sorban művelni, minden centralistikus áramlatok daczára, még ma is sok vezető egyéniségben hatásos, – utalok arra, hogy mai nap alig van város, a melyben az U. E. guerillacsapatai, az egyes szállongó előadások nem ráznák fel közönségünket a szellemiek iránti közönyéből; utalok arra, hogy Berzeviczy kezdeményezésére már a 80-as évek elején a coburgi szövetséghez hasonló volt készülöben az írók és művészek társasága útján; utalok arra, hogy nálunk is megindultak alkotmányunk visszaállítása után azonnal Türr és Irányi indítására és részben vezetésével a felnöttek oktatását célzó tanfolyamok s hogy kormányunk is ily tanfolyamok létesítésén fáradozik, azokért áldoz; utalok arra, hogy az U. E.-t közvetlenül előkészítő *sorozat*os előadásokkal is találkozunk, hogy nevezetesen Pozsonyban már a 80-as évek elején és ez évben is egyesek vállalkozása útján tartattak ily előadások, hogy Baross Gábor által szervezett orszá-

gos bizottság a gyári munkásnép számára rendszeresítette a sorozatos előadásokat; utalok arra, hogy az eszmék szolgáltatásában lelkesen fáradozó kulturpolitikusunk, ki social-politikai kérdések iránti érdeklődésemet immár majdnem 30 évvel ezelőtt először keltette fel s jelenleg is hazai viszonyainkat illetően szívesen támogatott tanácsával – György Aladár közművelődési csarnokok létesítésével igyekszik Baross Gábor örökét biztosítani s azt nemcsak egyes napokra (ünnep- és vasárnap), hanem a munkások egész életére kihatóan gyümölcsözővé tenni,¹ utalok egyes kath. legény-egyletekben is dívó sorozatos előadásokra s a protestáns irodalmi társaságnak Budapesten a socialismusról tartott sorozatos előadásaira, de különösen a „Szabad Lyceum” tudományt és ismereteket terjesztő társaságra, a mely a berlini Humboldt-akadémia, illetőleg „Victoria-Lyceum” módjára főleg művelt hölgyközönség előtt tartja sorozatos előadásait, melyet, tekintettel annak nagy jelentőségére, éppen az U. E. szempontjából nem elég egyszerűen felemlíteni.

Már csak azon körülmény is, hogy a „Szabad Lyceum” előadói részben egyetemi tanárok s továbbá azon tény, hogy a sorozatos előadások különböző tudományos szakcsoportokat ölelnek fel és az előadások rendezésében nemcsak állandóság, hanem céltudatos vezetés is érvényesül,² a „Szabad Lyceum” tevékenységét egészen határozottan a tágabb értelemben vett U. E. keretébe helyezi; a szűkebb értelemben vett U. E. köréből azonban kizárja azon körülmény, hogy ez intézmény semmiféle összefüggésben sincs a tudományegyetemmel, hogy az előadók majdnem két harmadrésze nem egyetemi tanár, hogy a hallgatók csak

¹ L. György Aladár: «Népünk nevelése» című röpiratát, a melyben az országos bizottság szervezetére és teendőire vonatkozó javaslatát is közli. A megemlített «People Palace» és ismertetett «Cooper Union», a Nyström által alapított svéd «Arbetare institute», a drezdai «Volkswoh» stb. intézményekre tán utalhatok György Aladár céljának megvilágosítása érdekében.

² L. különben a «Szabad Lyceum» tudományt és ismereteket terjesztő társaság programját. 5. I.

a művelt osztályhoz s ezek közül is főleg a nők köréhez tartoznak s hogy az állandó jegy ára (3 írt), valamint az egyes előadási belépő-jegy (20 kr.), a munkás- és iparos-osztályhoz tartozók számára még ma sem olcsó. A „Szabad Lyceum” 1893'94-ben 22 sorozatos, többnyire 6 órás előadást tartott és pedig átlag 60–70 hallgató előtt, a kiknek négy ötödrésze hölgyekből állott. Az előadások ezóta évenként számban emelkedtek, úgy hogy az 1897/98-iki program szerint 53 előadást tartottak 205 órában, nevezetesen 13 egyórás, 4 kétórás, 7 háromórás, 4 négyórás, 7 ötórás, 17 hatórás és 1 tízórás előadást; azonkívül vezettek 4 tanfolyamot (művészetek története, a német irodalom remekeinek olvasása, matematika és kettős könyvvitel), heti egy órában november hó 15-től márczius hó végéig. Az előadások szakok szerint a következőképen oszlanak meg: 15 előadás 51 órával az irodalmi, történelmi és művészeti osztályra; 6 előadás 25 órával a természettudományi, műszaki és matematikai osztályra; 11 előadás 25 órával a jog- és társadalom-tudományi osztályra és 1 előadás 6 órával a kereskedelmi ismeretek osztályára. A program még négy, egyenként 5 órás, tehát összesen 20 órás sorozatos előadást – melyeket a magyar tanítók kaszinójában tartottak egyesek különböző szaktól – említ meg a szakcsoportokon kívül; e szerint az előadások összes száma 57, az óráké 225. A „Szabad Lyceum” az előadások száma tekintetében egészen tekintélyes helyet foglal el a sorozatos előadásokat rendező társaságok között s hazánkban az U. E.-nek mostani alakjában ha nem megvalósítója is, de mindenesetre útegyengetője.¹

¹ A tényleges hazai kulturális állapotainkat, a mennyiben azokat különösen a társadalom egyletek útján létesíti, kimerítően és érdekesen megvilágosítja Sándor József: «A magyar közművelődési egyesületek». Kolozsvár, 1896. – című, a millenniumra írt művében. Számos adatot közöl, de a kultúra eszményét s annak megvilágosítására alkalmas különböző eszközöket igen tanulságosan bemutatja Berzeviczy Albert: «Az ismeretterjesztés eszközei az iskolán kívül» című értekezésében. L. Budapesti Szemle 1897. júniusi 246. sz. 331-350. 11.

Valóban sajtószerű, hogy nálunk is 1896-ban, a midőn? Közép-Európában mindenfelé tárgyalták az U. E. ügyét s midőn mi, hazánk ezer éves fenállásának ünnepét ülve, ez ország minden részéből a tanügyi congressusra seregeltünk: éppen e millenniumi congressuson emelkedett ki a tárgyaltak sorából Berzeviczy közoktatási programbeszéde mellett Gaál Jenőnek az „University Extension hazánkban” című értekezése három indítványával. A fejlődésben érvényesülő individualitások, a munka felosztásának törvénye veszélyezteti a nemzet egységét. Szükséges ennek ellensúlyozása érdekében, hogy a társadalom jobbjai az emberi és a társadalmi lét legfőbb kérdéseire nézve egyesüljenek. E probléma nyitját az angolok megtalálták. Hogy U. E.-ben mikép: ezt Gaál Jenő, különös tekintettel az 1894-iki londoni congressus tárgyalásaira, kimutatja s feltűnteti azt, hogy éppen nekünk magyaroknak nemzeti, demokratikus szempontból és a termeléssel járó individuális elkülönülés ellensúlyozása céljából irodalmunk fejlesztése s tudományegyetemünk iránti érdeklődés érdekében az U. E.-re szükségünk van. Hasznát veszi ez intézménynek az egyetemet végzett egyén, ha tudományát népszerűsítve feldolgozza és a különböző néposztályllyal érintkezik; hasznát a tanár is, mert a leereszkedő szeretet munkáját benső megelégedés és tisztelet kíséri, maga a tudományegyetem pedig nemzeti missiót teljesítve, tekintélyében óriásilag emelkedik.

A megvalósítás tervezete centralistikus olyannyira, hogy a budapesti egyetem és műegyetem mellett még meg sem említi a kolozsvárit. A budapesti egyetemek tanácsai választanak egy központi közeget, a melybe minden vidéki centrum egy-egy tagot küld. Ily vidéki központok ott alakítandók, hol főiskola^ valamely felső szakiskola, kiváló tudományos testület van, vagy a hol a lelkes hallgatóság buzgón és áldozatkészen felkarolná azt. A középpont vezeti a mozgalmat, gondoskodik az előadók képzéséről s kezeli a magyar University Extension pénzügyeit. Ezen központ létesíti a vidéki középpontokat, velök

állandó összeköttetésben van s azok működése felett gyakorolja a felügyeletet. „Az egyetemi szellemet az országos, a helyi viszonyok követelményeit a vidéki központ képviselné.” Az országos központ magja (?) legfőlegb huszonnégy tagból áll és a kültagokkal együtt választja az ügyek állandó intézésével megbízandó és kellőleg díjazott végrehajtó bizottságot. Kiterjeszkedik még az előadások tárgyára, melyet a hallgatók érdeklődése jelöl meg, a felügyelet módjára, előadókat képző seminariuumokra, előadók képesítésére, a helyhatóságok, az állam teendőjére s mindezek alapján indítványozza, mondja ki az egyetemes tanügyi congressus, hogy:

1. az egyetemi oktatás czélszerűen szervezendő kiterjesztését az angol University Extension mintájára mindenhova, a hol az iránt érzék, érdeklődés és áldozatkészség nyilvánul, nagyon szükségesnek tartja;

2. elérkezettnek véli az időt, hogy annak meghonosítására hazánkban komoly kezdeményezés tétessék;

3. e végből a saját kebeléből bizottságot küld ki, melynek feladata az lesz, hogy a mozgalmat megindítsa, nevezetesen a budapesti tudományegyetem és a műegyetem tanácsát annak megnyerje, a közoktatási ministeriumnál útját egyengesse és az egész országban minden erre alkalmas ponton annak eszméje iránt élénk érdeklődést keltsen és működését szakadatlanul folytassa, míg csak az országos középpont megalakulásával az egész ügy intézését annak gondjaira nem fogja bízhatni.¹

A tanügyi congressus szakosztálya az indítványt elfogadta, egy előkészítő bizottságot választott a budapesti tudomány- és műegyetem tanárai sorából azon megbízással, hogy egészítse ki magát a kolozsvári egyetemre való tekintettel is.

A bizottság tudtommal nem működött; mindenesetre azonban nem úgy, hogy a jelzett irányban a mozgalom tényleg

¹ L. e nagyértékű felolvasást a «Budapesti Szemle» 1896. december 240-ik számában.

meg is indult volna. Ezen veszteglést szerencsének tartom, mivel az U. E. ügyét *egyetemi* ügynek tartom, a mely országra kiható nagy jelentőségű ugyan, de nem országos, központilag szervezendő ügy. A tudományos testület autonóm szervezésében látom a kezességet, hogy működésében is csak a tudomány szempontja érvényesül. Ezért is nem az egyetemi tanács, – a mely évről-évre változik – s nevezetesen Kolozsvárit a dékánok választásánál szokásos sorosság tekintetbe vétele következtében a képviseleti rendszert nem fejezi ki tisztán, de meg különben sem ismerheti az arra való egyéneket úgy, mint a fakultás saját tanerőit – hanem a fakultások képezik azon testületet, a mely megválasztja, ellenőrzi az U. E. választmányát. A tanács a választmány és a fakultások közt felmerülő differentiák esetében fölöttes hatóságként szerepel. A rector felfelé az ügy képviselője. Ugyancsak az egyetemi autonómia s az U. E. ügyvezetésénél szükséges következetesség, egyenletesen építő tevékenység a kültagok működését a választmánygyűléseken a tanácskozás körére és nevezetesen a külső központok szervezésére és rendező tevékenységére szorítja.

Ezen – nézetem szerint igen fontos – elvek Gaál Jenő szervezeti tervzetében nem érvényesülnek, miért is szerencsének tartom, hogy az ez alapra helyezett előkészítő bizottság ily irányban nem is működött s még nagyobb szerencsének, hogy az ügyet jelenlegi vallás- és közoktatásügyi miniszterünk, Wlassics Gyula erélyes keze ez alapról leemelte 1897. november 15-én kelt 69,798. számú, az egyetemek és műegyetem, tehát a kolozsvári tudományegyetem tanácsához is érkezett leiratával.

Már a tanügyi congressus főiskolai szakosztályában sürgette Lechner Károly lelkes helyesléssel fogadott felolvasásában („Az egyetemnek és a társadalom”), az egyetemnek törvény útján való autonóm szervezése mellett, az egyetemek nagyobb hatáskörét a társadalmi szerveződés munkájában – annak biztosítását, hogy a tudomány gócpontjai művelhessék a ma-

gasabb eszményeket és a nemesebb erkölcsöket; kívánta az egyetem számára ama tekintély megszerzését, melynek segítségével megvalósíthatja culturalis missióját.¹ Berzeviczy Albert pedig már említett felolvasásában („Az ismeretterjesztés eszközei az iskolán kívül²) az University Extension megvalósítását okvetetlenül szükségesnek mondja és pedig nemcsak a fővárosban, hanem épen főleg a vidékre kiterjesztve és hazai viszonyainkhoz alkalmazva, az „*egyetemek* szellemi vezetése mellett”. (L. 349.).

Wlassics ministerünk ezen gondolatokkal összhangzásban, de meg ministersége kezdetén hirdetett tanügyi és kultúrpolitikai elvei értelmében kiindulva hivatásunkból, melynélfogva a nyugat művelődési mozgalmaival lehetőleg lépést kell tartanunk, másrészt ama meggyőződéséből, a mely szerint az ezen intézmény (U. E.) létesítését és felvirágoztatását kívánó okok nálunk is – és pedig talán még fokozottabb mértékben – fenállanak: ezen intézmény meghonosítását hazánkban tervbe veszi azon nagy fontosságú kijelentéssel, hogy véleménye szerint a *fővezetést főiskoláinknak kellene kezökbe venni*. A minister úr leiratában ezen elvi jelentőségű kijelentésén kívül irányító véleményét még az előadókra és a működés terére és módjára fejezi ki, az elsőre nézve megjegyezvén azt, hogy kívánatos, hogy „ne csak főiskolák, hanem egyéb fokozatos iskolák tanárait, sőt hazánk értelmiségének más foglalkozást gyakorló tagjait is megnyerjék, kik valamely szakban való kitűnő tudásuknál és vonzó előadási képességüknél fogva e feladatra kiválóan alkalmasaknak látszanak”. – Az U. E. működésének „tulajdonképeni tere *nem a székesfőváros*, hanem a *vidék* lenne, a hol a társadalmi élet vezető elemeinek bevonásával talán *helyi érdekeltségek volnának alakítandók*, a

¹ L. «Budapesti Szemle» 1897. szept. 249. sz. – Az egyetem hivatását finoman megejtett diagnosis alapján tűzte ki az 1897/98. tanévet megnyitó rectori beszédében.

melyeknek hivatása az lenne, hogy a helyi körülmények szerint kívánatos előadási tárgyak megfelelő megválasztásában, valamint az érdeklődésnek felkeltésében és ébrentartásában működjenek közre”.

Ezen megjegyzések az U. E. mozgalmának finom megfigyelésére vallanak és e mozgalom sikeres alakulása okainak és feltételeinek nyomozásán alapulnak s mint ilyenek, az ügyei komolyabban foglalkozó részéről irányítókul bizonyára elismertetnek. Meglepő azonban az U. E. működése terének megszorítása, illetőleg a székesfővárosnak e körből való kiemelése. Némileg – de csak némileg – értjük ezt, tekintettel a „Szabad Lyceum” sikeres működésére; igazoltnak azonban e kivételt nem látjuk. A „Szabad Lyceum” ténykedése szűk-körü. Budapestnek igen nagy közönsége van, a mely az U. E. érdeklődésének körébe bevonandó. – Továbbá pedig a „Szabad Lyceum” tudományt és ismeretet terjesztő társaságnak jelenlegi ténykedését is legkevésbé sem zavarja, hanem ellenkezőleg egyszerűsíti, ha a társaság nem kénytelen minden egyes előadót külön felkeresni, vele megállapodásra jutni, hanem ha mindezt elérheti, ha az U. E. választmányával egyszerűen tudatja az előadás tárgyára és az előadók személyére vonatkozó kívánatait és e kívánatok létesítését maga a választmány eszközli. A „Szabad Lyceum” az U. E.-nal szemben határozott egyéni jellegű központtá válik, a melyet az U. E. választmánya lát el kívánt előadókkal. Igen ferde helyzetbe kerülne éppen a budapesti tudomány- és műegyetem, ha működése elég jónak találtatnék a vidékre, de feleslegesnek a székesfővárosra nézve.

A minister leiratában végül felhívja az egyetem tanácsát, hogy az U. E. meghonosítására irányuló terve és az annak foganatosítására szolgáló, leginkább célirányos módozatok kérdésében véleményét mielőbb kimerítően fejtsse ki.

Az U. E. ügye, legalább a sorozatos előadások tartásának ügye, a kolozsvári egyetem előtt nem idegen, a mennyiben,

ha nem is az egyetem, de igenis annak egyik fakultása, a matematikai és természettudományi fakultás már a 80-as években éveken át tartott a helybeli polgárság részéről sűrűn látogatott sorozatos előadásokat a természettudományok köréből. Az előadások ingyenesek voltak, továbbá csakis a fakultás tanárainak megállapodásán s nem ily irányú szervezkedésen alapultak s így, igen természetesen, sem az egyetem, sem a fakultás állandó intézményévé nem váltak. U. E. ily szervezkedés nélkül, az U. E. intézményének a tudományegyetem szervezetébe való beillesztése nélkül valódi értelemben nem létezik.

Erről és pedig csakis erről van szó, ez ügyben való állásfoglalásra van az egyetemek tanácsa felhíva.

A kolozsvári egyetem tanácsa az ügyet leszállította az egyes fakultásokhoz. A bölcsész-, nyelv- és történettudományi kar rendes ülésén tárgyalván ez ügyet, Csengeri Jánosnak az ügy mellett való felszólalására, Csengeri János, Schneller István, Szádeczky Lajos tanárokból álló bizottságra bízta az ügy tanulmányozását és arra vonatkozó javaslat elkészítését. A bizottság jelentését, javaslatát történeti bevezető szavakkal 1898 január havában tartott két kari ülésen Schneller István adta elő. A kar vita nélkül egyhangúlag elfogadta a bizottság javaslatait s elnöksége útján is kifejezte abbéli kívánatát, hogy e jelentés, nevezetesen az U. E.-re vonatkozó történeti bevezetés kinyomattassék. Ezen kívánat szolgált alkalmi okul az U. E. mozgalma történetének e megírására s old fel az illetéktenség vádjá alól, midőn tanulmányom befejezéseként magát a jelentést, a javaslatokkal és alapszabály-tervezetével együtt, ezennel közlöm.

Bizottsági véleményes jelentés.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister úr ő nagyméltósága 69,798. ministeri szám alatt tudományegyetemünk tanácsát az University Extension ügyében állásfoglalásra és okadatolt véleményének előterjesztésére szólítván fel, s egye-

temünk rectora a tárgyalás rendje értelmében az ügyet 355-ik rectori szám alatt karunkkal is mielőbbi véleményes jelentés-tétel végett közölvén: alólirott bizottság az 1897. november . . ez ügyben is tartott gyűlése jegyzőkönyvének . . pontja értelmében nyert megbízatásának a következőkben igyekszik megfelelni:

Nézetünk szerint az University Extension mozgalmanak hazánkba való átvezetése örömmel üdvözlendő és pedig nemcsak azért, mivel a mozgalom a kultúr-nemzeteknél rohamosan terjed s kiváló szellemek e mozgalmat helyeslőleg üdvözlők és kísérik, hanem objective azért is, mivel e mozgalom állami és társadalmi életünk demokratikus alapjaival szoros összefüggésben áll. Ha azt akarjuk, hogy demokratikus államszerkezetünk ne legyen ámitó: úgy gondoskodnunk kell arról, hogy hazánk minden polgára tudatosan és szabadon gyakorolja polgári jogait. Csak az ideális érzülettel járó tudás emel fel e szellemi szabadságra. Ha azt akarjuk, hogy a társadalmi és a birtokellentét éle ne az erőszak útján és pedig a kultúra folytonos és teljes veszélyeztetéseivel csakis eltompuljon: úgy arról kell gondoskodni, hogy az alsóbb néposztályok emeltessenek fel s így ismerjék el az egyéniség értékével az egyének javait is és ez alapon jussanak el annak tudatára, hogy a külső érzéki vagy történetileg megmerevült erő fölött áll a szeretettel leszálló és a kultúrkincsek szabad megosztásában érvényesülő erkölcsi és szellemi szolidaritásnak ereje.

Kétszeresen áll ez *hazánkra* nézve, a mennyiben a *nemzeti* szempont is határozottan követeli a demokratikus alapon nyugvó kultúrállamot. Magyar nemzetünk létkérdése, nagy Eötvösünk szerint, egyszerűen kultúrkérdés. Nem azon kultúrának kérdése, mely épületekben és kiállításokban a társadalom kiváltságolt tíz ezreiben mutatósán jelentkezik, mert *ezen* kultúra inkább internationalis, mint nationalis; hanem azon kultúra kérdése, a mely a haza földjéhez kötött népünk rétegéig lehatol, kereskedőink, iparosaink lelkét áthatja úgy, hogy e kultúra min-

denütt tudatos, lelkesült hazaszeretetben s ennek alapján a k polgári jogok szabad gyakorlásában, a polgári hivatással járó kötelességek jókedvű teljesítésében, a polgártársak hasonló irányú, bár sajátos törekvéseinek kész elismerésében érvényesül. Az ily kultúra minden szó és mesterkedés nélkül mindig assimiláló hatású, az ily kultúr-nemzet mindig emelkedett lélekkel és teljes bizalommal néz a jövőbe.

Ezen kulturális és nemzeti mozgalomnak természetes vezetője a *tudományegyetem*. A tapasztalat is igazolja e tételt, a mennyiben legalább egyes egyetemi tanárok kezében van az U. E. Lipcsében, egyetemi tanárok egyesülete: Brusselben, Münchenben, Schweizban s egyes amerikai egyetemeken s végre tisztán az egyetem szervezetébe van betaglalva Chicagóban, az angol egyetemeken, valamint Bécsben, nemkülönben így tervezik az U. E.-t Berlinben is.

De a tapasztalattól eltekintve is, az egyetem van hivatva az U. E. ügyének vezetésére. Az egyetem ezen kötelezettsége alól nem vonhatja ki magát, mert ezt ép úgy az *ügynek*, mint az egyetemnek érdeke kívánja tőle.

Az ügy érdeke megkívánja azt, hogy, midőn a tudomány népszerűsítését akarjuk: e mozgalom vezetői, a népszerűsítés eszközlői a tudomány iránt necsak érdeklődjenek, hanem a tudmánynyal magával, mint önczállal foglalkozzanak s személyileg is át legyenek hatva az igazság kutatásának emelő hatásától, és hogy végre ezen önczélú és felemelő kutatásban s ennek eredményei professiójában semmiféle mellétekintet, akár vallási vagy politikai tekintet őket meg ne zavarja, illetőleg ne akadályozza. Az egyetem ezen kutatásnak, ezen professionals hivatásszerű tere. Továbbá így kutatva, lehetetlen, hogy fel ne tűnjék a kutatás bármely terén egy szerves egésznek a képe, a melyen belül minden értékes egyes az egészek típusát vagy szellemét ugyan, de mégis egyenesítve fejezi ki; lehetetlen, hogy ne keletkezzék annak tudata, hogy minél tökéletesebb valamely organikus egység, annál inkább differenciálódik, úgy, hogy

az uniformistól, az egyenlőségtől való eltérés a tökéletesebb felé való közeledés.

S ha ez az ismeret nemcsak külső, hanem mint minden, a mi a hivatásszerűvel összefügg, a tudós személyiségével egybeforrott tényező: úgy ismét lehetetlen, hogy ki ne fejlődjék egy oly világnézet, a mely a családtól fel az államnak komplikált testéig is ne lásson ezen egészekben is *szerves* egészeket, a melyeknek egyes szervei, tagjai csak annyiban bírnak értékkel, a mennyiben az egészet szolgálják; a melyeknek tagjai is azonban magukban is annál inkább értékesülnek, minél sajátosabb, egyéni módon fejezik ki az egész szellemét.

Ezen theoretikus tudatnak gyakorlati követelménye pedig az, hogy senki se akarjon magában, magáért élni, hanem úgy érezze magát értékesnek, a mennyiben valamely erkölcsi testületet szolgál, azt odaadólag szereti, a mely odaadó szolgálatban azonban ne mondjon le egyéni sajátos voltáról, mert azt az egészet annál inkább fogja szolgálni, szeretni s viszont ő az egészre nézve is annál értékesebb lesz, minél sajátosabban, egyénibb módon szolgálja ezt, minél inkább bír ez alapon önérzettel, önállósággal. Ezen egyéniségre támaszkodó önérzet és önállóság, tekintettel a differentiózó szerves egészre, azt követeli, hogy másban is keressük ezen egészet szolgáló sajátosságot, egyéniséget és távol attól, hogy azt értékétől és javaitól meg akarnók fosztani: éppen azt az erőteljes és minél tökéletesebb egész érdekében ismerjük el, méltányoljuk és sajátos fejlődésben, erőnkől telhetőleg, szeretettel támogatjuk.

Ezen tudat és e tudaton nyugvó érzület az igaz demokráciának személyi alapfeltétele, a mennyiben a demokrácia által a mindenkire nézve követelt önérvényesítésnek *lehetősége* csakis ott lesz valóvá, a hol van egy sajátos én, ennek tudata, érzete, tehát öntudat, önérzet; a hol ezen önérvényesítésnek a szerves egészhez való tartozás alapján van jogosultsága, a hol minden másban az egészet szolgáló egyéni elismertetik s fejlesztetik.

Midőn tehát a tudományos kutatás benső szükségyszerűséggel ily világnézetre és ily alapérzületre vezet s midőn éppen az egyetem e kutatás színhelye: akkor az igaz demokratiai alapon nyugvó kultúrállam létesülése érdekében tudományt terjesztő mozgalomnak jobb gondozója és vezetője nem lehet, mint maga az egyetem.

Az egyetem továbbá azért is, mivel az egyetem szervezete, személyzete a napi hullámzásoknak aránylag a legkevésbé van alávetve. Az egyetem hivatása az objectív kutatást követeli; a törvényhozás pedig az igaz kutatás természetének megfelelőleg a tanszabadságot külsőleg is biztosítja. Szüksége van a népek arra, hogy nemzeti múltját, jövőjét, csalódásait, de reményeit is, a jelen társadalmi és politikai viszonyait, éppen az ámitók és felforgatók csábító és mótelyező hirdetéseivel szemben, oly megvilágításban lássa, a melyet a mindennapi, pártos, önző érdekek el nem homályosítanak, meg nem zavarhatnak s a mely világosságnak erejét a hazának és a mindenkinek felett álló igazságnak meg nem vesztegethető szeretetéből meríti.

Szüksége van a népek, a társadalomnak oly vezérekre, kiknek segítségével a féltudás által elvesztett s a hit parancsszavára ismét fel nem idézhető egységes világnézetre és ezen alapon nyugvó éltető és boldogító erkölcsi ideálra eljuthat. Angliában, Amerikában, de Schweizban és Ausztriában ilyenekül fogadja a nép, a társadalom az U. E. előadóit, tanítóit s bizonyára a kormány is, mely nem valamely pártot, hanem a nemzetet, a népet igazán képviselő, a társadalmat a nemzeti genius egyesítő szellemében vezeti: e tanítók működését minden erejéből támogatni fogja.

Vége pedig legalaposabban s leghatásosabban akkor szűnne meg azon éles ellentétek, melyek jelenleg a társadalmat a demokratiának hangsúlyozott elve ellenére is annyira elkülönítik, s egy önző és értelmetlen socialismus alapján irigységet s gyűlölséget szítnak a társadalmi osztályok közt: ha a szellemi téren kölcsönösen megértik egymást azok, kik éppen

e téren állanak egymástól legtávolabb, mert igaza van Schmollernek, midőn azt mondja, hogy „minden socialis baj végső alapja nem a birtok aránytalanságában, hanem a műveltség ellentétében rejlik” s Rambaudnak, hogy „a tudatlanságból származik a gyűlölet”.

A tudományegyetemnek éppen ezen pártok fölé emelkedő hivatása és a napi hullámzásokkal szemben elfoglalt szilárd állása, ez alapon nyugvó megbízhatósága s a reá bízott ügyeknek mindez által biztosított egyenletes, fejlesztő vezetése, igen természetesen, ellenzi azt, hogy az U. E. ügyének vezetését bárminő egylettel megoszssa.

De nemcsak az U. E. ügyének, hanem az egyetemnek érdeke is kívánja, hogy az egyetem vegye kezébe az U. E. vezetését. Vannak, kik ezt kétségbe vonják. A *német* nyelven előadó Thomasiust, a popularizáló Wolffot Lipsceből, illetőleg Haliéből a sokkal kevésbé híres egyetemi tanárok kiűzték s ma is sokan a tudomány népszerűsítésében a tudomány veszélyét látják. Du Bois Reymond, Helmholtz, Virchow, Gneist, Holzendorff, Schmoller, M. Müller, Pfleiderer, a leginkább kiváló német egyetemi tanárok, popularis alakban is terjesztették elő tudományukat, miáltal annak értéke nem csökkent, tanári működésük sikere nem szenvedett kárt. Nem könnyű a tudomány népszerűsítése. A tudomány népszerűsítésére csakis az képes, ki teljesen uralkodik ismereteinek anyagán s ki a népnek nyelvét, képzetvilágát ismeri. Az elsőt minden tudósnál, tudománya érdekében, feltételezzük; a másik kellék birtoka, a tudományos ismeretnek e nyelvre, e képzetvilágra való átfordítása egyenesen nagy előny a professorra nézve, a mennyiben az ily professor esoterikus előadásai is könnyebben megérthetőkké válnak.

De van ezen közvetlen professori előny mellett még egy másik. A tudomány ugyanis a kultúr-nemzetek közös kincse, közös kapcsa; azért is a tudománnyal való foglalkozás természetesen az internationalis jelleg ápolója, miért is épp a

tudományegyetemekre nézve létezik azon veszély, hogy a tudós is magától a néptől, nemzetétől elszigetelődik s az egyetem a nép és társadalom szemében idegenszerű intézménynek tűnik fel. Az idegenszerűt bámulhatjuk, de nem szeretjük s ezért is annak befolyást sem engedünk. Minden növény annál virulóbb, minél életteljesebben érintkeznek gyökerei a föld talajával s a növényre s annak gyümölcseire annál szívesebben áldozunk, minél inkább tudjuk azt, hogy saját kertünk terménye. A tudománynak nem becslése, az egyetemi tanárnak társadalmilag értéke szerint el nem ismert állása a legszorosabban azzal függ össze, hogy az egyetemi tanárok az egyetem fellegvárába visszavonulnak s a nép és társadalom inkább a tanárok félszégeit ismeri, mintsem hogy tudományos életük hatását tapasztalná. Az U. E. a tanulmányozás gyümölcseit és a tudományos munkásság ethikai, személyi hatását mutatja be egy mindinkább táguló körnek, úgy hogy az egyetem nemcsak phrasis szerint, hanem tényleg azcn világitótoronnyá válik, a melyből a sugarak közvetlenül, semmiféle közeg által el nem homályosítva, fel- és lehetnek a társadalom minden rétegébe, mindenütt éltetőleg, irányítólag.

A tudományegyetem ily működése, igen természetesen, önmagától társadalmi, kulturális, nemzeti hatalommá válva, kivívja maga részére – a tőle eddig legalább hazánkban megvont – társadalmilag elismert, méltányolt állását.

Hogy az U. E.-t mikép véljük betaglhalhatónak a tudomány egyetemes szervezetébe: erről beszámol a mellékelt alapszabály-tervezet.¹

¹ Az University Extension alapszabály-tervezete:

1. §.

Az University Extension *feladata* a tudományos műveltségnek és az ezzel járó komoly gondolkodásnak és szellemi önállóságnak felkeltése, illetőleg fejlesztése mindazokban, kik vagy már nem, vagy mindeddig épenséggel nem tartozhattak az egyetem kötelékébe. E feladat megvalósításának egyik követelménye a socialis ellentétnek alapjában való kiegyenlítése.

Mindezek alapján, I. tekintettel arra, hogy az U. E. ügyét a kultúr-nemzetek majdnem kivétel nélkül melegen felkarolták s e téren bámulatos sikerre utalhatnak; tekintettel e mozgalom nagy jelentőségére, ép úgy kulturális, mint különösen hazai, nemzeti szempontból s végre tekintettel arra, hogy e mozgalomnak helyes irányú, egyenletes és fokozatos fejlesztését

2.§.

E czélt szolgálják:

1. az *egyetemen tartott publikumok*, melyeket ezentúl nemcsak egyetemi polgár, hanem bárki más is hallgathat, a ki az illetékes dékáni hivatal részéről a hallgató tárgy megjelölésével, saját nevére díjtalanul kiállított látogatási jeggyei bír;

2. *rendszerint 6 órás előadási cyclusok*, melyek bármely tudománykört, vagy annak egy organikus részét népszerű előadásban bemutatják;

Jegyzet: *aj* az előadási anyag jólevele egy kifejtő programban (syllabus) közlendő;

b) kívánatos, hogy az előadás után – akár kérdőszekrény alkalmazása útján, akár közvetlenül tett kérdések alapján – eszmecsere fejlődjék ki az előadók és hallgatók közt; a mennyiben esetleg ez még nem volna tanácsos, legalább az kívánatos, hogy a megjelölt módon nyert kérdésekre az előadó a következő előadásában kifejtőleg feleljen.

c) Kívánatos, hogy vidéki előadási cyclusok tartása alkalmával az előadott tárggyal foglalkozó vándor-könyvtár is álljon a hallgatók rendelkezésére.

3. *Ismeretek és ügyességek elsajátítását czélzó tanfolyamok*, melyek az előismeretekben mutatkozó hiányt pótolják, vagy a hallgatók és a helyzet szükségérzetét elégítik ki (nyelvek, írás, olvasás, számolás, háziipar);

4. szünidei szakszerű cursusok az egyetemen, illetőleg annak intézetein.

3. §.

Az U. E. ügyeit az egyetem külön orgánuma által vezeti.

4. §.

Az orgánum az «University Extension választmánya», melynek tagjai: a) hivatalból a rektor vagy helyettese, b) titkos szavazással 3 évre történő választás útján a 4 fakultásnak 2-2 képviselője. Alakuló ülésre megválasztásuk után a rektor hívja egybe a bizottság tagjait, kik a megbízás tartamára magok közül az elnököt s az egyetemi tanárok sorából titkárt választanak. A megbízás lejártá után a választmány minden tagja újra megválasztható.

csakis a tudományegyetem vezetése biztosítja s másrészt tekintettel arra, hogy e mozgalomnak a tudomány szervezetébe való felvétele épp úgy a professori működés sikerére nézve, mint az egyetemnek és tanárainak társadalmi állására nézve csakis fokozó és emelő hatású lehet:

Indítványozzuk, hogy a kar határozatképen mondja ki; hogy

5. §.

A választmányi tagság tiszteletbeli állás. Csak a titkár részesülhet – ha az U. E. viszonyai ezt megengedik – évi díjazásban.

6. §.

A választmány önállóan intézi ugyan az U. E. ügyeit, de elkészült évi munkatervét és az évi működésről szóló jelentését tudomásul vétel, illetőleg észrevételek megtevése céljából közli a fakultásokkal. Ha az esetleges észrevételek az ügy- és pénzkezelés módjára, helyességére vonatkoznak s a választmány felvilágosítása után is fentartatnak: az egyetemi tanács dönt, esetleg vizsgálatot rendel el és ennek alapján ítéletet mond, a mely döntés és ítélet ellenében a vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerhez felebezhet a választmány.

7. §.

A helyi viszonyokra való tekintettel az ügy érdekében akár jelentkezés akár a nélkül is megválaszthatja a választmány egyhangú szavazással *kül-íagokul* azokat, illetőleg azon erkölcsi testületeket, kik vagy a melyek az U. E. működésével rokon tevékenységet fejtenek ki, vagy pedig az U. E. működését akár erkölcsileg, akár anyagilag hathatósan támogatják.

A kültagok évenként legalább kétszer, t. i. a program előkészítése és a sikerről való beszámolás alkalmából, értekezletre meghívandók. A kültagok az U. E. érdekeinek képviselői a társadalomban s nevezetesen a felolvasásokat rendező külön bizottságnak tagjai.

Az említett két értekezletre, valamint bármikor, ha az ügy érdeke kívánja, meghívandók mindazok, a kik az évi cyclusokban, mint tanerők közreműködtek vagy közreműködnek.

8. §.

A választmány külön hivatalos pecsétje alatt levelez, a ministeriummal azonban csak az egyetem rektori hivatala útján érintkezik. A levelezést az elnök ellenőrzésével a titkár végzi.

9. §.

Az előadási cyclusok, illetőleg tanfolyamok tartására a választmány szólítja fel a tanerőket, rendszerint egyetemi tanárokat.

1. a kar a maga részéről a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minister Úr Ő Nagyméltóságának az U. E. ügyében tett kezdeményező lépéséért elismerő hálás köszönetet mond;

2. a kar a maga részéről az U. E. intézményének a tudományegyetem szervezetébe való felvétele mellett és pedig a mellékelt alapszabály-tervezet értelmében állást foglal;

3. tekintettel az ügy természetes, egyenletes, fokozatos fejlődésének követelményére, az U. E. működését egyelőre csak arra kívánná szorítani, hogy az egyetem székhelyén a téli időszakban (október 15-től december 15-ig és január 15-től húsvétig) sorozatos előadások és a nyári szünidőben, különösen a középiskolai tanárok szakképzettségének fokozása érdekében,

10. §.

A tanerők díjazásban részesülnek, a vidékre utazóknak azonkívül útiköltése megtérítetik. A díjazás összegét a választmány az egynemű előadásokra és tanfolyamokra nézve egyenlően állapítja meg s megállapodásait az illető tanerőkkel a program végleges megállapítása előtt közli.

11. §.

Az előadásokon vagy a tanfolyamokon részt venni óhajtók a választmány-megállapította díjért beléptijegyet kapnak. Egyesületeknek leszállított árú jegyeket ad a választmány. Szegények ingyenjegyeket is kaphatnak. E jegyek azonban névre szólnak és minden egyes előadás alkalmával lebélyegeztetnek. A volt ingyenesek közül új sorozatra csak az kaphat ingyenjegyet, a ki az első cyclus előadásait rendszeren látogatta.

13. §.

Az U. E. rendes jövedelmei:

1. alapítványok és a tőke kamatai,
2. belépti díjak,
3. adományok,
4. az állam és más erkölcsi testületek részéről biztosított évi segítéyek.

14. §.

Az összes jövedelem néhány – az első évtizedben 20 százaléká tőkésítendő, a többi részével pedig a választmány szabadon rendelkezik, esetleg az egyes alapítványok utasítása értelmében.

15. §.

A pénztárt külön elkönyveléssel az egyetemi quaestor kezeli. Kiadások csakis a rektortól láttamozott elnöki utalványra eszközölhetők.

szünidei szaktanfolyamok tartassanak s ajánlatosnak véli, hogy azon értekezletre, a mely a sorozatos előadások ügyében határoz – tanácskozások céljából meghivassanak azon egyletek képviselői is, a melyek eddig előadásokat rendeztek;

4. az U. E. vidéki intenzív működését Erdélyre szorítja ugyan, de azon esetben, hogyha bármily egylet, községi hatóság vagy egyes egyén valamely sorozatos előadásnak egy megnevezett tanár által való tartását kívánná és e tanár ez előadási cyclus megtartására vállalkozik – feltéve, hogy a nevezett egyesület, hatóság vagy egyén az utazással járó és előre megállapítandó költségi többletet maga fedezi – hazánk bármely helyén tart sorozatos előadásokat.

15. §.

A pénztárt és a számadásokat évenként a választmánynak egy bizottsága megvizsgálja. A megvizsgált számadásokat pedig a soros (minden évben más) fakultás felülvizsgálja. A tett észrevételre nézve a 6. §. irányadó.

16. §.

Az alapszabályokat akár a választmány, akár bármely fakultás kezdeményezésével, de csakis mind a négy fakultás és a választmány közös egyetértésével lehet megváltoztatni, illetőleg kiegészíteni.

Ha mind a négy fakultás ellenzi a változást: az alapszabály módosításának nincsen helye.

Ha bármelyik tényező, akár a választmány, akár csakis egy fakultás a módosításhoz nem járulna: ez esetben a függő kérdést véglegesen az egyetem tanácsa dönti el.

17. §.

Az alapszabályok, valamint azok módosítása csak azon esetben jogérvényesek, ha azokat a vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerium megerősíti.

18. §.

Ha a választmány külső kényszerítő körülmények miatt tevékenységét nem folytathatná, vagy pedig az U. E. ügye iránti közöny miatt működésében szünetelés állana be: az U. E. tőkénének, valamint alapítványainak jövedelme – feltéve, hogy az alapítók máskép nem rendelkeztek – tőkésítettik mindaddig, míg kedvezőbb viszonyok beálltával az egyetem szervezett választmánya útján az U. E. működését az alapszabályok értelmében ismét folytathatja.

II. Tekintettel továbbá arra, hogy az U. E. intézménye a mi társadalmi viszonyaink közt állami anyagi segély nélkül alig volna megindítható s különben is más államokban is, a hol a kifejlődött társadalmi élet alapján magán-társulatok útján indult meg e mozgalom, mégis az állam ez intézményt tetemes évi összeggel, így Anglia a spiritus-adó egy részével, Dánia 320,000 koronával, Ausztria a bécsi U. E.-t 12,000 koronával gyámolítja – tekintettel továbbá arra, hogy közoktatásügyi magas kormányunk az ügy kezdeményezése által már az ügy iránt jóindulatának adott kifejezést:

indítványozzuk, hogy a kar az ügy életképessége érdekében nemcsak kívánatosnak, hanem hazai viszonyainkra való tekintettel okvetlen szükségesnek mondja ki, hogy a magas kormány az U. E. céljaira egyetemünknek legalább évi 4000 forintot utalványozzon.

„Ces idées flottent dans l'air, comme ces nuages, qui peu à peu s'amassent, s'épaississent, pour se resondre en pluie bienfaisante.”¹ Legyen ez nálunk is így.

¹ Leclerc: «Le role social des Universités». Paris, 1892. 63. 1.

A magyar nemzeti egyetem keletkezéséről.¹

(1890 I. 1825. 1848.).

Az egyes ember életében, valamint a nemzetek történetében találkozunk egyes kiváló jelentőségű pillanatokkal, a melyekben az eddigi fejlődésnek homályai egyszerre eltűnnek, bonyodalmainak száalai kibontakozva, nem sejtett harmóniában egyesülnek s a melyek a jövő fejlődésnek szilárd kiinduló pontjává, irányító megvilágítóivá válnak. A végtelen szellem érintkezik ilyenkor a végessel s ez érintkezésével fölkelti az egyes emberben épp úgy, mint a nemzetben *sajátos hivatásának, rendeltetésének s ezzel feltétlen értékének érzetét; jobb énünk, geninsunk szólal meg ilyenkor, s az ige, az eszme minden alku nélkül testet követel.*

Nemzetünk életében ily magasztos jelentőségű 1790 és nevezetesen 1848. Akkoriban az eszmény, ekkor ennek elvi megvalósítása s megvalósításának szelleme ragyogott fel nemzeti életünk egén.

Az *összmonarchiát* hiába kívánja az absolutismus gyöngéd, puha kézzel, majd kíméletlen, felvilágosult köznapi észszel s kormányzati egy nyelvvel megvalósítani: e merénylet 1790-ben végre felrázza a nemzetet hypnotikus állapotából, a magyar nemzet magához tér, s természetében s történetében érvényesülő geniusa megszólal: protestál az ellen, hogy hazánk idegen kormánynak vagy népnek alattvalója legyen, s kívánja a szabad, a kormányzás formáiban *független*, sajátos consistentiájú

¹ Megjelent az Erdélyi Múzeum 1899. évfolyamában.

és constitutiós Magyarországot, melyet a törvényes, koronázott örökös király az *ország* törvényei és szokásai, nem pedig másoké szerint kormányoz. Ez ország szabadságának és függetlenségének és így boldogulásának *alapfeltétele* pedig a *nevelés*, közelebb a *nemzeti és szabad nevelés*, mely immár nem úgy, mint eddig a királynak r servait joga, hanem a *nemzetnek szent kötelessége*, oly kötelesség, melyet a *törvényhozás*  tj n teljesít.² A nemzet geniusa szólal meg ilyenkor, midőn, a koronázási eskü tervezetének 22-ik pontja szerint, a király esküvel fogadja, hogy sem ő, sem utódai soha sem fogják az ifjúság nyilvános nevelésének rendszerét saját teljhatalmukb l meghatározni, sem bármely udvari comiss onak vagy bármely udvari vagy külföldi hatóságnak alárendelni, hanem abban mindig az *országgyűléstől* megállapított *nemzeti nevelés*  lt lanos elvei szerint jár el; esküvel fogadja, hogy az országban és a mell kors gokban semmiféle *idegen nyelvet* (tehát a németet sem) nem fog bevezetni s a nemzetet nem fogja ennek tanulására k telezteni!¹

S most, midőn a nemzetet saját souveraenit s nak érzete hosszú idő után ismét áthatja s midőn immár nem tekint felfelé és kifelé, hanem *saját lelkébe*: most  me feltűnik *cultura-biztosító* hivatását immár teljesítve – *cultura-építő* j v  hivatása, – s az országgyűlés a kiküldött Regnicolaris deputatio hetedik szakosztályának, a deputatio litterari nak közelebbi feladatául t zi ki, hogy vegye szoros bírálat alá a Ratio educationist, készítsen javaslatot a haza ifjúsága számára ismét helyre llit nd  k zakad mi kr l és convictusokr l, nemkülönben a számukra alapított  szt ndijokr l és alapítványokról; készítse el tervét a fel llit nd  *katonai tiszt  akadémiának*  s a fokozatosan l tesít nd  tudományos akadémiának; készítsen

¹ L. 1790/1 X. t.-cz.

² L. 1790/1 XV. t.-cz.

³ Ez csak a tervezetben maradt.

javaslatot a hazai nyelvnek, valamint a nemzeti cultura szempontjából szükséges nyelvek művelésére; nemkülönben tervezze a szabad művészetek, nevezetesen a szobrászat, festészet és hasonló művészetek fejlesztésére szolgáló akadémiának tervezetét s végre a leányok nevelése érdekében felállítandó valamelyes intézetét. (L. 1790/1. LVII. t.-cz.) így tehát már 100 évvel ezelőtt tűnt fel a culturszemély ily körülhatárolt alakban; feltűnt, de ereje még nem volt a megvalósulásra. Az elmélyedést, valamint a kiemelkedést veszélyeztető *egyenlőség*, a vérben érvényesülő *testvériség*, s az önkényt leplező *szabadság* eszméi előkészítették a világhódító útját, ki az embert csak eszközként tekinté; a világhódítót útjában megakasztó *szent-szövetség* pedig nemzetünket egy atyáskodó, korlátolt gondolkozású, rendőri kormányzással áldotta meg.

Bécsből gyakran idegenek által, kik százával nyertek indigenatust, kormányzott az udvar. A helytartótanács mindinkább csak végrehajtó közeggé vált.

Szabad volt még iratokban is Magyarországot és annak alkotmányát gyalázní, de ezt megvédeni nem; mert így akarta ezt az összmonarchia szolgálatában álló censura hatalma. (L. az 1825/7. országgyűlés Acta 1055. és a Gravameneket a 207. ülésben.) Még a törvény által a censura alól kivett vallásos könyvekre is kiterjeszté a censura figyelmét; s azokat nemcsak politikai szempontból, hanem az alattvalók üdvözülése szempontjából is megbírálta. Még a protestánsok is részesültek az atyai gondoskodás ez áldásában, a mennyiben őket a helytartó tanács meg akarja óvni egy oly dogmatikától, a mely szerinte a háromságot, a poklot és Krisztus mennybemenetelét tagadja, s melyet, midőn a felekezeti hatóság nem intézkedik, egyenesen kilit a protestáns iskolákból.¹ Természetes,

¹ Severlay theol. dogmatikája volt ez. Az óvó intézkedések 1825. okt. 25-iki helytartótanácsi felszólítás; a tiltó rendelet pedig 1826. márcz. 20. rendelet. I. Breznik: Selmecez története II. 289. Severlay Selmecezen tényleg átmege a dogmatikai tanszékről az egyháztörténetire; de 1827-ben Pozsonyba

hogy a katolikus alattvalók üdvéről ez atyáskodó kormány még inkább gondoskodik. – Keményen, büntetés mellett meghagyja az evangélikus lelkészeknek, hogy minden katolikus istentiszteletükből utasítsanak ki (1840. márcz. 27. helytartótanácsi rendelet M. d. A. 537); a községi hatalom pedig erőszakkal ragadja ki itt-ott a katolikus gyermekeket az evangélikus iskolákból. (L. M. d. A. 5571); a városi és községi hivatalokból pedig, a községi autonómia dacára, számosan helyen kizárják a protestánsokat (M. D. A. 526.); a bibliákat elkobozzák (M. d. A. 535.); azok árusítását és behozatalát eltiltják, sőt még a családi szentélybe is behatol az atyáskodó királyi hatalom. Katolikus ember nem fogadhat gyermekei mellé evangélikus nevelőt. E beavatkozáshoz joga van a fejedelemlennek, mert „Ő Felsőségének a joga határtalan”. „Nem az atyák lehetnek a fejedelemlennek, hanem a fejedelem az atyáknak bírója”.¹

Ily mindenre kiterjeszkedő, gondviselészerű, atyáskodó uralkodás igen természetesen ellensége volt mindannak, mi az ország határkövein túl feküdt; igen természetesen féltette alattvalóit a külföld s nevezetesen a németországi egyetemek szellemétől. Hisz „külföldön veszedelmes princípiumok terjedtek egyik főiskoláról a másikra, elszaporodott s mintegy közönségessé lett a Jacobinismus, Carbonarismus, kiknek céljuk az volt, hogy a vallást, uralkodó székeket és a constitutiókat felforgassák. Ezen veszedelemtől akarta Ő Felsőge mind az evangélikusokat, mind pedig a hazát megkímélni” (1825/7. országgy. L. ülésében a pozsonyi praepost szavai). Ezért is tiltá meg Ő Felsőge, megújítva a régiebb rendeleteket a törvény világos szavai ellenére a német egyetemek látogatását kezdetben Leipzig, Göttingen

hivatva, Ammon kézikönyve szerint ismét a dogmatika tanára. A helytartótanács egyenesen kiveszi a törvényes hatóságból a vallási könyvek censuráját – mennyiben ezt is a kir. censurának aláveti – még a heidelbergi kátét is. (Merle d'Aubigné 524.)

¹ A pécsi káptalan követjének szavai. L. az 1825/7. országgy. 50-ik ülésében febr. 7-én.

és Jena kivételével, végre egyáltalában minden német egyetem látogatását.

Ő Felségének ehhez jussa volt, sőt országló kötelessége volt, nehogy ezen gonosz bejöhessen.¹ A protestánsokat sújtá e rendelet első sorban, mivel theologiai intézetük volt ugyan, de nem theologiai fakultásuk; ez utóbbi sem önhibájuk miatt.²

A nemzeti nevelés eszméjének hatása alatt az ágostai és helvét hitvallásúak közös, közvetlen Ő Felségéhez intézett s majd később a nádor közvetítését is kikérő ama kérelmét, hogy állíthassanak fel theologiai facultást – a király ignorálta s végre is azzal kívánta tárgyalanná tenni, hogy maga állított fel a magyarok számára theologiai facultást – *Bécsben*.³

¹ Irom. II. 68. 1. A XVIII. sz. harminczas éveiben találkozunk e tilalmakkal; az 1804., 1818. nov. 24-iki és az 1819. május 4-iki. Az utóbbi szerint az ok: ob politicum quendam et simul religionis fanaticum, qui se inter professores quoque evoluit.

² Már 1808-ban merült föl az ág. és hely. h. evangélikus superintendentiák által közösen több ízben máris (1781., 1791., 1797. és 1804., 1805., 1806.) tartott congressusokon egy közös prot. theol. facultas föllállításának indítványa s már 1809-ben kéri ki közösen febr. 13-iki ülésükből egy emelkedett szellemű folyamodványban Ő Felségének engedélyét a fakultás föllállításához. Válasz nem érkezik. 1810-ben a kerületi gyűléseken érvényesült aggályok miatt a congressus a concessiókra való tekintettel két ily fakultás föllállítását kérelmezi (Debreczenben és Pozsonyban) s kérelme közvetítőjéül fölkéri a nádort. Ez sem vezetett célhoz, sőt a bécsi kormány jobbnak látta magának a közös congressusnak a helytartótanács útján 1812-ben való betiltását. (L. «Az felső oktatásügy Magyarországon.»)

³ Ez sem volt eredeti gondolat. Már Mária Terézia is a végett, hogy a harminczas évek tilalmát, külföldi egyetemek látogatását illetőleg, föntarthassa, 1761-ben tett kísérletet az ág. és helv. hitvallásúak anyagi alapjainak fölhasználása mellett egy prot. theol. fakultás föllállítására. Mária Terézia e fakultás föllállítását nem tervezte ugyan Bécsben, hanem Erdélyben, de a közös *intentiót* elárulja M. Teréziának 1761. szept.-ben az erdélyi udvari cancelláriához intézett kéziratá, a mely szerint az ily theol. fakultás föladata a külföldi egyetemekről beszívárgó gonosz elvek ellensúlyozása és a tanároknak az udvartól való lüggése által, e veszélyes tanok terjesztésének meggátlása. (L. Schneller: „Az egyetemi tanulmányozás föladata”. Athenaeum, VI., 228.)

Függés az udvartól, függés Béctől s másrészt minden egyéni erő érvényesülésének megakasztása az egyes, a társadalmi és a nemzeti énnél: ez volt az atyáskodó kormánynak jelszava.

Ily gyámkodó kormányzás mellett az egyetem nem élhetett sajátos, önálló feladatának. A kir. resolutio szerint „az egyetemnek egyáltalában nem lehet feladata az, hogy tudósokat képezzen”.¹ Nem tanulmányozás az egyetem célja; az egyetem csak eszköz állami hivatalnokok képzésére. Hogy pedig ezek milyenek legyenek: e fölött az uralkodás szelleme dönt.

Ezért is *Béctől függött* a magyar egyetem; ^J tanulmányi rendszere az ausztriai tanulmányi bizottságnak volt alárendelve. Ezen udvari bizottság a helytartótanács útján elrendeli, hogy míg Olaszországban a philosophiai stúdiumot olaszul, addig egyebütt német nyelven tanítsák (1825 7. jegyzők. IV. 202. 1.). Tanszéküresedés alkalmával a concursust nemcsak Pesten, hanem Bécsben is kiírják; a concurrensek thesiseiket Béctől kapják és a nyert feleleteket a bécsi egyetem bírálja meg (Csongrád vármegye követe 1825/7. jegyzőkönyv IV. 202); az egyes fakultásoknál dívó bécsi szertartások és szokások betartását Pesten is megkövetelik. Ezen egyenlősítés daczára a Bécsben végzett chirurgusok előnyben részesülnek a pestiek fölött. (L. Acta 811. stb. 1.) Még a magyar alapítványokat is kiviszik a hazából, s nevezetesen a clerus nem otthon, hanem Bécsben, idegen szellemen nyer kiképzést.

Az egyetemi tanárok helyzete tán a függés éreztetése végett anyagi tekintetben szegényes; a professoroknak és tanítóknak még a systematizált fizetésük sem adatik ki. 100 conventios forint helyett csak 200 váltó-czédulát kapnak. (L. 1825/7. Acta 187. sz. a. CLXXV. ülésben Csongrádmegye követének panasza; később 211. 1.). A professorok ezért is a vagyonosabb

¹ 1813. június 8-iki resolutio. (Kink: Gesch. der Kaiserl. Univ. Wien, 606. 1.).

² L. nev. az 1825 7. orszgy. Acta 811. 1. 187. sz. 170-dik ülés.

hallgatókkal Ő Felsege tilalma ellenére correpetálnak; (az esztergomi főképtalán követének állítása szerint Acta 187. sz.) azokra ügyelnek s így természetesen épp ezen vagyonosabbak részesülnek ösztöndíjakban, ellenben az erre szorulók és ezt saját szorgalmuk útján kiérdemlő szegény és tehetséges ifjak elhanyagoltatnak és még a jótéteményektől is elesnek. (Acta 187. sz.).

Ezen anyagi nyomáshoz járult a szellemi.

Az egyetemi autonómiát, – a melyet II. Lipót legalább mint *tanácskozó forumot* helyreállított – Ferencz király ismét megszüntette; átmenetileg az autonom jogokat egy tanulmányi consessusra s később (1802) a tanulmányi directorokra ruházta. Mindegyik' facultásnak megvolt a külön tanulmányi directora, a gyakorlati téren működő egyének személyében (1. Kink: Geschichte der kaiserl. Univ. Wien), kik is policialis módon örködték a fölött, hogy a tanárok a tanulmányi rendet pontosan betartsák, a rendeleteket mindenben híven kövessék, s újat ne kezdeményezzenek (Kink: I. m. 598.).

Ezért is minden tanár külön az ő kathedrájára vonatkozó utasítást kapott, minden tanár kötve volt tankönyvéhez (az utánírás tilos). A tan tisztasága, correctsége fölött pedig kezdetben minden egyes fakultás számára külön-külön kinevezett hivatal örködött,^v később pedig a directorok mellé kinevezett vicedirector.

A vicedirectorok directoruk megkerülésével közvetlenül érint' keztek a főhatóságokkal s így ők, igen jellemző módon, ellenőrizték még directorukat is. Főteendőjük azonban a tanárok *erkölcsi* életének és *irodalmi tudományos* működésének szoros ellenőrzése volt. Figyeltek nevezetesen arra, hogy a tanár előadásában az utasítás szerint jár-e el; követi-e szigorúan a tan-

¹ Bécsben a theol. facultas fölött örködött az Ordinarius; a jogi fölött a főlebbező bíróság (Appellationsgericht); az orvosi fölött a protomedicus; a bölcsészeti fölött egy állandó collegium.

könyvet, elkészíti-e az évente kinyomatandó két értekezést; ellenőrzi a semestéri vizsgákat és az azokról kiállított bizonyítványokat; javaslatokat tesz a tanulmányi rendszert, tanzsékek fölállítását, ösztöndíjak kiutalványozását és a fegyelmi eseteket illetőleg; úgy, hogy a létező rendnek ellenőrzése s minden újnak kezdeményezése a vicedirectorok feladata volt.

A semestéri vizsgák azonban még nem nyújtják tiszta képét az évi munkának; a vizsgát tüntetőleg lehet rendezni és elrejtteni azt, a mi az utasítással és tankönyvvel ellenkezik. Ezért is e korszak kezdetén a consessus tagjainak, tehát kultagoknak ellenőrzése mellett évente többször kisebb vizsgák rendeztetnek s az érdemjegyek felülbírálása végett az év végén minden tárgyból külön írásbeli vizsgálat, melyet csak azon esetben követett szóbeli is, ha a consessus tagjának írásbelire adott jegye nem egyezett a tanár évi jegyével. (L. Kink 590 stb.)

Még biztosabb ellenőrző intézkedésként 1795-ben ismét életbe léptették a József császár által megszüntetett nyilvános vitatkozásokat, a melyek a középkori és újkori scholastika idejében a dialectikai ügyesség bemutatására szolgáltak, most azonban arra, hogy a *tanítás tartamára* ellenőrizhető és a keletkezett aggályok eloszlathatók legyenek. Ily vitatkozások a kötelező tantárgyakból félévente tartattak. A vitatkozási tételeket, a melyek az egész tananyagot, rendszert felölelték, évente november hó végéig két példányban terjesztették fel felsőbb jóváhagyás végett. A vitatkozás nyilvános volt, bárki is abban részt vehetett. így tehát a tanárnak bármily irányú leplezgetése lehetetlen volt. (L. Pauler művét.)

Hogy pedig mily szigorúan vette a hatóság az ellenőrzést, azt Kreil és Deling tanárok esete mutatja. A philosophiai fakultáson ugyanis 1795-ig a tankönyvekben, nevezetesen II. József rendelete alapján, szabadon választhattak. 1795-ben kimondta a hatóság, hogy csak oly munkákkal lehet foglalkozni, melyek a Kanti rendszerrel ellenkező álláspontot foglalnak el, vagy pedig azt megelőzőleg jelentek meg, s tankönyvül választható könyvek-

ként kijelöli a metaphysikára: Makó, Horváth Iván, Storchenau munkáit; az észtanra: Stöger és Sels könyvét; az etikára: Makó fordításában Eberhard művét. A hatóság tudomására jutott, hogy *Kreil* tanár Kant rendszerét dicsőíti, miért szigorú felügyelet alá helyeztetett s még 1795. augusztus 14-én fizetésének egyharmadával nyugdíjaztatott. A szerencsétlen azonkívül a Marseillaise-t németre fordította s ugyancsak ez évben Budapestről kitiltatott. (L. Pauler i. m. 396.) *Deling* pedig, a ki Kant fölött még előadást is tartott, egy évi fizetésének utalványozása után az egyetemről eltávolított. (L. u. o. 394.)

Az 1805-diki tanterv ismer még általában kötelező, bizonyos szakon kötelező és általában szabadon hallgatható tantárgyakat: ellenben az 1824-diki még a hallgatási szabadságnak ezen árnyékát is megszünteti. – A szabadon hallgatható, az életpályákkal szorosán össze nem függő tantárgyak a kathedrán megszűntek, s a tantárgyakat, a mennyiben azok előadását az életpálya szempontjából szükségesnek tartották, a kötelező szakcsoporthoz osztották be, úgy, hogy már most minden tantárgy, évfolyamokra *methodice* szépen beosztva, egyenlően kötelezővé vált.

Jellemző az osztrák szűk látókörre, hogy e tantárgyak közt az 1821-diki tantervben nem találjuk az egyetemes történetét és a görög nyelvet; ellenben a vallástant iskolás alakban, a mennyiben határozottan tiltakozik a tanterv az ellen, hogy az egyes tanokat philosophiailag is megvilágítsa a tanár, valamint az ellen is, hogy viszont a philosophiának tanára a metaphysikában a rationalis theológiával foglalkozzék. Az egyoldalú dogmatismus szövetkezett az alantjáró, atyáskodó, policziális állameszmével, hogy eltorzítsa az egyetemet. Természetes, hogy II. Józsefnek királyi leiratáról, a mely szerint a tanári kinevezésnél nem a vallást, hanem a tudományt kell nézni, a kormány megfélemedezett, sőt a főkormányszék netán ellenkező intézkedésig határozottan kimondja, hogy *csak katolikus vallásúak* alkalmazhatók tanárokkul; a mi különben érthető, ha tudjuk

azt, hogy az 1791. jan. elsejével rendszeresített akadémiai istentiszteletre a rector és a négy dékán s minden fakultásnak hat legifjabb tanára köteles volt eljárni.*

S mint az oktatás szempontjából minden igazán ideális pontossággal és kicsinyességgel volt kimérve, beosztva, ellenőrizve s a kormány még a vallásos gyakorlatokról és ezekben való részvétről is szigorúan gondoskodott, *úgy fegyelem* tekintetében is, igen természetesen, az ellenőrzött tanárok mellett ellenőrizték az ifjúságot is. – Jellemző, hogy az atyáskodó bölcs kormány még a bűn eseteit is óvó intézkedések által kívánta megelőzni, midőn a rendes iskolába járás ellenőrzése végett minden hallgatónak számozott helyet adott; e számokat azonban időközökben egymással kicserélte a végett, hogy a hosszabb ideig egymás mellett ülők ne bizalmaskodjanak s esetleg conspiráljanak a szent „rend” ellen.

Keserű érzés fogja el az embert, midőn az egyetemi élet ezen torzalakját látja s tudja azt, hogy mily eszmények lelkesíték nemzetünket immár száz évvel ezelőtt. De vigasztal annak tudása is, hogy a nemzet, annak országgyűlési képviselői az eseményről nem feledkeztek meg és az eszmény erejében nyíltan az országgyűléseken protestáltak ezen atyáskodó, alkotmányos nemzetellenes, a kulturális, szabad fejlődést megakasztó kormány ellen.

Gravamenekben hangozott fel az ország trónusához, hogy esküjével ellenkezik az alkotmány ignorálása s az országnak

¹ II. József 1783. nov. 28-diki kir. leiratában és a helytartó-tanács 1783. decz. 9-diki rendeletében: Universitas Pestana a professoribus sine religionis discrimine suo tempóra deligendis coalescere debebit (de hozzáteszi): quemadmodum vice versa dementer volumus, ut etiam protestantes in scholis suis ac signanter Debrecini, Sárospatakini, Posonii, Eperjesini ac alias, excepto unice studio theologico professores catholicos a cathedra arcere ne utiquam possint. (L. Pauler 250. stb. Volt azonban a pesti egyetemen is a század elején egy evangélikus tanár, t. i. Schedius, kit kivételképen, az ő különös tehetségei miatt, 1792-ben mégis kineveztek. Ő volt az, ki önként vállalkozott a görög nyelv előadására 1793-ban. (L. Pauler 390.)

idegen hatóságok és egyének útján való kormányzása. Nemcsak törvényeink megújítása, hanem teljes betöltése által reméljük *egyedül* orvosoltatni súlyainkat. (Így Pozsony, Trencsén, Bars, Zala, Somogy, Zemplén, Szepes, Torna, Borsod, Ugocsa, Máramaros vármegyék követei, 1825/7. országgyűlés iratai III. 467. 1. a CLL ülésben.) A hazaiújsításkor ő Felsője adja a diplomát, de az *országgyűlés* a just. (1825/7. VI. 134. stb.) A censura is kiveendő az önkény kezéből s az 1790/1. LXVII. t.-cz. értelmében a törvényhozás útján szabályozandó. (írom. II. 294. a LXXXIV. ülés.) „A neveléstől függ a haza sorsa és üdve; (Acta 813, CLXXXVIII. sz. a CLXX. ülésben) a nevelésben rejlik az alkotmány jövő erejének alapja” (in qua, t. i. educatione futurum Constitutionis Robur fundatur Acta 811. CLXXXVII. sz.). Ezt sem lehet a király önkényének s rendeleteknek alávetni. Hogy a szülők mily felekezeti iskolába küldik gyermekeiket: ez a szülők dolga s joga. „E természetes just csak a törvényhozó hatalom szoríthatja meg.” (írom. II. 194.) Maguk a törvények is elismerik ezt [(1790/1. XV. és LXVII.); de kívánja ezt a constitúciónak lelke, a mennyiben a constitutio szerint „*minden* vagyonunk iránt csak az országgyűlésen tétethetnek rendelkezések”; s így tehát „mennyivel inkább a neveltetés iránt, mely minden világi értéken felül vagyon”. (Jegyz. I. 568. stb. Trencsén, Somogy, Veszprém, Sáros, Heves, és Bars követei.) Midőn tehát a végrehajtó hatalom rendeleteivel e körbe avatkozik, a törvényhozó hatalmat sérti meg. (Jegyzék. II. 75. stb. kül. a LXXI. ülésben 194. 1.)

Mivel pedig az országgyűlés a nevelésnek országra szóló nagy fontosságának s valamint a törvényhozó hatalomnak a nevelés körüli ténykedés jogosultságának s kötelezettségének tudatától van áthatva: nem akarja bevárni a tudományos bizottsági organicus művét, hanem előre is külön felterjesztést kivan tenni a népnevelés érdekében. „A közbiztonságot nem a fizikai erő, sem pedig nem a törvénynek kényszere, hanem oly közrendelkezések és intézmények eszközlik, a melyek az ember

erkölcsi tökéletesedését biztosítják. A népnevelés érdekében ezért is nem az ismeretek közlésére, hanem a morális és szellemi kultúrára fekteti a fősúlyt, a mely kultúra alapján kiki saját osztálya érdekeit és kötelességeit minél jobban megismeri és képes is minél jobban teljesíteni”. (L. Acta 813. CLXXXVIII. sz. a CLXX. ülés.) A népnek ezen erkölcsi irányú nevelésével pedig várakozni nem lehet (summe necessarie arbitrantur iudem Status et Ordines, eam quanto cicyus legalem provisionem ferri, quae *moralem* rudioris plebis culturam et institutionem accomoda methodo promoveat, u. o.); miért is a karok és a rendek a társadalom különböző tényezői közreműködésére, támogatására, anyagi áldozatára számítanak. Legyen minél több iskola; állítsa fel azt bárki is; de legyen *jó* tanító, azaz oly egyén, a ki nemcsak a kívánt ismeretekkel rendelkezik s ezek birtokát hatósági bizonyítvánnyal is igazolta, hanem ki első sorban erkölcsileg feddhetlen férfiú.

S a mily fontos a haza jobb jövője szempontjából a népnek általános emberi, erkölcsi kultúrája: épp oly annyira fontos az, hogy ezen nevelés minden fokozatán, még a legfelsőbb fokozatán is *nemzeti* legyen. A *nationalis* educatio volt a kilenczvenes évek jelszava. Ezzel ellenkezik, hogy magyar állami alapítványok Bécsbe vitetnek s nevezetesen a papság nevelésére fordítatnak. Hiába hivatkoznak a főrendek arra, hogy az alapítvány kamatait az ott tanuló magyarok élvezik. „A karok és rendek az 1723. LXX. t.-cz. értelmében kívánják, hogy a Clerusnak mindennemű nevelése (omnigena educatio), magában a hazában folyjon, mivel így sokkal inkább felelhet meg ama követelménynek, hogy a növendékek minél inkább barátkozzanak meg nemcsak az ország alkotmányával, hanem a nép geniusával és erkölceivel.” (L. Acta 898. 1. CCVIII. sz.) Igaz, hogy a protestánsok is külföldön fejezik be theol. stúdiumokat, de e czélt szolgáló alapítványok és segélyek nem államiak, hanem magánjellegűek; a külföldi egyetemekre való menetel jogát pedig országos, a haza polgárait és fiait egymáshoz kötő

fundamentális törvények biztosítják. (Jegyzők. II. 71.) „Ha szükséges a törvénybe változtatást vagy pedig a közjónak tekintetéből oly rendszabásokat tenni, melyekkel a törvény ereje felfüggesztessen, az már nem a végrehajtó vagy a főfelügyező hatalomnak, hanem az országgyűlésnek jussa, mert törvény van arról is, hogy a végrehajtó hatalom csak a törvények szerint gyakoroltathatik:” (J. k. II. 71.) A törvény tehát azon tényező, a mely előtt kell, hogy nemcsak a király, hanem még a nemzeti genius is meghajoljon.

„E nemzeti geniust legtisztábban tükrözi vissza a nemzeti nyelv. „¹

Ezért is „szent a nemzeti nyelv minden művelt nemzet előtt s a történet tanúbizonysága szerint a kormány semmi által sem kötheti le és hódíthatja meg magának a hűséges bizalom szorosabb bilincseivel a nemzet szíveit, mint a nemzeti nyelvnek minden módon való pártolásával és fejlesztésével”.²

Hogy pedig a nemzeti nyelv propagálásában a papok tehetnek legtöbbet: ezt elismeri az országgyűlés (Jegyzők. V. 94.); de a maga részéről is a magyar nyelvnek és pedig *fokozatos* terjesztése érdekében, különösen az iskolákban, tervezettel lép elő.³ E terveket a király helyeslésével mintegy eltemetik ugyan

¹ Quae in organisatione ac compage sua tantopere eminens typus nationalis Spiritus sibi impressum exhibet. (J. k. 162. I. XLIV. ülés; érdekes e tekintetben az LV. ülés is.)

² Quod videlicet certe História, Regimen omne nulla re magis, quam linguae nationalis omni modo protectione et promotione corda nationis auctiori fiducia vinculo sibi adstringat et devinciat. (Az 1836. szept. 19. K. K. és R. és R. nunciumában Acta 699. cf. Jegyzők. I. 164.)

³ L. Jegyzők. I. 166. és különösen a nyelv terjesztésének eszközeiről. J. k. I. 264. stb. és I. 326/7. 292. Érdekes, hogy már akkor kívánták egyesek a magyar nyelv és magyar színház-ügy érdekében a német színház bezárását. J. k. I. 600. 1. Hogy ezen mozgalom az előző germanisáló mozgalomnak jelentős reakciója: J. k. II. 84., 85. Az óvatos lassanként) hódítás Horvátországban is tervezetik. J. k. II. 153.

a regnicolaris bizottság actái közé: de senkisern akadályozható meg azt, hogy az udvar intencióival szemben a magyar nemzeti önálló szellem ne érvényesüljön oly intézményekben, a melyek a nemzeti szellem önálló fellendülésének még máig is legbiztosabb alapjai. A katonaság feledkezhetik meg legkönnyebben a Hadúr mellett a nemzetről. Az országgyűlés ezért a Ludovica-akadémiát alapítja (1. X. Jegyzők. V. 515., 533. VI. 99., 340., 3(30. Acta 985. 1.) s hogy mily szellemben: erről Festetics László grófnak 1826-ki jún. 27-én kelt s az országgyűléshez intézett alapító levele tesz bizonyosságot. A katonai képzés ügyében tesz alapítványokat, de csak azért, hogy „a haza és törvényes alkotmánya egész épségben a legkésőbb maradékokig tisztán fennálljon” s oly feltétel alatt, hogy ez alapítvány kamatait csak oly ifjú élvezheti, ki a bevett ker. valláshoz tartozik s ki különösen magyarul *jól* beszél. (L. Acta 707. 1.) Ez eszmét szolgálják a magyar nemzeti múzeum fejlesztésére tett intézkedések, alapítványok (1. Jk. I. 363. és Acta 991. és 1001.); első sorban azonban az országgyűlés útján megalapított magyar nemzeti tudományos intézet, a tudományos akadémia, „a melytől – az elnöki búcsúbeszéd szerint – a hazai nyelv terjesztése és mind ebben, mind a magyar tudománybeli kiműveltség, a magyar névnek dicsőségére legvidámabb előmenetelt várhat”.¹ Nem az államnak, nem az

¹ Jegyzők. VI. 539. a föllállítandó magyar nemzeti tud. intézet iránt tett (első országgyűlés) nyilatkozatások a célzott következőleg jelzik: „A tudományos és mesterműveknek a nyelv által mind szélesebb és szélesebb kiművelődése, viszont a tudományok és mesterművek szélesebb kiterjedése által tökélyesítse és terjessze a szeretett anyai szép nyelvet is. Jegyzők. I. 185. L. Az alapszabálytervezet I. 253. 1., magát az alapszabályt II. 308. Fejlesztésére vonatkozó adományok kimutatását, nevezetesen a Teleki könyvtárát II. 234. a LXXVII. ülésben; Festetics László gróf adományát II. 461., egyéb adományokat V. 485., 491., 489. Ő Felségének megerősítőjét Acta 1120. 1. a 25. p. Főrendek feleletei Acta 1203. 1. a CCXVII. ülés. 1206. 1. a CCCI. sz. a. CCXVIII. ülés 1210. a a CCCV. sz. CCXVIII. ülés.

udvarnak, nem a kormánynak intézete ez. Önmagában bírja létalapját s függetlenül bárkitől törekszik czélja felé.¹

Az udvari önkénnyel és atyáskodó bizalmatlansággal szemben a törvénynek ezen feltétlen tisztelete s a társadalmi, a nemzeti eszmét szolgáló tényezőkben való teljes megbízás jellemzi souveraini méltósággal a nemzetet országgyűlésében.

S a nemzet e jelleméhez hű volt, midőn a magyar egyetemet az udvari törekvések ellenében védelmébe fogadta.

Független legyen a „magyar Universitas és a tudományok állapotja”! (L. Acta 811. 1. CLXXXVII. sz. CLXXV. ülés.) Ezt nem ismeri el a bécsi udvar; kívülről és pedig az idegenből szegényes módon vezeti az egyetem ügyeit. Mély fájdalom hatja át a követek lelkét, különösen azért, mert ily kívülről igazgatott egyetemenél a nép geniusa, a hazai alkotmányosság, az ország közjávára való tekintet nem érvényesülhet. (L. a f. i. Acta.) Különösen a főt említett, külföldről jött vizsgálati thesisek bántják, a felterjesztés szerint, a honatyákat.”²

Ezért is sürgős fölterjesztésben arra kérik fel Ő Felségét, hogy a közkormányzat e kényes részét szabadítsa fel tényleg minden osztrák befolyástól s rendelje alá egyesegyedül a magyar dicasterium vezetésének, a mely a *törvényhozás*

¹ *Létalapja* Széchenyi fundationalis levele szerint (I. a Széchenyi fundationalis levelét Acta II. 591.); a magyar főur *lelkiismerete és magyar érzése királya és hazája iránti lángoló buzgalma* u. p. az I. p. Autonom, tudományos – egészen sajátos, minden párt fölött álló létét és tevékenységét ugyancsak Széchenyi levelében kívánja, midőn kiköti azt, «hogy ezen magában álló, s maga által kormányzandó tsupán tudományos intézet semmi más intézetekkel soha össze ne köttessen, hanem *ártatlan tudományos* foglalatosságait királyom és hazám egyesített javára és csak *arra*, magába *tenseden* folytat-hassa». U. o. 5. p.

² Quando quidem a thesibus et principiis in Universitate solum Vionnensi probatis illa resultata expectari non possent, quae *Genius Populi* Constitue patria et publica Regni huj us commoda, ad quae educationem dirigi oportet, exposcunt.

által meghatározott és meghatározandó elvek szerint köteles eljárni.¹

Igazuk van ezt kérni, mert a *törvény* szerint az egyetem ügyeit a helytartó tanácsnak tudományos bizottsága intézi; mert az egyetemnek királyi *alapító-diplomája* a magyar egyetemet minden külföldi egyetemmel jogok és szabadalmak szempontjából egyenlősíti s mivel végre a magyar egyetemnek függetlenségét minden más egyetemtől Ő Felsége határozott szavakkal kijelenté. (L. u. o.)

De nem elégséges e kijelentés, – nem elégséges a függetlenségnek az alapító-diplomában való kimondása; mivel minden jognak¹ biztosítéka csakis a törvény: ezért is az országgyűlése az *alapító-levélnek* törvénybe való iktatását kéri. (A fölterjesztés concret javaslatainak 3-ik pontja.)

A jól értelmezett függetlenség azonban nem negatív természetű; de megkívánja a tényleges szomorú állapottal szemben azt, hogy a rendes tanszékeket mind és pedig rendes tanárral lássák el (1. a kívánt ideiglenes intézkedések 1. pontját a fölterjesztésben), kívánják a professorok fizetésének javítását, a tanszékek szaporítását, a könyvtár és intézetek gyarapítását és gazdagabb felszerelését. (Ezt kívánja Nyitra vármegye követje. Jegyzők. IV. 213. stb.)

Az universitás díszének és virágzásának és a tudományok tiszteletének tekintetéből talán illőnek találja Árva vármegye követe, hogy az Universitás küldöttjének az országgyűlésben is hely adassék. (U. o.)

Az egyetemi autonómia érdekében végre kéri az országgyűlés, hogy Ő Felsége az universitás elöljárói méltóságát hovaelőbb betölteni, és az akadémikus tanácsnak hajdani tehetősé-

¹ Su am Majestatem Sacratissimam orandam esse ducunt, ut delicatam hanc administrationis publicae partem ab omni Austriaco influxu de facto abstrahere, ac unice dirigenti Hungarico Dicasterio, quod secundum *Principia* per *Legislationem* detixa et defigenda procedere debet, benigne subjicere dignetur. U. o.

gét (pristinum activitatem) helyreállítani méltóztassék.¹ (Acta 1015. CCLIX. sz. a CC. ülésben.)

Független nemzet, mely saját autonom törvényei uralkodása alatt felvirágozik és ennek megfelelőleg *független egyetem*, mely/ a nemzeti szellemtől áthatva, mindinkább a taglalódó tudományi rendes tanszékeiben képviseli, mely tanárait anyagilag függett lenné, társadalmilag befolyásosakká kívánja tenni s mely a tudományt fejlesztő tevékenységében hajdani aktivitását akadémiai tanácsában bírja; íme, ez volt azon eszmény, mely a nemzetet az uralkodó rendszerrel szemben jellemezte.

Ez eszmény érvényesítésének ideje azonban még nem érkezett el.

Az egyetemi élet a fölterjesztés daczára is ugyanaz maradt. Igaza volt Borsod vármegye követének: „A magyar universitásnak függetlensége jobban sarkallik az országnak függetlenségében, mint a fundationalis levelekben”. (Jegyzők. IV. 201. 1.)

Az ország függetlenségének útját állta még egyelőre az atyáskodó és bureaucraticus szellemű s épen ezért másnak önállóságát és szabadságát méltatni nem képes uralkodás.

Mennyivel kedvezőbb helyzetben voltak a németországi egyetemek! Németországnak volt Nagy Frigyesé, ki egyeduri uralkodása daczára a népsouverenitás eszméjét teljes meggyőződéssel vallotta, nem akarva egyéb lenni, mint népének első szolgálja: s ki annak daczára, hogy francia író volt, mégis nemzetével egyet érzett, a ki ép ennek nemzeti öntudatát szóval

¹ A CLXX-iki ülésen nyújtja be az egyetemi ügyre vonatkozó gravameket Ungh vármegye követe, mint egyik mostani kerületbeli előlülő. – A CLXXV. gyűlés tárgyalja. Jegyzők. IV., 202. kül. 213. Az egyetem ügyével a főrendek a CLXXX. ülésben CXCIX. sz. a. foglalkoztak, több helyen gyöngítve s javítva a KK. és RR. szövegét. Újra ez utóbbiak tárgyalják a CLXXXIX. ülésben CCVIII. sz. a. Végső redactiójában fölolvassák a felirat szövegét a CC. ülésben és pedig CCLIX. acta sz. 1015. 1., a melyben az autonómiára való utalás *új* s melyben kihagyták a német nyelvre tett megjegyzést s gyöngítették az ausztriai tanítás módjától való függést: „*nemí-nemüképen*” alája vetetett.

és tettel fölkelte, nagyra növelte. E népfenséget és a nemzeti szellemet erkölcsi alapon szervező intézmény az *állam*, melynek *akarata a törvényben* szólal meg. Ha pedig a *törvény* beszél: hallgat a fejedelem; a törvényszék előtt paraszt és herceg közt nincs különbség. A *cselekvés* terén nincs az államnál nagyobb hatalom; ez előtt lelkiismeretszerű feltétlen engedelmességgel meghajol a fejedelem ép úgy, mint az állam minden polgára: de van egy tér, a melyhez nem férhet az államnak, a törvénynek hatalma sem: s ez a vallás és gondolkodás általános szabadságának tere. A tudós, a philosophus az Univerzum tanítója, a fejedelemnek mestere. A következetes gondolkodás az ő feladata, míg a fejedelemé a következetes cselekvés. Okoskodás útján tanítson az, példa után emez. (Nagy Frigyesnek Wolffhoz írt levele 1740.)

Nagy Frigyes ezen igéi visszhangozzák Pufendorf és nevezetesen Thomasius eszméit, azon Thomasiusét, ki a lipcsei tanárok rémületére első hirdette és tartotta előadásait német nyelven s ki a brandenburgi fejedelemnek ajánlott művének bevezetésében bátran hirdeté: hogy „csak a korlátlan szabadság, igenis a szabadság az, a mely a szellemnek megadja igaz életét, s a mely nélkül az ész, részesüljön is bármilyen sokféle előnyökben – mégis csak holtnak, léleknélkülinek bizonyul. Az embernek akarata, vagyis inkább az akarattól függő külső cselekvősege a társadalomban emberi tekintélynek alárendelt; de az *észnek* ura csak *egy*: az Isten „ („Wissenschaft das Verborgener des Herzens zu erkennen 1691.)

A Nagy Frigyes igéiben visszhangzott ezen eszmék a porosz államnak *alaptörvényeivé* váltak s mint ilyenek biztosíták a valódi szabad egyetemi tanulmányozást s ezzel is alapjait képezik az állam nagyságának. (L. kül. Oncken: Zeitalter Friedrichs d. Gr. és Hettner: Literaturgesch. Trendelenburg: Kleine Schriften.)

A hallei egyetemen szabadult fel a tanulmányozás Wolffnak diadalmas visszatérésében, 1740-ben, az egyház dogmái és a

fejedelem önkénye alól; a *göttingeni* egyetem törölte el a fő- és mellékcollegiumok közti különbséget s ez által felszabadítá a stúdiumot az élet érdeke, a hasznosság szempontjának uralkodása alól; a kis Jena, nevezetesen Fichte prophetai működésében a tudomány szerves egységét s a tanulmányozás ethikai személyi és ezért nemzeti nagy jelentőségét hirdeté s a humanizmussal szövethető nemzeti fejlődést és dicsőséget alapvetőleg növelte a Jena szellemét Göttingaival egybeforrasztó, e század elején Humbold Vilmos által tervezett és Fichte, Savigny, Schleiermacher, Wolff és Schmalz által bevezetett berlini egyetem.

Mennyivel kedvezőbb viszonyok között fejlődhettek a német egyetemek! Mily támasza volt az egyetemi szabad tanulmányozásnak fejedelmében s az állam törvényeiben. A miénk a törvény ellenére tulajdonkép támasz nélkül volt. A szolgaszellem, a gyakorlatias, kicsinyes irány bénítólag nehezedett egyetemünkre. A „Pesti Hírlap”, a melyben a magyar közvélemény szólal meg, keserűen panaszodik a fölött, hogy „némely tanárok embertelenül bánnak az ifjúsággal s hogy némely tudományok a bosszankodásig rosszul vannak képviselve ezen dús-gazdag hazai intézetünknel”. (L. Pesti Hírlap 1848. ápril 6-iki számban.)

De e sóhaj, e szózat nem hatolt még fel oda, a honnan a javulás jöhetett, „mivel egy, százados mozdulatlanságban megkövesedett burocracia felfogta a népek szózatát és akadályozá a fejedelmet megérteni az időnek mellőzhetlen szükségeit”, pedig Olaszország fényes egén a szabadság napja felderült. Febr. 27-én Franciaországban a júliusi trón, mivel a szabadságtól elvált, leomlott. Németország vidékein a fejedelmek alkotmányos institutiókkal ajándékozá és illetőleg gazdagíták népeiket. Mindenütt a népek, szintén úgy, mint uralkodók szíveiben a szabadság és alkotmány ütötte fel diadalo zászlóját”. (Lásd Pesti Hírlap 1848. márczius 18-ki sz. a követi kar nyilatkozata küldőjéhez.)

Nemzetünk is megmozdult. A jövő mozgató eszméit fogé-

kony érzékével előlegező ifjúságunk körében indult meg az egyesülési eszme; (Pesti Hírlap márcz. 16.) s az ifjúság indítására márczius 12-én egybegyűlt népgyűlés tanácskozott ama 12 pont fölött, mely a 48-as nemzeti törekvések programját képezi.

Szabadság! ez eszme vonul végig sóhaj és óhaj, vágy és lelkesedésként az 1848-iki törekvések programján.

Csakhogy e szabadság nem a féktelenség és önzés takarója, hanem a rend, az alkotmányosság és az önzetlenség érvényesítője.

Nem az érzékiség, hanem a szellem kívánt felszabadulni a természeti és tételes törvény ellenére a nemzetre nehezedő nyomás alól. *Gondolatszabadság, vallásszabadság* eme kincsek, melyekért a magyar nemzet századokon át küzdött s melyeket békekötések, törvények is biztosítottak számára, s melyektől nemzetünket az udvar erőszak, önkény által mégis megfosztotta – nem betű, hanem tények, a sajtószabadság ténye útján biztosítandók. A censura eltörlése, a sajtószabadság minden reformbiztosítóka. „Alkotmányos élet s képviseleti rendszer sajtószabadság nélkül – mily árva gondolat”.¹ Ezért is a sajtószabadság tényével számítjuk az új vívmányok korszakát; a Pesti Hírlap e naptól kezd új számsorozatot.

E szabadság gerinczét pedig az *alkotmányosság* képezi; de nem a régi alkotmányosság, a mely egyesek és rendek önzően őrzött kiváltsága, hanem a szabadság és a nép-souverainitás szellemében az egész nemzetre kiterjesztett, népképviseletben és felelős ministeriumban érvényesülő alkotmányosság. E szabadság eszméjétől lelkesítve, *önzetlenül* és szabadon lemondtak az igazán nemesek százados, majd ezredéves jogaikról, felszabadították a népet úrbéri függésétől, kimondták a törvény előtti egyenlőséget, kívántak esküdtszéket képviselet alapján s a végrehajtó hatalom esetleges önkényének ellenőrzése czéljából az évenkénti országgyűlést a haza szívében, Pesten.

¹ L. «Pesti Hírlap» márcz. 16. sz.

S a mint a jogokat megosztják e nemesek: úgy önzetlenül, *szabadon* magukra vállalják a terheket is; a mint közös a jog: úgy közös a teherviselés.

S mivel nincs kiváltság s mindenki egyenlően élvezze a jogokat s viselje a terheket s mindenki egyenlőkép éljen a szabadság szellemében kiépült alkotmányosság védelmében és védelmére: épen ezért a katonaság sem képezhet kivételt: a katonaság is esküdjék meg az alkotmányra; magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk.

S mivel a végzet Ausztriával hozott kapcsolatba s ezen kapcsolatot a nemzet a *pragmatica sanctio* alapján törvényesíté, éppen ezért az alkotmányosságban erős szabadság nemcsak nemzetünk, hanem épen szabadságunk és alkotmányunk érdekében Ausztria népeinek is kell, hogy közös kincse legyen. Ez nincs ugyan a 12 pont közé felvéve, de *Irinyi beszédjének*, a melyet a 12 pont bemutatása és megokolása alkalmával mondott, ez képezi egyik sarkalatos tételét: „A monarchiát fenyegető veszély elhárítására a fegyver nem elégséges; e célra nálunk az alkotmányosság bővebb kifejtése s a *pragmatica sanctio* által velünk kapcsolatban levő népeknél annak behozatala az *egyediili* eszköz”.¹

A követi kar küldőihez intézett nyilatkozatában az absolutismus alóli felszabadulás küzdelmének „feladatul kevesebbet nem ismer el, mint az alkotmánynak létesítését minden következményeiben”.²

S mivel egy és ugyanazon alkotmányosságban erős szabadságért küzdött a múltban a magyar *genius* által vezérelt Királyhágón túli és inneni nép: ezért is most e szabadság kivívása után a kettő nem különülhet el egymástól. Ezen alkotmányosság szükségszerű gyümölcse Erdély és Magyarország *uniója*.

S nem szenvedély, hanem szent lelkesedés e küzdelem táp-

¹ L. «Pesti Hírlap» 1054. sz.

² L. «Pesti Hírlap» márcz. 18. sz.

lálója, miért is nemzetünk, minden absolutisticus, nemzetellenes, évszázados törekvés daczára, még sem feledkezik meg dynastikus érzelmeiről, sőt midőn magyar király századok óta először ismét magyar nyelven, csakis néhány szóval, de mégis magyar szóval, nyitja meg az országgyűlést, „minden csupa enthusiasmus”, „sokan sírnak”¹ s Kossuth, az ellenzék lelke, kijelenti, hogy lehetetlen kettőzött készséggel meg nem adni, „mire a magyar király hű magyarjait magyarul szólítá fel: a törhetetlen bizalmat felséges személye és atyai szándéka iránt”.² Ez nem volt frázis vagy csak a pillanatnyi felbuzdulásnak eredménye (Kossuth e szavakat csak 10 napra rá mondta), mivel Kossuth épp úgy, mint Széchenyi meg volt arról győződve, hogy a dynastia érdeke, egész jövője a magyar alkotmányosság fejlődésével kapcsolatban van; a fejedelemnek magyar nyelven való megszólalását pedig a nemzettel való egybeforrás zálogául vették. Különbén a nádor már is eltompítá az oppositio életét.¹⁵ Ezen erkölcsi alapon nyugvó szabadság, a mely a törvényben, a rendben, az alkotmányosságban bírja erejét s nem az önző eltulajdonításban, hanem az önzetlen áldozatkészségben, a javak odaadásában, a terhek elvállalásában nyeri érvényesítését, s a szenvedélyt és a múlt keserőségeit leküzdő lelkesült bizalomban és odaadó hűségben a király iránt, s majd később az életnek s mindennek a hazáért való feláldozásában megdicsőülését: ezen valóban nemes, ezen igazán szent szabadság szelleme volt egyetemünk újjászülője is.

¹L. Zichy Antal: gróf Széchenyi István. II. 65.

²L. Márki: «A modern Magyarország». 17.

³Kossuth: «Az uralkodóház jövője kapcsolatban áll Magyarország alkotmányos fejlődésével» ... Az lesz a Habsburg-ház második alapítója, ki ezt a rendszert (absolutismust) alkotmányos irányban alakítja át. L. Márki u. o. 18. lap.

⁴Széchenyi: Nemzetünk feladata, hogy az alkotmányos kifejlésnek basisa a *dynastiának támasza* legyen; most az ideje, hogy szűnjék meg provincia lenni, mert lehet anyaországgá». L. «Pesti Hírlap» 1848. márcz. 18.

Ugyanazon küldöttség, a melynek feladata volt a „március 15-iki, Magyarország történet-könyvében örökké fenmaradandó napon az egybeforradt összes lakosság által egyértelműleg elfogadott petitiót a felséges hazának”, mint „hazánk jövődö boldogsága- és felvirágoztatásának egyedüli zálogát” bemutatni¹, magával vitte „a pesti egyetemi tanuló ifjúságkívánatait, melyek az eddig elhanyagolt tanítás és tanulás ügyét tárgyazzák.”²

A magyar kir. egyetem összes tanuló ifjúsága ugyanis a sajtószabadság harmadik napján tartott közgyűlésen, egyhangúlag hozott határozata alapján, kívánatait a következő 9 pontban nyújtá be a petitionalis választmánynak:

1. A magyar *egyetem emancipatiója* a *bécsi kormány és egyetem* gyámsága alól s annak törvény általi biztosítása.

2. Az egyetem kormányzásának *szabadelvű* elrendezése s *országgyűlésem* képviseltetése.

3. Az egyetemi jószágok fölszabadítása a collegialis rendszerkezelés alól s azoknak *hű, nyilvános felelősséggel* járó kezelése.

4. *Tökéletes* tanítási és tanulási szabadság, t. i. szabad legyen a tanulói évek meghatározása mellett *tant* és *tanítót* választani; nemkülönbén tudományuk és képességük által kitűnt *egyéneknek szabadon oktathatni*, s az álladalom által fizetett tanárokéval *egyenlő érvényességű* bizonyítványokat adhatni.

5. A rendes és rendkívüli tanszékek, segédállomások stb. nem kegyelem útján, de érdem és nyilvános csődület általi betöltése, *minden valláskülönbség nélkül* s azoknak a *külön vallások szükségéinek* s a tudomány *jelen állásának megfelelő szaporítása*.

6. Testgyakorlati intézetek és egyletek felállítása.

7. A tudományban elmaradt vagy elaggott tanárok elmozdítása s nyugdíjaztatása.

8. Az évenkinti próbatételek megszüntetése s azok helyett

¹ L. Hajnik Pál beszédét. «Pesti Hírlap» márcz. 23.

² U. o.

nyilvános, szigorú s kimerítő, díjnélküli *végvizsgálatok* behozatala a tanároknak az álladalom általi kármentesítésével.

9. Nagyobb, a tudomány jelen igényeinek megfelelő s a magyar nemzethez illő tantermek s egyéb intézetek felállítása.

Nem egy könnyelmű, szélsőségekre hajló ifjúságnak volt ez a nemzethez és a nemzet által Ó Felségéhez intézett kívánata, hanem azon ifjúság kérelme, „mely a márczius 15-ike óta kifejlett forrongások közepette a legdicőbb elszántsággal és önfeláldozással, az összes lakossággal kezét fogva, azon működött, hogy a rend-, személy- és vagyonbátorság minden féktelenség ellen biztosíttassék, s minden erejét arra fordítá, hogy a szabadság diadalünnepe vérontás színpadává ne fajuljon”.¹ S a kérelem tartalma sem volt utopiaszerű. „Méltányolták az ifjúság kívánatait, a kor igényeit megértő tanárok is,² sőt maga a tanári testület a föntebbi pontok elfogadására örömmel nyújt kezét s a szent ügyet magáévá teszi s ennek bizonyosságául Szabó János, a magyar kir. tud. egyetem e. i. rectora és akadémiai tanár, továbbá Balassa, Rupp és Arányi, mint a tanári testület kiküldött tagjai, a kérelmet aláírják”³

De nem volt utopiaszerű azért sem, mert ép úgy hazánk történeti múltjával s a nyugati kultúrnemzetnek jelen állapotával, valamint e kort mozgató eszményével és az egyetem eszméjével szoros benső összefüggésben állott. Önálló kívánt a magyar egyetem lenni ép úgy a bécsi egyetemtól, mint a bécsi kormánytól. Az *independentia Universitatis* az 1790/1. országgyűlésben proclamait *nationalis educationak* volt szoros követelménye, melyet az 1825/7. országgyűlés oly ékes szóval és nyomós érvel, mindenütt a nemzet *geniusát*, *typusát* hangsúlyozva, sürgős felterjesztésben érvényre kívánt emelni. Ugyancsak ezen országgyűlés kívánta az egyetemnek szabad önkör-

¹ Hajnik Pál, a küldöttség vezetőjének beszéde az országgyűlésen. «Pesti Hírlap» márcz. 23.

²U. o.

³L. u. o. és «Pesti Hírlap» 234. 1.

mányzását, autonóm jogainak elismerését, a tanároknak anyagi függetlenítését s már itt merült fel annak gondolata, hogy „talán illő volna, az Universitas díszének és virágzásának és a tudományok tiszteltetésének tekintetéből” (Árva vármegye követe, Jegyzők. IV. 213. fej.), hogy az egyetem küldöttjei is az országgyűlésben helyet nyerjenek.¹

Ugyancsak ez országgyűlés kívánja az egyetem jóságai önálló az egyetem által történő kezelését a számadás terhe alatt s tekintettel az egyetemnek szomorú szellemi állapotára, „a tanító-székeknek szaporítását, a múzeum és természeti kabinet bővítését és az astronomikus torony és spekulának, szóval az egyetemi intézetek tökéletesítését” (Jegyzők. IV. 213.).

Az egyetemnek interkonfessionális jellegét kívánta alapvetőleg az egyetemnek 1780-ban, a diploma inauguraleban és az 1790/1-ki törvényhozásban leghatározottabban kimondott királyi, illetőleg *állami* jellege, s az 1848-ki törvényhozásnak egyik legférfiasabb, a történeti fejlődésen alapuló ténye: a vallás egyenlőségéről hozott XX. törvénycikk.

Csak a *tanszabadság* elve volt hazai egyetemünkön eddig ismeretlen elv; de nem azért, mivel ez a történeti fejlődéssel általában ellenkezett volna, hanem azért, mivel ellenkezett ez a bécsi udvari szellemmel, a mely ellen 1790 óta a magyar nemzet oly soká majdnem sikertelenül küzdött. De mégis hiába emelt Ausztria sorompókat a nyugat ellen, a végett, hogy a magyar ki ne mehessen a külföldi egyetemre, s ne hozhassa magával a külföldi egyetemekről beszivárgó gonosz elveket; - hiába emelt a protestánsok számára, nem úgy, mint ők akarták Debreczenben s Pozsonyban, hanem Bécsben theol. fakultást; hiába censurálta meg a vámnál a könyveket s

¹ L. Acta 811. 1. CLXXXVII. sz. CLXXV. ülés, CLXX. ülés CXCIX. sz. és CLDXXIX. ülés, CCVIII. sz. CC. ülés, CCLIX. acta 1015. 1.

² L. Mária Teréziának 1751-ki szeptember havában az erdélyi udvari cancellariához egy egyetem felállítása érdekében intézett leiratát és az 1825 27. országgyűlési Jegyzőkönyve L. ülésében kül. a pozsonyi praepost szavait.

kobozta el a szabadabb szellemű munkákat, sőt még a bibliákat is: a gondolatok vámmentesek s az eszmék ellen hiába küzd a rendőri állam kicsinyes fegyverével.

Ausztria nem Nagy Frigyes *katonáival*, hanem a benne képviselt eszmékkel állott most szemben; ama nép-souveranitás eszméjével, „a mely előtt a fejedelem a szervezett nemzetnek, az államnak első *szolgája*, és pedig azon államnak, melynek akarata a *törvényben* szólal meg, a mely ha *beszél*: hallgat a fejedelem; miért is a törvényszék előtt paraszt és herceg közt nincs különbség”, s másrészt a vallás és gondolkodás szabadsága eszméjével! „A *cselekvés* terén nincs ugyan az államnál felsőbb hatalom; ez előtt lelkiismeretszerű feltétlen engedelmségben meghajol a fejedelem ép úgy, mint az állam minden polgára, de van egy tér, a melyhez nem férhet még az államnak, a törvénynek hatalma sem s ez a vallás és gondolkodás általános szabadságának tere. „A tudós, a philosphus az *universum* *tanítója*, a *fejedelmek* mestere: következetes gondolkodás az ő feladata, míg a fejedelme a következetes cselekvés. *Okoskodás* útján tanítson az, példa útján emez”¹ Nagy Frigyes ezen igéi a porosz állam *alaptörvényeiben* testesültek meg s ezen törvények képezik tárgyi alapját azon szabadság érvényesülhetésének, mely nevezetesen Wolf és Thomasius működése útján honosult meg a német egyetemeken. A hallei egyetemnek *e szabadság* képezi *létalapját*: a göttingeni egyetem pedig felvirágzását; a jenai Fichtéjében büszkeségét; a berlini egyetem a nemzetet újjászülő dicsőségét *e szabadságnak* köszöni; s végre a tanítási és tanulási szabadságban rejlik amaz erő, a melylyel a német egyetemek általában ép a legújabb időben Olasz- és Oroszország, Japán

¹ L. Nagy Frigyesnek Wolffhoz írt levelét 1740. és Oncken: «Zeitalter Friedrichs des Grossen»; Hettner találó jellemzését «Litteraturgeschichte» művében és Trendelenburg: «Kleinere Schriften»-ben a megfelelő monográfiákat.

sőt Franciaország egyetemeit is meghódították s még az elzárkózó Anglia szellemi fellegváraiba is nagy részt ütöttek.

Az egyetemi tanszabadság ezen eszméje Ausztrián át behatolt hazánkba is s nincs mit csudálkozni a fölött, hogy most, midőn márczius 15-ke szellemi börtönünkről a követ leemelte, a feltámadt szabadság minden következményeivel is tiszta alakjában, meg nem alkudozva a fejlődés fokozatosságának követelményeivel, állott a lelkesültek szemei előtt. „Szellemi érdekeink a *szabadság* alapján ápoltassanak”: Kossuthnak a fölíratból vett e jelszava alatt indult meg és fejlődött e mozgalom; s a mozgalom *célját* is a nemes Szemere Bertalan belügyministerré történt kinevezetésekor tiszteletére rendezett fáklyás-zene alkalmából tartott beszédében – ugyan e szabadságban látja, – midőn így szól: „Más biztosítékot mi a jövőre nézve nem adhatunk, minthogy mi a szabadságot nem tartjuk eszköznek, hanem *cél*nak; mi a rendet is a *szabadságért* óhajtjuk s azt a *szabadság szempontjából szabadság eszközeivel* óhajtjuk fentartani; mi azok leszünk a kormányon is, a kik valánk az ellenzék soraiban; mi a mely elveket hirdettünk, azokat életbe léptetni is igyekezünk, íme, itt a szabag ég alatt, az éjnek ünnepi csendében, az örökkévaló Isten színe előtt esküszünk; a mint e fogadásunkat megtartjuk, Isten minket úgy segítjen”¹

A vallásos ihletig felemelkedő szabadságért való lelkesedés ezen háttéréről emelkedik le egyetemi ifjúságunk kérelme, a melyben nem elégszik meg a tanszabadságnak német egyetemi alakjával, hanem mintegy jóvá kívánva tenni az eddigi elmaradást, kérelmével megelőzi legalább 50 évvel az egyetemek fejlődését.

Megnyíltak az egyetem kapui bárki előtt, hallgathatott az *bármely* tudományt, bármely tanárt; a hallgatás nincs kor- és rendhez, sem pedig bizonyos fakultáshoz s annak tárgyai

¹ «Pesti Hírlap» márcz. 28.

egymásutánjához kötve; nem zavarja az elmélyedést, tudományos problémával való foglalkozást sem évközi, sem évvégi vizsga, az egyetem minden egyes hallgatója élvezi a hallgatás teljes szabadságát; de másrészt megvan a tanítási szabadság is. S e tanítási szabadság nem szorítkozik annak lényegére, t. i. arra, hogy a *kinevezeti* tanár *tantárgya* választásában, előadása irányában és módszerében teljesen szabad, hanem kiterjeszkedik még a *tanerőkre* is, a mennyiben az egyetemen nemcsak az állam által fizetett egyén, hanem tudománya és képessége által kitűnt bármely egyén is adhat elő s állíthat ki az állam által fizetett tanárokéval egyenlő érvényességű bizonyítványokat.

Hogy ezen újítás *nem* azonos a magántanári intézménnyel: e mellett szól a *mozgalom fejleménye*. Ausztriában, a hol az egyetem összes polgárai, hallgatók és tanárok egyhangúlag hozott határozatban szintén kívánták a tanszabadságot, a tanítás jogosultságát kiterjesztetni kívánták nemcsak a tanárookra. Erős volt ott azon mozgalom, a mely az egyetem szervezetét is az autonómia biztosítása érdekében tágítani óhajtotta oly formán, hogy a kormányzó, tanárválasztó egyetemet nem a tanárok, hanem a hallgatók és egyetemi doctorok összessége képezze, a mely doctor collegiumnak csak is csekély részét alkották az egyetemi tanárok.¹

Ugyanezen – az egyetemet átalakító szellem szólalt meg 1848-ban a majnai Frankfurtban tartott congressuson, a mely egy „szabad akadémiai egyetemalapítását” czélozta² s éppen

¹ L. Gesch. Der Wiener Universität. Jubileums Ausgabe 1898. Kül. 30. 1.

² Az alapszabálytervezet 2. . «Az akad. egyetem a tudományt nem osztja facultásokra; arra törekszik, hogy az életet a maga teljes valóságában megismerje, a positivumot a gondolat világosságában előterjeszse és ez által az ifjúságot arra képesítse, hogy a társaságban és pedig annak mindennemű működési iránya szerint – öntudatosan ténykedve részt vegyen. Az eddig fennálló főiskolákat bekövetkező reformjuk sorsára bízva s önmagát már most olyanak állítja oda, a mivé azok hosszabb fejlődés után válnak. A jeni gyűlés határozatait is közli Wolf i. m.-ben.

ausztriai egyetemi küldött, ki nem is volt szoros értelemben vett egyetemi polgár, hanem csakis az egyetemnek doctora – küzdött ily szabad egyetem eszméje mellett a frankfurti congressus határozatai ellensúlyozása érdekében Jenában megtartott német főiskolai tanárok gyűlésén.¹ A frankfurti bizottság Bécs számára tervezte a szabad akadémiai egyetem felállítását s e törekvés nyomait a bécsi egyetem szervezete 1873-ig mutatta, nevezetesen abban is, hogy a bécsi, valamint a prágai tudomány-akadémia tagjai, mint ilyenek, bármely osztrák egyetemen tarthattak előadást.”²

A *mérnökök* és *technikusok* már április hó 10-ikén egybegyűltek az egyetem nagytermében s a ministerhez felterjesztett kívánságaikban Gelenczeinek, a physika egyetemi tanárának indítványára a szaktudományt, a szaktanulmányozást óhajtják minél *tágabb* körben biztosítani. Az alsóbb hivatalnok továbbképzésére nyerjen időt, alkalmat; a külföldi munkák lefordítandók és olcsón árusítandók; egy technikai lap ismertesse meg a közlekedési munkálatokat; minél több egyén részesüljön tanulmányi úti segélyben; pályakérdések kitűzése fokozza a tanulmányi kedvet; nem a szolgálati idő, hanem a képzettség Jegyen alapja az emelkedésnek; s gyökeres javításokkal rendeztessék *rögtön*, be sem várva az összes egyetem rendezését, az egyetemnél a mérnökök képzése.³

Nagyobb szabású és az egyetemi reformeszmét részletében is megvilágosító volt az *orvosok* mozgalma. A mai kornak vívmányaival, mint teljes ön- és céltudattal felállított követelésekkel találkozunk az 1848-ki orvosoknak tárgyalásaiban és folyamodványában. Az állami, valamint a humanitási érdek megkívánja az államtól, hogy maga az állam rendezze a közegészségi, a törvényszéki orvosok ügyét, ezért azt is, hogy e

¹ L. u. o. 29. 1. és bővebben Wolf, Zur Gesch. der Universität Wiens. Kül. 87. stb. 1.

² L. Gesch. der Wiener Universität 1848. és 32. 1.

³ L. «Pesti Hírlap» ápril 16. sz.

célnak megfelelőleg az orvosok a kormányzatban képviselve legyenek.¹ Balassa János pedig, ugyanaz, ki az egyetemi polgárok kérelmét a tanárok képviselőjében aláírta, a pesti egyetemnek későbbi büszkesége, előadja az orvosi akadémiának nagy jelentőségű tervét,² a mely szerint „*a tanári testület és tanszak* megszűntek zártkörű egylet lenni; a tanárok nyilvános termekben tanítanak s a megnyíló concurrentia mellett, ha nem felelnének meg hivatásuknak, önként buknak, hova hamarabb bukniok kell”. „A szigorlatok, csődületek nyitott ajtóknál tartatnak és ez tagadhatatlanul több biztosítékot nyújt a statusnak, mint egy uralomra vágyó, csupán önérdékeitől függő központi camarilla”. A tanári testület tehát, mint az eredeti orvoskar, újabb állásában teljes biztosítékot nyújtand a statusnak feladataiért, mert a nyilvánosság legszigorúbb és legigazságosabb bírói széke, úgy mint a nemzetnek felelős kormánya örködnék és Ítélnék fölötté”.³

Ezen demokratikus, az egyetemet tanítónak és hallgatónak könnyen hozzáférhetővé tevő irány jellemzi tehát az egyetem fűség kérését s a kérés ezen jelleme emeli az abban kerti tanszabadságot a külföldi egyetemeken létező tanszabadság fölé. Az University Extension eszméje *mar itt lép elibénk* s követel megvalósulást. Itt tűnik fel az, a mi az angol amerikai egyetemek mellett s azokkal összefüggésben s a mi nevezetesen Belgiumban magában a szabad egyetemen, majdnem 50 évre rá, tényleg meg is valósult. 1848 nemzetünk, de egyetemünk jobb és szabad jövőjének is prophetája!!

S végre nem utopiaszerű e prophetia, mert az 1848-ban életet kívánó eszmény az *egyetemnek eszméjével* teljesen egyezik.

Az emberiséget mozgóató eszmék megvalósulásuk *kezdetén, keletkezésükben* jelennek meg legtisztábban. A keresztény vallás

¹L. ápr. 26., 28. és kül. a 34-ki «Pesti Hírlap»-i számot.

²L. jún. 8. 11. sz.

³L. «Pesti Hírlap» jún. 11.

egyetemességének és szeretetének elve képezi tárgyi alapját a nemcsak tüneményszerű, hanem állandó alkotmányú tudomány-egyetemi életnek. A középkor, a mely ez egyetemeket szülte, korántsem azon sötét kor, a melynek azt az egyoldalúság feltüntetni akarja. Ideális hatalmak ténykednek a contemplációban, ideális hatalom változtatja át a népvándorlás ösztönét a Szentföld birtokának vágyává, az égő szerelmet égi szeretetté; s másrészt az önérzetes, férfias munka autonóm szövetsége és szervezete lép elibénk a czéhekben, a köztársasági jellegű városokban. Ugyanezen önérzetes és ideális irány érvényesül ama törekvésben, a mely a hit és tudás kincseinek egységesítésében, egységes világnézet megalapításában s megalakításában nyilvánul. Szabadon érvényesülhetett emez irányzat. Nagy Károly iskolát kívánt, nem törődve azzal, hogy ki építse s a főnkelt szellemű pápák közül, nevezetesen III. Sándor pápa, a szűkkeblű czéhes iskolatulajdonosokkal szemben hangsúlyozza, hogy a *scientia litterarum donum Dei*; miért is a székesegyházak iskoláit ingyen látogathatja bárki is; miért is taníthat bárki is, a *licentia docendi* meg nem vásárolható, de a tanításhoz nem is szükséges; a tanítástól csakis az tiltható el, kire bebizonyítható, hogy nem képes tanítani.

Czéhek módjára szabadon egyesültek a tanítók és tanulók; a tanulók követték tanítójukat nemzet, kor és rendi különbség nélkül; majd szerződve előnyöket nyújtó városokkal, megtelepedtek; *universitas, communitas, „corporatio collegium magistrorum et scholarium”*-ot képeztek, meghívtak, elbocsátottak tanárokat s így állami s egyházi kezdeményezés nélkül a stúdium generáléban rejlő erő alapján létesültek az első egyetemek.¹ Nem egyházi vagy állami, sem pedig egyéni érdek és haszon vezeté az egyeseket az egyetemre, hanem a stúdium iránti önzetlen lelkesedés és szeretet. „Voltak a scholárok közt is sokan, kik már régebben működtek otthon is, mint magis-

¹ L. Az egyetemi tanulmányozás feladata cikkemet.

terek; sem ezek, sem a többiek nem hivatalt kerestek, hanem tudományt, esetleg egyetemi fokozatot, mely azonban a gyakorlati téren való alkalmaztatásra nézve nem feltétel, hanem legfeljebb ajánló levél volt; s voltak a scholarok közt, Barbarossa Frigyes authenticája szerint, számosan, kik a tudomány kedvéért szívesen viselték a szegénységet s álltak szembe a veszéllyel. A tudomány szeretetét s az érte való lelkesedés fokát mi sem jellemzi inkább, mint azon tény, hogy még nők is látogatták az egyetemeket; sőt a salerno-i orvosi fakultáson s a párisi *theologiai* facultáson a XI. század második felében a tanárok közt is találkozunk nőekkel. A nős Manegold *theologiai* tanár mellett leányai is tartottak a párisi egyetemen szentírás-magyarázati előadásokat”. * Ily tág keretben, ily ideális szellemben folyt le a tudomány élete az egyetemek keletkezésekor. A világ hatalmai mellé, a császári és pápai mellé, mint harmadik elismert világhatalom a stúdium generale lépett. Az egyetemek keletkezésében érvényesülő tanulmányozásnak s tanulmányi önállóságnak és szabadságnak s a tanításban érvényesülő szabad versenynek eszméje lelkesíté 1848-iki egyetemi ifjúságunkat. xA.z ő kérelmük, az ő törekvésük nem volt utopistikus, hisz összefüggésben volt történeti fejlődésünkkel, a német egyetemek akkori törekvéseivel, a nemzetünket meghatározó szabadság-eszméjével s egyezett az egyetem eszméjével is.

Az egyetem e kérelmét a pesti küldöttség vezetője, Hajnik Pál, beszéd kíséretében márcz. 19-én adta át Pozsonyban déli 12 órakor a rendek gyűlésén, a mely petíciók, „tekintve a rendkívüli körülményeket, azonnal felolvastattak”.²

Kossuth, az országgyűlés lelke, megnyugtatta a küldöttséget, hogy az egyetem kérelmét illetőleg „biztosíték fekszik abban, hogy a magyarnak független nevelési minisztere lesz. Ezen miniszter fogja a törvényjavaslatokat előkészíteni s a jövő

¹L. Denifle 233. 1. s idézett cikkemet. VI. 58. 1.

²L. «Pesti Híradó» márcz. 22. 244. 1.

országgyűlésnek előterjeszteni” (1. u. o.). S a miniszter meg is lett; de nagy Eötvösünk nem várákozott a jövő országgyűlésig. Már márczius 23-án tárgyalták a „magyar egyetemről” szóló törvényjavaslatot; kora reggel a kerületi ülés, 9 óra után az országos ülés; márczius 25-én a főrendek,¹ márczius 38-án hitelesítik a második üzenetet² s 30-án hét más elfogadott törvényjavaslat mellett felmegy a magyar egyetemről szóló is Ő Felségéhez, ki is e felterjesztett törvényczikkekét, Zsedényi Eduárd által aláírt legkegyelmesebb elhatározása szerint, Bécsben, szent György hó 3-án jóváhagyni méltóztatott.³

Három rövid paragraphus szól a magyar egyetemről. Az egyetem *egyenesen* a közoktatási miniszter hatósága alá kerül „(1. §.). Az oktatás és tanulás szabadságának elve törvényesen kimondatik, a mely szerint a *tanuló* tantárgyat és tanárt szabadon választhat, s mely szerint a rendes tanárokon kívül más jeles egyének is, a minisztérium által ideiglenesen megállapítandó, későbbben pedig a törvény által meghatározandó feltételek mellett oktathatnak (2. §.). Az elv alkalmazását a törvény a miniszterre bízza, ki is eljárásáról és egyéb e részben teendőiről a legközelebbi országgyűlést tudósítja. (3. §.). Három rövid paragraphus, mely mégis bevilágosítja az eddigi nemzeti küzdelemnek hosszú útját; s irányító szövétnekként világít egyetemi életünk igaz fejlődésének messze jövőjére. Egyetemünk szellemi életünk gyúpontja! Egyetemünk létének és fejlődésének alapja nem a királyi kegy avagy önkény,

¹ Úgy látom, hogy a törvényjavaslat fölött vita csak a főrendeknél volt. A tanszabadság elvétől fáztak egyesek; azt azonban egyenesen nem támadták meg, hanem jellemző módon csak annak alkalmazását kívánták elhalasztani, míg végre ez álláspont következményeit br. Eötvös tárgyilag (tehát jó a jelen állapot) és gr. Teleki László személyileg (rossz a- minister) meg nem világosították s így a törvényjavaslat elfogadását biztosították. L. a «Pesti Hírlap» márcz. 30. sz., ápr. 2. sz.

² «P. H.» ápr. 4.

³ L. «P. H.» ápr. 7. sz.

hanem egyes egyedül az *országos törvény*, a melyben a nemzeti szellem követelménye a fejedelem bölcseségével egyesül. Egyetemünk kormányzása nem függ sem külföldi, sem udvari hivataltól, hanem a nemzet kormányától, mely az országgyűlésben a nemzetnek felelős; s végre egyetemi életünknek, valamint nemzetünknek éltető szelleme: a szabadság.

Nagy Eötvösünk is követte e törvény szerkesztésénél kora nagyjainak elvét: „Codificatióval vesződni nincs idő; ki kell mondani a fölveket, s azoknak alkalmazása fölött akkor lehet majd tanácskozni, ha sanctionálva lesznek. A kedvező pillanatot használni kell; s ha az elvek kimondása későbbre marad, féltő, hogy semmi sem lesz azokból”.¹

S Eötvös, a mély contemplatióra annyira hajló természete daczára, mégis teljesen át volt hatva annak tudatától is, hogy itt „a tettek, a fáradszhatlan s következetes munka ideje. A szép szavak, az olcsó liberalismus kora lejárt. A feladat, mely reánk vár, csaknem oly roppant, mint Istené vala, ki az örök chaost szép rendezett világgá alkotá át. Új statust kell építenünk a meglevőnek alapjain, legnagyobbbrészt romjain”.²

E tudattól vezéreltetve Eötvös, ápril hó 2-án, virágvasárnapján,

¹ *Pazmándy D.* szavai, melyeket a 76-ik kerületi ülésben mondott. L. Pesti Hírlap márcz. 18. sz. Hasonlóan ugyanott: *Bonis S.* «E perczek a haza szebb jövőndőjét rejtik keblükben; ezeket jól kell most használni s Magyarország fel fog virágozni.» – *Kossuth* az egyetemi küldöttséghez intézett szavaiban: «Ebből, mit szónok előadott, hogy t. i. a jelen országgyűlés missiója már igen rövid, következik, hogy ezen országgyűlés codificationalis munkákba nem ereszkedhetik» ... A codificálás elvét 1848-ban találóan fejti ki a Pesti Hírlap márcz. 16. száma: «Ily rendkívüli időkben rendkívüli politikát kell követni a törvényhozásnak, s főleg *késni, halogatni* nem szabad. Az idő jellemében fekszik, hogy elvek megállapításánál csupán nem maradhatunk, azonban részletes codificatióba sem lehet bocsátkozni . . . Ha a körülmények intését hazánk javára fel akarjuk használni, elégedjünk meg jelenleg a kérdések főmomentumainak törvénybe iktatásával».

² L. Tóth Lőrincz hangulatteljes reflexióit a felelős magyar ministeriummal Bécsből Pozsonyba visszajövő országgyűlési küldöttség útjának leírása alkalmából. Pesti Hírlap márczius 20.

az egyetem ifjú polgárainak körében megjelenik. „Hozsanná”-val fogadják, mint az új rendszer megváltóját. Az ifjúság ezen kitoró hangjaiban „a régi szellemnyűgöző rendszer s embereinek fejére ki van mondva az ítélet. Az ifjúság nyíltan kijelenté egyes tanárai iránti tökéletes ellenszenvét, kérte a magántanárok alkalmazását; a minister pedig meghallgatá e kérelmet, valamint azt is, hogy ezentúl nem *évenkénti examenért*, hanem az egyetemi pálya végével kiállandó szigorú vizsgálat föltétele alatt fogja az ifjúság szabad választás szerint hallgatni a szakára tartozó tudományokat”.¹ Az Ígéretet követte a tett. Rendre dőlnek a régi s emelkednek az új kathedrák. Ápril hó 6-án Horváth Árpád, a híres Istvánnak fia, Gelenczei Pál és Petzwall Ottó nyernek magántanári alkalmazást. Benn a ministeriumban folynak az előmunkálatok az egyetem reformjára nézve. Május hó 10-én kijelenti Eötvös egy rendeletében, hogy a jövő iskolai év kezdetéig a közoktatás reformját ki fogja dolgozni s a reformnak azon ágait, melyekben a törvényhozás segélyét nélkülözheti, a pénzerő mértékéig életbe is léptetni kívánja; s kijelenti egyszersmind, hogy minden célhoz vezető és lelkiismeretes véleményt, tanácsot és javaslatot szívesen fogad. Az egyetemi előadások azonban már május hóval véget értek.² S a nagy tettek korát, mely egy új Magyarországot szülni volt hivatva, követte az önkény elleni védelem dicső harcza. Világossal sötét napok borultak nemzetünkre; szabadságunk napja leáldozott s gúnynak illik be, midőn nemzetünk ellen-ségei büszkén utalnak a szolgaság, az elnyomás e napjaiban az egyetemen mégis fenmaradt tanszabadságra. Eletet e szabadság is csak akkor nyert, midőn nemzetünk visszanyerte alkotmányában önrendelkezési jogát, politikai szabadságát, legalább lényege szerint mindazt, a mivel 1848-ban bírt.

¹ L. P. H. ápr. 4.

² L. Eötvösnek ez ügyre vonatkozó rendeleteit a Pesti Hírlap ápr. 24. és május 10. számaiban.

A birtok azonban még nem kezeskedik arról, hogy azt jól fel is használjuk. A fejlődés útjai különben is hullámzók. Nem csoda, hogy a szabadság jelszava alatt ezzel nem igen egyező munka folyik. Értjük ezt; de kötelességünk nem az, hogy resignáljunk, hanem az, hogy tájékozódjunk nemzeti életünk világitó és irányító gyúpontjaiban, s erősödjünk nemzeti geniúsunk szellemében, a mint az 1790-ben megnyilatkozott s 1848-ban elvileg megvalósult! ¹

¹ Ez alapra helyezkedik 1899-ki május 29-én az egyetemi ünnepélyen olvasott következő értekezésem «Az egyetemi tanulmányozás tárgyi feltételeiről».

Az egyetemi tanulmányozás tárgyi feltételeiről.*

Szeretve tisztelt tanártársak és pályatársak!
Mélyen tisztelt hallgatóság!

1790/91-ben indult meg a „Nationalis educatio” jelszavával a nemzeti alapon nyugvó kultúrreform nagyszabású munkája.

A nemzet, mely szervezett egységében, mint állam, országgyűlésein oly soká mitsem törődött a nevelés ügyével, s majd később felekezeti egyoldalúságában még az iskolákat sem kímélte, s végre a nevelés és oktatás ügyét a királyi kegyre bízta: most maga kívánta a törvényben megnyilatkozó nemzeti akarat alapján iskoláit, nevezetesen Béctől függő főiskoláját szervezni és fejleszteni.

Apáink kiküzdötték a magyarnak nemzeti nyelvét; s a nagy esztendő: 1848, mely szellemi érdekeinket a szabadság alapján kívánta ápolni, – a magyar egyetem szervező alapelveül a tanszabadságot mondta ki országos törvényben.

A szabadság elve túlélte e téren még az absolutismus korszakát is, s alkotmányunk feltámadásával ez az elv is felébredt megdermedt állapotából. Eötvös, majd Trefort ezen elv alapján kívánják törvényjavaslataikban az egyetem ügyét szervezni; és ezt az elvet mind e mai napig hivatalosan nem is támadta meg senki, úgy, hogy egyetemünk éppen e törvény s az ezt megerősítő 1872. XIX. t.-cz. alapján ma is az oktatás és tanulás szabadságának korszakát éli.

¹ Dékáni beszéd, melyet 1899-iki május 29-én tartott évforduló és pályadíj-kiosztó ünnepélyen felolvastam.

S ha már most fölteszszük egyenesen ama kérdést, hogy egyetemi életünkre nézve a szabadságnak e korszaka áldásos volt-e: alig lesz, ki be nem vallaná, hogy az egyetemi szabadság nem termé meg e félszázad alatt sem mindazon gyümölcsöket, a melyeket vártunk. , Sokan vannak, kik alig várják, hogy a középiskola fegyelme alól felszabadulva élvezzék az egyetemi élet szabadságát; kik e szabadság alatt nem egy eszményi életért való önzetlen, odaadó, lelkes életet értenek, hanem az önző, érzéki életnek a féktelenségét; kik e szabadság alatt nem a tanulásnak, hanem a nem-tanulásnak szabadságát értik; s kik épen azért a tanulmányozásban nem önértéket látnak, hanem csakis eszközt a későbbi megélhetésre; s kik ismét ezért a könnyen megszerezhető s a vizsgára előkészítő füzetekre és tankönyvekre és azok betanulására, nem az előadásokra és azok tudatos feldolgozására fektetik a súlyt; s kik végre ezért is lelkiismereti furdalás nélkül az egyetemre beiratkoznak ugyan, de nemcsak hogy el nem járnak az előadásokra, hanem esetleg még fel sem jönnek az egyetemi városba.

Íme, az egyetemi szabadság kegyelméből vannak az egyetemnek polgárai, a kik nem laknak az egyetem városában; vannak hallgatói, a kik nem hallgatnak; vannak tanulói, a kik nem tanulnak. Az egyetemi szabadság miatt nem egy hallgató siratja meg később igazán elveszett ifjúságát, nem egy szülő panaszolja el vagyona romjain gyermekébe helyezett reményeinek meddőségét; s maga a társadalom, az állam nem egy hivatottnak s hasznosnak ígérkező tagjának elzülését, elvesztését.

Az egyesek, a szülők, a társadalom, az állam mind át vannak hatva az egyetemi élet bajainak tudatától, s jobbaink, jelesebbjeink komolyan foglalkoznak az egyetemi reform gondolatával s keresik azon tárgyi föltételeket, a melyek mellett az egyetem sajátos feladatának, az egyetemi tanulmányozásnak meg is felelhet.

Tanszékem kötelez e bajjal és ennek orvoslási módjával szemben állásfoglalásra; s ismét tanszékem magyarázza me⁰, hogy a kérdés tárgyalásának főleg karom bajait és érdekeit tartom szemem előtt, mely utóbbi megszorítás azonban a kérdésnek általánosabb vonatkozásait már csak azért sem zárja ki, mivel épp a philosophiai kar volt a múltban az egyetem központi és tápláló fakultása¹, s a jelenben is elismerten azon fakultás, a mely a tanszabadság eszméjének megvalósítására első sorban hivatott.^{1,3}

Az egyetem a kultúrintézmények egészében egy sajátos orgánum, mely, midőn sajátos feladatát természete érvényesítésével végzi, ép ezen organicus összefüggésénél fogva kölcsönhatásban van a többi kultúrintézményekkel. Az egyetem bajait ennek következtében a többi kultúrintézményekre való kihatásukban avagy az egyetemnek sajátos szervezetére, ter-

¹ A középkorban a tudósok köztudata szerint: Universitas in artibus fundata. A bécsi egyetem alapszabályai szerint (1365): Filia primogenita et ob ejus foeunditatem praedilecta pia matrix ceterarum facultatum. A kiéli egyetem philosophiai karának pecsétjén: a philosophiai kar a tudományok közös köteléke. E fakultáshoz tartozók választották körükből a rectort, és pedig az olaszországiak a scholarok, míg a párisi típusúak a magisterek sorából.

² L. kül. Trefort 1873. május 11-én kelt leiratában: «Miótán a bölcsészeti kar lényeges képviselője az egyetemnek, s ennél fogva a tanítási és tanulási szabadságnak, ha az csakugyan éltető szelleme és jellege az egyetemi tudomány-művelésnek, leginkább e karnál, tudósok és tanárok képzésénél kell első sorban alkalmaztatni» stb.

«A felső oktatásügy Magyarországon» című műben szépen szól a philosophiai fakultás jelentőségéről és lényegéről Beöthy Zsolt nevezetesen 188. 1. «A tudomány-művelő feladat a bölcsészeti karra nézve mutatkozik legtisztábban és legáltalánosabban.» «A legtöbb tudomány abban van képviselve; a tudományosság szempontjából pedig e kar egészíti ki a többi karok munkáját.» Másfelől a pálya, a melyre saját hallgatóit előkészíti, a tanári elengedhetlen alapját a tudományképzésben, s gyakorlati sikerének főfeltételét is a tudományval való folytonos foglalkozásban bírja» ... Az olyan természetű és célú tudományos munkásságnak már, a milyen a bölcsészeti karé, a szabadság az éltető levegője, mely nélkül fejlődnie nem lehet.» U. o.

meszeiére gyakorolt hatásában vizsgálhatjuk, s ennek megfelelőleg a baj orvoslását is A) a *cultur intézmények* szempontjából, vagy pedig B) az *egyetemnek* szempontjából eszközölhetjük.

A) A philosophiai fakultás – a régi értelemben véve ezt – nem csak úgy, mint a többi fakultás, szoros összefüggésben áll a középiskolával, a mennyiben emez az egyetemre előkészít, hanem még sokkal szorosabb összefüggésbe jut vele az által, hogy nevezetesen a jelenkorban viszont a philosophiai fakultás előkészít a középiskolára. Az egyetem tanulót kap a középiskolától s tanárt ad a középiskolának. A bölcsészethallgató onnan indul ki – oda irányul; s így mi sem természetesebb, mint az, hogy akárhányan a philosophiai fakultás feladatát, célját egyenesen a középiskolai tanárok képzésében látják.

A cél határozza meg az utat s így ismét természetes, hogy vannak, és pedig nagy számmal, kik az egyetem bajait a középiskola szempontjából ítélik meg s azokat a *középkiskola* eszközeivel kívánják eltávolítani.

A középiskola ma lényegileg azon intézmény, mely az emberiség kultúrkincsét a tudás s némileg az ügyességek terén a jövő nemzedék számára közvetíti. A középiskola ezért is kívánja, hogy növendéke ezen kultúrkincsben rejlő történeti hatalom előtt hajoljon meg, s a történeti hatalomban érvényesülő rend és törvény előtt hódoljon. A törvényszerűség, a fegyelmezettség jellemzi ezért is az igazi középiskolai növendék magaviseletét.

Ennek megfelelőleg a tanulásnál is a fősúly a befogadáson fekszik. Tudnia kell a középiskolai tanulónak, hogy a történetben a humánium fokozatosan miképen érvényesült a szellem különböző terén. S mivel a tudáson fekszik a fősúly, azért is az, ki ezen tudást ellenőrző és bemutató, bebizonyító vizsgát jól megállja s jó bizonyítványt hoz haza – a középiskolának jó tanulója.

A középiskolai tanárnak pedig ennek megfelelőleg sajátos

feladata nem lehet az, hogy az ifjak hajlamaival, egyéniségével sokat törődjék, vagy pedig saját egyéniségét bármiképen is előtérbe állítsa: legyen ő példányképe azon kötelességszerű alárendelésnek, a melyet a közös érdek követel. S theoretikus irányban sem lehet feladata, hogy tantárgyának problematikus kérdéseivel, a tanulmányozással és ennek sajátos eredményeinek közlésével foglalkozzék: a tanár feladata, hogy a tudománynak tankönyvbe foglalt kész eredményeit nyújtsa s ezen eredményeket a tanuló fejlődési fokának s a tudomány anyagában rejlő logikai egymásutánnak megfelelően és pedig methodikai helyes feldolgozással közölje. A középiskolai tanárban nem a tudóst, hanem mindenekelőtt a didaktát keressük és becsüljük.

A ki már most a középiskola álláspontjáról nézi az egyetem bajait, e bajok orvoslását is a középiskola eszközeivel kísérti meg. A törvényben biztosított tanzabadság az ezen állásponton állónak csak is paizsul szolgál, hogy annak fődözete alatt érvényesíthesse a rend és a gyakorlati élet nevében a középiskolai gondolkozás követelményeit.

A *rend* követeli, hogy az egyetemi tanár ellenőrizze az előadások látogatását, hogy olvasson catalogust, esetleg ne írja alá az indexet. A tantermek megtelnek, de nem a tanár vonzza az érdeklődőket, hanem a katalógus-olvasó az érdekeltet.

De nem elég az ellenőrzés: gyámkodni kell a szabadságot meg nem becsülők fölött. Az időt jól kell felhasználni. Miután pedig a tanulás, a befogadás a jól felhasználás kritériuma, meg kell rövidíteni a hosszabb vacatiót, az öneszmélés és egy tárgyba való elmélyedés idejét, s viszont a diligentia közben nem elég a heti 8 óra az előadások hallgatására. A heti óra minimuma 10-re, majd 20-ra növekszik; sőt, követve a gyakorlatiasság és érdek irányát, még e fölé is emelkedik.

Az *életre, egy gyakorlati pályára* való tekintettel s az ezt megnyitó diploma kedvéért kell tanulni. A diploma pedig a vizsga eredményétől függ. A vizsga végzetes jelentőségével s

ezért is a félelem rugóival szorítja ki a tanulmányozás és szabadság szellemét.

A vizsgának ezen központi határozó jelentősége minősíti a vizsga tárgyait – főtantárgyakként, a melyeket fontosságuk miatt esetleg heti 5 órában kell előadni, hallgatni. Minthogy azonban az előadó tanár egyszersmind vizsgáló is: a félelem és élelmesség tanácsa szerint eme főtantárgy mellett a többi előadott tantárgyat is jó lesz hallgatni vagy legalább is azokra beiratkozni. A heti órák száma így nem ritkán 30-ra, sőt 40-re emelkedik.

Ennek daczára a vizsga eredménye még sem felel meg a várakozásnak. Miért is nem elég egy vizsga! Lehetőleg minden évre essék legalább egy vizsga, s ha már a félévi vizsgálatokat nem lehet immár meghonosítani, legalább a colloquiumokat és pedig legalább a főtantárgyakból kötelezőkké kell tenni.

De az előadások sem felelnek meg az élet, a vizsga követelményeinek. Elő kell adni azt, a mi az életre, a vizsgára nézve tudni való. Van pedig akárhány tanár, ki előadási torsót ad, ki az egyik collegiumában feltételezi legalább részben az előzőnek anyagát, kinek sajátos világnézete van s ennek megfelelőleg sajátos nyelvezete is; sőt ki olyasmit ad elő, és pedig erre fektetve a fősúlyt – a minnek hasznát a hallgató az életben soha sem veszi. A gyakorlati életnek, a vizsgának épen-séggel sem megfelelő ezen előadásokon változtatni kell. Így például a classicus auctorok közül azokat kell tárgyalni, a melyekkel a hallgató, mint gymnasiumi tanár fog foglalkozni és pedig tekintettel a gymnasiumi tárgyalás módjára; a történet előadásában a középkorán mindinkább elismert ethnocentricus szempontot szintén kell alkalmazni; a philosophiában a propaedeuticait; a nevelélméletnél is a gyakorlatit. De a tantárgyak egymásutánja sem közönyös. Az egyik a másikat feltételezi: épen ezért ezeket egymásután kell hallgatni; miért is gondoskodni kell, hogy a vizsga-tantárgyak gyakrabban adassanak elő.

Mindezeket tekintetbe véve, legtermészetesebb és legcél-szerűbb, ha az egyetem helyébe szakiskolákat állítunk; ha ez iskolákat is tanfolyamokra, osztályokra osztjuk kötelező tantárgyakkal; ha gondoskodunk jól megírt, a vizsgán jól használható tankönyvekről; s ha odafejlesztjük az egyetemet, a hová Ferencz császár nyugalmas, atyailag gondoskodó rendőri uralkodása alatt fejlődött. Rendesen eljártak ez egyetemi hallgatók az előadásra. Megvolt mindenkinek számozott helye, mely számokat néha-néha csak azért cserélték fel, nehogy a szomszédok összebarátkozva valahogy a féltett rend ellen conspiráljanak. Tudtak is sokat, mert óránként feleltek és pedig hárman, a nélkül, hogy a felelésre jelenkezhetek volna, avagy a tanár őket az előző órán a készülésre felhívta volna. Nem is tehette ezt a tanár, mert ez ellenkezett volna a minden egyes tanárnak külön-külön is kapott instructiojával. Az instructio azonban nemcsak ily külsőségekre vonatkozott: az előadandó tantárgyra, annak óraszámára, idejére, hanem annak tartalmára is. Az instructio pedig nemcsak a papíron volt meg. Director és emezt is ellenőrző vicedirector jelent meg a félévi vizsgálatokon, az ismét életre ébredt disputatiókon, a melyek alkalmával nemesak a calculust ellenőrizték, hanem azt is, vajjon a tanár elvégezte-e pensumát s váljon nem tanított-e olyasmít, a mi az atyai kormány intentiójával ellenkezett; használta-e az előírt tankönyveket s nem tért-e el azok szellemétől? S ez ellenőrzés sem volt formális jelentőségű. Kreil tanár, ki Kant rendszerét dicsőíté, szigorú felügyelet alá helyeztetett s egy évre rá, különösen azért is, mivel ő a Marseillaiset németre fordította, fizetésének egyharmadával nyugdíjaztatott; Deling pedig, ki Kant fölött még előadást is mert tartani, egy évi fizetésének utalványozása mellett az egyetemről egyszerűen elmozdított.

Ne problémák, kételyek foglalkoztassák a tanulót avagy a tanárt, hanem tudást nyerjen az, tudnivalót közöljön ez. A philosophia professora az egyetemen a Kant előtti vagy Kanttal

ellenkező tankönyvek közül választhat s csakis ezeket magyarázhatja; mert nem a tanulmányozás, hanem a tudás és pedig az életre, a vizsgára nézve hasznos tudás közvetítése az egyetem feladata.

Hogy pedig nemcsak az egyetemi órák hallgatására nézve ne legyen semmi kétely, hanem még a napnak többi órái is jól legyenek felhasználva: legjobb lesz ismét visszatérni az internatusi rendszerhez, a mely is a nap minden órájának beosztása és a növendékeknek rendszeres foglalkoztatása, esetleg fegyelmzése által biztosítja a jó vizsgát s a hivatalnoktól megkívántató fegyelmzettséget és pontosságot.

Az 1848-czal eltemetettnek vélt osztrák egyetemi eszmény kísértetként közeledik felénk. Lelke a szabadság helyett szolgálai engedelmesség; Idealismus helyett utilitarismus; hivatásszerűség helyett hivatalnoki külsőség. Közeledik felénk, de nem régi életerejében, hanem csakis, mint kísértet. Mint kísértet, a félelem tökéjére támaszkodik s nem immár a saját erejére; ijeszt, de minél többször ijeszt, annál inkább kifognak rajta; erősnek akar feltűnni, de nincs éltető ereje. Kísértet, melynek nincs létjogosultsága; kísértet, melynek élete alijában hazug.

Szabadságot hirdet, de minden intézkedése a szabadság megvonására irányul. Fegyelmzettséget sürget s szabadságot arat. S vajjon túlozunk-e?! Feleljen a kétkedő őszintén arra, hogy vajjon csak egy képzeleti országnak tanára-e az, ki egy-egy előadásra beír esetleg ezret, holott a terembe a fele sem fér; katalógust olvas, de a jelentkezőket nem ismeri; szorgalmasnak mondja azt, ki kétszer látogatta előadását s elítéli azt, ki csak kétszer mulasztott; bizonyítja, hogy hetenként 20 órát hallgatott az, ki évenként egyet sem; a tudást constatáló vizsgán valahogy tán átbocsátja azt, a ki a vizsgára való tekintet nélkül folyton tanulmányozott, ellenben megdicséri azt, ki az utolsó hétben a vizsgára előkészítő tankönyvet máról-holnapra jól emlékezetébe véste; még a doctoratus is – az önzetlen, hivatásszerű és önálló szabad tanul-

mányozásnak elismerő dísz-okmánya, midőn a gyakorlati életpálya feltételül tüzetik ki, az utilitarismus kötelező eszkö-zévé suly ed le.

Kérem, ne csudálkozzunk a fölött, hogy az egyetemi élet ellen nagy a panasz. Az az egyetemi élet, a melyet mi a törvényszerűség, az iskolaszerűség, az önző, hasznavehető tanulás álláspontjára szállítunk le, saját lényegével ellenkezik, bensőleg hazug s ezért is a törvény megkerülésének, az önző élelmességnek, az eszközökkel nem törődő eredmény dicsóíté-sének iskolája.

B) Ha valaki, úgy a mi nagy Eötvösünk volt arról meg-győződve, hogy ily külső körből vett eszközök az egyetem bajain nem segítenek.

A gyakran emlegetett ministeri omnipotentia, valamint a törvényhozásnak hatalma, Eötvösünk szerint, tehetetlen a tudománnyal szemben; mindkettő képtelen kitűnő egyetem ala-kítására. (L. Eötvös 1870. február 25. és május 9-én tartott beszédeit XIV. 309. stb. 365.) Nem rendeletekre, hanem a törvény által biztosított és a gyakorlatban komolyan respectait *létalapra* van szükség. S e létalap, a melyre Eötvös 1848-ban kortársai epedő óhajával s kitörő lelkesedésével az egyetemet helyezé: a *szabadság*.

20 évi számkivetés, világlátás, elmélkedés és emelkedés Eötvösünket magasabb belátásra s gyakorlatibb felfogásra nem vezeté. 1870-ben benyújtott törvényjavaslatának homlok-zatán, paragraphus alá nem szedve s így mintegy a törvény betűje fölé, mint annak szelleme, helyezve, ez aranyszavak állanak: „Az 1848. XIX. t.-cz. értelmében a pesti kir. magyar egyetem, mint országos főtanoda, a tanszabadság elvének alapján következőleg szerveztetik. „ A tanszabadságot és pedig annak minden következményeiben való szigorú alkalmazását törvénnyel kívánta biztosítani (1. Indokolás 266.); ez elvet kívánta még nagyobb kiterjedésben és határozottabban érvé-nyesíteni, mint azt az 1848. XIX. t.-cz. megállapítja. (L. u. o.)

A tanszabadság érdekében biztosítja e törvényjavaslat a tanárok függetlenségét. A tanárok, a bírákhoz hasonlóan, függetlenek; tudományos működésükért s ennek irányáért őket soha semmiféle veszély nem érheti; el nem mozdíthatók más állomásra, kisebb fokú fizetésre nem helyezhetők s még erkölcsi, hanyagsági vétségek esetében is a tanári korból alakított bíróság ítél felettük; s büntény esetében csak a rendes bíróság ítélete határoz a tanár állása fölött. (5. és 6. §. indokolása.)

A tanszabadság kívánja, „hogy az egyetem eddig szűk kapui nyíljanak meg s táguljanak úgy, hogy minden tudományos erő előtt lehetőleg nyitva legyen az út az egyetemi működésre”. (4. §. indokolása.) S ugyancsak mindenki előtt s ne csak azok előtt, kik bizonyos megszabott előképzettséget mutatnak fel, nyitva legyen az út egyetemi előadások hallgatására és ott ismeretek szerzésére. (L. 7., 8., 9. §. indokolását.) Végre soha sem feledkezett meg Eötvösünk a virágvasárnapi szavakról sem, a melyeket 1848-ban, az egyetemi ifjúság előtt mondott, hogy ezentúl nem évenkénti examenért, hanem az egyetemi pálya végével kiállandó szigorú vizsgálat feltétele alatt fogja az ifjúság, szabad választás szerint, hallgatni a szakába tartozó tudományokat. (L. Pesti Hírlap 1848. április 4.)

A magyar egyetem létalapját, életető levegőjét, Eötvösünk szellemében, a *szabadság* képezi; de az 1848. értelmében vett szabadság. Azon szabadság, mely nem az érzéki rugók felszabadulása, a helyzetnek önző kihasználása s így a törvénnyel és renddel, a kegyelet- és szeretettel szemben, a rontó szenvedély, a bontó irigység és pusztító gyűlölség erőszakos érvényesülése, hanem a 48-ki szabadság, mely a nemzeti geniushoz híven a gondolkozás- és vallásszabadságban és az ezt biztosító sajtószabadságban a *szellemet* kívánta felszabadítani, s a nemzet e közkincese s a haza szeretete erejében szabadon és önzetlenül lemondott kiváltságairól, szabadon elvállalta a közterheket, megfeledezett a múltnak szenvedéseiről s keserűségeiről, a magyar nyelven megszólaló király

személyisége és atyai szándékai iránt törhetlen bizalommal viseltetik (Kossuth szavai, melylyel, mint az ellenzék vezére is, bizalmat szavaz) s később a hazáért életet, mindent kész feláldozni: ezen valóban *erkölcsi, önzetlen, önmagát benső szükségyszerűséggel egy eszme szolgálatába helyező szabadság; – ez képezi az 1848-ki magyar egyetemnek létalapját, éltető levegőjét.* S tényleg nemcsak az 1848-ikinak, hanem minden igazi egyetemnek. Mert tényleg csak ott van egyetemi élet, a hol a kötött, csak a vizsgát szolgáló s külsőképen irányított tanulás helyett szabad, öncélú tanulmányozás létezik: a hol a hivatásérzet ellentállhatlanul az igazság kultuszára viszen; a hol a sikerrel, az esetleges eredménynyel mitsém törődünk; a hol maga a problémával való foglalkozás, maga a tanulmányozás folyamata, ezen önálló, személyiségünk teljes odaadásával folyó munka a munkálkodás feladata. A németországi egyetemeken ezen gyakorlatiatlan munka folyik s ezen ideális munkásság képezi történeti alapját a német nemzet nagyságának; s ez ideális munkásság erejében hódították meg a német egyetemek ép a legújabb időben Olasz-, Oroszország, Japán, sőt Franciaország egyetemeit is s még az elzárkózó Anglia szellemi fellegrárai is lassankint megnyílnak ez eszmény előtt. Ezen erkölcsi szabadság létalapjára helyezett egyetemi tanulmányozás eszménye felel meg az egyetemek keletkezésében is érvényesülő szellemnek. (L. értekezésemet: Az egyetemi tanulmányozás feladatáról.) A dolgok keletkezésében tükröződik vissza legtisztábban a dolgok lényege. Ezért mi is teljes meggyőződéssel e szabad és önálló tanulmányozás munkájába helyezzük Eötvösünk szellemében az egyetem feladatát.

A ki tehát nem külsőképen, palliatív módon, hanem organikus módon, állandóan kivan az egyetem bajain segíteni: kell, hogy az egyetem ezen eszményét tartsa folyton szeme előtt s minden intézményt és intézkedést ezen egy érdeknek rendeljen alá. „Szellemi érdekeink a szabadság alapján ápol-

tassanak.” (Az 1848-iki felíratnak alapgondolatát e szavakkal jellemzi Kossuth.) „Más biztosítékot mi a jövőre nézve nem adhatunk, mint hogy mi a szabadságot nem tartjuk eszköznek, hanem célnak; mi a rendet is a szabadságért óhajtjuk s azt a szabadság szempontjából a szabadság eszközeivel óhajtjuk fentartani.” (Pesti Hírlap március 28. sz., a fáklyászene alkalmával mondott beszédjében.) Emez ígék, a melyekkel Kossuth és Szemere Bertalan az 1848-ki mozgalom alapját és célját megjelölik; ezek jellemzik első sorban az egyetemi élet fejlődési s fejlesztési alapját és célját, a melyhez minden intézmény és intézkedés kell, hogy alkalmazkodjék.

Az egyetemi élet bajain tehát *alaposan, czélszerűen* csakis úgy segíthetünk, ha gondoskodunk azon feltételekről, nevezetesen azon *tárgyi feltételekről*, a melyek az önálló és szabad tanulmányozást lehetővé teszik.

I. Az önálló és szabad tanulmányozás első feltétele, hogy az, ki e tanulmányozás terére lép, örömmel, kedvvel, igaz-hivatásérrzettel s legalább némi tájékozottsággal arra nézve, hogy szabadságát mikép használja fel, jöjjön az egyetemre. A tanulmányi vágyat, a hivatottság érzetét, a tanulmányozásba való bevezetést, egyszóval az egyetemi tanulmányozásra való érettséget – az egyetem ezért is természetesen feltételezi belépő polgárától.

A mai középiskola igen sokat, sőt túlsókat nyújt növendékének, de általában véve, épp ezen érettséget nem adja meg; sőt mai szervezeténél fogva, általában véve nem adhatja meg. A túlságos sok és sokféle anyag, a melyet az ifjú még az utolsó években is kénytelen befogadni; a nap ideje nagyobb-részenek a tanulással való lefoglalása, az évi vizsgákon kívül a gymnasium rémjétől, az érettségi vizsgától való félelem és az arra való készülés útját állja annak, hogy a felvett képzetek megállapodjanak, assimilálódjanak s ez alapon kedvérzet keletkezzék; megakadályozza azt, hogy az egyéni hajlamok kifejlődjenek és önállóan érvényesülhessenek. Újabb időben

azonkívül mindinkább hódít a tanítás és a módszer omnipotenciájának téves tana alapján azon nézet, hogy a gymnasista mindent kizárólag magában a tanórán tanuljon meg, hogy ott felügyelet és vezetés alatt dolgozzon s hogy ezért is az otthonra, a felügyelet nélküli munkásságra kevés bízandó. Ezen téves tan nem számol sem a tanuló egyéniségével, sem a társadalmi tényezőkkel, a melyek mind egyenként a kiesztelt tervszerűséget kijátszszák, másrészt pedig tervszerűen megakadályozza a tananyagnak sajátos feldolgozását és általában a tevékenység önállóságát. A folytonos maeutika és a kérdezés munkájához való szoktatás az impulsiv cselekvést, a szabad munkásságot, az önálló jellem kifejlődését veszélyezteti. Teljesen egyezik emez irányzattal az önképzőköröktől vagy legalább az azokban nyilvánult szabadabb munkásságtól való idegenkedés.

A középiskola jelen szervezetével s jelenben erősödő irányzatával az egyetemre való előkészítés feladatának nem felel meg.

Elismerik ezt különben még azok is, és pedig különösen azok, a kik a középiskola álláspontjáról okoskodva, az egyetemi szabadságra ifjúságunkat érettnek nem tartják s ezért is az egyetemet középiskolai fegyvelemmel, rugókkal és intézményekkel, internatussal, repetensekkel működő öreg gymnasiumma (Felméri találó kifejezése) kívánják leszállítani.

Az egyetem természete ellenére teszik ezt; de kénytelenek ezt tenni, mivel nincs meg a középiskolát az egyetemmel közvetítő, amattól ide átvezető intézmény. Ez intézményt pedig létesíteni kell, mert a kettőnek természete egymással tényleg ellenkezik.

Míg a középiskola ugyanis, mint a múlt kultúrkincsének, az általános műveltségnek közvetítője, a múlt kész tényeinek és eredményeinek közlésére, illetőleg befogadására fekteti a fősúlyt: addig az egyetem nem törődik a kész dolgokkal, hanem polgárától megköveteli azt, hogy mindent csak is problémának tekintsen, a melyet nem másnak, hanem neki, saját

elme-élével és buzgalmával, az igazságért való lelkesedésével kell megoldania. Míg ott tudni: addig itt tanulmányozni kell. Míg a középiskola a tanítás tárgyát csakis eszköznek tekinti, a melylyel a növendék szelleme meggazdagodik: addig az egyetem a kutatás tárgyát önértékűnek tartja; nem a kutató maga akar meggazdagodni, hanem a tárgynak eddig elrejtett gazdag tartalmát akarja maga elé állítani. Míg amaz, az ambitio rugóit felhasználva a megtanulás eredményét a műveltek részéről való elismertetés céljából vizsgán kívánja bemutatni: addig emez benső indításból és ezért szabadon foglalkozva tárgyával, magában az elmélyedésben, magában a kutatásban leli fel belső megnyugvását, boldogságát. Míg a középiskolán jó tanárrá az válik be, a ki a tudomány kész eredményeit, növendékei természetére való tekintettel, módszeresen feldolgozza: addig az egyetemen jó tanár az, a ki egyes egyedül a tárgy természetéhez alkalmazkodik s hallgatóit tudományos, sajátos kutatási módszerének magaslatára felemeli.

Ezen ellentét alapján érthető, hogy lehet valaki kitűnő középiskolai tanuló, illetőleg tanár, ki az egyetemen be nem válik,, s lehet ismét valaki kitűnő egyetemi tanár, ki a középiskolán szerencsétlen szerepet vinne.

A közép- és főiskola ezért is áthidalandó. Ezen átmenet meg volt 1848 előtt az úgynevezett philosophiai osztályokban,, illetőleg a lyceumban. Az osztrák „Entwurf” szakítá meg a fejlődésnek Sturmig, sőt bizonyos tekintetben 1000 évre visszanyúló fonalát; s ismét Eötvösünk volt az, ki támaszkodva nevezetesen Schweiz példájára, számos külföldi tudós biztató szavára, teljes meggyőződéssel e fonalat ismét megragadá, hogy azt, számolva a haladással, továbbfonja.

Lyceumot kívánt, kívánunk mi is, de nem a régit, a mely inkább csak a philosophia útján készített elő az úgynevezett felsőbb fakultásokra; hanem egy új lyceumot, a mely egy előkészítő osztálylyal bíró, hat évre reducált s a történetnek központi tárgyként tanítás alapján általános műveltséget nyújtó

gymnasium¹ után két évi cursusban teljesítené a középiskolának elismert második feladatát, hogy előkészítsen az egyetemre. E két évi cursussal bíró lyceumon együttesen hallgatók s bölcséleti s sociologiai órákon kívül ki-ki egyéni arravalóságát követve, szabadon választja a történettel, illetőleg a természettudományokkal combinált nyelvek csoportjai egyikét. E contemplait lyceumon az előadások főleg bevezető, tájékoztató jellegűek, s a fősúly itt nem a hallgatáson, hanem a seminariumszerű munkásságon, az írásbeli szakszerű dolgozatokon fekszik, a melyeket az egyetemi gradussal bíró tanárok vezetnek, irányítanak s lelkiismeretesen megbírálnak. Ezen megbírált dolgozatokat a két év végével beküldi az igazgató a ministerium által kijelölt egyetemi szaktanároknak, a kik is az egyetemi tanulmányozásra való érettség fölött mondanak ítéletet. Ezen két évi, esetleg egy jól felszerelt könyvtárral bíró internatusban töltött s szakszerűen vezetett munkásság megadja azon methodologiai utasításokat, a szakra vonatkozó általános tájékoztatást s megindítja a tanulmányozás folyamatát, a mely nélkül szabad választás, szabad és kedvteljes tudományos foglalkozás az egyetemen csak is ritka esetben képzelhető el. (Az ily egyén három év alatt többet végez az egyetemen, mint a jelen előkészütség mellett négy év alatt; úgy hogy az átmeneti intézmény létesítése a gyakorlati életre való előkészülés idejét meg nem hosszabbítaná, mivel az egyetemi négy év háromra volna reducálható.)

II. Ha már most ezen átmeneti intézmény létesítésével gondoskodtunk arról, hogy a studens a tanulás, a befogadás által nem gyötörtén, kifáradtan, hanem a szabad tanulmányozásra felkészülten s vágyva-vágyódva lépje át az egyetem küszöbét;

¹ A hatodik év végére volna teendő az egyévi önkéntességre jogosító érettségi vizsga. Ez felelne meg a németországi reáliskolai és polgári iskolai jogosításnak is és ugyancsak a németországi gymnasiumokon, realgymnasiumokon és főreáliskolákon az «Unter-Secundában» tartott záróvizsgának. (Schluss-Prüfung.)

s ha így gondoskodtunk az egyetemi tanulmányozás legfőbb tárgyi feltételéről: úgy gondoskodni kell továbbá arról, hogy magán az *egyetemen* is megtalálja a studens a tanulmányozás tárgyi feltételeit. Sokat tehet a tanár előadásaival, tudós és éppen ezért a tanulmányozókat szeretettel fogadó személyiségével: de hiába utal ő előadásai közben tanulmányi forrásokra, hiába éli ő akár egy eszményi tudósnak az életét, ha a studens a megjelölt s keresett forrásokat meg nem lelheti s a tudós életét a tudományos eszközök hiánya miatt után nem élheti.

a) Van ugyan könyvtárunk, de mily szűk olvasóteremmel; vannak könyveink, de vajmi gyakran ép a legszükségesebbek hiányoznak; használhatjuk a könyveket, de a studens nehezen fér azokhoz; járnak tudományos lapjaink, de a studens az újakat nem olvashatja.

Modern könyvtári épületre, a könyvtári dotatio felemelésére, a könyvek könnyű hozzáférhetőségére, akadémiai olvasótermekre van okvetlen szükségünk. Szakítani kell azon téves felfogással, mintha a könyvtárak könyvconserváló s nem könyvforgató intézetek lennének. Hogy e forgatás közben és a könnyű hozzáférhetőség következtében könyvek könnyen el is veszhetnek: igaz. De a bizalom önérzetet kelt. A németországi könyvtárakban nagy ritkaság e bizalommal való visszaélés; s azt a néhány száz forintnyi veszteséget nagyon is kárpótolja a számokban ki sem fejezhető szellemi nyereség.

b) A könyvtárak könnyű használata mellett az egyetemi tanulmányozás tárgyi feltételeként szükségesek a szakszemináriumok, a szakintézetek. S ha már ezeket az egyetemi könyvtárakkal nem is hozhatnók oly kapcsolatba, mint azt mi szeretnők:¹ a jogi és bölcsészeti kar fő tanszékei számára okvetlenül felállítandók oly szakintézetek, minők a természet-tudományi és orvosi karoknál külön-külön már léteznek, s

¹L. «Az egyetemi tanulmányozás feladata» értekezésem végét.

melyekben legalább egy-egy nagyobb könyvtári s szemléleti eszközökkel is rendelkező dolgozó-terem és szaktanári szoba található. A tanulmányozni kívánó itt találja meg a tanulmányozás forrását, itt nyer útbaigazítást, tanácsot a szaktanártól s itt leli fel mindazt szabad, az egyetem természetével egyező alakban, a mit a tervezett collegiumok, internatusok az egyetem természetével ellenkező alakban ígérkeznek nyújtani. Jók ez utóbbiak, de csak mint átmeneti intézmények; az egyetemen ellenben ép ezek képezik az egyetemi tanszabadságnak, a szabad férfias jellem kifejlődésének s így a tudomány ideális, nagyobb szabású és az életre éltetőleg kiható fejlődésének állandó veszélyeit.

III. Míg emez intézményekben az egyetemi tanulmányozás pozitív természetű feltételeit látjuk: addig vannak másrészt oly intézmények, tényezők, a melyek, mint az egyetemi tanulmányozást zavarók és megakasztók, hatásukban ellensúlyozandók, illetőleg az egyetem köréből a tanulmányozás érdekében kihelyezendők.

a) A vizsgákra gondolunk első sorban.

Vizsgák és vizsgák közt különbséget teszünk. Vannak vizsgák, a melyek nevezetesen dolgozatok útján arról kivannak meggyőződni, hogy valaki tanulmányozott-e igazán, azaz tárgya problémáinak megfejtését önállóan megpróbálta-e? Lehet, hogy az eredmény negatív természetű; de nem ez a fődolog, hanem a tanulmányozás módszerében követett lelkiismeretes pontosság, meg nem téveszthető igazságérzet. Ott, a hol a vizsgálatot ily szempont alá helyezzük: ott van szó egyetemi vizsgálatról. Ily vizsga természetesen csak az egyetemi évek végére esik, s ily vizsgának más jelentősége nem lehet, mint arról való tanúskodás, hogy az illető az egyetem szellemétől át van hatva, s mint önálló tanulmányozó, bárhová is állítsa őt élet-hivatása, az egyetem szerves egészének állandó tagja marad. Hogy ki, mily alapon léphet e vizsgára, s kit fogad az egyetem e vizsga alapján doctoral sorába: ezt szabályozni, e fölött

dönteni csakis az egyetem hivatott. Valamint a bíró ítéelésében nem befolyásolható s ítélete administratív közeg által való megerősítésre vagy correctivumra nem szorul: úgy a doctorandus és a doctor minősége fölött is csakis az határozhat, ki élethivatásánál fogva és pedig, mint állami megbízott is, a tudományyal, a tanulmányozással foglalkozik.

A doctoratusi vizsga egészében az egyetemnek és pedig kizárólag az egyetemnek dolga, melyet akkor végez, midőn egy egyént arra méltat, hogy az magával az egyetemmel marandó organikus összeköttetésbe jusson.

Egészen más szempont alá esnek az egyéb vizsgák. Ezek nem az egyetemmel való organicus egybeolvadásnak külső kifejezői, hanem az egyetemtől való felszabadulásnak, az élethivatásba való bevezetésnek actusai. Az állam, igen helyesen megszabja azt, hogy egy-egy életpályára való lépésnek mi a feltétele, nevezetesen azt is, hogy a magasabb, mások vezetésére hivatott életpályákon egyenként mit és mennyit kell tudni az életpályára lépőnek. E vizsgák tehát az életpálya s nem az egyetem szempontja alá esnek; a kérdés nem az, hogy az illető tanulmányozott-e, hanem az, hogy tudja-e azt, a mit tőle az élet megkíván, feltételez. Legjobban készül ily vizsgára az, ki nem tanulmányoz, hanem egy megfelelő tanulmányvet akár otthon is betanul s ezután nem saját gondolkozása eredményét, hanem a vizsgáló sajátos eszejárásának termékeit ügyesen előadja. E vizsgák az egyetemi élet valódi ellenségei: úgy, hogy azt mondhatjuk, hogy minél inkább készül valaki e vizsgákra: annál kevésbé tanulmányoz, s minél inkább tanulmányoz, annál kevésbé készül e vizsgákra. Nincs pedig az egyetemi tanulmányozással ellenkezőbb dolog, mintha e vizsgák magát az egyetemi tanulmányozást folytonosan, esetleg évenként megszakítják s így nem engedik meg azt, hogy az egyetemi hallgató magát a tanulmányozás szellemének, intensiv munkájának teljes lélekkel átengedje s a tanulmányozásban rejlő felemelő, felszabadító érzetet tapasztalhassa.

China eme vizsgáknak eldorádója, a hol is az emberek rengeteget tudnak, de mit sem tanulmányoznak. Az egyetemi tanulmányozás szellemével ellenkező eme vizsgák ezért is az egyetemi munkásságot ne zavarják. Az 1848-iki egyetemi ifjúságunk tanáraival egy értelemben, „a sajtószabadság harmadik napján szerkesztett petíciójában” ezért is helyesen kérelmezi az évenkénti próbatételek megszüntetését s díjnélküli végvizsgálatok tartását: s az egyetemi tanulmányozás szellemében igéri e kérelem teljesítését az egyetemi ifjúság körében virágvasárnapján (április 2-án) megjelenő Eötvösünk.

A vizsgáknak az egyetem keretéből való kizárása azonban legkevésbé sem jelenti azt, hogy az egyetemi tanár működésében csak is az előadások tartására szorítkozzék s máskülönben az egyetemi hallgatókkal ne törődjék. Ellenkezőleg, ha majd a jogi és philosophiai fakultáson is létesülnek ama fent kívánt szakintézetek, az önálló tanulmányozás műhelyei, a melyekben a szaktanár is a napnak egy részét tölti s munkatársaival naponta személyesen is érintkezik: akkor, még csak akkor törődik a tanár igazán az ifjúsággal, mint egyetemi ifjúsággal; még csak akkor s nem a szokásos colloquiumok alapján jut azon kedvező helyzetbe, a melyben nyugodt lelkiismerettel állíthatja, hogy valaki tanulmányozott-e igazán, hogy érdemes-e mint egyetemi polgár arra, hogy az állami ösztöndíjban részesüljön.

b) A jövő életpálya azonban nem csak a vizsgák követelménye útján zavarja meg az egyetemi tanulmányozás hangulatát és folyamatát, hanem újabb időben – nevezetesen a philosophiai fakultáson – egyenesen tért kivan önmaga számára lefoglalni, midőn azt követeli, hogy az egyetemi előadások a középiskolai tananyagra, az ottani tanítási módszerre való tekintettel tartassanak, sőt hogy maga az egyetem saját szervezetén belül létesítendő gyakorló-iskolában adjon alkalmat a tudománynak gyakorlatias alkalmaztatására.

E követelménynek – egyetemi állásontról nézve azt –

tulajdonképpen értelme sincs. Az egyetemi előadások egyetemiekké azáltal válnak, hogy nincsenek tekintettel a középiskolára, mivel azok anyaga probléma, módszere pedig a tárgy természetéhez alkalmazkodik: míg a középiskola tananyaga kész és adott, s módszerében a tanuló természetéhez alkalmazkodik.

E kettőt az egyetemi tanulmányozás természetének megsértése nélkül összeegyeztetni nem lehet.

S még kevésbé ültethető át, az egyetemi tanulmányozás életre kiható érdekének mély és végzetes megsértése nélkül a gyakorló-iskola az egyetem szervezetébe. Ez iskola gyakorlónokától megköveteljük ugyanis nem csak azt, hogy egyelőre tekintsen el tantárgyának egyetemi felfogásától és kezelésétől, hanem azt is, hogy amannak nem a gyakorlónok, hanem más által vont eredményeit kész igazságnak elfogadja s ezen kész anyagot ismét nem saját, hanem másnak pszichológiai megfigyelésén nyugvó szabályai szerint nyújtsa át a növendéknek.

A tanulmányozás folyamatát a gyakorló-iskolában való ténykedés tehát nemcsak hogy megszakítja, hanem az egyetemi hallgatót egy oly munkásságra készíti, a mely reá nézve tudományellenes, dogmatikus alapon nyugszik; s mely ennek következtében az egyetemi hallgatót tulajdonképi jellemében, az önállóság, az egyéni munka jellemében sebzí meg. Az így megbezett a leggyakrabban maga a tudomány is elveszti; mivel az ily egyén gyakorlati munkássága közben meggyőződik arról, hogy az egyetemi tanulmányozásnak oly sok lelki küzdelemben, oly nagy lelki megerőltetésbe kerülő, oly megfeszített koncentráit kutatással és gondolkozással járó -tevékenysége nélkül is szép eredményeket ér el a gyakorlat terén. Ez eredményekre támaszkodva s „Alle Theorie ist grau”-féle jelzavakkal elnémítva tudományos lelkiismeretét, vajmi könnyen elfordul az ily egyén az alig megkezdett komoly egyetemi tanulmányozástól s később viszont nem csuda, hogy az ily szűk látókörű, csalhatatlan és ezért mitsem tanulmányozó,

minden más irányú paedagogiai és didacticalai eljárást kicsinylő, a gyermekek egyéniségével mitsem törődő, utánzó óriásoktól, megfizetett óraadóktól viszont a tanítványnak leereszkedő szeretet után sóvárgó, egyéni nevelői ténykedésre megnyílt lelke szintén elfordul. Nem véletlen dolog s legkevesébbé sem elmaradás, hogy Németország, ezen paedagog nemzet egyetlenegy egyetemének sincs gyakorló iskolája.

Az egyetemen szervi kapcsolatban létesítendő gyakorlóiskola érdekében utalnak ugyan egyesek rátartóan az orvosi facultas klinikáira. Az analógia azonban épenséggel nem talál. A klinika ugyanis nemcsak az egyetemi tanulmányozás és kutatás eredményének demonstratio útján való beigazolása, hanem a klinikai anyag magának a tanulmányozásnak *tárgya* is. Ezen alapul és ez úton bizonyul be igazoltában az egyetemi tanulmányozás, a tudományos elmélet.

Egészen másképen vagyunk mi a gyakorló-iskolával. A philologue, a történész, a matematikus, a tágabb értelemben vett physikus, a midőn szaktárgyával tudományosan foglalkozik, sohasem gondol a tanulók szellemének cultiválására. A gyakorló-iskola sajátos feladatával annál inkább eltávozik e szakférfiak munkakörétől, minél intenzívebb, tudományos módon foglalkoznak ezek szaktárgyukkal. S így vagyunk a philosophussal, 'sőt még a paedagogussal is. Mindkettőt érdeklí ugyan a gyermeknek lelke is; mindkettőt kutatja a lélek fejlődésének törvényeit, de még a paedagogus is csak azért, hogy e törvények tekintetbe vételével alkossa meg nevelési és oktatási elméletét.

A paedagogusnak, mint tudósnak, nem lehet más feladata, mint a nevelés és neveléstan történetének, a nevelési és oktatási kísérleteknek egyéni, sajátos értékük szerinti kutatása s tanulmányozása és pedig avégett, hogy sajátos elméletét a történettel és a lehető praxissal szemben tudományos alapon igazolja; mint egyetemi tanárnak pedig feladata oda irányul, hogy hallgatóit hasonló irányú kutatásra s tanulmányozásra

indítsa, hogy ezek aztán kilépve az életbe, elvi magaslatról, elfoglatlanul lássák s ítéljék meg a praxis tényeit s személyiségükbe meggyőződésük alapján felvett és azért is személyiségre irányuló elveiket ne csak teljes szeretettel', hanem mindinkább tökéletesedő ügyességgel érvényesítsék s igazolják a nevelő-oktatás terén.

Az egyetemé az elmélet, az életé a művészet; amazt vezérli az eszme, emezt az eszmény; amazé az ige, ezé annak megtestesülése. Ezért is, valamint az aesthetikusban nem keressük a művészt s a jogtudomány tanáránál nem keresünk ügyvédi irodát: úgy az egyetem paedagogusánál sem gyakorló-iskolát.

Volt és van eset, hogy a paedagogiai tudománynak egy-egy egyetemi képviselője az egyetem székhelyén, elmélete beigazolására, néha-néha a kormány támogatásával is, gyakorló-iskolát emelt, s a gyakorlat terén is kitűnt művészetével. Lehetetlen azonban, hogy az ily egyén a művészettel járó egyoldalúság, kifejlődő iskolaszerűség és a művészetet föltételező nagy időbeli áldozat miatt ne rövidítené meg saját tanulmányait, egyetemi tanári feladatát; s lehetetlen az, hogy éppen ily egyének a művészetnek s általában a gyakorlati életnek vonzó hatásánál fogva ne vonjanak el gyakran éppen tehetségesebb ifjakat a komolyabb tanulmányozástól. Német egyetemi tanári körökben innen származott a panasz és a határozott állásfoglalás Ziller és különösen az ennél geniálisabb Stoy ellen; s az ily gyakorlati térre átcsapó egyetemi paedagogusoknak szól a szellemes és tudós Paulsennek ítélete: *qui prociitfi in paedagogicis, et déficit in studiis, plus deficit, quam profiit.*

A mily határozottan állítjuk, hogy a gyakorló-iskola nem tartozik az egyetem keretébe, oly határozottan elismerjük azt, hogy a jövő életpálya érdeke, sőt hozzá tehetjük: az egyetemi tanulmányozás érdeke is föltétlenül megköveteli a gyakorló-iskola szervezését.

A középiskola joggal kívánja, hogy a tanárok sorába lépő

necsak a tudomány országában legyen otthonos, hanem a tanítás terén se legyen idegen; az egyetem pedig joggal elvárja volt polgárától, hogy elhagyva az egyetemet, ne merüljön úgy el a gyakorlati életbe, hogy a tanulmányozás fonalát elejtse, hogy maradjon ideje s legyen alkalmá tanulmánya gyümölcsének tudatos s sajátos módszerrel való értékesítésére. Az élet és az egyetem tehát egyaránt megkívánja azt, hogy legyen egy átmeneti intézmény, mely az elmélet, de épen úgy a gyakorlat férfainak vezetése alatt az elméletet a gyakorlattal közvetíti, mely az elmélet vívmányait, számolva a történeti helyzettel és a helyi viszonyokkal is, átvigye magába az életbe. Csak a vízben s nem a teoriában lehet úszni tanulni; a középiskolai tanár életeleme a középiskola. A középiskolán létesítendő ezért is ez átmeneti intézmény.

Az egyetemet teljesen végzett tanárjelölt, a lyceum tanárai avagy a jelen viszonyok közt az administratio terhei alól föl szabadított igazgató vagy a praefectus studiorum s az általuk igénybe vett segítők vezetése alatt, legalább egy évet tölt ily középiskolai seminariumon; kezdetben hospitál, de nemsokára, legfeljebb heti hat órában, a gyakorlati oktatással foglalkozik, s a folyton tartó theoreticum és criticum útján jut el így elméleti alapon a tudatos gyakorlati tanítás terére. Németországban ez intézmény, a szakkörök elismerése mellett, meghonosul; Ausztriában a bécsi Maximilian-gymnasiumon a jeles Loos, Huemer udvari tanácsos támogatásával szervezte mintaszerűleg az első középiskolai seminariomot. Nekünk csakis általánosítani kellene a minta-gymnasium tevékenységét a Mária Terézia-féle archigymnasiumok intézményében s biztosítjuk a középiskolai tanároknak is contactusát az egyetemmel, a tudomány folyton éltető erejét a középiskolában; de nevezetesen biztosítékot n}erünk az iránt is, hogy az életpálya követelése meg nem zavarja az egyetemi tanulmányozás concentrat és intensiv munkáját. Az egyetem épen ezen concentrat, intensiv munkában kiveszi maga számára a tanárképzésből is annak legfon-

tosabb részét. Az élet, az a 30-40 esztendő, a tanítási routine-t, a tanítás művészetét fejlesztheti, de a tanítás alapját csakis a tan, a tudomány és az ezzel járó szerény, a föltétlen előtt meghajló, s önmagát folyton tökéletesbítő s máshoz szeretettel leereszkedő szent érzület adja meg.

Midőn az egyetemi tanulmányozásnak, meggyőződéseim szerint, ezen legfőbb tárgyi föltételeire utalni igyekeztem s ezzel utaltam azon eszközökre, a melyek segítségével a szabadság elve alapján szervezett egyetemi élet bajait gyógyíthatjuk: e fejtegetésem közben nem feledkeztem meg nagy Eötvösünkkel arról, hogy híres, kitűnő egyetem ott van, a hol kitűnő tanárok vannak (1870. február 25. XIV. köt. 309. 1.); hogy minden tárgyi föltételeknél fontosabb a személyi tényező. Mert ott, a hol gyöngé és lelketlen a tanár, még a legjobb törvény, legüdvösebb rendelet, a legbölcsebb intézmény is semmire való; ellenben, azon tanári testület, mely teljes odaadással él hivatásának, mely ezért is a tudományában megnyilatkozó igazság szelleme előtt meghajol, mely napról-napra mindinkább meggyőződik arról, hogy az egyesnek, a tudomány tárgyának lényegét is csak a tárgy önzetlen szeretete tárja fel igazán; s mely ez érzület alapján örömmel s kedvvel tárja fel maga is, mint professor, mint vallomástevő kutatásának, tanulmányozásának útját és eredményét szeretett hallgatói, pályatársai előtt: az ily tanári testület ellenállhatatlanul vonzza magával a hallgatókat is a kötelességnek hasonlóan szabad teljesítésére s a tudományért lelkesítő munkásságra.

Ezért is a tárgyi föltételektől csakis várjuk, s a személyi tényezőkben pedig bírjuk az egyetemi tanulmányozás felvirágzásának, szép jövőjének biztos zálogát.

Tartalom:

	Lap
Előszó	5
Bevezetés	7
Búcsúbeszéd	65
Székfoglaló	82
A magyarhoni ágostai hitvallású evang. keresztény egyház theologiai oktatásügye	94
Az egyetemi tanulmányozás feladata	123
„University Extension”	175
A magyar nemzeti egyetem keletkezéséről	293
Az egyetemi tanulmányozás tárgyi feltételeiről	329